

निर्णय नं. ८६६२

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
रिट नं. ०६८-WS-००१४
आदेश मिति: २०६८।०।१६
विषय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को
दशौं संशोधन बंदर घोषित गरिपाउँ ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. ३४ बस्ने भरतमणि जङ्गम समेत
विरुद्ध

विपक्षी: राष्ट्रपतिको कार्यालय समेत

- स्पष्ट रूपमा अवधि किटान गरिएको कुरामा सोही अवधिभित्र कार्य सम्पन्न गरिनु पर्दछ । अन्तरिम संविधानको धारा ६४ मा संविधानसभामार्फत् संविधान निर्माणका लागि निर्दिष्ट गरिएको समयबन्धि केवल आलंकारिक मात्र हो भन्ने ठानिन नहुने ।
- अन्तरिम संविधान निर्माणका क्रममा संविधान निर्माताले सुविचारित रूपमा सो समयबन्धि राखी संविधान निर्माणको कार्यलाई सुनिश्चितता प्रदान गरेको अवस्थामा त्यस्तो निश्चित प्रावधानलाई कुनै महत्व नै नदिई संविधान संशोधनको अधिकारअन्तर्गत संविधानसभाको कार्यकाल पटक-पटक वढाई संविधान कहिलेसम्ममा निर्माण हुन्छ भन्ने कुरालाई नै अनिश्चिततामा पार्ने अधिकार पनि अन्तर्निहित हुन्छ भनी संविधानको धारा ६४ को मूल प्रावधानको मनोगत अर्थ गरिनु जनादेशप्रतिकूल हुन जान्छ । त्यस्तो अनिश्चय र सीमाहीन स्थिति सिर्जना हुने गरी संविधानसभा आफैले आफ्नो कार्यकाल

वढाउँदै जानु संवैधानिक विधिशास्त्रको दृष्टिकोण समेतवाट मनासिव हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- जनताले गरेका जायज अपेक्षाहरूलाई सम्बोधन गर्दै संविधानसभाले संविधान निर्माणको कार्यतालिका समेत सार्वजनिक गरेको अवस्थामा जनता संविधान निर्माणप्रति पूर्णरूपेण आश्वस्त बन्नु उनीहरूको वैध अपेक्षा (Legitimate Expectation) नै हो । जनताको त्यस्तो वैध अपेक्षालाई संविधान निर्माणको ऐतिहासिक जिम्मेवारी पाएको निकायले सम्मान गर्नु पर्दछ र तदनुरूपको जवाफदेहीता वहन गर्नु पनि पर्दछ । यदि यस्तो निकायबाट तोकिएको जिम्मेवारी निर्धारित समयमा पूरा नगरेर आफ्नो ईच्छानुकूल पटक-पटक म्याद थप गर्दै जाने हो भने त्यस्तो कार्यले निर्धारित कार्य सम्पन्न हुनेतर्फ अनिश्चितता र अन्यौलको अवस्था सिर्जना गर्नुको साथै त्यस्तो निकायले गरेको कार्यको वैधानिकतामा पनि प्रश्न उठ्ने अवस्था आउँछ । लोकतन्त्रको प्रमुख विशेषता जनउत्तरदायी शासन प्रणाली पनि हो । उत्तरदायी शासन प्रणालीमा जनतासँग गरेका बाचाहरू पूरा गरिनु पर्दछ, अन्यथा जनतासँग त्यसको जवाफ मान्ने अधिकार रहन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनलाई पनि त्यही जवाफदेहीताको खोजी गर्ने एउटा प्रक्रियाको रूपमा बुझ्नु वाञ्छनीय हुने ।

(प्रकरण नं. ६)

- फैसलाहरूमा स्पष्ट रूपमा अभिव्यक्त भएका, ध्यानाकर्षण गराइएका र गम्भीरता देखाइएका संवैधानिक व्याख्यालाई विपक्षी निकायहरूले पर्याप्त रूपमा मनन गरेको, मार्गदर्शनको रूपमा लिएको र तदनुरूप क्रियाशील भएको अवस्था देखिएन । अधिल्ला दुबै रिट निवेदनहरू खारेज भएतापनि खारेजीको परिणाममा पुग्नु अघि संविधानको धारा ६४ को संशोधनको वैधताको बारेमा, आवश्यकताको सिद्धान्तका बारेमा र समयसीमा समेतका बारेमा पर्याप्त रूपमा

विवेचना भै स्पष्ट न्यायिक दृष्टिकोण अभिव्यक्त भएको छ। त्यसरी गरिएको विवेचना र अभिव्यक्त भएका न्यायिक दृष्टिकोणहरू तर्फ कुनै वास्ता नगरी ती रिट निवेदनहरू खारेज भएको परिणाम मात्रलाई आधार लिई संविधानको धारा ६४ को संशोधनले वैधानिकता पाएको भन्ने निष्कर्ष निकाली उक्त धारा ६४ मा गरिएको पटक-पटकको संशोधन ग्राह्य हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ८)

- संविधानसभाको एकमात्र कार्य संविधान निर्माण हो भन्ने कथनको पुनरावृत्तिले मात्र संविधान निर्माणलाई सार्थक निष्कर्षमा पुऱ्याउँदैन र संविधानको धारा ६४ लाई वेवास्ता गरी केवल संविधानसभाले पारीत गरेको संविधान प्रारम्भ भएको दिनदेखि मात्र संविधानसभाको कार्यकाल समाप्त हुन्छ भन्ने धारा ८२ को व्यवस्थालाई मनोगत आधार लिई संविधान निर्माण गर्ने समयवधि नै अनिश्चित हुने गरी संविधानको धारा ६४ मा पटक-पटक संशोधन गरी अनन्तकालसम्म संविधानसभाको अवधि वढाउने कार्यको औचित्य पुष्टि हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ९)

- अहिले नै यो संविधानसभाबाट संविधान निर्माणको कार्य सम्भव छैन भन्ने निष्कर्षमा पुगेर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ बमोजिम नयाँ संविधानसभाको गठन गर्ने वा अहिलेकै संविधानसभालाई नै निरन्तरता दिएर एउटा निश्चित अवधिभित्र संविधान निर्माण गरिसक्ने प्रतिवद्धतालाई जनमतसंग्रहको माध्यमद्वारा अनुमोदन गराउने तथा आफैले नयाँ संविधान निर्माण गर्ने नेपाली जनताको अधिकार सुनिश्चित गर्न अन्य के कस्ता उपायहरू हुन सक्छन् भन्ने कुरा न्यायिक रूपले व्यवस्थापन हुने (Judicially Manageable) विषय होइन। यो विशुद्ध राजनीतिक प्रश्न भएकोले यसको विकास राजनीतिक तहबाटै संविधानभन्दा

बाहिरबाट नभई संविधानभित्रैबाट खोजिनु पर्ने।

(प्रकरण नं. १०)

- संक्रमणकालको निरन्तरतासँगै लम्बिँदै जाने यावत् समस्याहरूको चक्रव्यूहमा नेपालको लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी आर्थिक, सामाजिक परिवर्तनका मुद्दाहरू समेत पर्ने हुन् कि भन्ने संशय र द्विविधाबाट नेपाली जनता ग्रस्त हुने अवस्था सिर्जना भएको छ। त्यस किसिमको भयबाट नेपाली जनतालाई मुक्त राख्नका लागि तत्कालको अवस्थामा यही संविधानसभामार्फत् नयाँ संविधान निर्माण हुने कुराको सुनिश्चितता बाहेकको अहिले नै यस अदालतले अर्को विकल्पको खोजी गर्न सक्ने अवस्था छैन। तर, यसको अर्थ अनन्तकालसम्म पनि संविधान निर्माण गर्ने आफ्नो दायित्व संविधानसभाले निर्वाह गर्न सकेन भने पनि मूलभूत जिम्मेवारी पूरा गर्न नसक्ने त्यस्तो निकाय नै सधैँका लागि शास्वत र निर्विकल्प रूपमा कायम रही रहनु पर्छ भन्ने दृष्टिकोण पनि यस अदालतले बनाउन सक्दैन। किनभने संविधानले निश्चित जिम्मेवारीका साथ खडा गरेको संस्था वा निकायको एउटा औचित्यपूर्ण समय सीमा र अवधि हुने हुँदा वर्तमान संविधानसभाको हकमा पनि समान रूपमा लागू हुने।

(प्रकरण नं. ११)

- जिम्मेवारी लिने व्यक्ति वा संस्थाले आफ्नो क्षमता वा काबुबाहिरको परिस्थितिका कारणले आफूले लिएको जिम्मेवारी पूरा गर्न सक्दैन, यस्तो परिस्थितिलाई आफ्नो सामर्थ्यभन्दा बाहिरको घटना ठानिन्छ र यस्तो परिस्थितिबाट उत्पन्न असमर्थतालाई क्षम्य मानिन्छ, त्यो नै आवश्यकताको सिद्धान्तको मूल अभिप्राय हो। कुनै परिस्थितिलाई उपेक्षा गर्न वा रोक्न सकिँदैन र सो परिस्थितिको कारण कुनै निर्णय लिनु आवश्यक भयो र सो निर्णय सामान्य अवस्थामा कानूनी हुँदैनथ्यो भने पनि त्यसको औचित्य र वैधता सोही असामान्य अवस्थाले

पुष्टि गरिदिने परिस्थितिमा आवश्यकताको सिद्धान्त आकर्षित हुन सक्ने हो । तर आफैले सिर्जना गरेको जिम्मेवारी विमुखता, अकर्मण्यता र जटिलतालाई ढाकछोप गर्ने प्रयोजनको लागि आवश्यकताको सिद्धान्त लागू हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१४)

- एउटै विषयमा पटक-पटक आवश्यकताको सिद्धान्तको आड लिन खोज्नु कुनै पनि जीवन्त संस्थाका लागि शोभनीय विषय होइन । संविधानले जहिले पनि आफ्नो वा आफ्ना अवयवहरूको क्रियाशीलताको अपेक्षा गर्दछ । संविधान एउटा त्यस्तो जीवन्त लिखत हो, जसले राज्यको जीवनमा आउन सक्ने अनेकौं बाधा, व्यवधान र कठिनाईहरूका बीचमा पनि क्रियाशील भई समग्र शासन सञ्चालनलाई गतिशील तुल्याई राख्ने सामर्थ्य बोकेको हुन्छ । त्यसैले एउटै समस्यालाई कहिल्यै पनि समाधान गर्न नसक्ने मानी सम्पूर्ण प्रक्रियालाई अबरुद्ध गराई राख्नेसम्मको जडता संविधानले परिकल्पना गरेको नहुने ।

(प्रकरण नं.१५)

- संविधानसभामार्फत् नयाँ संविधान निर्माण गर्ने नेपाली जनताको चाहना, संविधान निर्माणको प्रक्रिया प्रारम्भ भएपछि राज्यले हालसम्म गरेको लगानी र संविधानसभाले संविधान निर्माणको सिलसिलामा हालसम्म हासिल गरेका उपलब्धिहरूलाई जोगाउनु पर्ने वृहत्तर संवैधानिक उत्तरदायित्व वहन गर्दै यस अदालतले दशौं संशोधनबाट थप भएको समयबाधेभित्र संविधान निर्माण गर्न यथासम्भव प्रयास गर्ने अपेक्षा गर्नु स्वाभाविक हुन्छ । सोबमोजिम संविधान निर्माण गर्न नसकेको अवस्थामा वर्तमान संविधानसभाले नै बाँकी काम पूरा गरी संविधान निर्माण गर्न थप समय आवश्यक भएमा वर्तमान संविधानसभालाई अन्तिम अवसर प्रदान गरिनु उपयुक्त र वाञ्छनीय हुने ।

(प्रकरण नं.१९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री देवेन्द्रलाल नेपाली, श्री सीताराम तिवारी, श्री पवनकुमार ओझा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रामजी विष्ट, श्री मातृकाप्रसाद निरौला, डा.चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री विजयराज शाक्य, श्री बालकृष्ण नेउपाने र निवेदक श्री भरत जंगम

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान महान्यायाधिवक्ता श्री मुक्ति प्रधान, नायव महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइराला, सहन्यायाधिवक्ताहरू श्री युवराज सुवेदी, श्री किरण पौडेल र श्री कृष्णप्रसाद पौडेल तथा उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेल

अदालतको सहयोगी: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री विपुलेन्द्र चक्रवर्ती र श्री किशोरकुमार अधिकारी तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सुरेन्द्रकुमार महतो, श्री सविता बराल, श्री मेघराज पोखरेल र श्री माधवकुमार बस्नेत सम्बद्ध कानून

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६४, ८२, १४८ र १५७

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा मिति २०६८।१।१४ मा गरिएको दशौं संशोधन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को व्यवस्थाविपरीत भएकोले संविधानको धारा ३२ र धारा १०७ को उपधारा (१) र (२) बमोजिम बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने समेतको माग दावी लिई यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवम् आदेशको व्यहोरा यस प्रकार रहेको छ:

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६४ मा संविधानसभाको कार्यकालको व्यवस्था गरिएको छ । जस अनुसार संविधानसभाले प्रस्ताव पारीत गरी अगावै विघटन गरेकोमा बाहेक संविधानसभाको कार्यकाल संविधानसभाको पहिलो बैठक बसेको मितिले दुई वर्षको हुने व्यवस्था गरिएको छ । संविधानको उक्त व्यवस्थाका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट समेत मिति २०६८।२।११ मा रिट नं. ००५६ मा व्याख्या

भैसकेको छ । सो रिट निवेदनमा गरिएको व्याख्याअनुसार संविधानसभाको कार्यकाल बढीमा दुई वर्ष हुनु पर्ने र विशेष परिस्थितिमा अर्थात् मुलुकमा संकटकाल लागेको अवस्थामा ६ महिनासम्म थप गर्नसक्ने भएकाले आवश्यकताको सिद्धान्तको आधारमा पनि २ वर्ष ६ महिनाभन्दा बढी हुन नसक्ने स्पष्ट छ । विपक्षीहरूबाट सो फैसलालाई मार्गदर्शनका रूपमा लिनुपर्नेमा स्वेच्छाचारी तरिकाले मिति २०६८।२।१४ मा गैरकानूनी रूपमा ३ महिना म्याद थप गरिएकोले सो विरुद्ध समेत हामी निवेदकहरूले रिट नं. ००७१ को रिट निवेदन दायर गरेका थियौं । सो रिट निवेदनमा पनि पूर्व फैसलामा अभिव्यक्त सिद्धान्तलाई कायमै राखिएको अवस्थामा संविधानसभाको कार्यकाल पुनः ३ महिना थप्ने गरी नेपाल राजपत्र खण्ड ६१, अतिरिक्तांक २१, मिति २०६८।५।१४ मा सूचना प्रकाशित गरिएको हुँदा उक्त कार्य अवैधानिक एवं गैरकानूनी भएकाले सो सूचनाअनुसार गरिएको संविधानको दशौं संशोधन बदर घोषित गरी पाउन यो निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं ।

संविधानको आठौं संशोधन हुनु अघिसम्म संविधानसभाको कार्यकाल दुईवर्षको हुने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको र यस अदालतसमक्ष संविधानको आठौं र नवौं संशोधनका सम्बन्धमा परेका रिट निवेदनहरूमा संविधानको कार्यकालका बारेमा स्पष्ट मार्गदर्शन भै ती संशोधनलाई स्पष्ट रूपमा अवैधानिक भनेर घोषणा नगरेपनि ती संशोधनलाई यथावत् रूपमा वैधानिकता प्रदान गरिएको छैन । यस्तो अवस्थामा विपक्षीहरूबाट संविधानको दशौं संशोधन हुन गएकोले सोको न्यायिक पुनरावलोकन हुनु आवश्यक भएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १४८ ले संविधान संशोधनसम्बन्धी व्यवस्था गरेकोले सो धारा प्रयोग गरेर मात्र संविधान संशोधन हुन सक्नेमा संविधानको आठौं, नवौं र दशौं संशोधन गर्दा धारा १४८ को प्रयोग गरिएको छैन । त्यसैगरी संविधानको धारा ६४ अन्तर्गत तोकिएको संविधानसभाको कार्यकाल परिवर्तन गर्नका लागि धारा ६४ ले नै प्रक्रिया निर्धारण गरेको छ । तोकिएको समयमा संविधान जारी भएन भने स्वतः राजनीतिक र संवैधानिक प्रश्न उठ्ने हुँदा राजनीतिक प्रश्नको समाधानका लागि संविधानको प्रस्तावनामा

व्यवस्था भएको आबधिक निर्वाचन नै उपयुक्त बाटो भएकोमा संविधानको धारा ६४ ले किटान गरेको कार्यकाललाई अनन्तकालसम्म थप गर्दै जाने कार्य स्वतः गैरसंवैधानिक छ ।

यसरी पटक-पटक समयावधि थप गर्ने र थप भएको समयावधिभित्र संविधान निर्माणको कार्यलाई अगाडि नबढाउने प्रवृत्तिले गर्दा संविधान निर्माणको कार्य अनिश्चित हुँदै गएको छ । यस क्रममा आवश्यकताको सिद्धान्तको समेत दुरुपयोग भएको छ । आवश्यकताको सिद्धान्तका आधारमा संविधानको धारा ६४ लाई निष्क्रिय तुल्याउन मिल्दैन । जुन कार्य गर्नका लागि जनताले प्रतिनिधि पठाएका थिए, ती प्रतिनिधिले तोकिएको अवधिमा कार्य पूरा नगरेपछि पुनः योग्य प्रतिनिधि चयन गर्न पाउने जनताको नैसर्गिक अधिकारको सम्मान गर्दै ताजा जनदेशको लागि निर्वाचन गराउनु पर्ने हुन्छ । संविधान निर्माताले परिकल्पना गरेको समयावधि र जनताले निर्वाचनमार्फत जनदेश दिएको अवधि भनेको दुई वर्ष मात्र रहेकोले जनताको निर्णयबाट बाहेक अरु कसैले अवधि बढाउन मिल्दैन ।

अतः उपर्युक्त आधार प्रमाण तथा यस अदालतबाट रिट नं. ००५६ र ००७१ को फैसलामा अभिव्यक्त अवधारणाका आधारमा पनि संविधानको दशौं संशोधन पूर्ण गैरसंवैधानिक र गैरकानूनी हुनुका साथै प्रस्तावनाको भावना, संविधानको धारा २, १३, ३२, ६३, ६४, ८३, ८५ र १४८ समेतको विपरीत हुन गई गम्भीर सार्वजनिक हक र सरोकारको संवैधानिक तथा कानूनी प्रश्न उठेको र संविधानको धारा १, ३२, १०७ को उपधारा (१) र (२) बमोजिम प्रतिषेध, उत्प्रेषण वा अन्य जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पूर्ज जारी गरी नेपाल राजपत्रमा खण्ड ६१, अतिरिक्तांक ५ मा प्रकाशित नेपालको अन्तरिम संविधानको दशौं संशोधन २०६७ प्रारम्भदेखि नै बदर गरी अन्य जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा, आदेश वा पूर्ज जारी गरिपाउँ ।

साथै यो निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्मका लागि संविधानको धारा ६४ को शब्दावली परिवर्तन गर्ने वा संशोधन गर्ने कुनै पनि विधेयक संसदमा दर्ता नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीमध्येका प्रधानमन्त्री र सभामुखका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी प्रस्तुत रिट निवेदनमा जटिल संवैधानिक

प्रश्न उठेकाले प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई सुनुवाइको मिति समेत तोकौ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए यो आदेशप्राप्त भएका मितिले वाटोको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिति २०६८।७।१ गते सुनुवाइको लागि पेसी तारेख तोक्नु । साथै अदालतको सहयोगको लागि नेपाल बार एशोसिएशनबाट तीन जना र सर्वोच्च अदालत बार एशोसिएशनबाट तीनजना वरिष्ठ अधिवक्ता वा अधिवक्ता उपस्थित गराई दिन लेखी पठाउनु । यस विषयमा यस अदालतबाट भएका पूर्व निर्णयहरूको फौसलासहितको मिसिल भिकाई साथै राख्नु । लिखित बहसनोट पेश गर्न चाहने कानून व्यवसायीलाई सुनुवाइ हुने दिनभन्दा पहिले नै लिखित बहसनोट पेश गर्नु र अदालतको सहयोगीको रूपमा उपस्थित हुने कानून व्यवसायीलाई सो कुराको जानकारी गराई दिनु भनी सम्बन्धित बार एशोसिएशनलाई लेखी पठाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६८।६।५ मा भएको आदेश ।

रिट निवेदकहरूले प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाउनु भएको संवैधानिक र कानूनी प्रश्नहरू नेपालको अन्तरिम संविधानमा आठौँ संशोधन र नवौँ संशोधनका सम्बन्धमा उहाँहरूले नै दायर गर्नु भएको रिट नं. ०६६-WS-००५६ र रिट नं. ०६७-WS-००७१ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट निरूपण भई सकेको हुनाले पुनः तिनै संवैधानिक र कानूनी प्रश्न उठाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को दशौँ संशोधन गरी संविधानसभाको कार्यकाल ३ वर्ष ६ महिना कायम गरिएको कार्यविरुद्ध प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्नुपर्ने आवश्यकता र औचित्य छैन । रिट निवेदकहरूले निवेदनपत्रको प्रकरण नं. १२ मा सम्मानित सर्वोच्च

अदालतबाट व्यवस्थापिका संसदबाट भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को आठौँ र नवौँ संशोधनलाई वैधानिकता प्रदान नगरिएको भन्ने तथ्य पनि उल्लेख गर्नु भएको देखिन्छ । उक्त तथ्य सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएका आदेश अनुकूल रहेको छैन । सम्मानित सर्वोच्च अदालतले रिट नं. ०६६-WS-००५६ को सन्दर्भमा मिति २०६८।२।११ मा गरेको आदेशमा आठौँ संशोधनबाट थप गरिएको अवधि सकिइसकेकोले निवेदकहरूको जिकीरको प्रयोजन नै समाप्त भएको आधारमा रिट खारेज गरेको छ भने रिट नं. ०६७-WS-००७१ को सन्दर्भमा २०६८।५।११ मा गरेको आदेशमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले आवश्यकताको सिद्धान्तसमेतको परिप्रेक्ष्यबाट विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को नवौँ संशोधन बढर घोषित गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावीसँग सहमत हुन सकिएन भनी रिट निवेदन खारेज गरेको यथार्थ अवस्थाले गर्दा सर्वोच्च अदालतले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को आठौँ र नवौँ संशोधनलाई आवश्यकताको सिद्धान्तको आधारमा वैधानिकता प्रदान गरेकोले निवेदकहरूको उक्त दावी अतिशयोक्तिपूर्ण रहेको स्वतः स्पष्ट छ ।

संविधानसभाले जनताको जनादेशबमोजिम निर्धारित समयभित्रै संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्नुपर्छ भन्ने निवेदकहरूको निवेदनपत्रमा प्रतिविम्बित भावना प्रशंसनीय छ । संविधानसभाले पनि २०६५ साल मार्ग १ गते संविधान निर्माणको कार्यतालिका पारीत गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६४ मा निश्चित कार्यकालभित्रै संविधान निर्माणको सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न गर्ने प्रतिबद्धताका साथ संविधान निर्माण गर्ने कार्यअन्तर्गत गरिने क्रियाकलाप र त्यसको समयसीमा उल्लेख गरी क्रियाशील भएको स्थिति हो । उक्त क्रियाशीलताको बाबजूद विभिन्न कारणहरूले गर्दा उक्त निर्धारित समयसीमाभित्र कार्य सम्पन्न हुन नसकेकोले संविधानको आठौँ संशोधन गरी संविधानसभाको कार्यकाल तीन वर्ष कायम गर्नुपर्ने आवश्यकता उत्पन्न भएको हो । यो तथ्य विद्वान निवेदकहरू लगायत सबैलाई अवगत नै रहेको छ ।

संविधानसभाले संविधानसभा नियमावली, २०६५ र संविधानसभाको कार्यतालिकामा आधारित

रहेर संविधान निर्माणको कार्यलाई अघि बढाउँदै जाँदा संविधानसभाका सबै माननीय सदस्यहरू ४० वटा विभिन्न टोलीहरूमा विभाजित भई मिति २०६५।११।१६ देखि २०६५।१२।१९ सम्म देशका २४० वटै निर्वाचन क्षेत्रको भ्रमण गरी प्रश्नावलीमार्फत् जनताको राय सुभावाव संकलन गर्ने ऐतिहासिक कार्य सम्पन्न भएको हो। संविधानसभाका सबै विषयगत समितिहरू र संवैधानिक समितिले मिति २०६६।२।१९ देखि २०६६।१०।२० को बीचमा आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रको अधिनमा रही भावी संविधानको अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदासहितको प्रतिवेदन तयार गरी संविधानसभामा पेश गरेका र प्रत्येक समितिको प्रतिवेदनमाथि ५ दिन अर्थात् ३० घण्टाको दरले सभामा छलफल भइसकेको स्थिति हो। संविधानसभाले प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार र राजश्व बाँडफाँड समिति, संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समिति र अलसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको हक अधिकार संरक्षण समितिको प्रतिवेदन पारीत गरी पहिलो एकीकृत मस्यौदा तयार गर्नको लागि क्रमशः मिति २०६६ माघ २१, फागुन १९ र चैत्र २१ मा संवैधानिक समितिमा पठाएको थियो। संवैधानिक समितिबाट प्रस्तावना र अनुसूचीको साथमा संविधानमा रहने अन्तर्वस्तुहरूलाई विभिन्न २७ भागमा विभाजन गरिएको भावी संविधानको प्रारम्भिक खाका तयार गरी संविधानसभाबाट सहमतिसाथ पारीत भई आएका समितिका प्रारम्भिक मस्यौदाहरूलाई उक्त खाकामा समावेश गरी संविधानको पहिलो मस्यौदा तयार गर्ने कार्य मिति २०६६ साल फागुन महिनादेखि नै प्रारम्भ गरेको थियो। उक्त कार्य अझै जारी रहेको छ। विषयगत समितिका प्रतिवेदनमा कतिपय विषयहरू दोहोरिएका, कतिपय विषयहरू परस्परमा बाभिएका, कतिपय विषयहरू छुट्टै भएका र कतिपय विषयहरू अनिर्णित र विवादास्पद रूपमा रहेकाले त्यसलाई सहमतिपूर्ण ढंगबाट समाधान गरी सबै प्रतिवेदनलाई एकरूपतायुक्त र पूर्णता प्रदान गर्न संविधानसभाको मिति २०६६।२।१३ को २९ औं बैठकबाट १५ सदस्यीय अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदासम्बन्धी प्रतिवेदन अध्ययन समितिको गठन भई उक्त समितिले सबै विषयगत समितिहरूका प्रतिवेदन अध्ययन गर्ने कार्य पूरा गरी समितिबाट टुंगो लगाउन नसकेका २१० वटा

प्रश्नावलीसहित समितिको अन्तिम प्रतिवेदन मिति २०६७।६।१४ मा संविधानसभाका अध्यक्षसमक्ष पेश गर्‍यो। उक्त प्रतिवेदनमा रहेका विवादित प्रश्नहरूमा राजनीतिक सहमति कायम गर्न संविधानसभाका अध्यक्षको अग्रसरतामा संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने सबै दलका संसदीय दलका नेताहरूको बैठक बसी मिति २०६७।६।१९ देखि २०६७।६।२६ को बीचमा १३२ वटा विवादित विषयहरूमा सहमति कायम भयो।

यस ढंगबाट अघि बढिरहेको संविधान निर्माण प्रक्रियामा संविधानसभा बाहिर घटेका कतिपय घटनाहरूले बारम्बार प्रतिकूल असर पार्ने अवस्था पनि भयो। पटक-पटकको सरकारको परिवर्तन र संविधान निर्माणसँग पेचिलो रूपमा अन्तरसम्बन्धित रहेको शान्ति प्रक्रिया अपेक्षा गरिएअनुरूप समयमा नै सार्थक निष्कर्षमा पुग्न नसकेको कारण पटक-पटक संविधान निर्माणको कार्य अवरुद्ध पनि हुन पुग्यो। यिनै कारणहरूले गर्दा जनताले अपेक्षा गरेअनुरूप निर्धारित समयमा संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न हुन नसकी उक्त कार्यसम्पन्न गर्नका लागि संविधानसभाको कार्यकाल थप गर्नुपर्ने आवश्यकता भएको हो। मिति २०६७ साल जेठ १४ गते नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा आठौं संशोधन गरी संविधानसभाको कार्यकाल १ वर्ष थप गरेपश्चात् संविधानसभाले थप भएको १ वर्षभित्रै संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्न संविधानसभाको कार्यतालिकामा ११ औं पटक हेरफेर गरेर संविधानसभा पुनः संविधान निर्माणको कार्यमा क्रियाशील रहेको हो। यस बीचमा धेरै विवादित विषयहरूमा सहमति कायम गर्दै सहमति कायम गर्न बाँकी ७ वटा समितिको प्रतिवेदनसँग सम्बन्धित ७८ वटा विवाद र राज्यको पुनर्संरचनासँग सम्बन्धित ७८ वटा विवादहरूमा संवैधानिक समितिले नै सहमति कायम गरी पहिलो मस्यौदा तयार गर्ने, कुनै विषयमा सहमति कायम हुन नसके निर्णयको लागि संविधानसभामा पेश गर्ने गरी ७ वटा समितिका प्रतिवेदनहरू २०६७।१०।१२ मा र राज्यको पुनर्संरचना समितिको प्रतिवेदन २०६७।१२।३ मा संवैधानिक समितिमा पठाएको यथार्थ अवस्था छ। संवैधानिक समितिले विवादित विषयहरूमा छलफल गरी त्यसमा सहमति कायम गर्न मिति २०६७।११।१३ मा प्रमुख

दलका शीर्ष नेताहरूसमेत रहेको विवाद समाधान उपसमिति गठन गरेको र २०६८।२।१४ सम्म आई पुग्दा ७ वटा समितिसँग सम्बन्धित ७८ वटा विवादमध्ये ५३ वटा विवादमा सहमति कायम भई २५ वटा विवादमात्र समाधान हुन बाँकी रहेको स्थिति थियो । राज्य पुनर्संरचनासँग सम्बन्धित ७८ वटा विवादमा विशेषज्ञहरूको समेत सुझाव लिई सहमति कायम गर्नुपर्नेमा छलफल चलिरहेको अवस्था थियो ।

यसरी संविधानसभाले लोकतान्त्रिक संविधानका महत्वपूर्ण आधारहरू तयार गरिसकेको र विवादहरू पनि साँघुरिदै गएको कारण बाँकी रहेका केही विवाद समाधान गरी संविधानको पहिलो मस्यौदा तयार गर्ने र त्यसमा सार्वभौम नेपाली जनताको राय सुझाव लिई संविधान निर्माणको कार्यलाई सम्पन्न गर्नुपर्ने अनिवार्य आवश्यकताको कारणले नै २०६८।२।१४ गते नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा नवौँ संशोधन गरी संविधानसभाको कार्यकाल ३ महिना थप गर्ने कार्य व्यवस्थापिका संसदबाट भएको हो । उक्त थप भएको अवधिभित्र संवैधानिक समितिअन्तर्गतको विवाद समाधान उपसमितिका ९ वटा बैठक सम्पन्न भई थप ३ वटा विवादमा सहमति कायम गरेको छ भने राज्य पुनर्संरचनासँग सम्बन्धित ७८ वटा विवादहरूलाई साँघुर्याएर २५ वटामा कायम गरेको छ । अब विवाद समाधान उपसमितिबाट सहमति कायम गर्न बाँकी विवादको संख्या ४७ वटा रहेको र त्यसपछि तत्कालै संविधानको पहिलो मस्यौदा तयार भई नेपाली जनताले दशकौँदेखि राखेको आफ्नो संविधान आफैँले निर्वाचित गरेका प्रतिनिधिहरूमार्फत् निर्माण गर्ने आकाँक्षा पूरा हुने महत्वपूर्ण आधार रहेकोले आवश्यकताको आधारमा नै व्यवस्थापिका संसदले मिति २०६८।५।१२ मा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा दशौँ संशोधन गरी संविधानसभाको कार्यकाल थप ३ महिना बढाएको व्यहोरा सम्मानित अदालतसमक्ष सादर निवेदन गर्दछु । थप भएको अवधिमा संविधान निर्माण हुन नसक्ने कुनै कारण छैन । सहमति भएका सबै विषयको मस्यौदा तयार गरी संविधानको पहिलो मस्यौदाको खाकामा समावेश गर्ने कार्य संवैधानिक समितिबाट भइरहेको अवस्था छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधानको मुख्य उद्देश्य नै संविधानसभामार्फत् संविधान निर्माण गर्नु रहेकोमा विवाद छैन । संविधानसभा यस कार्यमा क्रियाशील रहेको कुरा माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लेख भएका तथ्यहरूबाट स्पष्ट देखिएको छ । अन्तरिम संविधानले पहिलो पटक निर्वाचन भई गठन भएको संविधानसभाले निर्धारित समयमा संविधान निर्माण गर्न नसकेमा पुनः संविधानसभाको निर्वाचन गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्थाको परिकल्पना गरेकै छैन । निवेदकहरूले दावी लिए जस्तो ताजा जनादेशमा गई पुनः अर्को संविधानसभाको गठन गर्नको लागि पनि यस सम्बन्धमा व्यवस्थापिका संसदमा रहेको राजनीतिक शक्तिहरूबीच सहमति भई त्यससम्बन्धी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा संशोधन गरी थप गर्नु अनिवार्य नै हुन्छ । यस्तो विकल्प रोज्ने वा नरोज्ने भन्ने विषय राजनीतिक हो र राजनीतिक निर्णयबाट नै तय हुन्छ । राजनीतिक सहमति भएमा टुंगोमा पुग्न लागेको शान्ति प्रक्रियालाई सार्थक निष्कर्षमा लगी संविधानसभाले तयार गरेको माथिका प्रकरणहरूमा उल्लिखित कामको आधारमा उभिएर लोकतान्त्रिक संविधान बनाउन सकिने सुस्पष्ट आधार रहेको र राजनीतिक शक्तिहरू र संविधानसभाको प्रतिबद्धता रहेकोले यही संविधानसभाबाट नै संविधान निर्माण गर्न राजनीतिक रूपमा अपरिहार्य ठानिएको हो । सम्पन्न हुन लागेको प्रक्रियालाई टुंगोमा पुऱ्याउने तर्फ राजनीतिक सहमति गर्नु नै जनताको हितमा हुने निश्चित छ । अतः व्यवस्थापिका संसदले मिति २०६८।५।१२ मा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा दशौँ संशोधन गर्दा सम्मानित अदालतबाट क्रमशः मिति २०६८।२।१९ र २०६८।५।१९ मा भएका आदेशको मर्म र भावनालाई आत्मसात गर्दै जनताको जनादेशबमोजिम संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्ने वैध उद्देश्य र आवश्यकताको सिद्धान्तबमोजिम संविधानसभाको अवधि ३ महिना थप गरेको अवस्था हो । तसर्थ प्रस्तुत निवेदनमा मागबमोजिमको कुनै आदेश जारी गर्न आवश्यक नरहेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको संविधानसभा सचिवालय र व्यवस्थापिका संसदका सभामुखका तर्फबाट पेश हुन आएको एकै मिलानको छुटाछुट्टै लिखित जवाफ ।

निवेदकहरूले प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ताको के कुन कामकारवाही वा निर्णय के कति कारण असंवैधानिक भएको हो भनी आफ्नो निवेदनमा स्पष्टसँग उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । कुनै काम, कारवाही वा निर्णय असंवैधानिक भनी न्यायिक पुनरावलोकनको माग दावी लिँदा सो कुरा स्पष्टसँग उल्लेख गरी सो कुरा पुष्टि हुने प्रमाण समेत निवेदन साथै पेश गर्नुपर्ने हुन्छ । सोको अभावमा केवल दावी मात्र लिनु पर्याप्त हुँदैन । प्रस्तुत निवेदनमा सो कुराको अभाव देखिँदा मागवमोजिमको आदेश जारी हुन सक्दैन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ संविधानसभाबाट नयाँ संविधान निर्माण गर्ने उद्देश्यले जारी हुनुका साथै नयाँ संविधान जारी नभएसम्मको लागि राज्य व्यवस्था सञ्चालन गर्नका लागि गरिएको अन्तरिम व्यवस्था हो । संविधानसभा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को एक आधारभूत संरचना (Basic Structure) भित्रको विषय भएकोले संविधानसभा बिना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को कल्पनासम्म पनि गर्न सकिँदैन । संविधानको धारा ६४ मा संविधानसभाको कार्यकालसम्बन्धी व्यवस्था रहेको भए तापनि संविधानको धारा ८२ अनुसार संविधानसभाले पारीत गरेको संविधान प्रारम्भ भएको दिनदेखि मात्र संविधानसभाको काम समाप्त हुने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यस अतिरिक्त संविधानको धारा १४८(१) अनुसार संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विधयेक व्यवस्थापिका-संसदमा प्रस्तुत गर्न सकिने व्यवस्थाअनुसार धारा ६४ को सो व्यवस्थालाई असंशोधनीय (Non-amendable) मान्न पनि सकिँदैन र संविधानको धारा ६४ लाई स्वतन्त्र रूपमा हेर्न, अर्थ गर्न र व्याख्या गर्न पनि मिल्दैन । धारा ६४ को व्यवस्थालाई संविधानको प्रस्तावना, आधारभूत संरचनाका साथै धारा ८२ र १४८ सँग साथै राखी व्याख्या गरिनु पर्छ । तसर्थ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनाको मर्म र भावना, धारा ८२ र १४८ समेतलाई मध्यनजर गरी संविधानसभामार्फत् आफ्नो लागि आफैँ संविधान निर्माण गर्ने नागरिकको हकको सम्मान र संरक्षण गर्नको लागि संविधानको धारा ६४ को व्यवस्थामा संशोधन गर्न नेपाल सरकारका

तर्फबाट संविधानको दशौँ संशोधन प्रस्ताव व्यवस्थापिका संसदमा दर्ता भई व्यवस्थापिका संसदको दुईतिहाई बहुमतबाट पारीत भई लागू समेत भइसकेकोले निवेदकको मागवमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन । साथै रिट नं. ००५६ र ००७१ का रोहमा सम्मानित अदालतबाट भएका फैसलाले संविधानको धारा ६४ को आठौँ र नवौँ संशोधनलाई वैधानिकता प्रदान नगरिएको भन्ने विपक्षीको दावी पनि सत्य होइन । यस अतिरिक्त संविधान संशोधन गर्ने विषय व्यवस्थापिका संसदको विशेषाधिकार भित्रको विषय भएकोले उक्त विषयमा यस सम्मानित अदालतबाट बोल्न मिल्ने पनि हुँदैन । अतः उपरोक्त आधार र कारण समेतबाट औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं आफ्नो हकमा समेत प्रधानमन्त्रीका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न भई नसकेको अवस्थामा संविधानको उक्त दशौँ संशोधन गर्नुपर्नाको अपरिहार्य आवश्यकतालाई मनन गरी संविधानसभाबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को दशौँ संशोधन भएको हो । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट रि.नं. ०६७-WS-००७१ मा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को नवौँ संशोधन विधयेकको प्रस्तावमा थप भएको अवधिमा संविधान निर्माणका सम्बन्धमा उठेका धेरै विवादित विषयहरूमा दलीय सहमति भई संविधान निर्माण गर्ने कार्यमा उल्लेख्य उपलब्धि हासिल गरिसकेको भए तापनि शान्ति प्रक्रिया र संविधान निर्माण कार्यलाई टुंगोमा पुऱ्याउन बाँकी नै रहेकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को नवौँ संशोधन आवश्यकताको सिद्धान्तको आधारमा संशोधन गरिएकोले रिट निवेदन खारेज गरेकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (दशौँ संशोधन) को वैधताका विरुद्धमा उठाईएको तर्क मनासिव छैन ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम संविधानसभा मुलुकको एकमात्र निर्वाचित जनप्रतिनिधि सभा भएको र नेपालको भावी संविधान निर्माण गर्ने नै यसको प्रमुख जिम्मेवारी हो । संविधान निर्माण गर्ने कार्यबाट सार्वभौम नेपाली जनताको आफ्नो संविधान आफैँ निर्माण गर्ने सार्वभौम अधिकार प्रयोग गर्ने र

राष्ट्रको जीवनमा यस्तो सभाको गठन विरलै हुने हुँदा संविधानसभालाई अन्य जनप्रतिनिधिमूलक संस्था भन्दा फरक ढंगबाट हेरिनु पर्ने हुन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम संविधानसभाको निर्वाचन पटक-पटक गर्न सक्ने व्यवस्था पनि परिकल्पना गरिएको छैन। यस स्थितिमा बाँकी रहेको कार्य सम्पन्न गरी संविधानसभाबाट नेपालको भावी संविधान निर्माण गर्ने नेपाली जनताको आकांक्षा पूरा गर्न व्यवस्थापिका संसदको हैसियतमा रहेको संविधानसभा समक्ष आफ्नो कार्य अवधि विस्तार गर्नुको विकल्प नभएकोले संविधानद्वारा प्रदत्त संविधान संशोधन गर्ने अधिकार प्रयोग गरी बाध्यात्मक परिस्थितिमा यसको कार्यअवधि विस्तार गर्नु आवश्यक रहेको कुरा निवेदन गर्दछु। आवश्यकताको कारणबाट कुनै पनि निकायबाट सम्पादित कार्यले वैधानिकता पाउने हुन्छ। अन्य कारणबाट कानूनसम्मत नभएको कुरा आवश्यकताको कारणबाट कानूनसम्मत हुन पुग्दछ (Necessitas facit licitum quod alia non est licitum- Necessity makes that lawful which otherwise would not be lawful) भन्ने विधिशास्त्रको एक स्थापित मान्यता रहेको कारणबाट पनि संविधानसभाको कार्यअवधि बढाउने कार्य युक्तिसंगत र न्यायोचित हुनाले यसको वैधताको विरुद्धमा उठाइएको तर्क मानासिव छैन भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४८ को उपधारा (१) मा संविधानको कुनै धारालाई संशोधन वा खारेज गर्ने विधेयक व्यवस्थापिका संसदमा प्रस्तुत गर्न सकिनेछ, भन्ने र उपधारा (२) मा उपधारा (१) बमोजिम पेश भएको विधेयक व्यवस्थापिका संसदमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको कम्तीमा दुई तिहाई सदस्यहरूको बहुमतबाट स्वीकृत भएमा विधेयक पारीत भएको मानिनेछ, भन्ने संविधान संशोधनको व्यवस्था रहेको र अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६५ को उपधारा (१) को खण्ड (घ) ले विधेयक भन्नाले व्यवस्थापिका संसद वा संविधानसभामा पेश भएको संविधान वा ऐनको मस्यौदा सम्झनु पर्छ, भनी विधेयकको परिभाषा गरेको छ। व्यवस्थापिका संसदबाट पारीत विधेयक प्रमाणीकरण गर्ने सम्बन्धमा संविधानको धारा ८७

मा सदनबाट पारीत विधेयक राष्ट्रपतिद्वारा प्रमाणीकरण भएपछि ऐन बन्नेछ, भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। यसरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले संविधान संशोधन, विधेयकको परिभाषा र विधेयक प्रमाणीकरणको सम्बन्धमा स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था गरेको छ।

यसरी भएको संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को दशौं संशोधन २०६८ व्यवस्थापिका संसदका सम्माननीय सभामुखद्वारा मिति २०६८।५।३१ को पत्रद्वारा प्रमाणीकरण गर्नको लागि लिखित अनुरोध भई आएकोले सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८७ बमोजिम उक्त दशौं संशोधन विधेयक प्रमाणीकरण भएको हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन भन्ने राष्ट्रपतिको कार्यालयका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मूलतः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६४ मा संविधानसभाको कार्यकाल सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको, मूल संविधानद्वारा तोकिएको उक्त कार्यकालभित्र संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न गरिसक्नुपर्नेमा पटक-पटक कार्यकाल थप गर्दै जाने प्रवृत्ति देखिएको र संविधानसभाको कार्यकाल थप गर्नका लागि गरिएको संविधानको आठौं एवं नवौं संशोधनका सम्बन्धमा यस अदालतमा दायर गरिएको रिट निवेदन (रिट नं. ०६६-WS-००५६, रिट नं. ०६७-WS-००७१) मा यस अदालतको विशेष इजलासबाट संविधानसभाको कार्यकाल सम्बन्धी धारा ६४ को स्पष्ट व्याख्या गरी दिशानिर्देश समेत गरिएको अवस्थामा अदालतको उक्त फैसलाको अबज्ञा गरी दशौं संशोधनका माध्यमबाट संविधानसभाको कार्यकाल पुनः थप गरिएको हुँदा सो संशोधन बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने समेतको माग दावी रहेकोमा विपक्षी निकायहरूका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफमा मुख्य रूपमा संविधानसभाबाट संविधान निर्माणको सिलसिलामा थुप्रै विवादित विषयमा सहमति कायम भैसकेकोले उल्लेख्य प्रगति हासिल भएको भनी उल्लेख गरिएको छ।

रिट निवेदनमा भएको सुनुवाइमा निवेदक तथा विपक्षी निकायहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान

कानून व्यवसायीहरूका साथै अदालतको सहयोगी (Amicus Curie) का रूपमा रहनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले बहस गर्नु भएको थियो ।

निवेदकतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री देवेन्द्रलाल नेपाली, श्री सीताराम तिवारी र श्री पवनकुमार ओझाका साथै विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रामजी विष्ट, श्री मातृकाप्रसाद निरौला, डा. श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री विजयराज शाक्य र निवेदक अधिवक्ताद्वय श्री बालकृष्ण नेउपाने र श्री भरतमणि जङ्गमले बहस गर्नु भएको थियो । उहाँहरूले गर्नु भएको बहसका मुख्य बुँदाहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

वरिष्ठ अधिवक्ता देवेन्द्रलाल नेपाली-

संविधानको धारा ६४ वाध्यात्मक व्यवस्था हो भनेर सर्वोच्च अदालतबाट व्याख्या भैसकेको छ । तर लिखित जवाफमा संविधानसभाको कार्यकाल वढाउने गरी भएको संविधान संशोधनलाई मान्यता दिने गरी न्यायिक व्याख्या भएको भनी फैसलाको अपव्याख्या भएको छ । आवश्यकताको सिद्धान्तलाई आधार बनाएर गलत कार्य हुँदै जान दिने हो भने कानूनको शासन र संवैधानिक सर्वोच्चताको सिद्धान्त निरर्थक बन्न जान्छ । विपक्षीहरूबाट पुनः संविधानसभाको म्याद वढाउने भन्ने अभिव्यक्ति आउन थालेकोले त्यसलाई समेत रोक्न निवेदकको मागबमोजिम प्रतिपेधलगायतको उपयुक्त आदेश जारी हुनुपर्छ ।

वरिष्ठ अधिवक्ता सीताराम तिवारी -

आवश्यकताको सिद्धान्तको प्रयोग कति पटक हुने भन्ने सम्बन्धमा अदालतबाट स्पष्ट मार्ग दर्शन हुनु जरुरी छ । संविधानसभाको कार्यकाल अनन्तकालसम्म थप्न नपाउने भन्ने रुलिङ्ग अदालतबाट भैसकेको अवस्थामा संविधानमा किटानी साथ गरेको व्यवस्थालाई आवश्यकताको सिद्धान्तअनुसार संशोधन गर्दै जाने कार्य संविधानप्रतिकूल हुन्छ । आवश्यकताको सिद्धान्तले गैरसंवैधानिक कार्य गर्ने अनुमति दिँदैन ।

वरिष्ठ अधिवक्ता पवनकुमार ओझा-

आवश्यकताको सिद्धान्तको व्याख्या गर्दा विश्वव्यापी रूपले मान्यता प्राप्त अवधारणाअनुकूल हुने गरी गर्नु पर्दछ । संविधानसभाले म्याद थप्नु पर्नाको औचित्य पुष्टि गर्न सकेको छैन । जुन प्रयोजनको लागि संविधानसभाको निर्वाचन भएको हो त्यसका लागि

तोकिएको अवधिसम्म मात्र जनप्रतिनिधिहरूले सम्प्रभुको अधिकार प्रयोग गर्न पाउँछन् । सार्वभौम संसद भनेको अनियन्त्रित हुन सक्दैन, तोकिएको कार्यको लागि तोकिएको समयसीमासम्म मात्र सार्वभौम हुने हो । कानूनको शासन संविधानसभालाई पनि समान रूपले लागू हुन्छ, आफ्नो सीमा नाघ्ने अधिकार कसैलाई हुँदैन ।

अधिवक्ता रामजी विष्ट-

संविधानसभाको निर्वाचन र गठनको सम्बन्धमा संविधानमा स्पष्ट व्यवस्था गरिएकोले पुनः निर्वाचन गर्न कुनै संवैधानिक अडचन छैन । संवैधानिक व्यवस्था आफैमा स्पष्ट भएको स्थितिमा आवश्यकताको सिद्धान्त आकर्षित हुन सक्दैन । त्यसैले मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्दछ ।

अधिवक्ता मातृकाप्रसाद निरौला-

आवश्यकताको सिद्धान्तको सीमा कति हुने हो भन्ने कुरा अहिलेको अवस्थामा निश्चित गरिनु पर्दछ । विपक्षीहरूबाट संविधान संशोधन गरेर संविधानसभाको म्याद वढाउने काम भएको छ, सो काम जनता विरुद्ध धोखा हो । यसरी जनताको मौलिक दस्तावेजमाथि धोखा दिने अधिकार कसैलाई पनि हुँदैन । विपक्षीहरूबाट यसरी स्वेच्छाचारी रूपमा संविधानको संशोधन गर्दै जाँदा संविधानमा रहेको लोकतन्त्र, मानव अधिकार र वालिग मताधिकार जस्ता मान्यताहरू निस्तेज हुँदै जाने सम्भावना रहेकोले निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्छ ।

अधिवक्ता डा. चन्द्रकान्त ज्ञवाली-

संविधानसभाको म्याद थप भएको अवधिमा कुनै उल्लेखनीय काम हुन सकेको छैन । यस अवधिमा संविधानसभा जिम्मेवार भएको मान्न सकिँदैन । हालसम्म संविधानसभाले संविधानको मस्यौदा समेत प्रारम्भ गरेको छैन । तर निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुँदा संक्रमणलाई व्यवस्थापन गर्ने कार्यमा अझ जटिलता र अनिश्चितता आउन सक्ने हुनाले संविधानसभाको उत्तरदायित्व पूरा गर्न राज्य कोषको खर्च नबढ्ने गरी संविधानसभाको म्याद थप (No cost extension) गरेर संवैधानिक विकास दिनुपर्छ ।

अधिवक्ता विजयराज शाक्य-

आवश्यकताको सिद्धान्तको बारेमा अदालतले व्याख्या गरेपछि त्यसै आधारमा संविधानसभाको

कार्यकाल बढाउँदै जाने प्रवृत्ति देखिएको छ । तर आवश्यकताको सिद्धान्त सँधै लागू हुने विषय होइन । सक्रमणकाल बढ्दै जाँदा थुप्रै समस्याहरू सिर्जना भएका छन् । संवैधानिक तानाशाही लागू हुने अवस्था सिर्जना भएको छ, त्यसको अन्त्यका लागि पनि अदालतबाट स्पष्ट धारणा आउनु जरुरी भएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ ।

निवेदक अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपाने-

जुन अवधिसम्म जनताबाट सार्वभौम सत्ता प्रत्यायोजन गरिएको हो, त्यो भन्दा बढी अवधिसम्म रहने अधिकार जनप्रतिनिधिलाई हुँदैन । समयवधि किटिएको अवस्थामा सो अवधि समाप्त भएपछि पनि कायम रहने भन्ने हुँदैन र सार्वभौम जनताले दिएको जनादेशलाई प्रतिनिधिहरूले अनिश्चित कालसम्म विस्तार गर्न सक्दैनन् । संविधानको प्रस्तावनामा आवधिक निर्वाचनलाई मान्यता दिएकोले अर्को संविधानसभाको निर्वाचन हुन कुनै संवैधानिक र कानूनी अड्चन छैन । तोकिएको समयमा संविधान नबनाएको अवस्थामा संविधानसभाका सदस्यहरूको म्याद मात्र समाप्त हुने हो । संविधानसभाको अस्तित्व नै समाप्त हुने होइन, यसलाई अर्को निर्वाचनबाट पूर्ति गर्न सकिन्छ । त्यसैले मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्छ ।

निवेदक भरतमणि जङ्गम

विपक्षीहरूको कार्यवाट जनताको सर्वभौमसत्ता र बालिग मताधिकार खोसिएको छ । प्रस्तावनामा आवधिक निर्वाचनको उल्लेख हुनुको अर्थ यस्तै अवस्थामा निर्वाचन हुन सक्छ भनेर हो । त्यसैले नयाँ संविधानसभाको निर्वाचन गर्नुको सट्टा म्याद समाप्त भएको संविधानसभाकै म्याद थप्दै जाने विपक्षीहरूको कार्यवाट जनताको सार्वभौमिकतामा खलल पुग्न गएकोले रिट जारी हुनुपर्छ ।

त्यसैगरी विपक्षी निकायहरूका तर्फबाट विद्वान महान्यायाधिवक्ता श्री मुक्ति प्रधान, नायव महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइराला, सहन्यायाधिवक्ताहरू श्री युवराज सुवेदी, श्री किरण पौडेल र श्री कृष्णप्रसाद पौडेल तथा उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेलले देहायबमोजिमको बहस गर्नु भएको थियो:

महान्यायाधिवक्ता मुक्ति प्रधान -

निवेदकहरूले संविधान संशोधनको संवैधानिकता परीक्षण गर्नभन्दा पनि संविधानसभाको समाप्तको माग गरेको देखिन्छ । जुन प्रस्तुत रिट निवेदनबाट सम्भव हुँदैन । रिट निवेदन आफैमा असंवैधानिक छ । संविधानसभा संविधान निर्माणको कार्यमा निरन्तर क्रियाशील रहेको र संविधान निर्माणका सम्बन्धमा कायम रहेका धैरै विवादका विषयवस्तुहरूलाई समाधान गरिसकेको अवस्था छ । शान्ति प्रक्रिया पनि संविधान निर्माणको एउटा महत्वपूर्ण पाटो भएकोले पछिल्लो समयमा शान्ति प्रक्रिया पनि निष्कर्षमा पुग्ने वातावरण बन्दै आएको अवस्थामा संविधान निर्माणको कार्य छिटै पूरा हुने अवस्था देखिएको छ । सिङ्गो मुलुक नै सक्रमणकालमा रहेको अवस्थामा न्यायपालिकाले पनि त्यो संवेदनशीलतालाई बुझ्नु जरुरी छ । आवश्यकताको सिद्धान्तको सान्दर्भिकता अभै कायम रहेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ ।

नायव महान्यायाधिवक्ता पुष्पराज कोइराला-

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले कुनै पनि धारा असंशोधनीय भनी व्यवस्था नगरेकोले धारा ६४ पनि असंशोधनीय होइन । संविधानको प्रस्तावनामा संविधानसभाबाट मात्र संविधान बन्ने भन्ने उल्लेख भएकोले सोही व्यवस्थाअनुरूप संविधान निर्माणको कार्यलाई केन्द्रमा राखेर कार्य भैरहेको अवस्था छ । अदालतले आदेश गर्दा कार्यकाल थप नहुँदाको शून्यतालाई समेत विचार गरिनु पर्दछ । संविधानसभा कायम नरहेमा मुलुक नै द्वन्द्वमा फस्ने सम्भावना रहेकोले आवश्यकताको सिद्धान्त यस्तै अवस्थामा लागू हुने हो । तसर्थ संविधानसभाको विकल्प अहिले नभएको अवस्थामा रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ ।

सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदी -

हाम्रो संवैधानिक अभ्यासमा संविधान संशोधनको वैधानिकता परीक्षण गर्ने प्रचलन नरहेको र वर्तमान अन्तरिम संविधानमा पनि अदालतबाट संविधान संशोधनको वैधानिकता परीक्षण गर्ने प्रावधान छैन । त्यसैले संविधान निर्माणका क्रममा भएका कामकारवाहीको बारेमा न्यायपालिकाले बढी हस्तछेप गर्न नमिल्ने हुनाले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ ।

सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल-

संविधानसभामार्फत् नै संविधानको निर्माण गर्नु अहिलेको राष्ट्रिय आवश्यकता भएकोले अहिले यसको विकल्प खोज्ने अवस्था छैन। संविधानसभाको म्याद थप गरिएको अवधिमा संविधान निर्माणका सम्बन्धमा उठेका धेरै विवादित विषयमा दलीय सहमति कायम भई संविधान निर्माणको काममा उल्लेख्य प्रगति भैरहेको अवस्था छ। अन्तरिम संविधानले संविधानसभाको निर्वाचन पटक-पटक हुन सक्ने अवस्थाको परिकल्पना नगरेकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन।

सहन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेल-

संविधानसभाको कार्यकाल थप गर्ने कार्य संविधान निर्माणप्रति लक्षित रहेको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान राजनीतिक सहमतिमा आएको दस्तावेज भएकोले राजनीतिक सहमतिको आधारमा संशोधन पनि हुन सक्छ। त्यसैले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ। उपन्यायाधिवक्ता धर्मराज पौडेल-

संविधान संशोधन गर्ने मार्गलाई अवरुद्ध गर्दा राज्य सञ्चालनमा गतिरोध वा विद्रोहको अवस्था आउन सक्छ भन्ने आधारमा संविधानमा संशोधनसम्बन्धी व्यवस्था गर्ने गरिएको हो। संविधानसभाबाट संविधान निर्माण गर्ने विषय अन्तरिम संविधानको आधारभूत संरचना नै हो। यसैले संविधानको दशौं संशोधन विधायक पेश गर्दा सरकारको तर्फबाट संविधान संशोधन गर्नु पर्नाको उद्देश्य र कारण स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेर औचित्य पुष्टि गरेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन जारी हुने अवस्था छैन।

यस अदालतको आदेशबमोजिम नेपाल बार एसोसिएशन र सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएशनका तर्फबाट अदालतका सहयोगी (Amicus Curie) का रूपमा उपस्थित हुनु भएका विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री विपुलेन्द्र चक्रवर्ती र श्री किशोरकुमार अधिकारी र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सुरेन्द्रकुमार महतो, श्री सविता बराल, श्री मेघराज पोखरेल र श्री माधवकुमार बस्नेतले बहस गर्नु भएको थियो। वहाँहरूले गर्नु भएको बहसको सार संक्षेप देहायबमोजिम रहेको छ:

बरिष्ठ अधिवक्ता विपुलेन्द्र चक्रवर्ती-

अहिले सबै समस्याको समाधान अदालतबाट खोज्ने प्रवृत्ति बढेर गएको छ। तर सबै समस्याको

निकास अदालतले दिन सक्दैन र दिन पनि हुँदैन। अन्तरिम संविधानको आधारभूत संरचना हुँदैन। त्यसैले वर्तमान संविधानको कुनै पनि धारा असंशोधनीय छैन। तर पटक-पटकको संविधानसभाको म्याद थपको कारणले संविधान निर्माणको कार्यमा सुनिश्चितता आउन सकेको छैन। यस्तो सुनिश्चितता प्रदान गर्ने गरी संविधानसभाको प्रतिबद्धता आउनु पर्ने अवस्था छ। त्यसैले विपक्षीहरूका नाउँमा कडा निर्देशनात्मक आदेशसहित रिट खारेज हुनु पर्दछ।

बरिष्ठ अधिवक्ता किशोरकुमार अधिकारी-

यस अदालतका पूर्व फैसलाहरू आफैमा पूर्ण र स्पष्ट छन्। संविधानसभाको कार्यकाल थप गर्ने कुरा वाध्यात्मक परिस्थितिको उपज भएकाले आवश्यकताको सिद्धान्तका आधारमा संविधान संशोधनलाई मान्यता प्रदान गरिएको अवस्था छ। संविधानसभा बाहेक संविधान निर्माणको अन्य विकल्प खोज्न सकिँदैन, तर पनि पटक-पटक कार्यकाल थप गर्ने प्रवृत्तिलाई भने निरुत्साहित गर्नु पर्दछ। यसका लागि अदालतले संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलहरूको धारणा समेत बुझ्नु पर्ने अवस्था आएको छ।

अधिवक्ता सविता बराल-

निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी भएमा संविधान निर्माण हुन नसकेको दोष अदालतलाई आउन सक्छ। संविधानसभामार्फत् नै संविधान निर्माण हुनुको विकल्प नभएकोले यसलाई विघटनको अवस्थामा पुऱ्याउन सकिँदैन। आवश्यकताको सिद्धान्तको आधारमा निवेदन खारेज हुनु पर्दछ।

अधिवक्ता सुरेन्द्रकुमार महतो-

संविधान संशोधनको न्यायिक पुनरावलोकनलाई वर्तमान संविधानले परिकल्पना नगरेको भएपनि निरङ्कुशता र जनअधिकारको संकुचन हुने गरी संशोधन भयो भने न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्छ। संशोधनको उद्देश्य हेर्नुपर्ने हुन्छ। अहिले अदालतले दुई विकल्पको प्रयोग गर्न सक्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तुलाई राजनीतिक विषयवस्तुको रूपमा लिएर अदालतले हस्तछेप गर्दैन भन्ने सिद्धान्तको प्रयोग गर्नसक्ने एउटा विकल्प हुन सक्छ भने अर्को विकल्पका रूपमा राजनीतिक सहमतिको आधारमा

अहिले संविधानसभामा निर्विवाद भएका विषयलाई यथावत राखी विवादित विषयवस्तु समाधान गर्न अर्को संविधानसभाको निर्वाचनको तयारी गर्नु भनी आदेश गर्न सक्छ। परन्तु यस विषयमा निर्णय अन्तिम हुने र यसको पटाक्षेप हुने गरी निर्णय हुन आवश्यक छ। अधिवक्ता मेघराज पोखरेल-

संविधान लागू हुँदा औपचारिक घोषणा भए वा नभएपनि यसका केही आधारभूत विशेषताहरू हुन्छन्। जुन मौलिक विशेषतालाई संशोधनद्वारा चलाउन मिल्दैन। संविधानको आधारभूत संरचनासम्बन्धी सिद्धान्त पनि यही मान्यतामा आधारित छ। संविधानसभाको म्याद समाप्त भएपछि राष्ट्र प्रमुखबाट आवश्यकताको सिद्धान्तको आधारमा अध्यादेश जारी गरी पुनः संविधानसभाको निर्वाचनको लागि कानूनी प्रवन्ध गर्न सकिन्छ। आवश्यकताको सिद्धान्तको आधारमा संविधानसभाको निर्वाचनमा जाने परिस्थिति भयो भने हालसम्म संविधानसभामा संविधानको सम्बन्धमा सहमति भएको विषय संविधानसभाले पारीत गरी बाँकी विषयको लागि मात्र नयाँ निर्वाचनमा जान सकिन्छ।

अधिवक्ता मावधकृमार वस्नेत-

अदालतले संविधानको व्याख्या गर्दा संविधानको निरन्तरतालाई जोगाउनु पर्दछ। अन्तरिम संविधानको धारा १६६(२) मा उल्लिखित व्यवस्थाले दैनिक राजनीतिलाई नै संवैधानिकीकरण गरेकोले सामान्य अवस्थाको संविधानको भन्दा यो संविधानको व्याख्या फरक तरिकाले गर्नु पर्ने अवस्था छ। विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा संविधान निर्माणको प्रयास भैरहेको भन्ने मात्रै उल्लेख भएको र आवश्यकताको सिद्धान्तको आधारमा म्याद थपले मान्यता पाएको अवस्थामा हालसम्म कति काम सम्पन्न भयो, कति बाँकी छ र बाँकी कामको लागि कति समय आवश्यक पर्छ भन्ने सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्तामार्फत विपक्षीहरूको प्रतिवद्धता माग गरेर निर्णयमा पुग्न उपयुक्त हुन्छ।

आज निर्णय सुनाउने तारिख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा पक्ष एवं विपक्षतर्फका र अदालतका सहयोगीका रूपमा उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनी, रिट

निवेदनका साथै लिखित जवाफ तथा सम्बद्ध संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाहरू समेतको समग्र अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६४ मा रहेको संविधानसभाको कार्यकालसम्बन्धी व्यवस्थामा दशौँ संशोधन गरी संविधानसभाको कार्यकाल तीन महिना थप गर्ने गरी भएको काम कारवाही संविधान र यस अदालतबाट रिट नं ०६६-WS-००५६ र रिट नं. ०६७-WS-००७१ मा भएको निर्णय समेतको प्रतिकूल भएकाले बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा संविधान निर्माणको सिलसिलामा हालसम्म थुप्रै कार्यहरू भैसकेको र विभिन्न परिस्थितिजन्य कारणले गर्दा केही कार्य बाँकी नै रहेकोले वैध उद्देश्य र आवश्यकताको सिद्धान्तबमोजिम कार्यकाल थप्नु परेको भन्ने आधार प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ।

३. संविधानसभाको कार्यकाल एकवर्ष थप गर्ने गरी भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को आठौँ संशोधनका सम्बन्धमा परेको यस्तै विषयवस्तु निहीत रहेको निवेदक अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपाने समेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको रिट नं. ०६६-WS-००५६ को रिट निवेदनमा यस अदालतबाट निर्णय हुँदा संविधानको आधारभूत सिद्धान्त एवं संरचनाका साथै संविधानको धारा ६४, ८२ र १४८ समेतको व्याख्या एवं विश्लेषण गर्दै आवश्यकताको सिद्धान्त (Doctrine of Necessity) आकर्षित हुन सक्ने अवस्था र संविधानसभाको कार्यकाल बढाउन सकिने अधिकतम सीमा समेतका सन्दर्भमा स्पष्ट धारणा अभिव्यक्त भैसकेको छ। साथै संविधान संशोधनका यस्ता विषयहरू न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुने भन्ने समेतको न्यायिक धारणा सो फैसलाले स्पष्ट गरेको छ। अधिल्ला फैसलाहरूबाट निरुपण भैसकेका उल्लिखित विषयहरूमा यस इजलासको पनि फरक दृष्टिकोण नरहेको हुँदा त्यसमा थप विश्लेषण र विवेचना गर्नु पर्ने अवस्था देखिएन। प्रस्तुत रिट निवेदनमा मूलतः अन्तरिम संविधानमा गरिएको दशौँ संशोधनको

औचित्य, आवश्यकता र त्यसको संवैधानिकताका विषयमा विवेचना गरी न्याय निरूपण गर्नु आवश्यक देखिएको छ ।

४. संविधान संशोधनका माध्यमबाट संविधानसभाको कार्यकाल थप गर्ने विषयमा यस अदालतसमक्ष यस अघि दायर भएका रिट निवेदनमा संविधान निर्माणको कार्यमा अन्तरनिहीत जटिलता समेतलाई दृष्टिगत गरी संविधान निर्माणको कार्यमा केन्द्रित भई अधिकतम प्रयास गर्दागर्दै पनि सो पूरा गर्न समय अपर्याप्त भयो र संविधानसभाको कार्यकाल बढाउन संविधानको धारा ६४ मा संशोधन गर्न आवश्यकताको सिद्धान्त (Doctrine of Necessity) अनुरूप अपरिहार्य आवश्यकता र अवस्था पर्न गयो भने धारा ६४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले निर्दिष्ट गरेको समयसीमालाई मध्यनजर राखी मात्र संविधान संशोधन गर्नु वाञ्छनीय र उपयुक्त हुने र संविधानसभाको कार्यकाललाई अनावश्यक रूपमा लम्ब्याउँदै जाने वा अनन्तता दिने प्रयत्न गरियो भने त्यो अन्तरिम संविधानको मर्म र सार्वभौम जनताको मतदानबाट व्यक्त इच्छा तथा निर्देशविपरीत हुन जान्छ, भनी स्पष्ट धारणा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ ।

५. संविधान निर्माताले संकटकाल जस्तो असहज अवस्था र परिस्थितिमा पनि संविधानसभाको कार्यकाल बढाउने अवधि ६ महिनाभन्दा बढी हुन नहुने गरी निर्दिष्ट गरेको र संविधानसभाको निर्वाचनका माध्यमबाट जनताले संविधानको उल्लिखित प्रावधानलाई अनुमोदन गरेकोलाई संविधान संशोधनका माध्यमबाट अनन्तकालसम्म संविधानसभाको कार्यकाल बढाउन नसकिने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । स्पष्ट रूपमा अवधि कितान गरिएको कुरामा सोही अवधिभित्र कार्य सम्पन्न गरिनु पर्दछ । अन्तरिम संविधानको धारा ६४ मा संविधानसभामार्फत् संविधान निर्माणका लागि निर्दिष्ट गरिएको समयवधि केवल आलंकारिक मात्र हो भन्ने ठानिनु हुँदैन । अन्तरिम संविधान निर्माणका क्रममा संविधान निर्माताले सुविचारित रूपमा सो समयवधि राखी संविधान निर्माणको कार्यलाई सुनिश्चितता प्रदान गरेको अवस्थामा त्यस्तो निश्चित प्रावधानलाई कुनै महत्व नै नदिएँ संविधान संशोधनको अधिकारान्तर्गत संविधानसभाको कार्यकाल पटक-

पटक बढाई संविधान कहिलेसम्ममा निर्माण हुन्छ भन्ने कुरालाई नै अनिश्चिततामा पार्ने अधिकार पनि अन्तरनिहीत हुन्छ भनी संविधानको उक्त धारा ६४ को मूल प्रावधानको मनोगत अर्थ गरिनु जनादेशप्रतिकूल हुन जान्छ । त्यस्तो अनिश्चय र सीमाहीन स्थिति सिर्जना हुने गरी संविधानसभा आफैले आफ्नो कार्यकाल बढाउँदै जानु संवैधानिक विधिशास्त्रको दृष्टिकोण समेतबाट मनासिव हुन सक्दैन ।

६. संविधानसभामार्फत् संविधान निर्माण गर्ने भनेको जनताले आफ्नो संविधान निर्माणको अधिकार (Constituent Power) आफ्ना प्रतिनिधिहरूलाई प्रत्यायोजन गरेर तिनै प्रतिनिधिहरूद्वारा जनताले चाहेको समयमा जनभावनाअनुरूपको संविधान निर्माण गर्ने पद्धति हो । आफूले निर्वाचनका माध्यमबाट संविधान निर्माणको अधिकार (Constituent Power) प्रदान गरेका प्रतिनिधिले तोकिएको समयभित्र संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्दछन् भन्ने विश्वास जनताले गरेका हुन्छन् । जनताले गरेका जायज अपेक्षाहरूलाई सम्बोधन गर्दै संविधानसभाले संविधान निर्माणको कार्यतालिका समेत सार्वजनिक गरेको अवस्थामा जनता संविधान निर्माणप्रति पूर्णरूपेण आश्वस्त बन्नु उनीहरूको वैध अपेक्षा (Legitimate Expectation) नै हो । जनताको त्यस्तो वैध अपेक्षालाई संविधान निर्माणको ऐतिहासिक जिम्मेवारी पाएको निकायले सम्मान गर्नु पर्दछ, र तदनुरूपको जवाफदेहिता बहन गर्नु पनि पर्दछ । यदि यस्तो निकायबाट तोकिएको जिम्मेवारी निर्धारित समयमा पूरा नगरेर आफ्नो ईच्छाअनुकूल पटक-पटक म्याद थप गर्दै जाने हो भने त्यस्तो कार्यले निर्धारित कार्य सम्पन्न हुनेतर्फ अनिश्चितता र अन्यौलको अवस्था सिर्जना गर्नुको साथै त्यस्तो निकायले गरेको कार्यको वैधानिकतामा पनि प्रश्न उठ्ने अवस्था आउँछ । लोकतन्त्रको प्रमुख विशेषता जन-उत्तरदायी शासन प्रणाली पनि हो । उत्तरदायी शासन प्रणालीमा जनतासँग गरेका वाचाहरू पूरा गरिनु पर्दछ, अन्यथा जनतासँग त्यसको जवाफ माग्ने अधिकार रहन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनलाई पनि त्यही जवाफदेहिताको खोजी गर्ने एउटा प्रक्रियाको रूपमा बुझ्नु वाञ्छनीय हुन्छ ।

७. संविधानसभामार्फत् संविधान निर्माणको प्रक्रिया प्रारम्भ भएपछिको यस अवधिमा संविधान निर्माणको कार्यतालिका बनाइएँ पनि त्यसको कार्यान्वयन पक्षमा भने पर्याप्त तत्परता र क्रियाशीलता

देखिनुको सट्टा उदासीनता देखिएको र कार्यतालिका निर्माणलाई एउटा औपचारिकता पूरा गर्ने कार्यमा मात्र सीमित तुल्याइएको हो भन्ने आभाष हुन थालेको छ । यस अवधिमा संविधान निर्माणका लागि संविधानमा अन्तर्निहित हुने विषयवस्तुहरू मध्ये के कति विषयहरूमा सहमति भै त्यसलाई संविधानको मस्यौदामा समाहित गरियो ? सोको लागि संविधानसभाले यसको गठन भएदेखि हालसम्म के कति समयवाधि संविधान निर्माणको कार्यमा मात्र लगानी गर्‍यो, सो अवधिभित्र संविधान निर्माणसम्बन्धी के कति कार्यहरू सम्पन्न भैसकेका छन्, के कति कार्यहरू सम्पन्न हुन बाँकी छन् र बाँकी कार्य सम्पन्न गर्नका लागि औचित्यपूर्ण समय कति आवश्यक पर्न सक्छ भनी वस्तुनिष्ठ र यथार्थपरक रूपमा समयवाधि निर्धारण गर्ने र निर्धारित समयवाधिभित्र संविधान निर्माण हुन नसकेको सम्बन्धमा जनतालाई सुसूचित गरिएको पनि पाइँदैन । यस इजलासबाट यही रिट निवेदनको सुनुवाइका क्रममा पनि विद्वान सरकारी वकीलहरूसँग संविधानसभाबाट संविधान निर्माणका क्रममा हालसम्म सम्पन्न भए गरेका काम कारवाहीको यथार्थ विवरण प्रस्तुत गर्न आग्रह गरिएको थियो । त्यस क्रममा संविधानसभाले गरेका काम कारवाहीहरू संविधानसभाको आन्तरिक विषय भएकाले त्यसमा अदालत प्रवेश गर्न नमिल्ने भन्ने समेतको बहस जिकीर प्रस्तुत गरियो । परन्तु इजलासको आदेशबमोजिम तत्सम्बन्धी विवरणहरू पेश हुन आए । ती विवरणको अध्ययन गर्दा मिति २०६८।२।१८ देखि २०६८।४।१५ सम्ममा संविधानसभाअन्तर्गत संवैधानिक समिति र विवाद समाधान उपसमितिबाट विभिन्न निर्णयहरू भएको भन्ने देखियो । त्यसैगरी सुनुवाइकै सिलसिलामा सरकारी वकीलहरूबाट पेश हुन आएको अन्तरिम संविधानको दशौं संशोधनसम्बन्धी विधेयकमा संशोधनको उद्देश्य र कारणमा “नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६४ बमोजिम संविधानसभाको कार्यकाल संविधानसभाको पहिलो बैठक बसेको मितिले दुई वर्षको हुने व्यवस्था रहेको र सो अवधिमा नयाँ संविधान जारी हुन नसकेको, ... थपिएको अवधिमा संविधान निर्माणका सम्बन्धमा उठेका धेरै विवादित विषयमा दलीय सहमति भई संविधान निर्माण गर्ने कार्यमा

उल्लेख्य प्रगति भएतापनि शान्ति प्रक्रिया र संविधान निर्माणको कार्यलाई टुंगोमा पुऱ्याउन बाँकी नै रहेको, संविधानको धारा ८२ मा संविधानसभाले नयाँ संविधान पारीत गरी त्यस्तो संविधान प्रारम्भ भएको दिनदेखि संविधानसभाको म्याद समाप्त हुने संवैधानिक व्यवस्था भएबमोजिम संविधान निर्माणको काम यही संविधानसभाले सम्पन्न गर्नुपर्ने भएको हुँदा संविधानको धारा ६४ बमोजिमको कार्यकालभित्र बाँकी रहेका सम्पूर्ण काम सम्पन्न हुन नसक्ने भएकोले संविधानसभाको कार्यकाल बढाउने प्रयोजनको लागि संविधानको यो संशोधन पेश गरेको” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो । उल्लिखित विवरणहरूमा संविधानसभा यसको गठन भएदेखि वर्तमान समयसम्म नै नयाँ संविधान निर्माणप्रति पूर्णरूपमा लागिपरेको र संविधानका अन्तर्वस्तुहरूमा सघन रूपमा छलफल भैरहेको, तर त्यस किसिमको प्रयत्नका बाबजूद पनि संविधान निर्माणकै जटिलताहरूले गर्दा संविधान निर्माण प्रक्रियाले पूर्णता पाउन नसकेको भन्ने अवस्था प्रतिविम्बित हुन सकेका छैनन् । बरु संविधानसभा संविधान निर्माणसम्बन्धी मूलभूत जिम्मेवारीका विषयहरू भन्दा बाह्य विषयवस्तुहरूले संविधानसभाको समयवाधि व्यतित गर्न निर्णायक भूमिका खेलेको कारणले गर्दा संविधान निर्माण कार्य प्रभावित हुन पुगेको स्पष्ट आभाष हुन्छ । त्यस्तै संविधानसभाले नयाँ संविधान पारीत गरी त्यस्तो संविधान प्रारम्भ भएको दिनदेखि संविधानसभाको म्याद समाप्त हुने धारा ८२ मा संवैधानिक व्यवस्था रहेको भन्ने कुरालाई संविधान संशोधनको आधार बनाइएको देखिन आउँछ । जो कदापि संविधानको भावना र जनताको अपेक्षा होइन ।

८. विपक्षी निकायहरूको लिखित जवाफ अध्ययन गर्दा संविधानसभाको कार्यकाल बढाउने गरी भएका अधिल्ला संशोधनहरूलाई चुनौती दिइएका दुवै रिट निवेदनहरू खारेज भएकोले ती संशोधनले वैधानिकता प्राप्त गरेको भन्ने अर्थमा मात्र संविधानसभाले त्यसलाई ग्रहण गरेको पाइयो । तर ती फैसलाहरूमा स्पष्ट रूपमा अभिव्यक्त भएका, ध्यानाकर्षण गराइएका र गम्भीरता देखाइएका संवैधानिक व्याख्यालाई विपक्षी निकायहरूले पर्याप्त रूपमा मनन गरेको, मार्गदर्शनको रूपमा लिएको र तदनुरूप क्रियाशील भएको अवस्था देखिएन । अधिल्ला

दुवै रिट निवेदनहरू खारेज भएतापनि खारेजीको परिणाममा पुनु अधि संविधानको धारा ६४ को संशोधनको वैधताको बारेमा, आवश्यकताको सिद्धान्तका बारेमा र समयसीमा समेतका बारेमा पर्याप्त रूपमा विवेचना भै स्पष्ट न्यायिक दृष्टिकोण अभिव्यक्त भएको छ। त्यसरी गरिएको विवेचना र अभिव्यक्त भएका न्यायिक दृष्टिकोणहरू तर्फ कुनै वास्ता नगरी ती रिट निवेदनहरू खारेज भएको परिणाम मात्रलाई आधार लिई संविधानको धारा ६४ को संशोधनले वैधानिकता पाएको भन्ने निष्कर्ष निकाली उक्त धारा ६४ मा गरिएको पटक-पटकको संशोधन ग्राह्य हुन सक्दैन। अधिल्ला रिट निवेदनका सन्दर्भमा धारा ६४ ले निश्चित गरेको अवधि समाप्त भएपनि तत्कालको परिस्थिति एवं संविधानसभाको कार्यप्रगति समेतलाई मध्यनजर राख्दै संविधानसभाको कार्यकाल बढाउने गरी भएको संविधानको आठौं र नवौं संशोधन बदर घोषितसम्म नगरिएको अवस्थालाई संशोधनले नै वैधता प्राप्त गरेको अर्थमा ग्रहण गरी यस अदालतबाट असंशोधनीय र बाध्यात्मक भनिएको धारा ६४ लाई पटक-पटक धारा १४८ को अधिकार अन्तर्गतको विषयवस्तु बनाइनु यस अदालतबाट भएको व्याख्या र निर्णयविपरीत हुन जान्छ। जुन संविधानको धारा ११६ मा गरिएको व्यवस्थाको समेत प्रतिकूल हुन्छ।

९. संविधानसभाले संविधान निर्माणको कार्यतालिका बनाए पनि आफैले बनाएको कार्यतालिका अनुरूप क्रियाशील हुनुको बदला मनोगत तर्कका आधारमा कार्यतालिकालाई निष्प्रभावी हुने गरी शून्यमा परिणत गर्दै जाने उपक्रम जारी नै रहेको पाइएको छ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा संविधानसभाका तर्फबाट लिखित जवाफ पेश गर्दा पनि संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्न संविधानसभाको कार्यतालिकामा ११ औं पटक हेरफेर गरी संविधान निर्माणको कार्यमा क्रियाशील रहेको भनिएको छ। त्यसबाट पनि संविधानसभाको कार्यतालिकाले आफ्नो प्रयोजन गुमाउँदै गएको देखिएको छ। संविधानसभाको एकमात्र कार्य संविधान निर्माण हो भन्ने कथनको पुनरावृत्तिले मात्र संविधान निर्माणलाई सार्थक निष्कर्षमा पुऱ्याउँदैन र संविधानको धारा ६४ लाई वेवास्ता गरी केवल संविधानसभाले पारीत गरेको संविधान प्रारम्भ भएको दिनदेखि मात्र संविधानसभाको कार्यकाल समाप्त

हुन्छ भन्ने धारा ८२ को व्यवस्थालाई मनोगत आधार लिई संविधान निर्माण गर्ने समयावधि नै अनिश्चित हुने गरी संविधानको धारा ६४ मा पटक-पटक संशोधन गरी अनन्तकालसम्म संविधानसभाको अवधि बढाउने कार्यको औचित्य पुष्टि हुन सक्दैन। त्यसका लागि संविधानसभा संविधान निर्माणको मूलभूत जिम्मेवारी पूरा गर्ने अभियानमा होमिएको छ भन्ने अनुभूति गराउन सक्नुपर्दछ र सो कुरा तथ्यवाट पनि पुष्टि हुनुपर्दछ। संविधानसभाभित्र संविधानका अन्तर्वस्तुमा घनिभूत छलफल भैरहने हो भने जनतामा पनि संविधान निर्माणप्रतिको आशा र विश्वास जागृत हुन्छ। तर संविधानसभाका अध्यक्ष र संविधानसभा सचिवालयका तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफमा संविधानसभा बाहिर घटेका कतिपय घटनाहरूले बारम्बार प्रतिकूल असर पार्ने अवस्था आएको र पटक-पटकको सरकारको परिवर्तन र संविधान निर्माणसँग पेचिलो रूपमा अन्तरसम्बन्धित रहेको शान्ति प्रक्रिया अपेक्षा गरिएअनुरूप समयमा नै सार्थक निष्कर्षमा पुग्न नसकेको कारण पटक-पटक संविधान निर्माणको कार्य अवरुद्ध हुन पुगेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ। त्यसले पनि संविधानसभा संविधान निर्माणको कार्यमा निरन्तर व्यस्त रहेको र त्यसका वावजुद पनि संविधान निर्माण प्रक्रियाका जटिलताहरूले गर्दा संविधान निर्माण प्रक्रियाले पूर्णता पाउन नसकेको भन्ने देखिएको छैन। बरु संविधानसभाभन्दा बाहिरका विषयवस्तुले संविधान निर्माणलाई अवरुद्ध तुल्याएको भन्ने विपक्षी निकायहरूको तर्कले संविधान संशोधन गर्दै संविधानसभाको कार्यकाल थप गर्ने तर थपिएको अवधिमा पनि संविधान निर्माणको विषयलाई प्राथमिकतामा नराख्ने विडम्बनापूर्ण अवस्थाको पुनरावृत्ति मात्र भएको देखिएको छ। त्यसैले संविधानसभामार्फत् नयाँ संविधान पाउने जनताको अभिमत र अभिलाषा अब सार्थकतामा रुपान्तरित हुनु पर्दछ। त्यसको प्रत्याभूति संविधानसभाले दिनु पर्दछ। तर त्यस दिशामा संविधानसभा स्वयं भने दृढताका साथ लागेको र तदनुरूप कार्यप्रगति भएको भन्ने वस्तुगत एवं तथ्यपूर्ण रूपमा पुष्टि भएको छैन। संविधानसभाको गठन पछिको यो समयसम्म आइपुग्दाको विगतको अनुभववाट संविधान संशोधन गर्दै संविधानसभाले

सधैं आफ्नो कार्यकाल बढाउने प्रक्रियाको अन्त्य गरी अब निश्चित कार्यतालिकासहित संविधान निर्माणको सुनिश्चितताको खोजी गर्नु अपरिहार्य भैसकेको छ ।

१०. निवेदनमा प्रतिषेधलगायतको उपयुक्त आदेशको समेत माग गरिएको सन्दर्भमा विचार गर्दा अहिले नै यो संविधानसभाबाट संविधान निर्माणको कार्य सम्भव छैन भन्ने निष्कर्षमा पुगेर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ बमोजिम नयाँ संविधानसभाको गठन गर्ने वा अहिलेकै संविधानसभालाई नै निरन्तरता दिएर एउटा निश्चित अवधिभित्र संविधान निर्माण गरिसक्ने प्रतिबद्धतालाई जनमतसंग्रहको माध्यमद्वारा अनुमोदन गराउने तथा आफैले नयाँ संविधान निर्माण गर्ने नेपाली जनताको अधिकार सुनिश्चित गर्न अन्य के कस्ता उपायहरू हुन सक्छन् भन्ने कुरा न्यायिक रूपले व्यवस्थापन हुने (Judicially Manageable) विषय होइन । यो विशुद्ध राजनैतिक प्रश्न भएकोले यसको निकास राजनीतिक तहबाटै खोजिनु पर्दछ, र त्यसको निकास संविधानभन्दा बाहिरबाट नभई संविधान भित्रैबाट खोजिनु पर्दछ । यो संविधानसभा संविधानद्वारा तोकिएको अवधिमा संविधान निर्माण गरिसक्ने जनादेशप्राप्त जनप्रतिनिधिहरूको संस्था भएकोले यदि यसले आफ्नो जिम्मेवारी तोकिएको अवधिमा सम्पन्न गर्ने कार्यको सुनिश्चितता प्रदान गर्न नसक्ने हो भने संविधानान्तर्गत नयाँ संविधान निर्माणको लागि वैकल्पिक मार्ग प्रशस्त गर्ने जिम्मेवारी पनि यही संविधानसभाको हुन्छ । यति नहुँदासम्म संविधान निर्माण कार्यले सार्थकता पाउँछ भन्ने विश्वासको आधार खडा हुँदैन र त्यस कुराको जनतासम्म सम्प्रेषण पनि हुँदैन ।

११. संविधानको प्रस्तावनामा प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानवअधिकार, बालिग मताधिकार, आबधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताप्रतिको प्रतिबद्धता व्यक्त भएको छ । ती प्रतिबद्धताहरू संविधानका विभिन्न प्रावधानहरूबाट समेत समर्थित भएका छन् । वास्तवमा यी विषयहरू लोकतान्त्रिक आधारस्तम्भ नै हुन् । संविधानसभामार्फत् नेपाली जनताले आफ्ना लागि आफैँ संविधान बनाउन पाउने ऐतिहासिक अवसरका रूपमा यसलाई हेरिएको भएतापनि संविधानसभाको

गठन हुनुले मात्र त्यो ऐतिहासिक दायित्व पूरा हुने होइन । संविधानसभा आफ्नो गुरुत्तर दायित्वलाई बुझेर तदनुरूप क्रियाशील र जनताप्रति उत्तरदायी नहुने हो भने नेपाली जनताको त्यो अभिलाषा पूरा हुन सक्दैन । त्यतिमात्र होइन, लामो समयसम्म संविधान निर्माण नहुने हो भने त्यसले पार्ने दूरगामी असरप्रति पनि सबै पक्ष गम्भीर हुनु पर्दछ । त्यसले स्वभावतः नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिकअधिकार, मानवअधिकार, बालिग मताधिकार, आबधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणा जस्ता अन्तरिम संविधानले आत्मसात गरेका लोकतान्त्रिक पद्धतिको आधारहरूलाई नै खल्बल्याउन सक्छ, र नेपाली जनताका अधिकारहरू क्रमशः खुम्चिँदै जाने अवस्था पनि आउन सक्छ । संक्रमणकालको निरन्तरतासँगै लम्बिँदै जाने यावत् समस्याहरूको चक्रव्यूहमा नेपालको लोकतन्त्र, शान्ति, समृद्धि, अग्रगामी आर्थिक, सामाजिक परिवर्तनका मुद्दाहरू समेत पर्ने हुन् कि भन्ने संशय र दुविधाबाट नेपाली जनता ग्रस्त हुने अवस्था सिर्जना भएको छ । त्यस किसिमको भयबाट नेपाली जनतालाई मुक्त राख्नका लागि तत्कालको अवस्थामा यही संविधानसभामार्फत् नयाँ संविधान निर्माण हुने कुराको सुनिश्चितता बाहेकको अहिले नै यस अदालतले अर्को विकल्पको खोजी गर्न सक्ने अवस्था छैन । तर यसको अर्थ अनन्तकालसम्म पनि संविधान निर्माण गर्ने आफ्नो दायित्व संविधानसभाले निर्वाह गर्न सकेन भने पनि मूलभूत जिम्मेवारी पूरा गर्न नसक्ने त्यस्तो निकाय नै सधैंका लागि शास्वत र निर्विकल्प रूपमा कायम रही रहनु पर्छ भन्ने दृष्टिकोण पनि यस अदालतले बनाउन सक्दैन । किनभने संविधानले निश्चित जिम्मेवारीका साथ खडा गरेको संस्था वा निकायको एउटा औचित्यपूर्ण समय सीमा र अवधि हुन्छ, र त्यो कुरा वर्तमान संविधानसभाको हकमा पनि समान रूपमा लागू हुन्छ ।

१२. अन्तरिम संविधानको आठौँ र नवौँ संशोधनबाट संविधानसभाको कार्यकाल थप गरिएउपर दायर भएका रिट निवेदनहरू पनि संविधान निर्माणको सुनिश्चितताको लागि यस अदालतले सम्बन्धित निकायहरूलाई मार्गदर्शन गरिनु पर्दछ भन्ने अभिप्रायबाट यस अदालतसमक्ष ल्याइएका थिए । ती रिट निवेदनहरूको रोहमा यस अदालतबाट अभिव्यक्त भएका धारणाहरूको

आलोकमा संविधान निर्माणको विषयलाई नियाल्ने हो भने त्यसले संविधान निर्माणको सिलसिलामा राज्यले गरेको लगानी र हालसम्म हासिल भएका उपलब्धिहरूलाई जोगाउँदै अघि बढ्ने पर्याप्त अवसर र समय प्रदान गरेको स्पष्ट अनुभूति गर्न सकिन्छ। संविधान निर्माण कार्यको जटिलतालाई हृदयंगम गर्नुका साथै त्यति गम्भीर र महत्वपूर्ण कार्यमा केही बाधा अबरोधहरू आउन सक्ने सम्भावना समेतको आँकलन गरी त्यस किसिमको जटिलतालाई व्यवस्थापन गर्न यस अदालतले न्यायिक आत्मसंयम (Judicial Self-restraint) का साथ आवश्यक मार्गदर्शन पनि गरेको हो। तर त्यसरी दिइएको मार्गदर्शनलाई आधार लिई संविधानसभाले आफ्नो सम्पूर्ण ध्यान र समय संविधान निर्माणको प्रक्रियामा उपयोग गर्नुको सट्टा संविधान संशोधन गर्दै संविधान निर्माणको कार्यलाई अनिश्चितता र अनन्ततातर्फ उन्मुख गराउने र संविधानसभालाई संविधान निर्माणको कार्यमा केन्द्रित गर्नुको सट्टा व्यवस्थापिका संसदको रूपमा वढी उपयोग गरी सरकार निर्माण र विघटनमा मात्र वढी ध्यान दिइएको पाइनु थप विडम्बनापूर्ण भएको छ।

१३. संविधान निर्माणको कार्य नै ओभरलैप गर्ने गरी व्यवस्थापिका संसदको हैसियतमा सरकारको गठन र विघटनलाई प्राथमिकतामा राखी संविधानसभा आफ्नो मूल जिम्मेवारीप्रति नै विमुख रहेको देखिने गरी त्यस किसिमको अनिश्चितता देखाउने र पटक-पटक संविधानसभाको कार्यकाल थप गरी यसलाई एउटा अन्त्यहीन संस्थाको रूपमा स्थापित गर्न खोज्नु अन्तरिम संविधानको अभिप्राय होइन, संविधानको धारा ६४ ले त्यस्तो परिकल्पना गरेको छैन, नत आवश्यकताको सिद्धान्तले नै त्यस्तो प्रवृत्तिलाई सहयोग गर्दछ।

१४. प्रस्तुत रिट निवेदनको लिखित जवाफमा र विपक्षी निकायहरूका तर्फबाट बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु हुने महान्यायाधिवक्तालगायतले आवश्यकताको सिद्धान्तका आधारमा संविधानको दशौं संशोधनलाई वैधता प्रदान गरिनु पर्ने भनी लिनु भएको जिकीरका सन्दर्भमा हेर्दा जहाँ जिम्मेवारी लिने व्यक्ति वा संस्थाले आफ्नो क्षमता वा काबु बाहिरको परिस्थितिका कारणले आफूले लिएको जिम्मेवारी पूरा गर्न सक्दैन, यस्तो परिस्थितिलाई आफ्नो सामर्थ्यभन्दा बाहिरको घटना ठानिन्छ, र यस्तो परिस्थितिबाट उत्पन्न असमर्थतालाई क्षम्य मानिन्छ, त्यो नै आवश्यकताको सिद्धान्तको मूल

अभिप्राय हो। कुनै परिस्थितिलाई उपेक्षा गर्न वा रोक्न सकिँदैन र सो परिस्थितिको कारण कुनै निर्णय लिनु आवश्यक भयो र सो निर्णय सामान्य अवस्थामा कानूनी हुँदैनथ्यो भने पनि त्यसको औचित्य र वैधता सोही असामान्य अवस्थाले पुष्टि गरिदिने परिस्थितिमा आवश्यकताको सिद्धान्त आकर्षित हुन सक्ने हो। तर आफैले सिर्जना गरेको जिम्मेवारी विमुखता, अकर्मण्यता र जटिलतालाई ढाकछोप गर्ने प्रयोजनको लागि आवश्यकताको सिद्धान्त लागू हुन सक्दैन।

१५. अनिवार्यताले जसरी कुनै निर्णय गर्नलाई बाध्य पार्दछ, त्यसरी नै सो बाध्यतालाई ठीक छ भनेर प्रतिरक्षा समेत गर्दछ (Necessity defends and justify what it compels)। अनिवार्यता तत्कालीन अवस्थाविशेष र स्थान विशेषको कानून हुन्छ (Necessity is the law of the time and the place)। अर्थात् अन्य कारणबाट कानूनसम्मत् नभएको कार्य समेत आवश्यकताको कारणबाट कानूनसम्मत् हुन पुग्दछ भन्ने नै आवश्यकताको सिद्धान्तको विधिशास्त्रीय मान्यता रहेको देखिन्छ। तर एउटै विषयमा पटक-पटक आवश्यकताको सिद्धान्तको आड लिन खोज्नु कुनै पनि जीवन्त संस्थाका लागि शोभनीय विषय होइन। संविधानले जहिले पनि आफ्नो वा आफ्ना अवयवहरूको क्रियाशीलताको अपेक्षा गर्दछ। संविधान एउटा त्यस्तो जीवन्त लिखत हो, जसले राज्यको जीवनमा आउन सक्ने अनेकौं बाधा, व्यवधान र कठिनाईहरूका बीचमा पनि क्रियाशील भई समग्र शासन सञ्चालनलाई गतिशील तुल्याई राख्ने सामर्थ्य बोकेको हुन्छ। त्यसैले एउटै समस्यालाई कहिल्यै पनि समाधान गर्न नसक्ने मानी सम्पूर्ण प्रक्रियालाई अवरुद्ध गराई राख्ने सम्मको जडता संविधानले परिकल्पना गरेको हुँदैन।

१६. विपक्षी निकायहरूको लिखित जवाफ वा अन्तरिम संविधानको दशौं संशोधन विधेयक प्रस्तुत गर्दा उल्लेख गरिएको उद्देश्य र कारणबाट पनि संविधान संशोधनको वस्तुगत अपरिहार्य आवश्यकताको स्थितिवोध नभई संविधानसभाको म्याद थप गर्ने कुरालाई एउटा सामान्य स्वेच्छिक प्रक्रियाको रूपमा लिन खोजेको जस्तो देखिन्छ। यस अधिका दुवै रिट निवेदनमा संविधानसभाको कार्यकाल सम्बन्धमा पर्याप्त विवेचना गरिएको, आवश्यकताको सिद्धान्त पटक-पटक प्रयोग गरिने विषय होइन भनी स्पष्ट दृष्टिकोण समेत अभिव्यक्त भैसकेको

र यस इजलासले त्यसभन्दा फरक दृष्टिकोण पनि नबनाएको अवस्थामा न्यायपालिकाले तिनै कुराहरूलाई पटक-पटक पुनरावृत्ति गर्दै जाने, तर संविधान निर्माणमा भूमिका खेल्नु पर्ने जिम्मेवार निकाय संविधानसभा संविधानको मूल मर्म र अदालतको आदेशमा अभिव्यक्त धारणा भन्दा फरक ढंगले अधि बढ्न खोज्ने र आम नागरिक संविधान निर्माण हुने हो वा होइन भन्ने अन्यायको भूमरीमा रहिरहने विरोधाभाषपूर्ण अवस्थाको पनि अब अन्त्य हुनै पर्दछ ।

१७. त्यसैले संविधानसभामार्फत् संविधान निर्माण हुनुपर्छ भन्ने अन्तरिम संविधानको भावना र जनताको उत्कट अभिलासा, मुलुकको सामाजिक संरचना, संविधान निर्माणको निम्ति राज्यले हालसम्म गरिसकेको लगानी, संविधानसभाले संविधान निर्माणका क्रममा हालसम्म सम्पन्न गरेका कार्यहरू, राजनीतिक दलहरूबीच विभिन्न समयमा भएका राजनीतिक सहमति र अन्तरिम संविधानप्रति व्यक्त हुँदै आएको प्रतिबद्धता समेतको समग्र मूल्याङ्कन गरी एउटा निश्चित अवधिभित्र संविधान निर्माण हुन्छ भनी आश्वस्त पारी संविधान निर्माण गरी देखाउने वा निर्वाचन, जनमत संग्रह जस्ता अन्य विकल्पतर्फ राजनीतिक सहमति गरी एउटा ठोस निकास दिई मुलुकलाई अन्यायता र अनिश्चितताको परिस्थितिबाट मुक्त गर्ने महत्वपूर्ण जिम्मेवारी अहिले पनि वर्तमान संविधानसभामा नै निहित रहेको छ भन्दा अत्युक्ति हुँदैन । तर संविधानसभाको कार्यकाल संविधानको आठौं, नवौं र दशौं संशोधनबाट थप हुँदै जाँदा शुरुमा संविधान निर्माताले निर्धारण गरेको समयावधि भन्दा झण्डै दोब्बर कार्यकाल व्यतीत हुनलागेको यथार्थ, संविधानसभाले अहिले व्यतीत गरिसकेको अवधि सामान्य अवस्थाको व्यवस्थापिकीय अङ्गको एउटा आवधिक निर्वाचनको अवधिकै हाराहारीमा पुग्न लागिसकेको अवस्था र संविधानको धारा ६४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको भावना समेतलाई हृदयंगम गर्दा वर्तमान संविधानसभा जनतालाई संविधान निर्माणप्रति आश्वस्त बनाउन र मुलुकलाई अन्याय र अनिश्चयको भूमरीबाट मुक्त गराउन समर्थ छ भन्ने सन्देश प्रवाहित हुन सकेको छैन । यसरी संविधानसभाले जिम्मेवारीबोध गर्न र संविधान निर्माणप्रति अपेक्षित आतुरता, तदारुकता एवं गम्भीरता प्रदर्शन गर्न नसकेको

भन्ने आमधारणा रहेको स्थिति र अवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा यस इजलासबाट संवैधानिक दायित्वबोध गरी सम्बन्धित निकायहरूलाई स्पष्ट रूपमा मार्गदर्शन गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएको छ ।

१८. तसर्थ, माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा अन्तरिम संविधानले प्रदान गरेको जिम्मेवारीका साथै धारा ६४ मा व्यवस्थित समयावधि समेतलाई संविधानसभाको निर्वाचनका माध्यमबाट नेपाली जनताले दिएको स्पष्ट कार्यदेशका अतिरिक्त अन्तरिम संविधानको आठौं र नवौं संशोधनसम्बन्धी रिट निवेदन (रिट नं. ०६६-WS-००५६ र रिट नं. ०६७-WS-००७१) मा यस अदालतबाट गरिएको मार्गदर्शन समेतलाई आत्मसात् गरी तोकिएको समयभित्रै नेपाली जनताका लागि नयाँ संविधान निर्माण गर्नु नै वर्तमान संविधानसभाको प्रमुख जिम्मेवारी हो भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । संविधानको धारा ६४ आफैमा एउटा विशिष्ट व्यवस्था भएकाले यो असंशोधनीय र बाध्यात्मक हो भन्ने सम्बन्धमा पनि यस अदालतबाट स्पष्ट दृष्टिकोण अभिव्यक्त भैसकेको अवस्था छ । अब, वर्तमान संविधानसभा गठन भएपछि संविधान निर्माणको क्रममा भए गरेका कार्यहरूलाई प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहमा हठात् शून्यमा परिणत गर्नु वाञ्छनीय देखिँदैन । परन्तु यस अदालतबाट संविधान संशोधन विरुद्ध परेका यस अधिका रिट निवेदनहरूमा आवश्यकताको सिद्धान्त समेतका आधारमा रिट जारी नगरी एउटा सुनिश्चित समय सीमाभित्र संविधान निर्माणको कार्य यसै संविधानसभाले पूरा गर्नका लागि पर्याप्त अवसर र समय प्रदान भएकोमा संविधानसभाले संविधान निर्माणप्रति अपेक्षित ध्यान केन्द्रित गरेको वा संविधानसभाभित्र संविधान निर्माणको विषयले प्राथमिकता पाएको भन्ने देखिन आएको छैन ।

१९. यसरी संविधानसभामार्फत् संविधान निर्माण गर्ने जनताको वैध अपेक्षा र यस अदालतबाट अभिव्यक्त न्यायिक दृष्टिकोणलाई पूर्णतः उपेक्षा गरेको देखियो । जसबाट संविधानवाद, कानूनको शासन र जनउत्तरदायी शासनप्रणालीकै उपहास हुन पुगेको स्थितिवोध हुन्छ । तथापि संविधानसभामार्फत् नयाँ संविधान निर्माण गर्ने नेपाली जनताको चाहना, संविधान निर्माणको प्रक्रिया प्रारम्भ भएपछि राज्यले हालसम्म गरेको लगानी र संविधानसभाले संविधान निर्माणको सिलसिलामा

हालसम्म हासिल गरेका उपलब्धिहरूलाई जोगाउनु पर्ने वृहत्तर संवैधानिक उत्तरदायित्व वहन गर्दै यस अदालतले दर्शौं संशोधनबाट थप भएको समयावधिभित्र संविधान निर्माण गर्न यथासम्भव प्रयास गर्ने अपेक्षा गर्नु स्वाभाविक हुन्छ। सोबमोजिम संविधान निर्माण गर्न नसकेको अवस्थामा वर्तमान संविधानसभाले नै बाँकी काम पूरा गरी संविधान निर्माण गर्न थप समय आवश्यक भएमा वर्तमान संविधानसभालाई अन्तिम अवसर प्रदान गरिनु उपयुक्त र वाञ्छनीय हुन्छ।

२०. तसर्थ वर्तमान संविधानसभा गठन भएपश्चात् संविधान निर्माणका सम्बन्धमा हालसम्म के कति उपलब्धिहरू हाँसिल भएका छन् र कति कार्यहरू बाँकी छन् ? ती कार्यहरू पूरा गर्न नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले अभिनिश्चित गरेको अवधि ननाघ्ने गरी अन्तिम पटकको लागि संविधानसभाले वास्तविक रूपमा जे जति समय आवश्यक पर्छ ? यकीन गरी सोही अवधिभित्रै संविधान निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्न र त्यसरी निश्चित गरिएको अवधिमा पनि संविधान निर्माणको कार्यलाई पूर्णता प्रदान गर्न नसकिने भएमा तत्पश्चात् वर्तमान संविधानसभाको कार्यकाल स्वतः समाप्त हुने हुँदा सो अवधिभित्रै संविधानको धारा १५७ बमोजिम जनमत संग्रह वा धारा ६३ बमोजिम अर्को संविधानसभाको निर्वाचन वा संविधानबमोजिम अन्य उपयुक्त प्रबन्ध मिलाउन जो चाहिने आवश्यक काम कारवाही गर्न गराउन विपक्षी संविधानसभाका अध्यक्ष तथा नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका नाममा यो आदेश जारी गरिदिएको छ।

यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा
न्या.रामकुमार प्रसाद शाह
न्या.कल्याण श्रेष्ठ
न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६८ साल मंसिर ९ गते रोज ६ शुभम् ...

इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं. ८६६३

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय

रि.पु.इ.नं.०६५-WF-००१३

फैसला मिति: २०६८।१।८।१

विषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: पर्सा जिल्ला, बहुअरी पिडारी गा.वि.स.वडा
नं. ४ वस्ने वीरबहादुर राउत अहिर

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरवार
काठमाडौं समेत

- कुनै निर्णयबाट कसैको हक अधिकारमा आघात पर्दछ भने निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने कुरा अनिवार्य र स्वाभाविक हुन्छ। सुनुवाइको मौका नदिई गरिएको निर्णयले निर्णयको स्थान नै लिन नसक्ने हुँदा न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने।
- प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले न्यायिक प्रक्रियालाई स्वच्छ र विश्वसनीय बनाउने हुँदा यसको उपेक्षा गरी भएको निर्णयलाई पूर्वाग्रही निर्णयको संज्ञा दिनु उपयुक्त हुने।
(प्रकरण नं.८)

- प्रहरी सञ्चारमा उल्लेख भएको व्यहोराबाट घर ठेगानामा फेला नपरेको वा घरद्वार नै पत्ता लाग्न नसकेको भन्ने नभई सुरक्षा निकाय नभएको कारणबाट खोजतलास गर्न जान नसकेको अवस्थामा म्याद तामेल गर्न नगएको कारणबाट म्याद प्राप्त गर्ने व्यक्ति वेपत्ता भएको वा सम्पर्कविहीन भएको भन्न नमिल्ने।
(प्रकरण नं.१७)

- प्रहरी जस्तो अनुशासन र मर्यादामा रहनु पर्ने कर्मचारी खटाइएको तालीममा नगई आफूखुशी गैरहाजिर रहने विषय निश्चित

रुपमा गम्भीर मान्नुपर्ने हुन्छ । तर जस्तोसुकै गम्भीर प्रकृतिको आरोप लगाइएको व्यक्तिलाई पनि सो आरोप ठहर गर्नुपूर्व आफ्नो कुरा भन्ने मौका दिनुपर्ने ।

- सेवाबाटै बर्खास्त गर्ने जस्तो अन्तिम र कठोर सजाय गर्दा प्रचलित सेवासम्बन्धी ऐन नियममा उल्लिखित कार्यविधिको अक्षरसः पालना वा अवलम्बन गरिएको हुनु पर्दछ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लंघन गरी वा कानूनबमोजिमको उचित प्रक्रिया पालना नगरी निर्णय हुन पुग्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई कानूनको दृष्टिमा शून्य मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २१)

- गोरखापत्रमा प्रकाशित गरिएको भनिएको सूचनामा हाजिर हुन आउनु भन्नेसम्मको ब्यहोरा उल्लेख गरेको देखिए पनि प्रहरी सेवाबाट हटाउनु पर्नेसम्मको कानूनी अवस्था र आधार उल्लेख गरी स्पष्टीकरण सोधिएको नदेखिएकोले सुनुवाइको मौका नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तप्रतिकूल हुने गरी सेवाबाट हटाएको देखिने ।
- बिदा नमागी वा स्वीकृत नगराई गैरहाजिर रहने प्रहरी कर्मचारीलाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८४(छ) बमोजिम अख्तियारवालाले हटाउन सक्ने देखिए पनि त्यसरी हटाउनु पूर्व नियम ८९(२) बमोजिम आरोप किटान गरी सजाय समेत प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोध्नु पर्ने समेतका कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २९)

निवेदक तर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री हरिहर दाहाल, श्री शम्भु थापा र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रेवतप्रसाद खरेल, श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री जगन्नाथ महतो सिंह र श्री देवी चौधरी प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ताद्वय श्री सूर्यप्रसाद कोइराला र श्री राजनारायण पाठक तथा विद्वान सहन्यायाधिवक्ताद्वय श्री राजेन्द्रकुमार पोखरेल र श्री महेश शर्मा पौडेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप. २०१७, नि.नं.१०८, पृष्ठ १००
- नेकाप. २०२७, नि.नं.५४७, पृष्ठ १५७
- नेकाप. २०५२, नि.नं.६०३०, पृष्ठ ५३१

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, अ.व.११० नं.
- प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ११ र १२
- प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम दफा १० र ११, ८४, ८४(छ), ८८(भ) र ८९ आदेश

न्या.प्रेम शर्मा: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीचमा मत्तैक्यता कायम हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश भएकोमा पूर्ण इजलासको आदेशअनुसार नियम ३(२) बमोजिम बढी संख्या भएको यस पूर्ण इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:

म निवेदक मिति २०४७।५।२४ मा नेपाल प्रहरीको प्रहरी जवान पदमा नियुक्त भै मिति २०५८।४।१२ मा प्रहरी हवलदार पदमा पदोन्नति भै जिल्ला प्रहरी कार्यालय वारामा दरबन्दी रही सोही कार्यालयमा कार्यरत रहेको अवस्थामा मिति २०६०।७।१६ गतेदेखि शाही नेपाली सैनिक जंगल वारफेयर शिक्षालय अमेलखगञ्जमा सञ्चालन हुने युनिफाइड कमाण्ड तालीममा खटाइएकोमा तालीममा सरिक नभै आफूखुशी भागी हिँडी कायरता प्रशर्दन गरी तालीममा भाग लिन नगर्दै गैरहाजिर रहेको भन्ने अभियोगमा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (भ) को कसूरमा सोही नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (छ) अनुसार भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतः अयोग्य नठहरिने गरी निर्णय पर्चा खडा भएकै मितिबाट लागू हुने गरी नोकरीबाट हटाउने भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय वाराको च.नं.२६९८ मिति २०६०।९।१६ को निर्णय पर्चा संलग्न गरी मिति २०६०।९।२५ मा जानकारी गराइयो । सो निर्णयमा चित्त नबुझी मिति २०६०।१०।२२ मा मध्यक्षेत्र प्रहरी

कार्यालय हेटौंडामा पुनरावेदन दर्ता गराएकोमा सो कार्यालयका प्रहरी नायव महानिरीक्षकबाट समेत जिल्ला प्रहरी कार्यालयको मिति २०६०।१।६ को निर्णय सदर गर्ने गरी मिति २०६१।१।२५ मा भएको निर्णयको जानकारी मलाई मिति २०६३।४।२ मा बुझाइयो ।

म निवेदक जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा कार्यरत रहेकै समयमा कम्मर दुख्ने रोगबाट पीडित भै मिति २०६०।२।३ गतेदेखि उपचार गराइरहेको थिएँ । चिकित्सकको सल्लाहअनुसार मलाई एक महिना बेडरेस्ट गर्नु भनी भनेकोले उपचार गराएको सबै कागजात राखी आफू कार्यरत कार्यालयमा विदा माग गर्दा देशको अहिलेको परिस्थितिले गर्दा विदा दिन नमिल्ने भनी विदा स्वीकृत नभएकोले औषधि सेवन गरी आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गरी रहेकै थिएँ । यसै बीच मिति २०६०।७।१६ गतेदेखि सञ्चालन हुने युनिफाईड कमाण्ड तालीममा भाग लिन जानु भनी मिति २०६०।७।१४ मा रवाना पत्र बुझ्न मलाई भनिएपछि मैले आफू विरामी भएको र तालीममा सरिक हुन असमर्थ भएको मौखिक जानकारी गराउँदा पनि जबरजस्ती रवाना बुझ्न लगाइयो । तत्पश्चात् तालीम शुरु हुन २ दिन बाँकी भएकोले रवाना पत्र बुझी तालीममा सरिक हुन जान्छु भन्ने मनसायले घरतर्फ गएकोमा कम्मर दुख्ने विरामीले सिक्किस्त भै तोकिएको दिनमा तालीममा सरिक हुन नसकी केही दिन ढिला गरी तालीममा सरिक हुन जाँदा ढिला भएको कारण देखाई तालीममा सरिक हुन दिइएन । पुनः आफू कार्यरत कार्यालयमा जाँदा खटाएको स्थानबाट जानकारी नआएसम्म हाजिर गर्न नमिल्ने जानकारी पाएपछि घरमा नै फर्की गै औषधि सेवन गरिरहेको अवस्थामा मलाई कारवाही गरियो ।

विपक्षीले मलाई सेवावाट हटाउँदा मूलतः पदीय दायित्व पूरा नगरी कायरता प्रदर्शन गरेको भन्ने आरोप लगाइएको छ । तर प्रहरी (संशोधनसहित) ऐन, २०१२ को दफा २(ग) को परिभाषाबमोजिम प्रहरी हवलदारलाई जवान भनी परिभाषित गरिएको छ । प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ३९ मा प्रहरी जवानको काम कर्तव्य तोकिएको छ । मलाई लगाइएको दायित्व पूरा नगरेको पुष्टि हुनको लागि नियम ३९ बमोजिमको कर्तव्य पूरा नगरेको स्पष्ट

देखिनु पर्दछ । तर उक्त अवस्था देखिएको भन्ने निर्णय पर्चामा कही कतै उल्लेख नभएकोले मैले पदीय दायित्व पूरा नगरेको भन्ने नदेखिँदा नदेखिँदै मउपर दायित्व पूरा नगरेको भनी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८(भ) को कसूरमा ऐ नियमावलीको नियम ८४(छ) को सजाय गर्ने गरी गरेको निर्णय र सोलाई सदर गर्ने गरी गरेको मध्यक्षेत्रीय प्रहरी कार्यालय हेटौंडाको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रहरी ऐन, २०१२ को परिच्छेद-६, दफा ३३ख. को खण्ड (घ) मा कर्तव्य पालना गर्दा कायरता देखाएमा सजाय हुन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । तर यस्तो कसूर अपराध गरेकोमा सजाय गर्ने अधिकार जिल्ला प्रहरी कार्यालयका प्रहरी उपरीक्षकलाई छैन । परिच्छेद ६ अन्तर्गतको सजाय हुने कसूरसम्बन्धी मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार प्रहरी विशेष अदालतलाई हुने व्यवस्था प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३६ ले गरेको छ । साथै प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम १२६ को उपनियम (२) बमोजिम एक-पटक तालीममा खटाउँदा गैरजिम्मेवारी देखाएमा पुनः तालीममा सरिक हुने मौका दिनुपर्ने र पुनः मौका दिँदा पनि सरिक नभएमा मात्र सेवावाट हटाउने वा अरु कारवाही गर्न सकिने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था हुँदाहुँदै मलाई पुनः तालीममा सरिक हुने मौका नै नदिई सेवावाट हटाउने गरी गरेको निर्णय र सोलाई सदर गरेको पुनरावेदन निर्णय प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम १२६ विपरीत छ ।

अतः जिल्ला प्रहरी कार्यालय वारावाट म निवेदकलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतः अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाउने गरी गरेको निर्णय र सोलाई सदर गर्ने गरी मध्यक्षेत्र प्रहरी कार्यालय हेटौंडाबाट भएको निर्णय आधारहीन, त्रुटिपूर्ण, क्षेत्राधिकारविहीन हुँदा उक्त निर्णयहरू बदर गरी म निवेदकलाई सेवामा पुनर्वहाली गर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत ब्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।४।२६ को आदेश ।

खटाइएको तालीममा भाग लिन नगई आफूखुशी लामो समयसम्म कार्यालयमा गैरहाजिर रही आफ्नो काम, कर्तव्य र जिम्मेवारीबाट विमुख हुने निज अनुशासनहीन प्रहरी कर्मचारीलाई सेवामा राखी रहन मनासिव नभई निजको गल्ती र कसूरको मात्रानुसार नोकरीबाट हटाइएको र सोलाई सदर गरेको मध्यक्षत्रीय प्रहरी कार्यालय हेटौँडाको पुनरावेदन निर्णय प्रहरी ऐन तथा नियमावलीले निर्दिष्ट गरेको प्रावधानबमोजिम भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्सालको लिखित जवाफ ।

निवेदक विरामी भएको कारण तालीममा भाग लिन जान नसकेको भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन पत्रमा जिकीर लिएको भए तापनि निज वास्तविक विरामी भएको भए विभागकै साधन सम्पन्न वीरेन्द्र प्रहरी अस्पताल महाराजगञ्ज काठमाडौँमा उपचार गराउन सक्ने अवस्था विद्यमान हुँदाहुँदै निजले सो कार्य गरेको नदेखिएको । प्रहरी संगठनले देशको काल, परिस्थितिअनुकूल वृत्ति विकासको लागि पदीय दायित्व, जिम्मेवारी कुशलतापूर्वक बहन गर्न सफल होस् भन्ने उद्देश्य लिई विभागले सञ्चालन गरेको युनिफाईड कमाण्ड तालीम जस्तो महत्वपूर्ण तालीममा भाग लिन रवाना पत्र बुझी कायरता देखाई कार्यलयमा कुनै किसिमको जानकारी एवं सूचना समेत नदिई आफूखुशी गैरहाजिर रही निजले व्यक्तिगत स्वार्थको निमित्त विभिन्न भूठा मनगढन्ते कुराहरू राखी विभागीय नीति निर्देशनविपरीत कार्य गरी पुनरावेदन पेश गरेको पुष्टि हुन आएको आधारमा निजउपर जिल्ला प्रहरी कार्यालय वाराको मिति २०६०।९।६ को पत्रले नोकरीबाट हटाइएको कारवाही त्रुटिपूर्ण नभई न्यायसंगत देखिएकोले यस कार्यालय समेतबाट शुरु निर्णयलाई नै सदर गरिएको हुँदा विपक्षीको उक्त रिट निवेदनमा उल्लिखित व्यहोराहरू निराधार, कपोलकल्पित, तथ्यहीन, भूठा व्यहोराको भएकोले खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मध्यक्षत्रीय प्रहरी कार्यालय हेटौँडाको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकलाई भएको सजायउपर पुनरावेदन तहबाट समेत निर्णय भै टुंगो लागि सकेको कुरा निजको निवेदनबाट देखिएको र निवेदकउपर कानूनबमोजिम नै कारवाही भएको हुँदा रिट निवेदनमा कुनै कानूनी आधार समेत नभएकोले खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक वीरबहादुर राउत अहिरलाई तत्कालीन अवस्थामा प्रहरी संगठनले निर्दिष्ट गरेको समय सापेक्ष एड्भान्स तालीमहरूमध्ये युनिफाइड कमाण्ड तालीममा भाग लिन जानु हुन भनी यस कार्यालयको च.नं. २००४ मिति २०६०।७।१४ गतेको पत्रसाथ ऐजन १६ गतेबाट अमलेखगञ्जस्थित जंगल वारफेयर शिक्षालय अमलेखगञ्ज सम्पर्क अधिकृतको कार्यालय मध्यक्षेत्र ट्राफिक प्रहरी कार्यालय पथलैयाको लागि रवाना गरिएकोमा निज मिति २०६०।७।२८ गतेसम्म सम्बन्धित शिक्षालय समेतमा सम्पर्क राख्न नआएको भन्ने सम्पर्क कार्यालय पथलैयाले यस कार्यालयमा सञ्चार प्रेषित गरेको थियो । तत्पश्चात् यस कार्यालयबाट निज प्रहरी हवलदारको घर ठेगाना भएको सम्बन्धित जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्सामा सि.नं. ३१३१ को सञ्चार पठाई खोजतलास गरी फेला परेमा यस कार्यालयमा हाजिर हुन जाने र फेला नपरेमा अ.व.११० नं. बमोजिमको सूचना निजको घर दैलोमा टाँस गरी दिनु हुन भनी लेखापढी भएको थियो । मिति २०६०।८।२५ गतेको गोरखापत्रमा समेत तपाई गैरहाजिर रहेकोले बाटाको म्यादबाहेक ७ दिनभित्रमा यस कार्यालयमा हाजिर हुन आउनु होला भनी सूचना प्रकाशित भएकोमा हाजिर हुन नआएको । यसरी मिति २०६०।७।१४ गते उक्त तालीमको लागि रवाना बुझी लामो समयसम्म आफू खटिएको स्थान तथा कार्यरत् दरवन्दी समेतमा हाजिर नभई गैरहाजिर रहेको हुँदा प्रहरी नियमावली, २०४९ (संशोधन सहित) को परिच्छेद ९ को नियम ८८ को देहाय (भ) अनुसारको कसूरमा नियम ९३ को उप नियम ३(ख) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नियम ८४ को देहाय (छ) अनुसार भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतया आयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाइएको हो । प्रहरी नियमावली, २०४९ ले प्रहरी हवलदार सम्मलाई

वर्खास्त गर्ने अधिकार प्रहरी उपरीक्षक दर्जालाई दिएको र सोअनुसार भएको कामकारवाही कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय वाराको लिखित जवाफ ।

निवेदकले तालीममा भाग लिन नगएको कारणबाट निजले कायरता प्रदर्शन गरेको भन्न नमिल्ने र मनोनयन भएको तालीममा कुनै प्रहरी कर्मचारीले भाग लिन नगए नियम १२६(१) बमोजिम पहिले निजको अभिलेखमा सो कुरा जनाई दिनेसम्मको कार्य गर्नुपर्ने र दोस्रो पटक पनि तालीममा भाग लिन नगए मात्र नियम १२६(२) बमोजिम सेवाबाट हटाउने निर्णय गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम नगर्नुका साथै त्यसरी सेवाबाट हटाउने कानूनबमोजिमको आधार तथा मनासिब र वस्तुनिष्ठ कारण विना सफाइको मौका नदिई प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तविपरीत तथा कानूनको उचित प्रक्रिया अनुशरण नगरी निवेदकलाई सेवाबाट हटाएको कार्य राजीव सिंह विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय समेत भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं.०००९ मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०६४।०८।१३ मा निर्णय भई प्रतिपादित सिद्धान्त, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त समेत प्रतिकूल हुँदा जिल्ला प्रहरी कार्यालय वाराको मिति २०६०।१।६ मा निज निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरेको निर्णय तथा सोलाई सदर गर्ने गरेको मध्यक्षेत्र प्रहरी कार्यालय हेटौँडाको मिति २०६१।१।२५ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी दिएको छ । अब निजलाई पूर्ववत सेवामा बहाल गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याएको सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को रायसँग सहमत हुन नसकेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहको राय ।

विदा नलिई अनुपस्थित र गयल हुन नहुने निवेदकको कानूनी कर्तव्य हो । यदि यस अदालतले प्रहरी ऐन नियमको विधायिकी मनसाय (Legislative Intention) अनुसार Purposive र सही व्याख्या गर्ने हो भने तालीममा मनोनयन भएकोमा तालीममा नजाने र अनिवार्य रूपले स्वीकृत गराएर मात्र विदा बस्नु पर्ने

कानूनी कर्तव्य भएको व्यक्तिले आफू विरामी भएको भन्दै विदा स्वीकृत नगराई बेपत्ता हुने निवेदकको कार्यलाई अनुशासनहीन कार्य र Derelection of Duties को पराकाष्ठा मान्नु पर्छ । निवेदक कार्यालयमा कुनै सम्पर्क नै नगरी सम्पर्कविहीन अवस्थामा रहेका छन् । निवेदकले भने बमोजिम आफू विरामी भएका भए प्रहरी संगठनकै साधन सम्पन्न अस्पतालमा जानुपर्ने र सो अस्पतालबाट प्रमाणित गराई जंगल वारफेयरको तालीम लिन शारीरिक रूपमा असमर्थ भएको भनी प्रमाणित गराउनु पर्ने थियो । सो नगरी मनोगत तथ्य उल्लेख गरी विरामी भएको भनी तालीममा भाग लिन नजाने गर्नुले कार्यालयले खटाएको जिम्मेवारी तथा कर्तव्य पूरा गरेको देखिन आएन ।

प्रहरी ऐन, २०१२ लागू हुने निवेदक जस्तै प्रहरी कर्मचारीले विदा स्वीकृत नगराई कार्यालयमा अनुपस्थित रहेकोमा र कार्यालयले खोजतलास गर्दा पनि फेला नपर्ने र आफै सम्पर्कमा नआउने प्रहरी कर्मचारीलाई सफाइको मौका प्रदान नगरी अख्तियारवालाबाट भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी हटाइएकोमा परेको निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट रञ्जन शर्मा विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय समेत भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं. ९०५ समेतका १३ थान रिट निवेदन खारेज भएको देखिन्छ ।

तसर्थ विवेचित आधार कारणबाट निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने गरी भएको मिति २०६०।१।६ को जिल्ला प्रहरी कार्यालय वाराको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी भएको मिति २०६१।१।२५ को निर्णय र सोबमोजिम भए गरेको कामकारवाहीहरू समेत कानूनविपरीत भएको नदेखिँदा कानूनबमोजिम भए गरेका कामकारवाहीले निवेदकको हक हनन नगर्ने हुँदा रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्दैन । रिट निवेदन जारी हुने ठहर्‍याएको सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहको रायसँग सहमत हुन नसकेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने समेत ब्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय ।

निवेदकलाई विभागले सञ्चालन गरेको यूनिफाइड कमाण्ड तालीममा भाग लिन रमानापत्र बुझी कायरता देखाई आफूखुशी गैरहाजिर रही विभागीय नीति निर्देशनविपरीत कार्य गरेको भनी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (भ) को कसूरमा ऐ. नियमवलीको नियम ९३ को उपनियम ३ (ख) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी उक्त नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (छ) बमोजिम भविष्यमा अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाएको भन्ने देखिन्छ। उक्त निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको भन्ने आधारमा यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहबाट रिट निवेदन जारी हुने गरी राय व्यक्त भएकोमा माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.बाट उक्त रायमा असहमति जाहेर भई प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने गरी छुट्टै राय व्यक्त गर्नु भएको देखियो। मा.न्या.श्री रामकुमार प्रसाद शाहबाट व्यक्त रायमा निवेदक राजीव सिंह विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय समेत भएको २०६३ सालको रिट नं. ०००९ को रिट मुद्दामा सफाइको मौका नदिई सेवाबाट हटाउने गरेको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेतको आधारमा त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने आधारमा यस अदालत पूर्ण इजलासबाट मिति २०६४।८।१३ मा भएको फैसलामा निहीत सिद्धान्तलाई अनुशरण गरिएको अवस्था छ, भने माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.बाट व्यक्त रायमा सो सिद्धान्तको अनुशरण भएको देखिन आएन।

यस्तै प्रश्न समावेश भएको निवेदक गोविन्दप्रसाद थपलिया विरुद्ध विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको २०६० सालको रिट नं. ३४५२, निवेदक बुद्धसेन चौधरी विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय समेत भएको २०६२ सालको रिट नं. ३०५२, निवेदक कृष्णकुमार रायमाझी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको २०६३ सालको रिट नं. ०३०४ लगायतका रिट निवेदनहरूमा निवेदकहरूलाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम सफाइ पेश गर्ने मनासिव मौका समेत नदिई सेवाबाट हटाइएको भन्ने आधारमा रिट निवेदन जारी हुने ठहरी निर्णय भएको देखिन्छ। अर्कोतर्फ निवेदक रवीन ओली विरुद्ध जिल्ला प्रहरी

कार्यालय डोल्पा समेत भएको २०६३ सालको रिट नं. ३५५४, निवेदक रञ्जन शर्मा विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय समेत भएको २०६३ सालको रिट नं. ९०५ लगायतका मुद्दाहरूमा रिट निवेदन खारेज हुने ठहरी निर्णय भएको समेत देखिन्छ।

माथि उल्लिखित राजीव सिंहको मुद्दामा प्रतिपादन भएको सिद्धान्तलाई कुनै संयुक्त इजलासले अपनाएको र कुनै संयुक्त इजलासले फरक मत जाहेर गरेको अवस्था देखिँदा निवेदक राजीव सिंहको मुद्दामा पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तलाई सबै संयुक्त इजलासबाट मार्गदर्शक सिद्धान्तको रूपमा अनुशरण गरिएको नपाइँदा यस्ता प्रकृतिका रिट निवेदनहरूमा अहिलेसम्म भएको निर्णयहरू समेतलाई मध्यनजर गरी एउटा निश्चित सिद्धान्त कायम हुन मनासिव देखिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनलाई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (२) बमोजिम तीन जनाभन्दा बढी माननीय न्यायाधीशहरू सहितको पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत पूर्ण इजलासबाट मिति २०६६।१।२।२६ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आई मिति २०६८।१।८, २०६८।१।२२, २०६८।३।२२ र २०६८।४।१२ का दिनहरूमा सुनुवाइ भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदक र प्रत्यर्थी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीरको सारसंक्षेप देहायबमोजिम रहेको छ :-
निवेदक तर्फबाट

अधिवक्ता श्री रेवतप्रसाद खरेल:

निवेदकलाई नोकरीबाट बर्खास्त गर्नुअघि सफाइको मौका दिइएको छैन। सफाइको मौका नदिनु पर्ने कुनै कारण निर्णयमा उल्लेख भएको पनि देखिँदैन। सफाइको मौका नदिनु पर्ने अवस्था भए सोको कारण खोली प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) बमोजिम छुट्टै पर्चा खडा गर्नुपर्नेमा त्यस्तो नगरिएकोले उक्त नियमको त्रुटि गरी निर्णय भएको छ। निवेदकलाई तालीममा खटाएकोमा नगई कायरता प्रदर्शन गरेको भनी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८(भ) को कसूरमा नियम ८४(छ) बमोजिम सजाय गरिएको छ। कायरता प्रदर्शन गरेको भन्ने आरोप उक्त नियम

८८(भ) अन्तर्गत पर्दैन । त्यसैले मागबमोजिम रिट जारी गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहको राय सदर हुनु पर्दछ ।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल:

सफाइको मौका दिनु नपर्ने भन्ने Speaking Order निर्णयमा उल्लेख भएको छैन । उचित प्रक्रिया अवलम्बन गरी बर्खास्त गरिएको छैन । करीब डेढ महिनाको अवधिमा हटाई सकिएको छ । प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० र प्रहरी नियमावलीको नियम ८९(२) लाई समन्वयात्मक ढंगबाट हेरी व्याख्या हुनु पर्दछ । राजीव सिंहको मुद्दामा सुनुवाइको मौका दिइनु पर्दछ भनी प्रष्ट रूपमा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरेकै भरमा सुनुवाइको मौका दिइएको मान्न मिल्दैन । निर्णयकर्ताले नै भन्न नसकेको कुरा अदालतले अनुमान गरी भन्न मिल्दैन । यस्तै प्रकृतिका अधिकांश निवेदनहरूमा मागबमोजिमको आदेश जारी भएको अवस्था छ । रिट जारी गरेको माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहको राय सदर गरिनु पर्दछ ।

अधिवक्ता श्री जगन्नाथ महतो सिंह:

कारवाहीको उठान एक प्रकारले र निर्णय अर्को प्रकारले भएको छ । तालीममा खटाएको व्यक्ति गएन भन्ने आरोप छ तर हटाउँदा गैरहाजिर भएको भनी नियम ८८(भ) लगाइएको त्रुटिपूर्ण छ । कायरताको आरोप छ तर प्रहरी ऐनको दफा ३३ख को खण्ड (भ) बमोजिम सजाय गरिएको छैन । कालीचरणको मुद्दामा कायरता प्रमाणित हुनुपर्छ भनिएको छ । त्यसैले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ ।

अधिवक्ता देवी चौधरी:

निवेदकउपर तालीममा नगई पदीय दायित्व पूरा नगरेको भन्ने आरोप लगाइएको छ । तर आरोप पुष्टि हुने आधार बर्खास्त गर्ने निर्णयबाट खुल्ला आएको छैन । त्यसैले रिट आदेश जारी हुनु पर्दछ ।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा:

माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.ले दृष्टान्त दिएका १३ वटा निर्णयहरू संयुक्त इजलासका हुन् । माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहले

पूर्ण इजलासको फैसलाको आधार दिनु भएको छ । राजीव सिंहको मुद्दामा निर्णय हुनुभन्दा अधिका निर्णयहरू सान्दर्भिक हुन सक्दैनन् । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अवलम्बनको विषयमा माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय स्वयम्मा बाभिएको छ । निर्णयमा नियम ८९(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको अवस्था उल्लेख गरेको भए अदालतले त्यसमा विचार गर्न सक्दथ्यो । निर्णयमा नै सो कुरा उल्लेख छैन भने अदालतले सो कुराको अनुमान गर्न मिल्दैन । नोकरीबाट बर्खास्त गर्दा पत्रपत्रिकाको सूचना होइन घर ठेगानामा सूचना तामेल गर्नुपर्छ भन्ने न्यायिक मान्यता विकास भएकोले निवेदकको हकमा अन्यथा गर्न मिल्दैन । रिट जारी हुनुपर्दछ ।

अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती:

प्रहरीको विभागीय कारवाहीका सम्बन्धमा हालसम्म तीनवटा न्यायिक दृष्टिकोण देखिएका छन् । राजीव सिंहको मुद्दाभन्दा अघि, राजीव सिंहको निर्णय र प्रस्तुत रिट निवेदनमा रायबाफी हुँदासम्मको अवस्थामा तीन खालका अवधारणा देखिएको छन् । प्रस्तुत निवेदनमा खटाएको कार्यालयमा नगएको हो वा तालीममा खटाएकोमा नगएको हो भन्ने कुरा छुट्टयाएर हेरिनु पर्दछ । निर्णय पर्चामा नै उल्लेख हुन नसकेको कुरा उल्लेख गरी मा.न्या.बलराम के.सी.बाट व्यक्त भएको राय त्रुटिपूर्ण छ । अ.वं.११० नं. विभागीय कारवाहीमा लाग्दैन भनी अभिव्यक्त भएको राय गलत हुँदा यसलाई मान्यता दिन मिल्दैन । एकातर्फ सम्पर्क हुन नसकेकोले सूचना तामेल गर्न नसकिएको भनिएकोमा अर्कोतर्फ गोरखापत्रको सूचनाबाट जानकारी दिइएको भन्ने हुँदा सूचना दिएको हो होइन भन्ने कुरा नै परस्पर विरोधाभाषपूर्ण रहेका छन् । खासगरी तालीममा खटाउँदा नजाने कर्मचारीका सम्बन्धमा नियम १२६ आकर्षित हुन्छ भन्ने मा.न्या. श्री रामकुमार प्रसाद शाहको राय मनासिव देखिन्छ । कायरता प्रदर्शन गरेको भन्ने हो भने प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ३३ बमोजिम फौजदारी अभियोग लगाउनु पर्ने हुन्छ । निवेदकका सम्बन्धमा त्यस्तो गरिएको भन्ने नहुँदा सो कुरा स्थापित हुन सकेको छैन । सुनुवाइको मौका दिन नपर्ने सम्बन्धमा तीनवटा कुरालाई समावेश गरिएको छ । उक्त तीन

अपवादात्मक अवस्थामध्ये के कुन कारणबाट सुनुवाइको मौका दिनु नपरेको हो भन्ने सम्बन्धमा छुट्टै पर्चा खडा गरी आधार र औचित्य प्रष्ट पारिएको हुनु पर्दछ । तर निवेदकलाई वर्खास्त गर्ने निर्णयमा सो कुरा उल्लेख भएको छैन । गोरखापत्रको सूचना पढ्न समेत नसक्ने अवस्थाको छ । शीर्षकबाट कुनै कुरा खुल्दैन । चारजना व्यक्तिका सम्बन्धमा गोश्वारा सूचना प्रकाशन गरिएको छ । सुरक्षाको कारणबाट म्याद तामेल गर्न नसकिएको भन्ने तर्क राज्यले गर्न मिल्दैन । तसर्थ मागवमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ ।

निवेदकका तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता एवम् अधिवक्ताहरूले पेश गर्नु भएको लिखित बहसनोट समेत अध्ययन गरियो ।

प्रत्यर्थी तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्रकुमार पोखरेल:

निवेदकलाई मिति २०६०।७।४ मा पत्र दिई १६ गते हाजिर हुन भनिएको थियो । तर निवेदक तालीममा भाग लिन गएनन् । खोजतलासको लागि चारवटा सञ्चार सम्प्रेषण गर्दा समेत फेला पार्न सकिएन । द्वन्द्वको कारणले गर्दा घर ठेगानामा समेत म्याद तामेल हुन सकेन । त्यसपछि मिति २०६०।८।२५ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरियो । करीब दुई महिनापछि मिति २०६०।९।६ मा मात्र नोकरीबाट हटाइएको हो । उक्त शुरु निर्णयउपर निवेदकले पुनरावेदन गरी मिति २०६१।१।२५ मा पुनरावेदन निर्णय भएकोमा २०६३।४।२५ मा मात्र निवेदक विलम्ब गरी यस अदालतमा प्रवेश गरेको अवस्था छ । भागी पत्ता नलागेको वा सम्पर्कमा नआएको व्यक्तिलाई सुनुवाइको मौका दिनु पर्दैन भन्ने नियम ८९(२) को कानूनी व्यवस्था हो । गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भैसकेको हुँदा सो प्रश्न हाल छैन । तालीममा उदासीन भएको भनी हटाएको होइन । अप्रासंगिक कथनमा कायरता उल्लेख भए तापनि गैरहाजिर रहेको कारणबाटै हटाइएको हो । प्रहरी नियमावलीमा पटक-पटक स्पष्टीकरण सोध्नु पर्ने व्यवस्था छैन । प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९० बमोजिम एकपटक मात्र स्पष्टीकरण सोध्ने हो । अ.व.११० नं. सूचना दिने निर्विकल्प व्यवस्था होइन । पत्रपत्रिकामा सूचना

प्रकाशित गरेर पनि जानकारी गराउन सकिन्छ । निवेदकका हकमा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएकोमा म्यादभित्र स्पष्टीकरण पेश नगरेको हुँदा सुनुवाइको मौका नदिएको भन्न मिल्दैन । त्यसैले रिट निवेदन खारेज गरेको माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय सदर हुनु पर्दछ ।

सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेल:

प्रहरी कर्मचारीलाई भएका कारवाहीउपर सम्मानित अदालतबाट फरकफरक दृष्टिकोण प्रस्तुत भएका छन् । सुनुवाइको मौका नदिई हटाउनै मिल्दैन भन्ने सिद्धान्त पनि कायम भएको देखिन्छ भने गैरहाजिर रही सम्पर्कमा नआएको व्यक्तिलाई सुनुवाइको मौका दिन आवश्यक नपर्ने भन्ने सिद्धान्त समेत कायम भएको अवस्था छ । त्यसैले एउटै विवादको विषयमा भिन्न-भिन्न निर्णय भएको अवस्थालाई हटाई एकरूपता कायम गर्ने अवसर रहेको छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त निरपेक्ष रूपमा लागू हुन सक्दैन । यसका पनि केही अपवादहरू रहेका छन् । विद्यमान कानूनी व्यवस्थालाई बाहेक गरेर प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त आकर्षित हुँदैन । निवेदकलाई हाजिर हुन आउनु भनी सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएको छ । उक्त सूचनाको म्यादभित्र निवेदक स्पष्टीकरण दिन आएको अवस्था छैन । द्वन्द्वको बखत तालीममा खटाएको प्रहरी कर्मचारी कुनै जानकारी नै नगराई गैरहाजिर रहेको अवस्था छ । सेवाको संवेदनशीलतालाई पनि हेरिनु पर्दछ । अ.व. ११० नं. मुद्दामा प्रयोग हुने कानून हुँदा सेवासम्बन्धी कानूनमा लाग्दैन । निवेदक ज्यादै विलम्ब गरी निवेदन गर्न आएको अवस्था समेत भएकोले रिट खारेज गरेको राय सदर हुनु पर्दछ ।

नायब महान्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठक:

प्रस्तुत निवेदन यस इजलासमा पेश भएको कुरा नै नियमसम्मत छैन । संयुक्त इजलासमा राय नमिली पूर्ण इजलासमा पेश भएको हो । संयुक्त इजलासका एकजना माननीय न्यायाधीशले पूर्ण इजलासको सिद्धान्त समेतका आधारमा रिट जारी गरेको र अर्का माननीय न्यायाधीशले संयुक्त इजलासबाट भएका निर्णयहरूको दृष्टान्त दिँदै रिट खारेज गरेको अवस्था छ । पूर्ण इजलासको नजीर संयुक्त इजलासबाट नमान्ने कुरा हुँदैन । तीन सदस्यीय

पूर्ण इजलासबाट समेत सो कुरा स्वीकार भएको अवस्था छ । तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासले राजीव सिंहको मुद्दामा व्यक्त भएको सिद्धान्तसँग असहमति जनाएको वा फरक मत व्यक्त गरेको अवस्था नभएकोले बढी सदस्य भएको इजलासमा पठाउनु पर्ने अवस्था छैन । निवेदकलाई बर्खास्त गर्ने मिति २०६०।१।६ को निर्णय पुनरावेदन तहबाट मिति २०६१।१।२५ मा सदर भएकोमा मिति २०६३।४।२२ मा विलम्ब गरी प्रस्तुत रिट पर्न आएको छ । रिट निवेदनको प्रकरण ६ मा निवेदकसँगै तालीममा नगएको भनी बर्खास्तमा परेका व्यक्तिहरूलाई गृह मन्त्रालयले पुनर्वहाली गरेको तर निवेदकलाई नगरेको कारणले विलम्ब गरी आएको भनिएको छ । अरुलाई पुनर्वहाली गरेको कुराको परिणाम विचार गरी आएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ । हाजिर हुन नदिएको भए माथिल्लो निकायमा उजूर गर्नुपर्नेमा सो नगरेको हुँदा निवेदक हाजिर हुन नगएको पुष्टि हुन्छ । बर्खास्तमा नपरेको भए हालसम्म पनि घरमै बसिरहने अवस्था देखिन्छ । म्याद तामेल गर्न नसकिएको अवस्थामा पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्ने प्रचलन अदालतमा पनि रहेकै छ । सोहीबमोजिम निवेदकका हकमा समेत सूचना प्रकाशित भएकोले त्यसलाई मान्यता नदिनु पर्ने कुनै कारण हुँदैन । हाजिर हुन नआए नोकरीबाट हटाइने व्यहोरा सूचनामा उल्लेख भएकै छ । आफू कार्यरत प्रहरी कार्यालयमा हाजिर हुन जानु प्रहरी कर्मचारीको कर्तव्य हो । कर्तव्य निर्वाह नगर्नेले अधिकार दावी गर्न मिल्दैन । प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम १२६ तालीममा जान अस्वीकार गरेको तर कार्यालयमा हाजिर भने रही रहेको अवस्थामा आकर्षित हुने हो । तर निवेदक तालीममा जान्छु भनी रवाना लिई हिँडी गैरहाजिर भएको अवस्था हुँदा उक्त नियम आकर्षित हुने हो । राजीव सिंहको मुद्दाको तथ्य र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य समान छैन । राजीव सिंह सम्पर्कमा रहेका छन् । तर निवेदक सम्पर्कमा छैनन् । अ. वं. ११० नं. मुद्दाको लागि हो Service Law मा यो लागूदैन । म्याद तामेल गर्ने प्रयासै नगरिएको होइन । व्यवधान भएको कारण तामेल गर्न नसकिएको हो । सो कुरा गोरखापत्रको सूचनामा उल्लेख गरिएको छ । निवेदकलाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९ बमोजिम बर्खास्त गरिएको हो । तालीममा भाग लिन

नगई कायरता देखाएको भन्ने अप्रासांगिक कथनमा उल्लेख भए तापनि त्यसका आधारमा बर्खास्त गरिएको होइन । गैरहाजिर रहेकै कारणबाट बर्खास्त गरिएको हुँदा माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय सदर हुनु पर्दछ ।

नायब महान्यायाधिवक्ता श्री सूर्यप्रसाद कोइराला:

निवेदकले सुनुवाइको मौका पाएको हो होइन भन्ने प्रश्न नै प्रस्तुत रिट निवेदनमा महत्वपूर्ण प्रश्नको रूपमा उपस्थित हुन आएको छ । अधिकार खोज्नेले कर्तव्य पनि पालना गर्नु पर्दछ । प्रहरी कर्मचारी हरहमेशा ड्यूटीमा रहनु पर्दछ भन्ने कुरा प्रहरी ऐन र नियममा नै उल्लेख भएको छ । निवेदक तालीममा भाग लिन जान्छु भनी रवाना लिएर जानु भएको छ । तालीममा जाँदा स्वस्थ हुनुहुन्थ्यो । एक्कासी विरामी परेको भन्ने कुरा देखाइएको छ । विरामी परेकै भए आफ्नै विभागीय प्रहरी अस्पतालमा जान नसक्ने कुनै कारण छैन । त्यसमा पनि निवेदकले हाजिर हुन जाने प्रयत्न गर्नु भएको छैन । गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएको अवस्थामा रीतपूर्वक हटाएको हुँदा रिट खारेज गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय सदर गरिनु पर्दछ ।

प्रत्यर्थाका तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता एवम् सहन्यायाधिवक्ताहरूले पेश गर्नु भएको लिखित बहसनोट समेत अध्ययन गरियो ।

आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा पक्ष विपक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त तर्कपूर्ण बहस जिकीर मनन गरी रिट निवेदन फायल समेतको अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनु पर्ने देखिन आएको छ :-

१. नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने विभागीय कारवाही वा निर्णय न्यायिक, अर्द्धन्यायिक वा प्रशासकीयमध्ये के कुन प्रकृतिको हो ? यस्तो निर्णय गर्नुपूर्व निर्णयबाट असर पर्ने सम्बन्धित व्यक्तिलाई सुनुवाइको मौका दिनु पर्ने हो होइन ?
२. निवेदकलाई प्रहरी सेवाबाट हटाउनु पूर्व सफाई पेश गर्ने मनासिव मौका प्रदान गरिएको देखिन्छ वा देखिँदैन ।

३. यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट गरिएको कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन भएको सिद्धान्तको अनुशरण गर्नु संयुक्त इजलासका लागि बाध्यात्मक हुन्छ वा अनुनयात्मक मात्र के हुने हो ?

४. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन ?

२. निर्णय निरोपणको लागि निर्धारण गरिएका उपरोक्त प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नुअघि प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्यगत अवस्थाको उल्लेखन गर्नु प्रासंगिक हुने देखिन्छ। निवेदन व्यहोरा हेर्दा निवेदकलाई निज कार्यरत जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाराले शाही नेपाली सैनिक जंगल वारफेयर शिक्षालयमा मिति २०६०।७।१६ देखि सञ्चालन हुने युनिफाइड तालीममा जानु भनी मिति २०६०।७।४ गते रमाना दिई पठाएकोमा विरामी परेको कारणले उक्त तालीममा जान नसकेको, विरामीबाट निको भएपछि जाँदा ढिलो भएको भनी तालीममा हाजिर नगराएको र कार्यरत प्रहरी कार्यालयले पनि खटाइएको स्थानबाट जानकारी नआएसम्म हाजिर गराउन नमिल्ने भनेकाले घरमै बसेको, यसै क्रममा सुनुवाइको मौका समेत नदिई मिति २०६०।९।६ मा सेवाबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय गरेको तथा सोउपर पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन तहबाट मिति २०६१।१।२५ मा शुरूकै निर्णय सदर गरेको हुँदा उपरोक्त निर्णय एवम् कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ। प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा निवेदकलाई युनिफाइड कमाण्ड तालीममा खटाइएकोमा सो तालीममा नगई लामो समयसम्म गैरहाजिर रहेको, हाजिर हुन आउनु भनी पटक-पटक सम्पर्क राख्ने प्रयास गरेको तथा राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्दा समेत हाजिर हुन नआएकोले सेवासम्बन्धी प्रचलित ऐन नियमबमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी बर्खास्त गरिएको कानूनसम्मत नै हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ।

३. यसप्रकार रिट निवेदक प्रहरी कर्मचारीलाई सेवाबाट बर्खास्त गरेको कामकारवाही तथा निर्णयउपर प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको देखिएको छ। त्यसमा पनि

सो निर्णय गर्नुपूर्व निवेदकलाई आफ्नो कुरा भन्ने मौका नदिएको अर्थात् निर्णय प्रक्रियामा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना नभएको भन्ने विषयलाई निवेदकले मुख्य रूपमा उठाएको देखिन्छ। सम्पूर्ण समय प्रहरी सेवामा रुजु रहनु पर्ने दायित्व भएको निवेदकले सो कर्तव्य निर्वाह नगरी गैरहाजिर रहेको हुँदा निजलाई बर्खास्त गरेको निर्णय कानूनसम्मत भएकोले रिट खारेज हुने ठहर्नुलाई संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.बाट राय व्यक्त भएको देखिन्छ भने सुनुवाइको मौका नदिई भएको उक्त निर्णय यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट राजीव सिंहको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तप्रतिकूल रहेको भन्ने अर्का माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहको राय रहेको देखिन आउँछ।

४. यस परिप्रेक्ष्यमा प्रहरी कर्मचारीलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय; न्यायिक, अर्द्धन्यायिक वा प्रशासकीय के कस्तो प्रकृतिको हो र त्यसरी सेवाबाट बर्खास्त गर्दा सुनुवाइको मौका दिनु पर्ने नपर्ने के हो भन्ने निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नु नितान्त आवश्यक हुन आएको छ। सामान्यतः अदालत वा न्यायिक निकायहरूबाट विवादित विषयवस्तुका सम्बन्धमा तथ्य प्रमाण बुझी, न्यायिक मन प्रयोग गरी विवादको निरुपण हुने गरी गरिएको निर्णयलाई न्यायिक निर्णयको संज्ञा दिइन्छ। न्यायिक निर्णयबाट अन्य कुराका अतिरिक्त हक बेहकको प्रश्नमा समेत बोल्ने गरिन्छ। न्यायिक निर्णय बाध्यात्मक हुन्छ। त्यसैले निर्णयमा पुग्नुअघि त्यस्तो निर्णयबाट असर पर्ने सम्बन्धित पक्षलाई आफ्नो कुरा भन्न वा राख्न पर्याप्त सुनुवाइको मौका प्रदान गरिन्छ। अर्थात् कानूनको उचित प्रक्रिया तथा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई न्यायिक प्रक्रियामा उच्च सम्मान दिइन्छ।

५. अर्द्धन्यायिक निर्णय पनि परिणामका दृष्टिकोणबाट न्यायिक निर्णय सरह नै हुन्छ। यस्तो निर्णयबाट पनि व्यक्तिको हक अधिकारमा असर पर्न सक्दछ। तर अर्द्धन्यायिक निर्णय गर्ने निकाय, अधिकारी तथा प्रक्रियामा केही भिन्नता रहन्छ। खासगरी प्रशासकीय अधिकारीहरूले आफ्नो नियमित प्रशासनिक कार्यसँग सम्बन्धित विषयमा कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारबमोजिम न्यायिक प्रकृतिको निर्णय गर्दछन्

भने त्यस्तो निर्णयलाई अर्द्धन्यायिक निर्णय भनिन्छ । लोक कल्याणकारी राज्यको भूमिकामा अभिवृद्धि भएको कारणबाट प्रशासकीय वा विभागीय प्रकृतिको कामकारवाहीसँग सम्बन्धित, विषयगत विशेषज्ञता आवश्यक पर्ने र छिटोछरितो कारवाही किनारा हुनु पर्ने विषयहरू औपचारिक न्यायिक प्रणालीबाट निरुपण गर्न सम्भव र व्यवहारिक नहुने हुँदा सम्बन्धित प्रशासकीय अधिकारी, न्यायाधिकरण, बोर्ड आदि निकाय वा अधिकारीलाई न्यायिक अधिकार प्रदान गर्ने प्रचलन बढ्दो छ । विभागीय कारवाही वा सजाय गर्ने अधिकार सामान्यतः सम्बन्धित अख्तियारवालाले प्रयोग गर्ने गर्दछ । तसर्थ अन्य मुलुकको दृष्टान्त हेर्दा सेवासम्बन्धी कानूनको उल्लंघन गरेको विषयमा विभागीय कारवाही वा सजायका लागि सेवा आयोग, बोर्ड वा समिति समेत गठन गरी न्याय निरोपण गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । विभागीय सजाय वा सेवाबाट हटाउने गरी गरिने अर्द्धन्यायिक निर्णयबाट सम्बन्धित कर्मचारीको पेशा, रोजगार गर्ने हक हनन् हुने भएकोले त्यस्तो निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको उचित मौका दिनु अनिवार्य हुन्छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उपेक्षा गरी भएको अर्द्धन्यायिक निर्णयले बैधता प्राप्त गर्न सक्दैन ।

६. प्रशासकीय अधिकारीले कुनै प्रशासनिक कामकारवाहीसँग सम्बन्धित विषयमा गर्ने निर्णय प्रशासकीय निर्णय हो । विशुद्ध प्रशासकीय निर्णयमा न्यायिक मनभन्दा पनि तजविज र स्वविवेकको प्रयोग बढी हुने गर्दछ । सामान्यतः यस्तो निर्णयबाट विवादित विषयको निरोपण गर्ने वा कसैको हक अधिकार हनन् हुने स्थिति नहुने हुँदा प्रशासकीय निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिइरहन आवश्यक हुँदैन ।

७. कस्तो प्रकृतिको कामकारवाही वा निर्णयलाई न्यायिक, अर्द्धन्यायिक र प्रशासकीय भनिन्छ भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट धेरै अधिदेखि नै स्पष्ट व्याख्यान हुँदै आएको छ । निवेदक ना.सु.मुक्ति शर्मा विरुद्ध एस.पी.टेकबहादुर रायमाभी विपक्षी भएको उत्प्रेषणको रिटमा यस अदालतबाट मिति २०१७/११/३ मा भएको निर्णयमा सर्वप्रथम यस विषयमा व्याख्या भएको देखिन्छ (नेकाप.२०१७, नि.नं.१०८, पृष्ठ १००) । त्यसैगरी यज्ञमूर्ति बन्जाडेको हकमा परशुराम बन्जाडे विरुद्ध दुर्गादास श्रेष्ठ,

वागमती विशेष अदालत समेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दामा यस अदालतबाट “न्यायिक मन लगाई कुनै मामिला हेरिन्छ भने त्यो निर्णय न्यायिक हुन्छ । प्रशासकीय अधिकारीहरूले न्यायिक मन लगाई न्यायिक तरिकाबाट गरेको निर्णयलाई अर्द्धन्यायिक निर्णय भनिन्छ । अर्थात् न्यायाधीशले गरेको निर्णयलाई न्यायिक निर्णय, प्रशासकीय अधिकारीको न्यायिक निर्णयलाई अर्द्धन्यायिक र प्रशासकीय अधिकारीले प्रशासनसम्बन्धी गरेको निर्णय (जसमा तजवीजको मात्रा बढी हुन्छ) लाई प्रशासकीय निर्णय भनिन्छ” भन्ने समेत सिद्धान्त (नेकाप.२०२७, नि.नं.५४७, पृष्ठ १५७) प्रतिपादन भएको देखिन्छ । साथै निवेदक सुशील भा विरुद्ध क्षेत्रीय प्रहरी इकाई कार्यालय जनकपुर समेत विपक्षी भएको उत्प्रेषण मुद्दामा “नोकरीबाट हटाउने, सजाय गर्ने जस्तो कामकारवाही प्रशासनिक प्रकृतिको नभै अर्द्धन्यायिक कामकारवाही भएकोले कानूनले अधिकार प्रदान गरेको अधिकारीले नै यस्तो अधिकार प्रयोग गर्नुपर्ने” भन्ने समेत सिद्धान्त (नेकाप.२०५२, नि.नं.६०३०, पृष्ठ ५३१) आत्मसात गरेको देखिन्छ । यिनै व्याख्यानहरूलाई शीरोधार्य गर्दै निवेदकलाई पनि निज कार्यरत प्रहरी सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी निर्णय भएको देखिँदा सो निर्णय अर्द्धन्यायिक निर्णय हो भन्नेमा विवाद नदेखिएकोले यस अदालतबाट प्रतिपादित उपरोक्त सिद्धान्तसँग असहमत हुनु पर्ने कुनै कारण वा अवस्था देखिन आउँदैन ।

८. अब अर्द्धन्यायिक निर्णय गर्दा सुनुवाइको मौका दिनु पर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट अर्द्धन्यायिक कामकारवाही वा निर्णयबाट पनि व्यक्तिको हक अधिकारमा असर पुग्ने कुरा प्रष्ट भैसकेको छ । जब कुनै निर्णयबाट कसैको हक अधिकारमा आघात पर्दछ भने निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने कुरा अनिवार्य र स्वाभाविक हुन्छ । सुनुवाइको मौका नदिई गरिएको निर्णयले निर्णयको स्थान नै लिन नसक्ने हुँदा न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैन । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले न्यायिक प्रक्रियालाई स्वच्छ, र विश्वसनीय बनाउने हुँदा यसको उपेक्षा गरी भएको निर्णयलाई पूर्वाग्रही निर्णयको संज्ञा

दिनु उपयुक्त हुन्छ। अर्द्धन्यायिक निर्णयबाट पनि व्यक्तिको हक अधिकारमा आघात पुग्ने हुँदा यस्तो निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिनु बाध्यात्मक मानिएको हो।

९. अब निवेदकलाई प्रहरी सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी निर्णय गर्दा सुनुवाइको मौका दिइएको छ, छैन भन्ने निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। निवेदकको मुख्य माग दावी निजलाई बर्खास्त गर्नुपूर्व सुनुवाइको अवसर नदिइएको भन्ने रहेको देखिन्छ। विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय बारा समेतको लिखित जवाफ हेर्दा निवेदकको घर ठेगाना भएको सम्बन्धित जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा सञ्चार पठाई खोजतलास गरिएको, अ.व.११० नं. बमोजिम सूचना घरदैलामा टाँस गरी दिनु भनी लेखापढी गरिएको र मिति २०६०।८।२५ को गोरखापत्रमा समेत ७ दिनभित्र हाजिर हुन आउनु भन्ने सूचना प्रकाशित भएकोमा हाजिर हुन नआएकोले प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ (फ) को कसूरमा नियम ८४(छ) अनुसार भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतया अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाइएको हो भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ।

१०. निवेदकलाई खोजतलास गरी फेला परेमा सम्पर्क राख्न पठाइदिने र अन्यथा अ.व.११० नं. बमोजिमको पत्र निजको घरदैलोमा टाँस गरी पठाई दिने भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाराको क्रम संख्या ३१३१ को सञ्चार मार्फत जिल्ला प्रहरी कार्यालय पर्सालाई लेखी गएकोसम्म देखिन आउछ। तर जिल्ला प्रहरी कार्यालय पर्साको क्रमसंख्या ३७९७ नं.को सञ्चारको मिसिल संलग्न प्रतिलिपि हेर्दा उक्त गा.वि.स.मा हाल कुनै पनि सुरक्षा निकाय नभएको हुँदा खोजतलास गर्न जान असम्भव भएकोले सोही ब्यहोराको जानकारी गराई सकिएको भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिएकोले निवेदकलाई सम्पर्क गरेको वा निजका नाउँमा विभागीय कारवाहीको सूचना तामेल भएको भनी विश्वस्त हुनु पर्ने अवस्था देखिन आएन।

११. जहाँसम्म मिति २०६०।८।२५ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट निवेदकलाई जानकारी दिएको भन्ने लिखित जवाफ रहेको छ, उक्त मितिको गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित जिल्ला

प्रहरी कार्यालय बाराको सूचना हेर्दा निवेदक समेत चार जना प्रहरी कर्मचारीका हकमा संयुक्त रूपमा उक्त सूचना जारी भएको देखिन्छ। उक्त सूचनाको शीर्षकमा कारवाही हुने वा हाजिर हुन आउने बारे प्रष्ट बुझिने गरी कुनै ब्यहोरा उल्लेख भएको देखिँदैन। साथै सूचनाको मूल ब्यहोरामा "निम्न स्थानमा घर भई हाल यस जिल्ला प्रहरी कार्यालय, बारा तथा मातहत समेतमा कार्यरत रहेका निम्न दरबन्दीका तपाईं निम्न प्र.ज.हरू निम्न मितिबाट आफूखुशी लाइन ब्यारेक छाडी गैरहाजिर रहेको हुँदा तपाईंहरूको नाममा यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ। सूचना प्रकाशित भएको मितिले बाटोको म्यादबाहेक ७ दिनभित्रमा सफाइको लागि यस कार्यालयमा हाजिर हुन आउनुहोला अन्यथा प्र.नि.बमोजिम तपाईंउपर नोकरीबाट हटाउनेतर्फ आवश्यक कारवाही भई जानेछ। तपाईंको कुनै उजूर लाग्ने छैन" भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ। सूचनामा उल्लेख भएको उक्त ब्यहोराबाट निवेदकलाई बाटाको म्यादबाहेक ७ दिनभित्र हाजिर हुन आउनको लागि सूचितसम्म गरेको देखिएको र नआएमा प्रहरी नियमावली बमोजिम कारवाही हुनसक्ने कुरा उल्लेख भएको देखियो। तर प्रहरी ऐन तथा नियमावलीको के कुन प्रावधान बमोजिम के कस्तो कसूरमा के कस्तो कारवाही वा सजाय हुने हो भन्ने कुनै कुरा सो सूचनामा उल्लेख भएको देखिएन। साथै सो सूचनामा निवेदकलाई प्रचलित प्रहरी ऐन तथा नियमबमोजिम हुन सक्ने कसूरको उल्लेखन गरी सजायको प्रस्ताव गरेको समेत नदेखिएकोले त्यसलाई विभागीय कारवाहीको क्रममा सोधिएको स्पष्टीकरण वा दिइएको जानकारी भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

१२. निवेदकका नाउँको म्याद तामेल नै हुन नसकेको अवस्थामा प्रहरी सञ्चार तथा उपरोक्त बमोजिम हाजिर हुन आउने विषयको सूचनाका आधारमा मात्र जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाराका प्रहरी उपरीक्षकबाट निजलाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८(फ) को कसूर गरेको भन्ने आरोपमा नियम ८४(छ) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतया अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाउने गरी मिति २०६०।९।६ मा निर्णय भएको देखियो।

१३. प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८४ मा प्रहरी कर्मचारीलाई हुने सजायको प्रकारका सम्बन्धमा उल्लेख भएको देखिन्छ। उक्त नियम ८४ को मूल व्यहोरामा उचित र पर्याप्त कारण भएमा प्रहरी कर्मचारीलाई देहायको सजाय गर्न सकिनेछ, भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ, भन्दै देहाय खण्ड (क) देखि खण्ड (ज) सम्म विभिन्न सजायका बारेमा उल्लेख गरिएको छ। सोही क्रममा देहाय खण्ड (छ) मा भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाउने भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइयो। त्यस्तै नियम ८८ मा नोकरीबाट हटाउने वा बरखास्त गर्ने आधार र अवस्थाका सम्बन्धमा व्यवस्था भएको देखिन्छ। उक्त नियम ८८ मा देहायका अवस्थामा सजाय गर्ने अधिकारीले कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई नोकरीबाट हटाउने वा बरखास्त गर्न सक्नेछ, भन्दै देहाय खण्ड (क) देखि खण्ड (झ) सम्म विभिन्न आधार र अवस्थाहरू उल्लेख भएको पाइन्छ। साथै खण्ड (झ) मा मनासिव कारण नभई वा विदा नलिई विदा बसेमा वा गैरहाजिर भएमा भन्ने समेत उल्लेख भएको देखियो।

त्यसै गरी नियम ८९ मा अन्य कुराका अतिरिक्त सजाय सम्बन्धी कार्यविधिका सम्बन्धमा देहायबमोजिम उल्लेख भएको पाइन्छ :-

८९. सजाय सम्बन्धी कार्यविधि: (१) प्रहरी निरीक्षक र सोभन्दा माथिका प्रहरी कर्मचारीहरूलाई सजाय गर्नुपर्दा सजाय गर्ने अधिकारीले प्रहरी महानिरीक्षकको सल्लाह लिनुपर्नेछ।

(२) प्रहरी कर्मचारीलाई सजायको आदेश दिनु अघि कारवाही गर्न लागिएको उल्लेख गरी हुनसक्ने सजायसमेत खुलाई सूचना दिई निजलाई आफ्नो सफाइ पेश गर्ने मौका दिनुपर्नेछ। त्यस्तो सूचना दिँदा लगाइएको आरोप स्पष्ट रूपले किटिएको हुनुपर्दछ र प्रत्येक आरोप कुन कुरा र कारणमा आधारित छ सो समेत खुलाउनु पर्नेछ। त्यसपछि त्यस्तो प्रहरी कर्मचारीले सजाय गर्ने अधिकारीले तोकिएको म्यादभित्र आफ्नो सफाइको र प्रस्तावित सजायको सम्बन्धमा लिखित स्पष्टीकरण पेश गर्नुपर्नेछ।

तर,

(क) भागी पत्ता नलागेको वा अरु कुनै कारणले सम्पर्क स्थापित गर्न असम्भव भएको प्रहरी

कर्मचारीको सम्बन्धमा यस नियमबमोजिमको कार्यविधिको रीत पुऱ्याउनु पर्ने छैन।

(ख) नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट अपराधी प्रमाणित भइसकेको आधारमा कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई सजाय दिनुपर्ने भएमा सजाय गर्ने अधिकारीले निजलाई गर्न लागेको सजायको बारेमा सूचनासम्म दिनु पर्नेछ।

(ग) सफाइ पेश गर्ने मौका दिँदा मनासिव नपर्ने भएमा सो कुराको पर्चा खडा गरी त्यस्तो प्रहरी कर्मचारीलाई यस उपनियमबमोजिम सफाइ पेश गर्ने मौका दिनु पर्ने छैन।

१४. यसका साथै प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० मा पनि प्रहरी कर्मचारीलाई मनमानी बर्खासीबाट बचाउको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। दफा ११ ले विभागीय कारवाही र सजायको कार्यविधि र पुनरावेदन सम्बन्धी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। जस अन्तर्गत मुख्यतः सेवाबाट हटाउने आदेशमा उल्लेख हुनु पर्ने विषयहरूका सम्बन्धमा उल्लेख भएको देखिन्छ। दफा १० को कानूनी व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ:-

१०. मनमानी बर्खासी इत्यादिबाट बचाउ: (१) कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई बर्खास्त गर्दा, सेवाबाट हटाउँदा, दर्जा वा तलब घटाउँदा देहायको अवस्थामा बाहेक निजलाई सो गर्नु नपर्ने कारण देखाउन मुनासिव अवधि तोकिएको मौका दिनुपर्छ:-

(क) नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा कसूरदार ठहरी अदालतबाट कैदको सजाय पाएकोमा,
(ख) यस ऐन अन्तर्गतको अपराध ठहरी कैदको सजाय पाएकोमा वा,

(ग) सो सफाइको मौका दिन मनासिव नपर्ने अवस्था देखाई व्यहोरा खोली सजाय दिने अधिकारीले पर्चा खडा गरी राखेकोमा।

(२) कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई नियुक्ति गर्न सक्ने अधिकारीले मात्र बर्खास्त गर्न, सेवाबाट हटाउन वा दर्जा वा तलब घटाउन सक्नेछ।

१५. प्रहरी ऐन र नियमावलीमा भैरहेको उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको अध्ययनबाट नियम ८८ (झ) बमोजिम मनासिव कारण नभई वा विदा नलिई विदामा बस्ने वा गैरहाजिर रहने प्रहरी कर्मचारीलाई नियम

८४(छ) बमोजिम नोकरीबाट हटाउन मिल्ने देखिए तापनि त्यस्तो सजाय दिनुअघि ऐनको दफा १० र ११ तथा नियम ८९ मा उल्लिखित कार्यविधि अवलम्बन हुनुपर्ने देखिन्छ। खास गरी सजायको आदेश दिनुअघि नियम ८९ को उपनियम (२) बमोजिम कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई लगाइएको आरोप किटान गरी, आरोप पुष्ट्याई हुनसक्ने आधार र कारण खुलाई, हुनसक्ने सजाय समेत उल्लेख गरी लिखित स्पष्टीकरण सोध्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। वस्तुतः कारवाही गर्नुपूर्व आफ्नो कुरा भन्न पाउने सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने भन्ने उक्त कानूनी व्यवस्था प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित रहेको छ। त्यसैले प्रहरी कर्मचारीलाई सजाय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने भन्ने उक्त कानूनी व्यवस्थाको अक्षरसः पालना हुनु अनिवार्य हुन्छ।

१६. यद्यपि उक्त नियम ८९(२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (क) देखि (ग) सम्म केही अपवादात्मक व्यवस्थाहरू पनि गरिएको देखियो। खास गरी भागी पत्ता नलागेको वा अन्य कुनै कारणले सम्पर्क स्थापित गर्न असम्भव भएको, नैतिक पतन देखिने कुनै कसूरमा अदालतबाट कसूरदार ठहर भएको र सफाइको मौका दिन मनासिव नपर्ने भएमा सो कुराको छुट्टै पर्चा खडा गरी सफाइको मौका नदिइकन पनि सजाय गर्न सक्ने देखिन्छ।

१७. निवेदकलाई प्रहरी सेवाबाट हटाउनुअघि सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने होइन भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ तथा निजलाई हटाउने गरी भएको निर्णयपर्चामा उल्लेख भएको पाइँदैन। निर्णय पर्चा हेर्दा निवेदकलाई विदा नलिई गैरहाजिर रहेको आरोपमा सेवाबाट हटाइएको भन्ने देखिएको छ। प्रत्यर्थीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता र सहन्यायाधिवक्ताहरूले निवेदक लाइन ब्यारेक छाडी, आफूखुशी भागी वेपत्ता भएको र म्याद तामेल गर्न खोजिएकोमा द्वन्द्वको कारणबाट सम्भव हुन नसकेकोले गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरी हटाइएको नियमसम्मत रहेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ। प्रहरी सञ्चारमा उल्लेख भएको उपरोक्त व्यहोराबाट निवेदक आफ्नो घर ठेगानामा फेला नपरेको वा निजको घरद्वार नै पत्ता लाग्न नसकेको भन्ने नभई सुरक्षा

निकाय नभएको कारणबाट खोजतलास गर्न जान नसकेको भन्ने देखिएकोले म्याद तामेल गर्न नगएको कारणबाट वेपत्ता भएको वा सम्पर्कविहीन भएको भन्न मिल्दैन। समाजमा शान्ति सुरक्षा कायम गर्नुपर्ने प्रमुख दायित्व भएको प्रहरी संगठन स्वयमले निवेदकको घर ठेगानामा म्याद तामेल गर्न जान नसकेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी परस्पर गरेका सञ्चारका आधारमा निवेदक वेपत्ता भएको वा खोजी गर्न प्रयास गर्दा सम्पर्क हुन नसकेको भन्ने अर्थ गर्न नियम ८९ (२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (क) बमोजिम मिल्ने देखिँदैन। त्यसमा पनि निवेदकलाई बर्खास्त गरिएको निर्णयको जानकारी मिति २०६०।१।२५ मा निवेदक स्वयंलाई बुझाइएको भर्षाई प्रत्यर्थीहरूकै लिखित जवाफसाथ पेश भएको देखिनेमा मिति २०६०।१।५ मा म्याद तामेल हुन नसकेको भन्ने आधार विश्वसनीय देखिन आउँदैन।

१८. त्यस्तै नियम ९८(२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (ख) बमोजिम कुनै नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट कसूरदार ठहरिएको प्रहरी कर्मचारीलाई सजाय दिनुपर्ने भएमा समेत निजलाई गर्न लागिएको सजाय बारेमा सूचना दिनुपर्ने देखिन्छ। निवेदकलाई त्यस्तो कुनै सजाय भएको भन्ने अवस्था नदेखिएकोले निजलाई सफाइको मौकाबाट बञ्चित गरी सेवाबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय नियमसम्मत देखिँन आउँदैन।

१९. साथै उक्त प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (ग) ले सफाइ पेश गर्ने मौका दिन मनासिव नपर्ने भएमा सो कुराको पर्चा खडा गरी सफाइ पेश गर्ने मौका दिन नपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। तर निवेदकका हकमा सफाइ पेश गर्ने मौका प्रदान गर्नु नपर्ने सम्बन्धमा छुट्टै पर्चा खडा गरिएको वा सोही निर्णयपर्चामा कुनै आधार कारण उल्लेख गर्न सकेको पनि पाइँदैन।

२०. यस प्रकार प्रहरी नियमावलीमा भैरहेको उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको विश्लेषणबाट निवेदकलाई सजाय गर्नुअघि नियम ८९ मा व्यवस्थित सजायसम्बन्धी कार्यविधिको पालना गरी सुनुवाइको मौका दिएको मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन। तथापि प्रहरी कर्मचारी हरहमेशा डिउटीमा रहनु पर्नेमा द्वन्द्वको समयमा खटाइएको तालीममा नगई लाइन ब्यारेक छाडी गैरहाजिर रहेको कारण निजलाई सेवाबाट

हटाइएको हुँदा उक्त निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रत्यर्थी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर रहेको छ। रिट निवेदन खारेज हुने गरी संयुक्त इजलासमा राय व्यक्त गर्ने माननीय न्यायाधीशबाट समेत सोही आशय अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ।

२१. प्रहरी जस्तो अनुशासन र मर्यादामा रहनु पर्ने कर्मचारी खटाइएको तालीममा नगई आफूखुशी गैरहाजिर रहने विषय निश्चित रूपमा गम्भीर मान्नुपर्ने हुन्छ। तर जस्तोसुकै गम्भीर प्रकृतिको आरोप लगाइएको व्यक्तिलाई पनि सो आरोप ठहर गर्नुपूर्व आफ्नो कुरा भन्ने मौका दिनुपर्ने हुन्छ। सेवाबाटै बर्खास्त गर्ने जस्तो अन्तिम र कठोर सजाय गर्दा प्रचलित सेवासम्बन्धी ऐन नियममा उल्लिखित कार्यविधिको अक्षरसः पालना वा अवलम्बन गरिएको हुनु पर्दछ। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लंघन गरी वा कानूनबमोजिमको उचित प्रक्रिया पालना नगरी निर्णय हुन पुग्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई कानूनको दृष्टिमा शून्य मान्नु पर्ने हुँदा अन्य औचित्यतातर्फ विचार गरिरहन आवश्यक हुँदैन। अतः निवेदकलाई सेवाबाट हटाउनु पूर्व सुनुवाइको अवसर दिइएको तथा नियममा उल्लिखित सजायसम्बन्धी कार्यविधि पालना गरिएको देखिएन।

२२. अब, प्रस्तुत रिट निवेदनमा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच राय नमिलेको विषयवस्तुका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहबाट मुख्य रूपमा निवेदकलाई सफाइको मौका नदिइएको हुँदा राजीव सिंह विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय समेत विपक्षी भएको २०६३ सालको रिट नं.०००९ को निवेदनमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट रिट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारमा रिट जारी गर्ने राय व्यक्त गरेको देखिन्छ। निवेदकले बिदा स्वीकृत नगराई अनुपस्थित रहेको र खोजी गर्दा फेला नपरेको हुँदा सुनुवाइको मौका दिनु पर्ने होइन भन्दै रञ्जनकुमार शर्मा विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय समेत भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं.०९०५ को निवेदन समेतमा भएको आदेशलाई अंगाल्दै माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.बाट रिट खारेज हुने राय व्यक्त गरेको पाइयो।

२३. राजीव सिंहको मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको पालना गर्दै निवेदक गोविन्दप्रसाद थपलिया विरुद्ध विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको २०६० सालको रिट नं.३४५२ समेतका रिट निवेदनहरू जारी भएका र रञ्जन शर्मा विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय समेत भएको २०६३ सालको रिट नं. ०९०५ समेतका निवेदनहरू खारेज भएको हुँदा पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्त सबै संयुक्त इजलासबाट मार्गदर्शक सिद्धान्तका रूपमा अनुशरण भएको नपाइएकोले यस्ता प्रकृतिका रिट निवेदनहरूमा एउटा ठोस मार्गदर्शकीय निर्णय हुनुपर्ने आवश्यकता देखिएको भनी यस अदालतको तीन सदस्यीय इजलासबाट प्रस्तुत रिट निवेदनलाई बढी संख्या भएको पूर्ण इजलासमा पेश गर्ने आदेश गरेको देखियो। त्यसैले राजीव सिंहको मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट कायम भएको सिद्धान्त र संयुक्त इजलासबाट सो सिद्धान्त अवलम्बन भए नभएका सम्बन्धमा केही विश्लेषण हुनु वाञ्छनीय देखिन्छ।

२४. माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहले आधार लिनु भएको राजीव सिंहको रिट निवेदनमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट निज निवेदकलाई प्रहरी सेवाबाट हटाउने गरेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पूर्ववत् सेवामा बहाल गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश समेत भएको पाइन्छ। अन्य कुराका अतिरिक्त निवेदक राजीव सिंह गैरहाजिर रहेको भन्ने देखिए तापनि गैरहाजिर रहेको प्रहरी कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउनुपूर्व प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम सफाइको मौका दिने नपर्ने अवस्था नदेखिएको, निवेदक प्रहरी कार्यालयको सम्पर्कमा रहेकोमा निजलाई सेवाबाट हटाउनु पूर्व आरोप र सजाय प्रस्ताव नगरिएको तथा सफाइको मौका दिन नपर्ने गरी खडा गरिएको पर्चामा स्पष्ट र वस्तुगत आधार कारण उल्लेख गर्न नसकेको भन्ने कुरालाई निर्णयाधारको रूपमा ग्रहण गरिएको पाइन्छ।

२५. त्यस्तै अर्का माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.ले आधार लिनु भएको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट निर्णय भएका रञ्जन शर्मा समेतको

निवेदनमा निज निवेदकलाई कारवाही गर्नुअघि कारवाही गर्न लागिएको विषयमा आरोप र सजाय समेत प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोधेको देखिएकोले सुनुवाइको मौका नदिएको मान्न नमिल्ने हुँदा सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णयमा कुनै त्रुटि नदेखिएको भनी रिट निवेदन खारेज भएको देखिन्छ ।

२६. यसप्रकार यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट राजीव सिंहको निवेदनमा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९ को उपनियम (२) समेतको कानूनी व्यवस्थाहरूको व्याख्या गर्दै प्रहरी कर्मचारीलाई सुनुवाइको मौका नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत नोकरीबाट हटाउन नमिल्ने भन्ने सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ । साथै सुनुवाइको मौका दिन नपर्ने भनी नियम ८९(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख भएको अपवादात्मक व्यवस्था समेतको स्पष्ट व्याख्या भएको अवस्था छ । अर्कोतर्फ रञ्जन शर्मा समेत निवेदक भएका निवेदनहरूमा पनि सेवाबाट हटाउनु पूर्व सुनुवाइको मौका नै दिन नपर्ने भन्ने व्याख्या गरिएको नभै निवेदकहरूलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गरी निर्णय भएको देखिएको भन्ने एक मात्र आधारमा रिट निवेदन खारेज भएको देखिन्छ ।

२७. यसका अतिरिक्त प्रहरी कर्मचारीलाई गैरकानूनी रूपमा सेवाबाट हटाइएको भनी पर्न आएका विभिन्न निवेदनहरूमा सुनुवाइको अवसर दिइएको र नदिइएको लगायत कामकारवाहीमा रीत वेरीतको पृथक पृथक अवस्था र तथ्यगत आधार केलाई निवेदन खारेज र जारी भएको अवस्था देखिँदा त्यस सम्बन्धमा असमाञ्जस्य वा द्विविधा पर्नु पर्ने कुनै कारण देखिन्न ।

२८. जहाँसम्म यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट राजीव सिंहको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त र प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्यगत अवस्थाको प्रश्न छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा राजीव सिंहलाई प्रहरी सेवाबाट हटाउनुअघि आरोप किटान र सजाय प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण नसोधिएको हुँदा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) बमोजिमको प्रक्रिया पूरा नभएको र सुनुवाइको मौका दिन नपर्ने भनी खडा गरिएको पर्चामा समेत स्पष्ट र वस्तुगत आधार कारण उल्लेख नभएको भन्ने समेत आधारमा रिट जारी भएको देखिन्छ । त्यस्तै प्रस्तुत निवेदनका तथ्यगत

अवस्था हेर्दा निवेदक वीरबहादुर राउतलाई सेवाबाट हटाउनुअघि पनि निज विरुद्ध कुनै आरोप किटान गरी सजायको प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोधेको देखिँदैन । साथै निज वेपत्ता भएको वा सम्पर्क गर्न नसकिएको भन्ने कुरा यकीन हुनसक्ने अवस्था पनि कारवाही फायलबाट देखिन आउँदैन । त्यस्तै सफाइको मौका प्रदान गर्नु नपर्ने अवस्थाको विद्यमानता रहेको भए सोको वस्तुगत आधार र कारण उल्लेख गरी छुट्टै पर्चा खडा गर्नुपर्नेमा त्यस्तो पर्चा खडा गरिएको पनि देखिँदैन । यसरी हेर्दा राजीव सिंह निवेदक रहेको रिट निवेदन र प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्यगत अवस्थामा निकैहदसम्म समानता रहेको देखिन्छ । अझ यी निवेदकका हकमा सुनुवाइको मौका नदिनु पर्ने कुराको छुट्टै पर्चा खडा गरिएको अवस्था देखिँदैन । यस स्थितिमा राजीव सिंहको मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट भएको कानूनको व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्तलाई अनुशरण गर्नु नपर्ने कुनै कारण देखिन आउँदैन । संयुक्त इजलासका लागि पूर्ण इजलासको सिद्धान्त पालन गर्ने विषय बाध्यात्मक नै हुने हुँदा सो सिद्धान्तको प्रतिकूल हुने व्याख्या गरी संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.बाट व्यक्त भएको रायसँग सहमत हुन सकिने अवस्था रहेन ।

२९. अब, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो, होइन भन्ने निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट निवेदकलाई प्रहरी सेवाबाट भविष्यमा अयोग्य नठहरिने गरी हटाउने जस्तो अन्तिम एवम् दण्डनीय निर्णय गर्नु अघि आरोप र सजाय प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोधिएको देखिँदैन । निवेदकलाई खोजतलास गरी हाजिर हुन पठाई दिनु र फेला नपरे घरदैलामा अ.व.११० नं. बमोजिम म्याद टाँस गरी दिनु भनी प्रहरी कार्यालय बाराबाट भएको प्रहरी सञ्चार बमोजिमको कार्य सम्बन्धित क्षेत्रमा सुरक्षा निकाय नभएकोले सम्पन्न गर्न नसकिएको भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय पर्साबाट तामेल नगरी त्यसै थन्क्याएको देखियो । गोरखापत्रमा प्रकाशित गरिएको भनिएको सूचनामा हाजिर हुन आउनु भन्ने सम्मको ब्यहोरा उल्लेख गरेको देखिए पनि प्रहरी सेवाबाट हटाउनु पर्ने सम्मको कानूनी अवस्था र आधार उल्लेख गरी स्पष्टीकरण सोधिएको नदेखिएकोले निवेदकलाई सुनुवाइको

मौका नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तप्रतिकूल हुने गरी सेवाबाट हटाएको देखिन आयो । विदा नमागी वा स्वीकृत नगराई गैरहाजिर रहने प्रहरी कर्मचारीलाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८४ (छ) बमोजिम अख्तियारवालाले हटाउन सक्ने देखिए पनि त्यसरी हटाउनु पूर्व नियम ८९(२) बमोजिम आरोप किटान गरी सजाय समेत प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोध्नु पर्ने समेतका कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्नेमा सो गरिएको देखिएन । ऐनको दफा १० र नियमावलीको नियम ८९(२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश बमोजिम सुनुवाइको मौका दिन नपर्ने अवस्था पनि निर्णय पर्चामा उल्लेख नभएको र सुनुवाइको मौका दिनु नपर्ने गरी छुट्टै पर्चा समेत खडा गरेको नदेखिएकोले निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी भएको तथा सो निर्णय सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन निर्णय समेत प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० र ११ तथा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) को विपरीत प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लंघन गरी भएको देखिन आयो ।

३०. उपरोक्त तथ्यहरूको विश्लेषण, कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या र यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट राजीव सिंहको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारमा निवेदक वीरबहादुर राउतलाई प्रहरी सेवाबाट हटाउने गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाराबाट भएको मिति २०६०।१।६ को र सो निर्णय सदर गर्ने गरेको मध्यक्षेत्र प्रहरी कार्यालय हेटौँडाको पुनरावेदन निर्णय समेत त्रुटिपूर्ण देखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई पूर्ववत् सेवामा पुनर्वहाली गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहको राय मनासिव देखिँदा सदर कायम हुने ठहर्छ । रिट खारेज हुने गरी व्यक्त गरेको माननीय न्यायाधीश बलराम के.सी.को रायसँग सहमत हुन सकिएन । दायरीको लगत कट्टा गरी फायल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौ ।

न्या.तपबहादुर मगर
न्या.गिरीश चन्द्र लाल
न्या.सुशीला कार्की
न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०६८ साल भदौ ८ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८६६४

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
दे.पू.ई.नं. २०६४-DF-००१२
फैसला मिति: २०६६।१०।१४।५
मुद्दा: लिखत दर्ता बदर दर्ता ।

पुनरावेदक वादी: काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं. ४ बालुवाटार बस्ने
डा.अशोक शमशेर ज.व.रा.

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं. ३३ घर भै हाल
काठमाडौँ जिल्ला चपली गा.वि.स. वडा नं.
९ बस्ने रेखा घिमिरे समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री ठाकुरप्रसाद शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री बिनोदप्रसाद ढुंगेल

मा.न्या.श्री मोहनप्रसाद घिमिरे

यस अदालत संयुक्त इजलास

मा.न्या.श्री शारदा श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री पवनकुमार ओझा

- मुद्दाको आ-आफ्नो प्रकृति र त्यसमा उठाइएका प्रश्नहरू अलग-अलग हुन सक्ने हुँदा एकै लगाउको हुँदा सवै मुद्दालाई समान अवस्थाका मान्नुपर्ने भन्ने नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

- आफ्ना बाबुको नाममा जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त हुन आएको सम्पत्ति निजका सन्तानका लागि पैतृक नै मानिन्छ । बाबुले आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई स्वआर्जनको मानी त्यसमाथि सन्तानको हक नलाग्ने गरी व्याख्या गर्ने हो भने पैतृक सम्पत्तिसम्बन्धी अवधारणा निरर्थक

हुन जान्छ र अंशबण्डासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था कमजोर हुन पुग्ने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पद्मराज काफ्ले, श्री लोकभक्त राणा, श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री मुक्ति प्रधान र श्री खिमराज पौडेल
विपक्षी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिकृष्ण कार्की र श्री बद्रीप्रसाद शर्मा
अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६५, अड्डा ८, नि.नं.७९९९ सम्बद्ध कानून:

- अ.व. ३०, ८३(१) र ३९
- दान बकसको १ र ५ नं.
- अंशबण्डाको १८ र १९(१)

फैसला

न्या.अनूपराज शर्मा: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५७।४।२३ को फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन परी पेश हुँदा संयुक्त इजलासबाट जटिल कानूनी प्रश्न समावेश भएको भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (घ) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:

हामीहरू बुबा मनोहर शमशेर ज.ब.रा., मुमा, म र भाइ समेत गरी जम्मा ४ जना जीवित अंशियार छौं । हामीबीच अंशबण्डा भएको छैन । म फिरादी विदेशमा रहेको अवस्थामा म समेतको अंश हक लाग्ने पुख्र्यौली सम्पत्ति का.जि.का.न.पा.वडा नं. २३(ग) कि.नं. ५६२ को ७-७-१-१ रोपनी जग्गामध्ये दक्षिण-पूर्वतर्फबाट ५-१३-० (कि.का. हुँदा कि.नं. ५६३ कायम) जग्गा मिति २०५०।३।१८ मा विपक्षी बुबा मनोहर शमशेरले विपक्षी रेखा घिमिरेका नाउँमा हा.व. पारीत गरी दिएको कुरा २०५१।४।१९ मा नक्कल सारी थाहा पाएकोले सो लिखतमा उल्लिखित जग्गामध्ये ४ भागको १ भागमा मेरो हक पुग्ने हुँदा सो लिखतको आधारमा विपक्षी रेखा घिमिरेका नाउँमा भएको दर्ता समेत बदर गरी कि.नं. ५६२ को (कि.का. भई कायम कि.नं. ५६३ को) उत्तरतर्फबाट पूर्व पश्चिम गरी १-७-१-० (एक रोपनी सात आना एक पैसा) जग्गा मेरो नाउँमा दर्ता

गरिपाऊँ भनी अ.व. ८२ नं. दानबकसको १, ५ नं. अंशबण्डाको १९ नं. बमोजिम अशोक शमशेर ज.ब.रा. दायर गरेको फिरादपत्र ।

मिति २०२८।९।२६ मा मैले अंश छोडपत्रको कागज गरेको र २०२८।९।२८ मा पिताजी र आमाले पनि मलाई रिफ्रवापत बकसपत्र प्रदान गरेकोले विवादित सम्पत्ति तत्काल बहाल लेनदेन व्यवहारको १० नं. र अंशबण्डाको १९ नं. बमोजिम आफूखुशी गर्न पाउने सम्पत्ति भएकोले वादीको स्वीकृति लिनुपर्ने अवस्थाको जग्गा नहुँदा घर व्यवहार चलाउन हस्तान्तरण गरी दिएको हुँदा हदम्याद नघाई गरेको फिराद बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मनोहर शमशेर ज.ब.रा.को प्रतिउत्तरपत्र ।

अंश छोडपत्र समेत गर्ने मेरा दाताले आफ्नो पालामा आमाबाट प्राप्त बकसपत्रबाट आर्जित आफ्नो एकलौटी सम्पत्ति आफूखुशी गर्न अंशबण्डाको १९(२) नं. बमोजिम पाउने नै हुँदा दान बकसको १, ५ नं. र अंशबण्डाको १९ नं. प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित नहुने हुँदा वादीको फिराद अ.व. ८२ नं. को हकदैयाविहीन समेत भै खारेजभागी भएकोले खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रेखा घिमिरेको प्रतिउत्तर पत्र ।

यसमा यही विवादित जग्गा मेरो हक मेट्ने गरी प्रतिवादीहरूले जालसाजीसँग लिनुदिनु गरेकोले जालसाजी घोषित गरिपाऊँ भनी यिनै वादीले यिनै प्रतिवादीउपर दिएको फौ.नं. ३३९।१९९८ को जालसाजी मुद्दामा वादी दावीको लिखतमध्ये वादीको भागमा पर्ने चार भागको एक भागसम्मको लिखत जालसाजी गरेको ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भएको हुँदा त्यसरी जालसाजी ठहरी सकेको लिखत दर्ता कायम रहन नसक्ने हुँदा प्रतिवादीहरूले लिनुदिनु गरेको मिति २०५०।३।१८ र.नं.१५९४८ को पारीत बकसपत्र लिखतको वादी दावीबमोजिम चार भागको १ भागसम्मको लिखत दर्ता बदर भै वादीका नाउँमा दर्ता समेत हुने ठहर्छ भन्ने समेतको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला ।

म पुनरावेदकले पारीत गरी लिएको जग्गा मेरो दाताको स्वआर्जनको सम्पत्ति भएकोमा निज दाता र परदाता समेतले अंश छोडपत्रको लिखत पारीत गरिसकेपश्चात् प्राप्त गरेको हुँदा अंशबण्डाको १९(२)

बमोजिम आफूखुश गर्नसक्ने निर्विवाद छ। यसै लगाउको फौ.नं. ३३९/१९९८ को जालसाजी मुद्दामा उठाइएको पुनरावेदन जिकीर समेतलाई यसै पुनरावेदन पत्रको जिकीर कायम गरी शुरु जिल्ला अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी मेरो प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रेखा घिमिरेको पुनरावेदन अदालत पाटनसमक्ष परेको पुनरावेदन पत्र।

मेरा स्वर्गीय पिताका विभिन्न साहूरूले पिताजीको स्वर्गवासपछि वहाँको दायित्वबापत हक खाने छोराको हिसाबले म समेतको विरुद्ध नालेस गरेकोमा मैले विवादित जग्गालगायतका पिता र माताबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति अंश अपुतालीबापत पाएको होइन भन्ने कुराको अन्तिम ठहर सर्वोच्च अदालतबाट संवत् २०३८ सालको दे.पु.नं. ४३० को मुद्दाको फैसलामा भएको कुरा मैले प्रमाणमा प्रतिउत्तर साथ पेश गरेको छु। सो फैसलाले मैले प्राप्त गरेको सम्पत्ति आफ्नो पालाको आर्जन अर्थात् अंशबण्डाको १९(२) नं. बमोजिम आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति हो भन्ने कुरा अकाट्य रूपमा प्रमाणित भैरहेको छ, यस्तो अवस्थामा सो पूर्व निर्णित सर्वोच्च अदालतको फैसलाको उपेक्षा गरी आत्मगत अर्थ लगाई गरिएको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी वादीको भूठा दावीबाट फुर्सद दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मनोहर शमशेर ज.व.रा.को पुनरावेदन अदालत पाटनसमक्ष परेको पुनरावेदन पत्र।

यसै मुद्दाको लगाउको जालसाजी मुद्दामा विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले यसमा पनि छलफलका लागि विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश।

प्रचलित कानूनले दोषरहित हस्तान्तरण गर्न सक्ने सम्पत्ति पुनरावेदनको स्वामित्व दर्ता कायम जग्गा मुलुकी ऐन अंशबण्डाको १९ नं. ले समेत बन्देज नगरेको अवस्थामा लिनुदिनु भएको दावीको लिखत बदरतर्फ समानस्तरको अर्को अंशियारले दावी छाडी मिलापत्र गरेको देखिएको अवस्था समेतको आधारमा प्रस्तुत लिखत मुलुकी ऐन दान बकसको १ नं. समेत र मुलुकी ऐन अंशबण्डाको १९ नं. को परिधि बाहिर रहेको भन्न नमिल्ने देखिन आएको अवस्थामा शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने ठहर गर्नुपर्नेमा

अन्यथा गरेको मिलेको नदेखिँदा शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला।

मेरो अंश हक लाग्ने पुख्र्यौली सम्पत्तिमध्येको जग्गा म विदेशमा रहेको अवस्थामा मेरो मञ्जुरीबेगर दान बकसको १ नं. विपरीत विपक्षीहरूले हा.व. को लिखत पारीत गरी लिनुदिनु गरेको कार्यले मेरो हक मेट्ने परिपञ्च रचिएको छ। बेसरोकारको एक प्रतिवादीले अर्का प्रतिवादीसँग गरेको मिलापत्रलाई मेरा विरुद्ध प्रमाण लगाई भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ विपरीत छ। साथै प्रस्तुत मुद्दा र म पुनरावेदक वादी सुशीलप्रसाद हुंगेल समेत प्रतिवादी भएको जालसाजी एवं लिखत बदर समेतका मुद्दाहरू एकैसाथ लगाउमा रही पुनरावेदन अदालत पाटनका मा.न्या.श्री विनोदप्रसाद हुंगेल रहेको संयुक्त इजलासबाट फैसला भएको छ। मा.न्या.श्री विनोदप्रसाद हुंगेल र विपक्षी एवं प्रतिवादी सुशीलप्रसाद हुंगेल सात पुस्तासम्मका अपुताली परे खान पाउने काकाम भतिजा नाताका मानिस हुँदा अ.व. ३० नं. ले निषेध गरेको नाताका व्यक्तिको मुद्दासँगै लगाउमा रहेको प्रस्तुत मुद्दा समेत हेरी भएको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छ। पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला बदर गरी फिराद दावीबमोजिम लिखत बदर समेत हुने ठहर्छ भनी भएको शुरु जिल्ला अदालतको इन्साफ सदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी डा.अशोक शमशेर ज.व.रा. को यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

यसै लगाउको दे.पु.नं ७७७० पुनरावेदक यिनै वादी र विपक्षी प्रतिवादी सुशीलप्रसाद हुंगेल समेत भएको लिखत दर्ता बदर मुद्दामा यसै अदालतबाट मिति २०५७/१२/२२ मा मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको ३० नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि भएको भन्ने आधारमा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि सो मुद्दासँग सम्बन्धित भएकोले पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५७/४/२३ मा भएको फैसला फकर पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

मुलुकी ऐन दान बकसको १ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी मनोहर शमशेरले विवादित लिखतको सम्पत्ति

प्रत्यर्थी रेखा घिमिरेलाई हालैदेखिको वकसपत्र गरी दिँदा अंशियार पुनरावेदक वादीको समेत मञ्जुरी लिनुपर्नेमा त्यस्तो मञ्जुरी लिएको देखिएन । तसर्थ वादीको मञ्जुरी नलिई पारीत गरिएको विवादित मिति २०५०।३।१८ को लिखतमध्ये वादीको हक जति अर्थात् ४ भागको १ भाग लिखत बदर गरी वादीका नाममा दर्ता हुने ठहर गर्नुपर्नेमा सो नगरी शुरु जिल्ला अदालतको वादी दावीबमोजिम हुने ठहर्‍याएको फैसला उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला नमिलेकोले उल्टी हुने ठहर्‍छ । तर, यसै लगाउको दे.पु.नं. ७७७० पुनरावेदक यिनै वादी र प्रत्यर्थी प्रतिवादी सुशीलप्रसाद हुंगेल समेत भएको लिखत दर्ता बदर मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०५७।१।२२ मा अ.व. ३० नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि भएको भन्ने आधारमा मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि सो मुद्दासँग सम्बन्धित भएको भनी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको अवस्था छ । लगाउको उक्त मुद्दामा यस संयुक्त इजलासबाट भिन्नाभिन्नै राय प्रकट भई निर्णयार्थ पूर्ण इजलासमा पठाउने गरी फैसला भएको सन्दर्भमा लगाउमा रहेको प्रस्तुत मुद्दा किनारा गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा जटिल कानूनी प्रश्न समावेश भएको देखिएको छ । सो सम्बन्धमा पूर्ण इजलासबाट निर्णय हुन उपयुक्त देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) को देहाय (घ) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६४।१।२० को फैसला ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पद्मराज काफ्ले, श्री लोकभक्त राणा, श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री मुक्ति प्रधान र श्री खिमराज पौडेलले विवादित सम्पत्ति प्रतिवादी मनोहर शम्शेरको निजी आर्जनको सम्पत्ति होइन, त्यस्तो सम्पत्तिमा वादीको पनि हक लाग्छ भन्ने तथ्य यिनै वादीले दायर गरेको अंश मुद्दाबाट स्थापित भैसकेको छ, बाबुले आर्जित गरेको सम्पत्ति निजसँग आश्रितहरूका लागि पैतृक सम्पत्ति नै मानिन्छ । अंश मुद्दामा विभिन्न नजीर सिद्धान्तहरूलाई समेत आधार मानी वादी दावीको सम्पत्तिलाई पैतृक सम्पत्तिका रूपमा परिभाषित गरी

अंशबण्डा पाउने ठहर्‍याएको र त्यसलाई पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर गरी अन्तिम भएर रहेको हुँदा वादी दावीको सम्पत्तिलाई बण्डा नलाने भन्न मिल्दैन । पूर्ण इजलाससमक्ष आएको विवादलाई पुनः न्याय निरूपण गर्नका लागि संयुक्त इजलासमा पठाउनु पर्ने अवस्था हुँदैन, पूर्ण इजलासले सम्पूर्ण कानूनी एवं तथ्यगत प्रश्नहरूको निरूपण गरी मुद्दाको अन्तिम किनारा गरिनु पर्दछ । पुनरावेदन अदालतबाट अ.व. ३० नं. को त्रुटि भएको भन्ने कुरामा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशबीच मतैक्यता छ, त्यस्तो त्रुटिलाई पूर्ण इजलासले नै सच्याउनु पर्दछ, अंश हक मेटिने गरी भएका लिखतहरू कायम रहन सक्ने अवस्था हुँदैन, वादीको हक मेटाउने वदनीयत स्पष्ट रूपमा देखिएको छ । वादीको समेत अंश हक लाग्ने सम्पत्ति लिखत गरी अरु कसैलाई दिँदा वादीको मञ्जुरी लिनुपर्ने वा वादीलाई साक्षी राख्नुपर्नेमा नगरी गरिएको क्रियाले कानूनी मान्यता पाउन सक्दैन, दान वकसको १ नं. र ५ नं. तथा कीर्ते कागजको ३ नं. समेतका आधारमा त्यस्तो लिखत बदर गरिनु पर्दछ, भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । त्यसै गरी प्रतिवादीतर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, अधिवक्ताद्वय श्री हरिकृष्ण कार्की र श्री बन्दीप्रसाद शर्माले पूर्ण इजलासमा आइसकेको मुद्दालाई समग्रतामा हेरी न्याय निरूपण गरिनु पर्दछ । अंशबाट प्राप्त गरेको नभै हा.व.बाट प्राप्त गरेको सम्पत्तिलाई आफूखुशी गर्न पाउने सम्पत्ति होइन भनी व्याख्या गर्न मिल्ने हुँदैन, दान वकस गरिदिने कार्य घर व्यवहार चलाउनकै लागि भएको हुँदा त्यसलाई अन्यथा अर्थ गर्न हुँदैन । अंश छोडपत्रपछि प्राप्त गरेको हा.व.को लिखत सगोलको अंशियारबाट प्राप्त भएको मानिदैन । त्यस्तो सम्पत्ति आफ्ना पालामा आर्जेको सम्पत्तिअन्तर्गत पर्ने हुँदा अशबण्डाको १९(२) नं. आकर्षित हुन्छ । आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति आफूखुश गरी बाँकी रहेकोमा स्वास्नी छोराको अंश हक लाग्छ, त्यस्तो सम्पत्ति आफूखुश गर्ने क्रममा स्वास्नी छोराको मञ्जुरी लिइरहनु पर्ने हुँदैन भनी बहर जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

२. आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा उल्लिखित बहस जिकीरका साथै सम्पूर्ण मिसल अध्ययन गरी हेर्दा आफ्नो समेत अंश हक लाग्ने कि.नं.५६२ को जग्गामध्ये कित्ताकाट गरी हाल

कायम कि.नं.५६३ को क्षेत्रफल ५-१३-० जग्गा आफ्नो हक मेट्ने उद्देश्यले प्रतिवादी बुवा मनोहर शमशेर ज.व.रा.ले मिति २०५०।३।१८ मा प्रतिवादीमध्येका रेखा घिमिरेलाई हा.व. को लिखत गरी हक हस्तान्तरण गरेको हुँदा सो लिखतमध्ये ४ भाग लिखत बदर गरिपाउँ भनी परेको फिरादका सम्बन्धमा विवादको जग्गा मनोहर शमशेर ज.व.रा.को एकलौटी हक लाग्ने प्रकृतिको जग्गा भएको हुँदा निजले हा.व.को लिखत पारीत गरिदिँदा वादीको मञ्जूरी लिनुपर्ने होइन भन्ने समेतको प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखिन्छ ।

३. शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०५०।३।१८ को पारीत वकसपत्र लिखतको वादी दावीबमोजिम ४ भागको १ भागसम्मको लिखत दर्ता बदर भै वादीका नाउँमा दर्तासमेत हुने ठहरी फैसला भएको र सोउपर प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट शुरु फैसला उल्टी हुने ठहरी फैसला भएको छ । सो फैसलाउपर यस अदालतमा वादीको पुनरावेदन परेकोमा यस अदालतबाट विपक्षी भिकाउने आदेश भै न्याय निरुपण हुँदा संयुक्त इजलास एउटा निष्कर्षमा पुगी लगाउको मुद्दामा संयुक्त इजलासका न्यायाधीशबीच मतैक्य हुन नसकी निर्णयार्थ पूर्ण इजलासमा पठाउने गरी फैसला भएको सन्दर्भमा लगाउमा रहेको प्रस्तुत मुद्दा किनारा गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा जटिल कानूनी प्रश्न समावेश भएको सन्ने समेतका आधारमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको अवस्था देखिन्छ ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलास एउटा निष्कर्षमा पुगिसकेको र केवल लगाउको मुद्दालाई आधार बनाएर सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम भनी पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्ने गरी आदेश भएको सन्दर्भमा लगाउको मुद्दामा संयुक्त इजलासबाट भिन्नाभिन्नै राय प्रकट भई निर्णयार्थ पूर्ण इजलासमा पठाउने गरी फैसला भएको भन्ने मात्र आधारमा लगाउमा रहेको प्रस्तुत मुद्दा किनारा गर्न मिल्ने नमिल्ने भन्ने प्रश्न जटिल कानूनी प्रश्न बन्न सक्छ वा सक्दैन ? भन्ने कुरामा समेत विचार गर्नुपर्ने भएको छ ।

५. लगाउका सबै मुद्दाहरू समान प्रकृतिका हुन्छन् नै भन्न सकिदैन । यस कुराको पुष्टि यसै लगाउका कतिपय मुद्दामा संयुक्त इजलासका माननीय

न्यायाधीशका बीचमा मतैक्य हुन नसकेको र प्रस्तुत मुद्दामा मतैक्य भएको तथ्यले पनि गर्दछ । प्रस्तुत मुद्दार यसै लगाउका भै संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशबीचमा मतैक्य हुन नसकेका मुद्दाको तथ्यमा समानता छैन । लगाउका मुद्दाहरूमध्ये कुनैमा हदम्यादको प्रश्न उठेको छ भने कुनैमा अ.व. ३० नं. को प्रश्न उठेको छ । कुनै मुद्दाहरू पहिलो तहमा हक हस्तान्तरण भएका लिखतसंग सम्बन्धित रहेका छन् भने कुनैमा दोस्रो तह हक हस्तान्तरणको विषय समावेश भएका छन् । त्यसैले मुद्दाको आ-आफ्नो प्रकृति र त्यसमा उठाइएका प्रश्नहरू अलग-अलग हुन सक्ने हुँदा एकै लगाउको हुँदा सबै मुद्दालाई समान अवस्थाका मान्नुपर्ने भन्ने हुँदैन ।

६. सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) मा पूर्ण इजलासबाट हेरिने मुद्दाहरूको विवरण प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । त्यसमध्ये खण्ड (क) मा संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको मुद्दालाई समावेश गरिएको छ भने खण्ड (घ) मा कुनै मुद्दामा समावेश भएको कुनै जटिल कानूनी प्रश्नको निर्णय पूर्ण इजलासबाट हुन उपयुक्त छ भन्ने कुरा सो मुद्दा हेर्ने संयुक्त इजलासलाई लागि सो इजलासले सो कानूनी प्रश्न र पूर्ण इजलासबाट त्यसको निर्णय हुनुपर्ने कारण उल्लेख गरी पूर्ण इजलासमा पेश गर्न आदेश दिएको मुद्दा भनिएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा दोस्रो अर्थात् नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (घ) लाई उद्धृत गरी पूर्ण इजलासमा पेश गरिएको अवस्था छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार कुनै मुद्दाको निरुपणका लागि त्यसमा समावेश भएको जटिल कानूनी प्रश्नको निर्णय गरिनुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता हुनुपर्ने देखिन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासले न्याय निरुपण गरी एउटा निश्चित निष्कर्षमा पुगिसकेको अवस्था छ, केवल लगाउको मुद्दामा भएको आदेशलाई आधार बनाएर प्रस्तुत मुद्दा समेत पूर्ण इजलासबाटै हेरिनु पर्ने भन्ने संयुक्त इजलासको आशय देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तुका आधारमा सो विषयमा अन्तिम न्याय निरुपण गर्ने अधिकार संयुक्त इजलासमा नै निहित रहेको कुरामा विवाद हुन सक्दैन । संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशका बीचमा मतैक्य हुन नसकेको अवस्था पनि यसमा छैन । मुद्दाको विषयसंग सम्बन्धित कुनै जटिलता उत्पन्न भएको वा कुनै जटिल कानूनी

प्रश्न उठेको पनि देखिदैन । संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीहरू मुद्दाको औचित्यभित्र प्रवेश गरी त्यसमा एउटा निष्कर्षमा पुगी मुद्दाको अन्तिम न्याय निरूपण भैसकेपछि लगाउको मुद्दालाई आधार बनाएर पूर्ण इजलासमा पेश गर्नुको कुनै कानूनी आधार र व्यावहारिक औचित्य समेत देखिदैन । त्यसैले जुन विषयमा जटिल कानूनी प्रश्नका रूपमा उठाइएको छ, त्यस किसिमको जटिलता रहेको भन्ने कुरामा यो इजलास सहमत हुन सकेन । तर पूर्ण इजलाससमक्ष पेश भैसकेको प्रस्तुत मुद्दालाई जटिलता नरहेको भनी पुनः संयुक्त इजलाससमक्ष फिर्ता पठाउँदा मुद्दाले अनावश्यक रूपमा लामो यात्रा तय गर्नुपर्ने कार्यविधिगत पक्षलाई दृष्टिगत गरी प्रस्तुत मुद्दामा यस इजलासबाटै न्याय निरूपण गर्नु उचित हुने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको छ ।

७. अब, प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासबाट मुलुकी ऐन दानवकसको १ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी मनोहर शमशेरले विवादित लिखतको सम्पत्ति प्रत्यर्थी रेखा घिमिरेलाई हालैदेखिको वकसपत्र गरी दिँदा अंशियार पनुरवेदक वादीको समेत मञ्जुरी लिनुपर्नेमा त्यस्तो मञ्जुरी लिएको नदेखिएको भन्ने समेतका आधार विवादित मिति २०५०।३।१८ को लिखतमध्ये वादीको हक जति अर्थात ४ भागको १ भाग लिखत बदर गरी वादीका नाममा दर्ता हुने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी हुने ठहर्‍याएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा हेर्नुपर्ने भएको छ । विवादको मिति २०५०।३।१८ को हालैदेखिको वकसपत्रको लिखतमा दिने प्रत्यर्थी प्रतिवादी मनोहर शमशेर र लिने अर्का प्रतिवादी रेखा घिमिरे रहेको देखिन्छ । त्यसरी वकसपत्रबाट हक हस्तान्तरण गरिएको कित्ता नं. ५६३ को जग्गा मनोहर शमशेरले मिति २०२८।१।२८ मा आमा चन्द्रकुमारीबाट वकसपत्रको लिखतद्वारा प्राप्त गरेकोले सो जग्गामा मनोहर शमशेरले आफूखुश गर्न पाउने भै त्यसमा वादीले दावी लिन नसक्ने भन्ने नै मुख्य प्रतिउत्तर जिकीर रहेको सन्दर्भमा विवादको कित्ता नं. ५६३ सरहकै अन्य सम्पत्तिसमेतमा दावी लिई यिनै वादी अशोक शमशेरले प्रतिवादी मनोहर शमशेरउपर दायर गरेको अंश मुद्दामा दावीबमोजिम अंश पाउने ठहरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट

भएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भै सोउपर दोहोर्‍याई हेरिपाऊँ भनी परेको निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०५८।१०।२९ मा निस्सा प्रदान गर्न नमिल्ने भनी भएको आदेशबमोजिम सो फैसला अन्तिम भएर रहेको छ । सो अंश मुद्दामा अन्तिम भएर रहेको तथ्यलाई प्रस्तुत मुद्दाबाट अन्यथा गर्न मिल्ने हुँदैन । त्यसरी अन्तिम भएर रहेको अंश मुद्दाको फैसलाबाट पनि वादी दावीको कित्ता नं. ५६३ को जग्गा प्रतिवादी मनोहर शमशेरले आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्तिअन्तर्गतको होइन भन्ने तथ्य स्थापित भएको छ ।

८. त्यसका अतिरिक्त विवादको कित्ता नं. ५६३ को जग्गा समेत प्रत्यर्थी प्रतिवादी मनोहर शमशेरले आमा चन्द्रकुमारीबाट रिभवापत वकसपत्रद्वारा प्राप्त गरेको देखिन्छ । निज मनोहर शमशेरले त्यसरी वकसपत्रको लिखतद्वारा सम्पत्ति प्राप्त गर्दाका वखतमा कायम रहेको मुलुकी ऐन, अंशबण्डा महलको १८ नं. मा मानो नछुट्टिई सँगै बसेका अंशियारहरू छुन् भने अंशियारहरूले कमाएको धन र लाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्छ । ऐनबमोजिम अंश गरी लिनुदिनु पर्दछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यी वादी प्रतिवादी एकासगोलमानै रहेको तथ्यमा विवाद नरहेको र सम्पत्ति प्राप्त गर्दाका वखतको कानूनले जुनसुकै स्रोतबाट आर्जन गरेको धन र लाएको ऋण सबै अंशियारमा भाग लाग्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा सो कानूनी व्यवस्थाले पनि विवादको सो सम्पत्तिमा यी वादीको हक नलाग्ने भनी मान्न सम्भन मिल्ने देखिदैन । अझ आफ्ना बाबुको नाममा जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त हुन आएको सम्पत्ति निजका सन्तानका लागि पैतृक नै मानिन्छ । बाबुले आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई स्वआर्जनको मानी त्यसमाथि सन्तानको हक नलाग्ने गरी व्याख्या गर्ने हो भने पैतृक सम्पत्तिसम्बन्धी अवधारणा निरर्थक हुन जान्छ र अंशबण्डा सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था कमजोर हुन पुग्छ ।

९. जहाँसम्म अंशबण्डाको महलको १९(१) नं. बमोजिम व्यवहार चलाउन आधाभन्दा कम सम्पत्ति लिखत गरी दिएको भन्ने प्रतिवादीतर्फको जिकीरको सन्दर्भ छ, विवादको मिति २०५०।३।१८ को वकसपत्रको लिखतमा त्यसरी घर व्यवहार चलाउने प्रयोजनका लागि लिखत गरिएको भन्ने खुलाइएको पाइदैन । सगोलको सम्पत्ति व्यवहार चलाउन चलमा सबै र

अचलमा आधासम्म खर्च गर्न सक्ने भन्नु र अरु कसैबाट कुनै कुरामा रिभिएर वा कसैबाट तत्कालै वा भविष्यमा केही सहूलियत वा मद्दत वा सहारा वा लाभ पाउने उद्देश्यले आफ्नो एकलौटी भइसकेको सम्पत्ति वकस वा दान दिने भन्नु फरक फरक उद्देश्यका कार्य हुन् । व्यवहार चलाउन परेकोले खर्च गरेको भन्ने जिकीर लिने प्रतिवादीले रिभिएर वापत वकसपत्र नै दिएपनि त्यसको बदलामा रिभिएर वापत वकसपत्र प्राप्त गर्ने व्यक्तिको कारण घर व्यवहार चलाउनमा मद्दत पुगेको भन्ने कुरा प्रमाणित गरी देखाउनु पर्छ भनी यस अदालतबाट अवदा खातुन समेत वि.शेष रउफसमेत भएको लिखत दर्ता बदर दर्ता मुद्दामा (नेकाप २०६५, अङ्क ८, नि.नं.७९९९) सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा समेत त्यसरी वकसत्र दिँदा घर व्यवहार चलाउन मद्दत पुगेको भन्ने कहिँ कतैबाट खुल्दैन । त्यसरी स्पष्ट रूपमा जिकीर नलिएको र कुनै प्रमाणबाट पुष्टि समेत गर्न नसकेको अवस्थामा घर व्यवहार चलाउनकै लागि वकसपत्र गरिदिएको भनी मान्न मिलेन ।

१०. दान वकसको १ नं. मा आफ्नो खुश गर्न पाउने बाहेकको सम्पत्ति अरु अशियार र हक पुग्नेहरूको मञ्जूरीको लिखत नलिई वा साक्षी नराखी दान वकस गरिदिन हुँदैन भन्ने समेतको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा विवादको जग्गा प्रतिवादीमध्येका मनोहर शमशेरको आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति होइन भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगिसकेको छ । सो जग्गा प्रतिवादीमध्येका रेखा घिमिरेलाई वकसपत्रको लिखत गरी दिँदा यी वादीको मञ्जूरी लिएको वा निजलाई साक्षी राखेको अवस्था छैन । त्यसरी कानूनले स्पष्ट रूपमा तोकेको प्रक्रिया पूरा नगरी गरिएको लिखतलाई कानूनअनुरूपको मान्न मिलेन । तसर्थ हालैको वकसपत्रको लिखत गरिदिँदा एकातर्फ अंशबण्डाको १९(१) नं. बमोजिम व्यवहार चलाउने प्रयोजनका लागि दिएको भन्ने नदेखिएको र सो प्रक्रियामा दान वकसको १ नं. मा उल्लेख भएभै हक पुग्नेहरूको मञ्जूरी लिएको अवस्था पनि नदेखिएको हुँदा वादी दावीबमोजिम विवादको कित्ता नं. ५६३ को जग्गा प्रतिवादी मनोहर शमशेरले अर्का प्रतिवादी रेखा घिमिरेलाई गरिदिएको र.नं.१५९४८ मिति २०५०।३।१८

को हालैको वकसपत्रको लिखतमध्ये ४ भागको १ भाग लिखत बदर गरी वादीका नाममा दर्ता हुने ठहर गर्नुपर्नेमा सो नगरी वादीबमोजिम हुने ठहर्याएको शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी गरेको संयुक्त इजलासको मिति २०६४।१।२४ को फैसला मनासिव नै हुँदा अन्यथा गरिरहन पुगेन, सदर हुने ठहर्छ । अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी भै दावीको कित्ता नं. ५६३ को जग्गा प्रतिवादी मनोहर शमशेरले अर्का प्रतिवादी रेखा घिमिरेलाई गरिदिएको र.नं.१५९४८ मिति २०५०।३।१८ को हालैको वकसपत्रको लिखतमध्ये ४ भागको १ भाग लिखत बदर हुने ठहरेको हुँदा कानूनबमोजिम दरखास्त दिए उक्त लिखतमध्ये ४ भागको १ भाग लिखत बदर गरी वादीको नाउँमा दर्ता समेत गरिदिनु भनी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई लेखी पठाउन काठमाडौँ जिल्ला अदालतलाई जनाउ दिनु .. १ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु २

उक्त रायमा हामी सहमत छौँ ।

न्या.मोहनप्रकाश सिटौला

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०६६ साल माघ १४ गते रोज ५ शुभम् इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८६६५

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

रिट नं. ०६७-WF-००३१

आदेश मिति: २०६८।३।२८।३

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक: जिल्ला धनुषा, गोविन्दपुर गा.वि.स. वडा नं.

३ घर भै मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंकको

प्रबन्ध निर्देशक हाल जिल्ला कारागार शाखा
नख्खुमा थुनामा रहेको रामदेव यादव
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

- साधारण क्षेत्राधिकार र असाधारण क्षेत्राधिकार समानान्तर क्षेत्राधिकार पनि होइनन् र असाधारण क्षेत्राधिकारले साधारण क्षेत्राधिकारलाई अनादर गर्ने, सीमित तुल्याउने, नियन्त्रण गर्ने, प्रतिस्थापन गर्ने वा कुनै किसिमबाट निस्तेज तुल्याउने समेत असाधारण क्षेत्राधिकारको मकसद हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. २०)

- नियमित वा सामान्य क्षेत्राधिकारको विकल्प असाधारण क्षेत्राधिकार होइन । असाधारण क्षेत्राधिकार सामान्य क्षेत्राधिकारको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार पनि होइन । यसरी असाधारण क्षेत्राधिकारलाई साधारण क्षेत्राधिकारको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको रूपमा लिने हो भने साधारण क्षेत्राधिकार र असाधारण क्षेत्राधिकारबीचको अन्तर नै मेटिन पुग्दछ र साधारण क्षेत्राधिकारको औचित्य नै समाप्त हुन जाने ।

(प्रकरण नं. २४)

- बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटबाट विवादको तथ्यभित्र प्रवेश गरी थुनाको औचित्यको खोजी गर्ने कार्य गरिँदैन । बन्दीलाई थुनामा राखिएको कार्यको वैधतासम्म परीक्षण गरी गैरकानूनी तवरबाट थुनामा राखिएको देखिएमा बन्दीलाई त्यस्तो थुनाबाट मुक्त गर्न बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ।
- आफूउपर लगाइएको अभियोग र आफूसँग धरौट माग गरिएको अ.व. ११८ नं. को कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक छ भनी चुनौती दिन नसकेको अवस्थामा उक्त कानूनबमोजिम धरौट माग गरेको र माग गरेको धरौटी दिन नसकेको कारणबाट थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने गरी मातहत अदालतबाट भएको

आदेश असंवैधानिक तथा गैरकानूनी रहेको भन्ने देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. २७)

- मातहत दुई तह अदालतबाट सामान्य कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत निरोपण भई टुंगो लागि सकेको विषयवस्तुमा यस अदालतले रिट क्षेत्राधिकारबाट पुनरावेदन सुनेसरह गरी हस्तक्षेप गर्दै जाने हो भने विवादको कहिल्यै पनि अन्त्य हुन नसक्ने र अदालतको साधारण क्षेत्राधिकारसम्बन्धी संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थासमेत अर्थहीन हुन जाने हुन्छ । तसर्थ क्षेत्राधिकारसम्पन्न अदालतबाट सामान्य कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत निवेदकसँग माग भएको धरौटीको रकम कानूनसम्मत रहेको भनी पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भई धरौटीको अङ्कसम्बन्धी विवाद निरोपण भइसकेको देखिएको अवस्थामा यस अदालतले विवादको तथ्यभित्र प्रवेश गरी धरौटीको अङ्क पुनरावलोकन गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. २८)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेवप्रसाद यादव र श्री शम्भु थापा
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान् नायव महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइराला तथा विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेल एवं विद्वान् अधिवक्ता श्री रेशमराज रेग्मी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा १२ (२), ३२ तथा १०७(२)
- मुलुकी ऐन अ.व. १७, ११८, ११८ (५) र (११)
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क)
- वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २८

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: यस अदालतको संयुक्त इजलासमा माननीय न्यायाधीशहरूका बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलासमा पेश

हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

म निवेदक २०५३ सालमा स्थापना भएको मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंकमा २०५४ सालदेखि अधिकृतस्तरको सेवा गरी आएको कर्मचारी हुँ। बैंकको सेवाबाट राजीनामा दिई स्वीकृत समेत भएकोमा बैंकले मेरो सेवाको आवश्यकता महसूस गरी पुनः मैले २०६६।३।२३ देखी लागू हुने गरी सेवामा प्रवेश गरी निरन्तरता दिँदै आएको थिएँ।

उक्त बैंक कम्पनी ऐनबमोजिम दर्ता भएको कम्पनी भएकोले कम्पनीको नाम परिवर्तन गर्ने अधिकार कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा २१(३) बमोजिम कम्पनीको साधारण सभालाई भएअनुरूप मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंकको नाम परिवर्तन गर्नलाई मिति २०६६।१।२।२८ मा साधारणसभा बस्ने कुराको जानकारी राष्ट्र बैंकलाई मिति २०६६।१।२।६ च.नं. ५३२ को पत्रबाट दिइएको थियो। तत्पश्चात् मिति २०६६।१।२।२८ मा बसेको साधारण सभाले विशेष प्रस्ताव पारीत गरी मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंकको नाम परिवर्तन गरी युनिटी ग्रामीण विकास बैंक राख्ने निर्णय गर्‍यो। म निवेदकलाई, त्यस अगावै, सञ्चालक समितिको मिति २०६७।१।३० को निर्णयले छपाइलगायतको मसलन्द खर्च गर्न पाउने गरी रु.३०,००,०००।- (तीस लाख) सम्मको अख्तियारी दिइएकोले सो अधिकारको प्रयोग गरी राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृत भएर आएपछि प्रयोग गर्ने गरी मैले भिजिटिङ्ग कार्ड, रजिष्टरलगायतका छपाई सामग्रीहरूको छपाई गराएको थिएँ। त्यसको खर्च रु.१९,२०,६५०।- (उन्नाइस लाख बीस हजार छ सय पचास) भएको तथ्य हिसाबबाट देखिन्छ। उक्त खर्च सञ्चालक समितिले दिएको अधिकारअन्तर्गत तोकिएको रकमअन्तर्गतकै खर्च भएकाले यसलाई बेहिसाबको हिनामिना गरेको भन्ने ठाउँ छैन र यो भिजिटिङ्ग कार्ड, रजिष्टर छपाउने कार्य कानूनले निषेध गरेको कार्य होइन। यो कार्य बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २(त), ४७ बमोजिमको वित्तीय कारोवार पनि होइन।

यसरी म निवेदकले कानूनले वर्जित गरेको कुनै पनि कार्य नगरेको अवस्थामा युनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि. नाम गरेको कम्पनीका सञ्चालकहरू

काशीराम गुरुङ, नेत्र राजवंशी, ईन्द्रबहादुर वि.क. भीमबहादुर गुरुङलगायतले सर्वसाधारण जनतासँग विभिन्न योजना देखाई बैंकिङ्ग तथा बीमासम्बन्धी सुविधा प्रदान गर्ने भन्दै रु.३,७९,९८,७०१०३।३२ (तीन अरब उनासी करोड अठ्ठानब्बे लाख सत्तरी हजार एक सय तीन रुपैयाँ बत्तीस पैसा) रकम संकलन गरेको र निजहरूको सो कार्य कसूरजन्य कार्य भएको भन्दै ठगी र बिना इजाजत बैंक सञ्चालन गरी वित्तीय कारोवार गरेको भन्ने अभियोगमा अलग-अलग मुद्दा दायर गरिएकोमा काशीराम गुरुङलगायतका मानिसहरू मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंकको समेत सञ्चालक रहेकोले सो भएकै कारण म निवेदक समेतको विरुद्ध मुद्दा दायर गर्ने उद्देश्यले केवल मुद्दाको लागि मुद्दा खडा गरी भिजिटिङ्ग कार्ड र रजिष्टर छपाएको विषयलाई मुद्दाको विषय बनाई म निवेदकमाथि समेत बिना इजाजत बैंक सञ्चालन गरी वित्तीय कारोवार गरेको भन्ने छुट्टै अभियोग दायर गरियो। काशीराम गुरुङ समेतका मानिसहरूले रु.३,७९,९८,७०,१०३।३२ रकम संकलन गरी बिना इजाजत बैंक सञ्चालन गरी वित्तीय कारोवार गरेको भन्ने मुद्दा अलगगै छ। साथै निजहरूको विरुद्धमा ठगी मुद्दा अलगगै दायर छ। सो हुँदाहुँदै र त्यसमा म निवेदकलाई प्रतिवादी बनाउन नसकेको, मेरो संलग्नता देखाउन नसकेको अवस्थामा कानूनले वित्तीय कारोवार नै नमानेको भिजिटिङ्ग कार्ड र रजिष्टर छपाएको विषयलाई बिना इजाजत बैंक सञ्चालन गरी वित्तीय कारोवार गरेको भन्ने बिना कुनै कसूरजन्य कार्य पनि ममाथि मुद्दा चलाई थुनामा राख्नु, धरौटी माग गर्नु र सो दिन नसके थुनामा राख्नु आफैमा गैरकानूनी थुना हो भन्ने अवस्था छर्लङ्ग छ।

कानूनबमोजिम वित्तीय कारोवार नै नभए नगरेको म निवेदकउपर नेपाल राष्ट्र बैंकको जाहेरीले नेपाल सरकारवादी भै नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २८ विपरीत दफा ७०(क) को कसूरमा दफा ७१ (१)(क) बमोजिम सजायको माग दावी लिई बिना इजाजत बैंक सञ्चालन गरी वित्तीय कारोवार गरेको भनी ललितपुर जिल्ला अदालतमा मुद्दा चलाइयो र थुनछेक प्रयोजनको लागि अ.बं. ११८(२) नं. बमोजिम आदेश हुँदा सो अदालतबाट मिति २०६७।३।४ मा

मलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने आदेश भयो । उक्त आदेश बेरीतपूर्वक भएकाले अ.वं. १७ नं. बमोजिम बदर गरिपाऊँ भनी म निवेदकले पुनरावेदन अदालत पाटनमा दायर गरेको निवेदन मिति २०६७६१५ मा खारेज भै शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतकै आदेशलाई सदर गरियो ।

अदालतबाट थुनछेकसम्बन्धी आदेश गरेर राखिएको अवस्थामा पनि गलत तथ्य, गलत कानूनको आधारमा थुनामा राखी कुनै व्यक्तिको संविधानप्रदत्त स्वतन्त्रताको मौलिक हक कुण्ठित गरी गम्भीर अन्याय गरिएमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटबाट हस्तक्षेप गरी थुना मुक्त गर्ने अधिकार यस अदालतलाई रहे भएकोले म निवेदकलाई थुनामा राख्ने गरी भएको उक्त आदेश गैरकानूनी भै गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाऊँ भनी सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको २०६७ सालको-WH-००४९ को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनबाट आदेश जारी भै मलाई थुनामा राख्ने गरी भएका आदेशहरू बदर भै गैरकानूनी थुना मुक्त गर्ने आदेश भयो । म निवेदकलाई थुनामा राख्ने गरी भएका आदेश मिसिल संलग्न तथ्यमा आधारित नभै अपुष्ट कुराको आधारमा थुनामा राख्ने गरी आदेश भएकोले तत्काल थुनामुक्त गरी मिसिल संलग्न तथ्य र प्रमाणको आधारमा पुनः आदेश गर्नु भनी ललितपुर जिल्ला अदालतको नाममा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६७१२११ मा आदेश भएको छ । उक्त रिट आदेशको पूर्ण पाठ तयार हुन बाँकी रहेको छ । मलाई उपलब्ध गराएको आदेशको संक्षिप्त व्यहोराको आधारमा ललितपुर जिल्ला अदालतमा थुनामुक्त गरिपाऊँ भनी माग गरेकोमा मिति २०६७१२१८ मा पुनः आदेश गरी म निवेदकमाथि माग दावी भएको विगोभन्दा कयौँ गुणा बढी रु.१,२५,००,०००।- (एक करोड पच्चीस लाख) रकम नगद वा सो बराबरको काठमाडौँ उपत्यकाभित्रको जेथा जमानत दिएमा थुना मुक्त गरी दिने भन्ने आदेश गरी थुनामा नै राख्ने अभिप्रायबाट आत्मनिष्ठ रूपले रकम उल्लेख गरी थुनामा नै राख्ने आदेश भयो । थुना मुक्त गर्ने भनिए पनि यथार्थमा थुनामै राख्ने उद्देश्यले अस्वाभाविक, गम्भीर, अन्यायपूर्ण, कानूनको विरुद्ध, सर्वोच्च अदालतको आदेशको विरुद्ध धरौटी माग गरी गरिएको बेरीतपूर्वक आदेशको विरुद्ध अ.वं. १७ नं. को

निवेदन पुनरावेदन अदालत पाटनमा दायर गरेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट काठमाडौँ उपत्यकाभित्रको मात्र जेथा माग गरेको हदसम्म सो वाक्यांश मात्र बदर गरी बाँकी नगद वा जेथा जमानीको हकमा सो आदेश सदरै ठहराउने गरी मिति २०६८११९ मा आदेश भयो ।

ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६७१२१८ को आदेश तथा सो आदेशलाई आंशिक सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८११९ को आदेश कानूनतः गम्भीर अन्यायपूर्ण भएको र यसबाट म निवेदकको संविधानप्रदत्त स्वतन्त्रताको हक कुण्ठित भएकोले अन्य वैकल्पिक उपचारको अभावमा संविधानको धारा ३२, १०७(२) बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी यो निवेदन दिन आएको छु ।

म निवेदकउपर अभियोग मागदावी नै रु.१९,२०,६५०।- छ । अभियोग माग दावीअनुसार रु.७,६८,९४,८३३।- को विगो नै होइन, त्यो रकम खर्च भै बैकलाई हानि नोक्सानी भएको अवस्था पनि छैन । बैकमै रहेको रकम असूलउपर हुनुपर्ने दावी गर्नुको औचित्य छैन, त्यति रकम म निवेदकबाट भराई पाऊँ भन्ने अभियोग दावी पनि छैन ।

कर्मचारी जस्तो मानिसलाई बैकको नाम परिवर्तन गरेको भनी लगाइएको आरोप केवल आरोपको लागि मिथ्या आरोप रहेको छ । यस्तो हचुवा आरोपको आधारमा पनि १ करोड २५ लाख धरौटी माग गर्नु अ.वं. ११८ को देहाय दफा ५ को प्रतिकूल आरोपित कसूरमा कसूरदार हो भन्ने विश्वास गर्न सकिने मनासिव आधार प्रमाण छैन ।

अतः माथि बर्णित निवेदन जिकीरहरू बमोजिम ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६७१२१८ को आदेश तथा सो आदेशलाई आंशिक सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८११९ को आदेश एवं सो सम्बन्धमा भएका प्रत्यर्थाहरूको सम्पूर्ण कामकारवाही बदर गरी संविधानको धारा ३२, १०७(२) बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी म निवेदकलाई गैरकानूनी थुना मुक्त गरी साधारण तारिखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गराई न्याय पाऊँ भन्ने समेत निवेदन व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक ३ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई लिखितजवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने ०६८।१।२१ को यस अदालतको आदेश ।

ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको बेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी बिना इजाजत बैंक सञ्चालन र वित्तीय कारोवार मुद्दामा निवेदक रामदेव यादवले यस अदालतमा अ.वं. १७ नं. बमोजिम दिएको निवेदनको प्रतिवेदन नं. ०६७-RE-०६०३ मा ललितपुर जिल्ला अदालतके “यसमा नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रतिवेदन एवं मौकामा बुझिएका मानिसहरूको भनाई तथा बरामद भएका रजिष्टर, कार्डहरू समेतका तत्कालप्राप्त प्रमाणहरूबाट नेपाल राष्ट्र बैंकको इजाजत प्राप्त नगरी युनिटी बैंकको नामबाट यी प्रतिवादी समेतले गैरकानूनी तवरले कारोवार सञ्चालन गरेको देखिन आएको स्थितिमा पछि ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल निवेदक प्रतिवादीलाई हुन सक्ने कैद र जरीवानाबापत समेत १,२५,००,०००।- (एक करोड पच्चीस लाख रुपैयाँ) नगद धरौटी वा सोबापत माथवर जेथा (काठमाडौं उपत्यका भित्रको) जमानत दिए मुद्दा पुर्पक्षका लागि तारेखमा राख्ने गरेको त्यस अदालतको मिति २०६७।१।२८ को आदेशमा (काठमाडौं उपत्यका भित्रको) भन्ने वाक्यांशसम्म बेरीतको देखिँदा सो हदसम्म उक्त वाक्यांश बदर गरीदिएको छ । अरु रीतपूर्वककै देखिँदा परिवर्तन गर्न परेन । कानूनबमोजिम गर्नुहोला” भनी मिति २०६८।१।१९ मा भएको आदेश कानूनसम्मत भएकोले रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ ।

निज विरुद्ध बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ तथा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ समेत विरुद्धको कसूर गरेको भनी नेपाल सरकारको सक्षम निकायबाट दर्ता भएको मुद्दामा निज एउटा अस्तित्वमा नै नरहेको बैंकको प्रबन्ध सञ्चालकको रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गरेको कार्य निज स्वयंले रिट निवेदनमा स्वीकार

गरेको अवस्थामा सोलगायतका अभियोगमा मुद्दा चलिरहेका निजलाई थुनामा राख्ने गरी ललितपुर जिल्ला अदालतले गरेको आदेश र सो आदेशलाई सदर गर्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश पूर्णतः कानूनसम्मत रहेको छ । ती निर्णय प्रक्रियामा यस बैंकको कुनै पनि संलग्नता रहेको छैन ।

प्रचलित कानूनमा जिल्ला अदालतलाई थुनछेक सम्बन्धमा आदेश गर्ने अधिकार रहेको र सोउपर पुनरावेदन अदालत पाटनबाट अ.वं. १७ नं. बमोजिम जाँच समेत गरी भएको आदेशानुसार थुनामा रहेको अवस्थालाई कानून तथा संविधानविपरीत थुनामा रहेको भन्न मिल्ने अवस्था छैन । अदालतले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रही गरेको आदेशले कानूनबमोजिम थुनामा रहेको अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन नसक्ने हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ ।

दावी लिइएको विषयमा यस कार्यालयको संलग्नता रहेको कुनै कुरा विपक्षीले उल्लेखसम्म पनि गर्न नसकेको अवस्थामा यस कार्यालयलाई प्रत्यर्थी बनाई रिट दायर हुनुपर्ने होइन । निवेदकउपर नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २८ विपरीत दफा ७० (क) को कसूरमा दफा ७१(१)(क) बमोजिम सजायको माग दावी लिई कानूनबमोजिम मुद्दा दायर भएको पाइन्छ । निवेदकले आफूलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिमको कसूरमा मुद्दा दायर नहुनुपर्ने कुनै आधार र प्रमाण आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । अख्तियारप्राप्त निकायबाट कानूनबमोजिम गठन भएको सक्षम निकाय ललितपुर जिल्ला अदालतमा दायर गरेको मुद्दामा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट तत्कालप्राप्त प्रमाणको आधारमा निवेदकसँग एक करोड पच्चीस लाख रुपैयाँ नगद वा सो बराबरको काठमाडौं उपत्यकाभित्रको जग्गा जेथा जमानत दिए थुना मुक्त गरिदिने भनी आदेश भएको र सोउपर पुनरावेदन अदालतबाट समेत काठमाडौं उपत्यकाभित्रको मात्र जेथा माग गरेको हदसम्म सो वाक्यांश बदर गरी बाँकी नगद वा जेथा जमानीको हकमा सो आदेश सदर ठहर्न्याउने गरी आदेश भएको देखिँदा

कानूनबमोजिमको आदेशलाई विपक्षीले अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । अतः उपरोक्त आधार र कारण समेतबाट रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ ।

प्रतिवादी रामदेव यादव समेतले गरेको कार्य नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २८ समेतको विपरीतको कार्य भएकोले निज उपर बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७० (क) को कसूरमा सोही ऐनको दफा ७१(१)(क) बमोजिमको सजाय गरी पाउन अनुरोध गरी मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंकलाई युनिटी ग्रामीण विकास बैंक भनी नामाकरण गरी सञ्चालन गर्ने कार्यमा बैंकको नामबाट खाता, अभिलेखहरू, परिचयपत्र आदि छुपाई गर्ने कार्यमा खर्च भएको भनिएको रकम रु.१९,२०,६५०।- समेत रामदेव यादव समेतका प्रतिवादीहरूबाट असुलउपर गरी मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंकलाई दिलाई पाउन मागदावी लिई अभियोग पेश भएको ।

प्रतिवादी रामदेव यादव समेतको यस अदालतमा बयान भै थुनछेक आदेश हुँदा नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रतिवेदन एवं बरामद कागजात, प्रतिवादीहरूको बयान, नेपाल राष्ट्र बैंकले दिएको प्रतिवेदन एवं मौकामा बुझिएका मानिसहरूको भनाई समेतका मिसिल संलग्न रहेका तत्कालप्राप्त प्रमाणहरूबाट यी प्रतिवादी कसूरदार होइनन् भन्न मिल्ने नदेखिएकोले यी प्रतिवादीलाई पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल अ.वं. ११८ को देहाय दफा २ बमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने मिति २०६७३१४ गते आदेश भई थुनामा रहेका र सो आदेशउपर यी प्रतिवादी रामदेव यादवले पुनरावेदन अदालत पाटनमा अ.वं. १७ को निवेदन दर्ता गराएकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट पनि मिति २०६७६१५ मा उक्त आदेश सदर भै निज प्रतिवादी पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेको ।

उक्त आदेश बदर गरी पाउन प्रतिवादी रामदेव यादवको परेको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रोहबाट ललितपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतबाट क्रमशः मिति २०६७३१४ र २०६७६१५ मा भएका आदेशहरू

मिसिलको तथ्यमा आधारित नदेखिएकोले अपुष्ट कुराको आधारमा पुर्पक्षको लागि थुनामा राखिएबाट यी निवेदकलाई गम्भीर अन्याय गर्ने गरी निजको संविधानप्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको मौलिक हकमा आघात पर्न गएकोले ललितपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतका उक्त मितिका आदेशहरू तथा सोअनुसार यी निवेदकलाई थुनामा राखिएको कार्य समेत कानूनविपरीत भएकोले यी रिट निवेदकको हकमा सम्म उक्त आदेशहरू बदर गरी यी निवेदकलाई थुनाबाट मुक्त गर्नु र सम्बन्धित मुद्दाको मिसिलमा रहेको तथ्य र प्रमाणहरूको आधारमा यी निवेदक रामदेव यादवको हकमा थुनछेक सम्बन्धमा पुनः आदेश गर्नु भनी विपक्षी ललितपुर जिल्ला अदालत र कारागार शाखा ललितपुरलाई लेखी पठाईदिनु भनी सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६७१२११ मा आदेश भएको ।

उक्त आदेशानुसार ललितपुर जिल्ला अदालतबाट थुनछेक आदेश गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रतिवेदन एवं बरामद कागजात, प्रतिवादीहरूको बयान नेपाल राष्ट्र बैंकले दिएको प्रतिवेदन एवं मौकामा बुझिएका मानिसहरूको भनाई समेतका मिसिल संलग्न रहेको तत्कालप्राप्त प्रमाणहरूबाट यी प्रतिवादी कसूरदार होइनन् भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिएको हुँदा मुलुकी ऐन, अ.वं. ११८ नं. को देहाय २ नं. अनुसार थुनामा नै राखी पुर्पक्ष गर्नलाई यी प्रतिवादी रामदेव यादवको हकमा मिति २०६७१२११ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट जारी भै थुनाबाट मुक्त भएको अवस्था समेत देखिँदा थुनामा राख्न मिल्ने । निजलाई पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल अ.वं. ११८ नं. को देहाय दफा ५ बमोजिम हुन सक्ने कैद जरीवानाबापत रु.१,२५,००,०००।- (रु एक करोड पच्चीस लाख) नगदै धरौटी वा सोबापत माथवर जेथा (काठमाडौँ उपत्यका भित्रको) जमानत दिए मुद्दा पुर्पक्षका लागि तारेखमा राखी दिनु । धरौटी वा जमानत दिन नसके पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्न पठाई दिने गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७१२११ मा भएको थुनछेक आदेश ।

जिल्ला अदालतको मिति २०६७१२११ मा सो थुनछेक आदेशउपर परेको निवेदनमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति

२०६७।१२।२३ को थुनछेक आदेशमा (काठमाडौं उपत्यका भित्रको) भन्ने बाक्यांशसम्म बेरीतको देखिँदा सो हदसम्म बदर गरी दिएको छ, अरु रीतपूर्वककै देखिँदा परिवर्तन गर्नु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने मिति २०६८।१।१६ मा भएको आदेशानुसार हाल प्रतिवादीले माग भएको धरौट जमानत नदिई पुर्पक्षको लागि थुनामा नै रहेको हुँदा यस अदालत र पुनरावेदन अदालत समेतबाट भए गरेको आदेश कानूनबमोजिम नै भए गरेको हुँदा निजको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने ललितपुर जिल्ला अदालतबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ ।

अ.व. ११८ नं. को देहाय ५ बमोजिम धरौट लिनुपर्ने भएमा सोको अङ्क तोक्दा देहाय दफा १० बमोजिम तोक्नु पर्ने र उक्त देहाय १० मा विभिन्न आधारहरू उल्लेख गरिएको पाइन्छ । सोबमोजिम धरौटीको अङ्क तोक्दा अपराधको प्रकृति, अभियुक्त वा कसूरदारको आर्थिक अवस्था एवं पारिवारिक स्थिति, उमेर, पहिले कुनै अपराधको कसूरदार ठहरी सजाय पाए नपाएको र व्यहोर्नु पर्ने क्षतिपूर्तिलाई अदालतले आधार मान्नु पर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको छ । उक्त कानूनी आधारमा कुनै पनि व्यक्तिसँग धरौट वा जेथा जमानत माग गर्नु भनेको उसलाई थुना बाहिर रहेर मुद्दा पुर्पक्ष गर्ने अवसर प्रदान गर्नु हो । धरौट माग गर्दा सधैँ यस कुरामा विचार गर्नु पर्दछ । किनभने तिर्न सक्ने आर्थिक अवस्था र क्षमताभन्दा बढी जेथा वा नगद धरौट माग गर्दा सो दिन नसके अभियुक्त थुनामा बस्नु पर्ने हुन्छ र धरौट माग गर्नुको उद्देश्य नै समाप्त हुन पुग्दछ । उक्त धरौट पछि फैसला हुँदा कसूर ठहर भएमा हुने सजायको आधारमा मागिने दण्डात्मक प्रकृतिको अवधारणा (Punitive approach) पनि होइन । यो त मुद्दा फैसला नहुन्जेल थुनामा राखी पुर्पक्ष गर्ने कि थुनाबाट छाडी पुर्पक्ष गर्ने भन्ने प्रारम्भिक आदेश मात्र हो । धरौटयोग्य अपराध (Bailable offence) मा धरौटमा छुट्न पाउने व्यक्तिको अधिकार हो (Bail is a matter of right in bailable offences) । त्यस्तै धरौट अयोग्य अपराधमा धरौटमा छाड्ने अदालतको तजविजी अधिकार हो (Bail is matter of discretion if the offence is non bailable) । तर धरौट अयोग्य अपराधमा पनि Non

bail भनेको Jail नै भने होइन । धरौट अयोग्य अपराधमा पनि अदालत सन्तुष्ट भएमा अभियुक्तलाई धरौटमा छाड्न सक्छ । तर धरौटयोग्य अपराधमा जस्तो अभियुक्तले यसलाई अधिकारको रूपमा भने दावी गर्न सक्दैनन् । त्यस्तै, धरौटयोग्य अपराधमा अभियुक्तको आर्थिक अवस्था र दिन सक्नेभन्दा बढी अर्थात् अत्याधिक धरौट माग्नु पनि धरौटसम्बन्धी सिद्धान्तविपरीत हुन्छ । धरौट तिर्न सक्ने क्षमताको आधारमा माग्नु पर्दछ, ताकि अभियुक्तले धरौट तिरी थुना मुक्त भएर पुर्पक्ष गर्न पाओस् । प्रस्तुत मुद्दालाई अदालतले धरौटयोग्य अपराध मानी धरौट माग गरिसकेपछि निवेदकको आर्थिक हैसियतअनुसारको तिर्न सक्ने धरौट माग गर्नुपर्नेमा त्यसको विचार नगरी अत्याधिक धरौट माग गरेको देखिन्छ । दिन सक्ने आर्थिक हैसियत भन्दा बढी धरौट माग्नु र सो धरौट तिर्न नसकेको भनी थुनामा बस्न बाध्य गराउनु अथवा थुनामा पठाउने प्रवृत्त धारणा वा पूर्वाग्रह राखी अभियुक्तको आर्थिक हैसियत भन्दा निकै बढी धरौट वा जमानत माग्नु वा मुद्दाको प्रकृति वा व्यहोर्नु पर्ने क्षति भन्दा अतिशय बढी धरौट माग गर्नु पनि अप्रत्यक्ष रूपमा थुनामा पठाउने अवस्था उत्पन्न गराउनु हो र ती कार्यहरू गैरकानूनी थुना नै हुन् र त्यस्ता थुना बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्ने प्रमुख आधार हुन्छ ।

धरौटीको अङ्क तोक्दा “हुन सक्ने कैद जरीवाना” लाई आधार बनाई धरौट माग्ने कानूनी व्यवस्था रहेको कतै पाइँदैन । आदेशको उक्त व्यहोरा हेर्दा निवेदक रामदेवलाई थुनामै राख्ने तथा थुनाबाट मुक्त नगर्ने मनसायले तिर्न नसक्ने अत्याधिक धरौट मागी प्रकारान्तरले थुनामा नै राख्ने उद्देश्यले प्रवृत्त धारणा र पूर्वाग्रह राखी धरौटको अङ्क तोकेको उक्त मिति २०६७।१२।२३ को आदेशबाट प्रष्ट देखिन्छ । थुनछेक आदेश गर्दा माथि विवेचित अ.व. ११८ नं. को देहाय १० को आधारमा धरौटको अङ्क तोकी माग्नु पर्नेमा सो केही उल्लेख नगरी “पुर्पक्ष निमित्त थुनामा राख्नु पर्नेमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी भएकोले थुनामा राख्न नमिलेकोले रु एक करोड पच्चीस लाख” धरौट मागिएको उक्त आदेशको पठनबाट देखिन्छ । सो कुरा “धरौट माग गर्नु भनेको

थुनामुक्त भई पुर्पक्ष गर्न पाओस्” भन्ने सिद्धान्त समेतको विपरीत देखिन्छ। यस्तो प्रवृत्त धारणा वा पूर्वाग्रह राखी निवेदकलाई जसरी भए पनि थुनामा राख्ने दुराशयले निज निवेदकले दिन सक्ने आर्थिक हैसियत विचार नगरी अतिशय बढी रकम धरौट माग्ने गरी आदेश गरेको र निवेदकले सो माग गरेको धरौट दिन नसकेको र निज थुनामा रहेको देखिँदा त्यसरी पूर्वाग्रह राखी थुनामा पार्ने उद्देश्यले धरौट रकम तोकेको र सो धरौट रकम तोक्दा उपर्युक्त कानूनबमोजिमको आधार र वस्तुगत कारण समेत सो आदेशमा उल्लेख गरेको नदेखिँदा तथा कानूनमा नभएको “हुन सक्ने कैद जरीवाना बापत” भनी आधार उल्लेख गरी धरौट अङ्क तोकेको देखिँदा ललितपुर जिल्ला अदालतको उक्त आदेश र सो आदेशलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश प्रवृत्त धारणा एवं कानूनको त्रुटिपूर्ण प्रयोग गरी गरेको देखिँदा यस्तो आदेशबाट निवेदकको संविधान प्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रता सम्बन्धी मौलिक हक अनुचित र गैरकानूनी रूपमा हनन् भएकोले निज बन्दीको हकमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गरिदिने ठहर्छ। अब निज बन्दीलाई अन्य मुद्दामा थुनामा राख्न नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दाको थुनाबाट मुक्त गरी निजको हकमा पुनः कानूनबमोजिम थुनछेकको आदेश गर्नु भनी ललितपुर जिल्ला अदालतको नाममा आदेश जारी हुन्छ भन्ने व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाहको राय।

अदालती बन्दोवस्तको ११८ नं. को देहाय (११) ले अदालतबाट मागिएको धरौट वा जमानत चर्को वा अपर्याप्त भयो भन्ने कुनै मनासिव कारण देखाई मुद्दाको पक्षले निवेदन दिएमा पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले धरौट वा जमानतको अङ्क घटाउन वा बढाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ। प्रस्तुत विवादमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको अनुशरण गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७०क बमोजिमको कसूरमा सोही ऐनको दफा ७१(१)(क) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग लागेका रिट निवेदकलाई ललितपुर जिल्ला अदालतले पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्ने गरी गरेको आदेश अदालती बन्दोवस्तको १७ नं. बमोजिम

पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सदर भएको अवस्थामा २०६७ सालको ००४९ को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन परी यस अदालतबाट २०६७।१२।१ मा भएको आदेशअनुरूप ललितपुर जिल्ला अदालतबाट आफ्नो आदेशमा पुनरावलोकन गरी पुनः आदेश गरेकोमा जिल्ला अदालतबाट भएको सो आदेश समेत पुनरावेदन अदालत पाटनबाट बेरीत देखिएको हदसम्म सामान्य त्रुटि सच्याएर सदर गरेको अवस्था छ।

जहाँसम्म बढी धरौट माग गरिएको भन्ने प्रश्न छ, धरौटी माग गर्दा अभियोग तथा संकलित प्रमाणको वस्तुनिष्ठ विश्लेषण गरी अङ्क किटान गर्ने अधिकार सम्बन्धित अदालतलाई हुन्छ। त्यस क्रममा अभियोगपत्रमा देखाइएको विगो, मुद्दाको प्रकृति, मुद्दाको गम्भीरता र अभियुक्तलाई हुन सक्ने जरीवाना वा कैदको सजाय जस्ता विविध पक्षमा ध्यान दिनु पर्ने स्वाभाविक नै देखिन्छ। तसर्थ यस सम्बन्धमा अदालती बन्दोवस्तको ११८ नं. को देहाय (१०) ले पनि आधारहरू तोकेको र मार्गदर्शन गरेको पाइन्छ।

मुद्दामा धरौट माग गर्नुको पनि निश्चित आधार र औचित्य हुन्छ। धरौटको सम्बन्ध मुद्दाको कारवाहीलाई सहज र स्वाभाविक रूपमा अधि बढाउने देखि लिएर यसको अन्तर्निहित सम्बन्ध मुद्दामा हुने अन्तिम फैसलाको कार्यान्वयनसँग पनि जोडिएको हुन्छ। त्यसैले धरौट माग गर्ने गरी भएको आदेशलाई धरौटको अङ्कै आधारमा अन्यथा भन्नु न्यायको मान्य सिद्धान्तप्रतिकूल हुन जान्छ। यदि धरौट बढी माग गरिएको भए नियमित न्यायिक प्रक्रियाअन्तर्गत माथिल्लो अदालतले पुनर्मूल्याङ्कन गरी घटबढ तथा सम्पूर्ण छूट गरी साधारण तारेखमा राख्न सक्नेमा शंका गर्न सक्ने ठाउँ नै आउँदैन। यो नियमित र सामान्य प्रक्रियाको अवलम्बन गर्न निवेदकलाई कहिँ कतैबाट अवरोध सिर्जना गरिएको पाईदैन र प्रस्तुत मुद्दामा यस किसिमको अभ्यास भैसकेको छ र पुनरावेदन अदालत पाटन समेतले धरौट माग्ने शुरु आदेशलाई अन्यथा नभनी सदर गरेको देखिन्छ।

यी निवेदकउपर लागेको अभियोगको विषयमा मुद्दा हेर्ने साधिकार निकाय ललितपुर जिल्ला अदालत नै हो भन्ने कुरामा समेत विवाद छैन, निवेदकले पनि त्यसमा अन्यथा दावी गर्न सकेको अवस्था देखिँदैन, न

त निवेदकसँग कानूनतः धरौट माग गर्न नसक्ने र नमिल्ने भनी जिकीर लिइएको अवस्था नै छ। शुरु अदालतबाट भएको मिति २०६७।१।२६ को आदेशमा धरौट माग गर्नुपर्नाका आधार र कारण खुलाइएकोले त्यस्तो आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।१।९ को आदेश आधार कारण बिनाको आदेश भनी चुनौती दिन मिल्ने अवस्था पनि छैन। त्यस्तो आदेश गर्दा प्रत्यक्ष रूपमा कार्यविधिगत त्रुटि भएको भन्ने पनि देखिएको छैन। त्यसमाथि पनि पटक-पटक माथिल्लो अदालतले परीक्षण गरिसकेको र साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतबाट उपचारको मार्ग अवलम्बन भैसकेको विषयमा रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्दै जाने हो भने साधारण अधिकारक्षेत्र र असाधारण अधिकारक्षेत्रका बीचको सीमारेखा नै मेटिन पुग्छ। जसको परिणति न्यायिक सोपानका (Ladder) खुड्किलामा क्रमभङ्गता हुन जाने भै निश्चित गन्तव्यमा पुग्न व्यवधान सिर्जना हुन जान्छ भन्नेमा शंका गर्ने ठाउँ रहन्न। तसर्थ यस अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गतको उपचार प्रदान गर्दा परोक्ष वा प्रत्यक्ष रूपमा हस्तक्षेप गरी साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतको उपचारलाई निस्तेज पार्ने वा मातहत अदालतको सामान्य अधिकारक्षेत्रलाई संकुचित वा निष्क्रिय तुल्याउने उद्देश्य वा मनसाय राख्नु उपयुक्त हुन आउँदैन।

प्रस्तुत निवेदनबाट चुनौती दिइएको विषय अहिले शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको विचाराधीन विषयका रूपमा रहेको छ। त्यसरी मातहत अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको विषयमा तथ्यभिन्न प्रवेश गरी मुद्दा चल्न सक्ने नसक्ने, राष्ट्रबैंकको पत्रमा उल्लिखित तथ्य वस्तुपरक छ, छैन, अभियोग लगाइएको व्यक्तिले छुपाएको भिजिटिङ्ग कार्ड, लेजर, भौचर आदि कानूनानुरूप बैंकले मूर्त रूप नपाउँदै अनुमति बेगर छुपाई गरी बैंक सञ्चालन गरी कसूर गरेका हुन् होइनन्, मुद्दामा वास्तविक विगो कति कायम हुनुपर्ने हो भन्ने जस्ता तथ्यको यथार्थता परीक्षण हुन बाँकी नै रहेको अवस्थामा उल्लिखित विषयवस्तुमा प्रवेश गरी रिट क्षेत्रबाट निर्णय बिन्दुमा पुग्न मनासिव हुँदैन। त्यसमा पनि एक पटक बन्दीप्रत्यक्षीकरणकै रिट निवेदनमार्फत् आदेश भै मातहत अदालतले आफ्नो पूर्व आदेशमा पुनरावलोकन

गरिसकेको अवस्थामा निःशर्त बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको आशय वा अभिप्राय भए पुनः आदेश गर्न सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पठाउनुको कुनै औचित्य नै देखिँदैन। माथिल्लो अदालतको आदेश शीरोधार्य गरी तल्लो अदालतबाट भएको आदेशलाई यस अवस्थामा गैरकानूनी आदेशको संज्ञा दिनु किमार्थ कानूनसम्मत मान्न मिल्दैन।

अर्कोतिर, यस विवादको विषयमा वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था विद्यमान रहेकै कारणबाट निवेदकले अदालती बन्दोवस्तको १७ नं. अन्तर्गत निवेदन गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट शुरु आदेशको परीक्षण गरिसकेको अवस्था छ। संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार पनि अर्को उपचारको व्यवस्था भएकोमा सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको हुनुपर्ने बाध्यात्मक शर्त तोकिएको पाइन्छ। निवेदकले शुरु ललितपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत सामान्य रूपमा अधि बढेको मुद्दाको कारवाहीलाई अपर्याप्त वा प्रभावहीन भनी स्पष्ट आधारसहित उल्लेख गरेको पाइँदैन। केवल निवेदकले धरौटको अड्ड बढी तोकिएको भन्ने जिकीर गर्दैमा त्यसैका आधारमा निजले अवलम्बन गरेको कानूनी उपचारको मार्गलाई अपर्याप्त वा प्रभावहीन भन्ने निष्कर्षमा पुग्ने हो भने त्यसले साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत न्याय निरुपण भएका प्रत्येक विषयलाई असाधारण अधिकारक्षेत्रको विषयवस्तु बनाउने प्रवृत्तिलाई प्रोत्साहन मिल्छ। जुन रिट क्षेत्राधिकारको सिद्धान्त र मुद्दाको अन्तिमता (Finality of Judgment) को सिद्धान्तको समेत विपरीत हुन जान्छ, र साथै रिटले Correctional Power को स्वरूप धारण गर्न हुँदैन भन्ने मान्यता समेत समाप्त हुन जान्छ।

विना इजाजत बैंक सञ्चालन गरी वित्तीय कारोवार गरेको भन्ने मुद्दामा मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा ललितपुर जिल्ला अदालतले धरौट माग गर्दा बुझाउन नसकेको कारणबाट निवेदक थुनामा रहनु परेको अवस्थामा विवाद गर्ने ठाउँ नभएकोले त्यसरी मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा न्यायिक थुनामा रहेको अवस्थालाई न्यायिक हिरासत मान्नुपर्ने

हुँदा मौलिक हकको हननका रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन । त्यसैगरी प्रस्तुत विवादको विषयमा वैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्न सकिने पर्याप्त आधार रहेकै कारणबाट निवेदकले correctional jurisdiction को सहारा लिई अदालती बन्दोवस्तको १७ नं. अन्तर्गत पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन गरी सो अदालतबाट समेत शुरु आदेशको परीक्षण भैसकेको अवस्थामा रिट निवेदनबाट शुरु अदालतले कानूनको अनुशरण गरी गरेको कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्नु कानूनसंगत हुँदैन । साथै शुरु ललितपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत सामान्य रूपमा अघि बढेको मुद्दाको कारवाहीलाई बिना आधार अपर्याप्त वा प्रभावहीनको संज्ञा दिई त्यसको अस्तित्वलाई शून्यमा परिणत गर्न पनि मिलेन ।

तसर्थ निवेदकलाई साधिकार निकाय जिल्ला अदालतबाट पूर्पक्षको लागि धरौट माग गरेकोमा सो आदेशलाई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत सदर गरेको कार्य कानूनसंगत नै देखिँदा कानूनबमोजिम भएको कामकारवाहीबाट निवेदकको संविधान एवं कानूनप्रदत्त हकाधिकार हनन भएको नदेखिँदा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माको फरक रायसहित यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।२।१५ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो ।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेवप्रसाद यादव र श्री शम्भु थापाले निवेदकका हकमा सर्वोच्च अदालतबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी भए तापनि ललितपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट तिनै नसक्ने गरी अत्याधिक धरौटी माग गरी प्रकारान्तरले थुनामै राख्ने गरी आदेश भएको हुँदा निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् नायव महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज

कोइराला तथा विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेल एवं विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रेशमराज रेग्मीले रिट निवेदकसँग शुरु अदालतबाट माग भएको धरौटीको अङ्क कानूनसम्मत छ भनी पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भएको हुँदा सामान्य क्षेत्राधिकार अन्तर्गतको वैकल्पिक उपचारको उपभोग निवेदकले गरिसकेको अवस्था छ । यसरी सामान्य क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको उपचारको समाप्तिपछि सर्वोच्च अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारमा प्रवेश गर्न मिल्दैन र यस अदालतले पनि प्रस्तुत निवेदनको रोहबाट मातहत अदालतबाट निरोपण भइसकेको थुनछेकको तथ्यगत प्रश्नभित्र प्रवेश गरी अन्यथा आदेश गर्न मिल्दैन भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत रिट निवेदनको सम्बन्धमा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :-

१. मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा प्रतिवादीबाट धरौट वा जमानत माग गर्ने र माग गरेको धरौट वा जमानत दिन नसके थुनामा राख्नेसम्बन्धी मुलुकी ऐन, अ.व. ११८ नं. को कानूनी व्यवस्थाको संवैधानिकतामा निवेदकले प्रश्न उठाउन सकेको अवस्था छ, छैन ?
२. यस अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारलाई साधारण अधिकारक्षेत्रको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको रूपमा लिन मिल्छ वा मिल्दैन र मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा मातहत अदालतबाट अ.व. ११८ नं. बमोजिम माग भएको धरौटीको अङ्क बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनको रोहबाट यस अदालतले पुनरावलोकन गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
३. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन र संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूमध्ये कसको राय सदर हुने हो वा कानूनबमोजिम के हुनुपर्ने हो ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, ललितपुर जिल्ला अदालतमा दायर भएको नेपाल राष्ट्र बैंक समेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी आफूसमेत भएको विना इजाजत बैंक सञ्चालन गरी वितीय कारोबार गरेको भन्ने मुद्दामा उक्त अदालतबाट मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा थुनछेक आदेश हुँदा आफूसँग अत्याधिक धरौट माग गरिएको र सो आदेशउपर

अ.व. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दिएकोमा उक्त अदालतबाट समेत सोही धरौट अङ्क कायम गर्ने गरी जिल्ला अदालतको आदेश सदर भएको कारण सो धरौट तथा जमानत दिन नसकी आफू गैरकानूनी थुनामा बस्नु परेको हुँदा अत्याधिक धरौट माग गरेको ललितपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत पाटनका उक्त आदेशहरू बदर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुनामुक्त गरी साधारण तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गराइ पाऊँ भन्ने निवेदक रामदेव यादवको प्रस्तुत निवेदन परेको देखियो ।

३. मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, नेपाल राष्ट्र बैंक समेतको पत्र जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यी रिट निवेदक रामदेव यादवसमेत भएको विना इजाजत बैंक सञ्चालन गरी वित्तीय कारोबार गरेको भन्ने उक्त मुद्दामा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट यी रिट निवेदक रामदेव यादवलाई पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने गरी मिति २०६७।३।४ मा आदेश भएको र उक्त आदेश बेरीतको भएको भन्दै निजले अ.व. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट समेत ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६७।३।४ को उक्त आदेश सदर हुने गरी मिति २०६७।६।१५ मा आदेश भएको देखिन्छ ।

४. तत्पश्चात् पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६७।६।१५ को उक्त आदेश गैरकानूनी भएकोले सो आदेश बदर गरी थुनामुक्त गरिपाऊँ भनी यी निवेदक रामदेव यादवले मिति २०६७।१०।२३ मा यस अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दायर गरेको र २०६७-WH-००४९ को उक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६७।१२।१९ मा आदेश हुँदा ललितपुर जिल्ला अदालतसमेतबाट थुनामा राख्ने गरी भएको आदेशमा उल्लेख गरेका आधारहरू मिसिलको तथ्यमा आधारित नदेखिएकोले अपुष्ट कुराको आधारमा पुर्पक्षको लागि थुनामा राखिएबाट निवेदकलाई गम्भीर अन्याय पर्न गई संविधानप्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको मौलिक हकमा आघात पर्न गएको भनी निवेदकलाई बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गर्ने

र निजको हकमा पुनः थुनछेक आदेश गर्नु भनी ललितपुर जिल्ला अदालतको नाममा आदेश जारी भएको देखिन्छ ।

५. यस अदालतको उपरोक्त आदेशपश्चात् यी रिट निवेदक रामदेव यादवका हकमा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१२।१८ मा पुनः थुनछेक आदेश भएको र उक्त आदेशमा “तत्कालप्राप्त प्रमाणबाट यी प्रतिवादी कसूरदार होइनन् भन्ने मिल्ने अवस्था नदेखिएको हुँदा मुलुकी ऐन अ.व. ११८ नं. को देहाय २ नं. अनुसार थुनामा नै राखी पुर्पक्ष गर्नलाई यी प्रतिवादी रामदेव यादवको हकमा मिति २०६७।१२।१९ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट जारी भई थुनाबाट मुक्त भएको अवस्था समेत देखिँदा थुनामा राख्न मिल्ने । निजलाई पछि, प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल अ.व. ११८ नं. को देहाय दफा ५ बमोजिम हुनसक्ने कैद जरीवानावापत रु.१,२५,००,०००/- नगदै धरौटी वा सोबापत माथवर जेथा (काठमाडौँ उपत्यकाभित्रको) जमानत दिए मुद्दा पुर्पक्षका लागि तारेखमा राखी दिनु । धरौटी वा जमानत दिन नसके पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्न पठाइदिने” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

६. ललितपुर जिल्ला अदालतको उपरोक्त आदेश बेरीतको भएको भनी यी निवेदक रामदेव यादवले पुनः पुनरावेदन अदालत पाटनमा अ.व. १७ नं. अन्तर्गत निवेदन दिएको र सो निवेदनमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट “तत्काल प्राप्त प्रमाणहरूबाट नेपाल राष्ट्र बैंकको इजाजत प्राप्त नगरी युनिटी बैंकको नामबाट यी प्रतिवादी समेतले गैरकानूनी तवरले कारोबार सञ्चालन गरेको देखिन आएको स्थितिमा पछि, ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल निवेदक प्रतिवादीलाई हुनसक्ने कैद र जरीवानावापत समेत १,२५,००,०००/- नगदै धरौटी वा सोबापत माथवर जेथा (काठमाडौँ उपत्यकाभित्रको) जमानत दिए मुद्दा पुर्पक्षका लागि तारेखमा राख्ने गरेको त्यस अदालतको मिति २०६७।१२।१८ को आदेशमा (काठमाडौँ उपत्यकाभित्रको) भन्ने वाक्यांशसम्म बेरीतको देखिँदा सो हदसम्म उक्त वाक्यांश बदर गरिदिएको छ । अरु रीतपूर्वककै देखिँदा परिवर्तन गर्न परेन । कानूनबमोजिम गर्नु ” भनी मिति २०६८।१।१९ मा आदेश भएको देखिन्छ ।

७. ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६७।१।२८ को आदेश तथा पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।१।१९ को उपरोक्त आदेशबाट माग भएको धरौटी रकम रु.१,२५,००,०००/- अत्याधिक भएको र सो रकम बराबरको धरौटी तथा जमानत दिन नसकेको कारण आफू थुनामा वस्नु परेको हुँदा सो थुना गैरकानूनी भएको जिकीर गर्दै निज प्रतिवादी रामदेव यादवले यस अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको र निर्णयार्थ यस अदालतको संयुक्त इजलासमा पेश भएकोमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने वा नहुने विषयमा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको देखियो ।

८. प्रस्तुत रिट निवेदनको पृष्ठभूमिमा रहेका उपरोक्त तथ्यहरूको अवलोकनबाट मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट अ.व.११८नं. अन्तर्गत माग गरिएको धरौटीको अङ्क अत्याधिक भएको कारण तिर्न नसकी थुनामा वस्नु परेको हुँदा सो थुना गैरकानूनी हो भन्ने निवेदकको मुख्य जिकीर रहेको देखिन्छ । उक्त गैरकानूनी थुनाबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक कुण्ठित भएको र अन्य वैकल्पिक उपचारको व्यवस्थासमेत नभएको हुँदा संविधानको धारा ३२ तथा १०७(२) अन्तर्गत प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको भनी निवेदकले उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

९. प्रस्तुत सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) ले प्रदान गरेको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक र धारा १०७ ले यस अदालतलाई प्रदान गरेको असाधारण क्षेत्राधिकारसम्बन्धी प्रावधानलाई उद्धृत गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ :-

धारा १२ स्वतन्त्रताको हक: (२) कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुनेछैन ।

धारा १०७ सर्वोच्च अदालतको अधिकारक्षेत्र :

(१) यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएकोले वा अन्य कुनै

कारणले कुनै कानून यो संविधानसँग बाभिएको हुँदा सो कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर घोषित गरिपाऊँ भनी कुनै पनि नेपाली नागरिकले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ, र सोअनुसार कुनै कानून संविधानसँग बाभिएको देखिएमा सो कानूनलाई प्रारम्भदेखि नै वा निर्णय भएको मितिदेखि अमान्य र बदर घोषित गर्ने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ ।

(२) यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुङ्गे लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ । सो प्रयोजनको लागि पूर्ण रूपमा न्याय गरी उचित उपचार प्रदान गर्न सर्वोच्च अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छा लगायत जुनसुकै उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।

१०. धारा १२(२) को उपरोक्त संवैधानिक व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक निरपेक्ष रहेको भन्ने देखिन आउँदैन । कानूनबमोजिम व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता नियमित हुने र कानूनबमोजिम त्यस्तो स्वतन्त्रता अपहरण हुनसक्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

११. उपरोक्तबमोजिम व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता निरपेक्ष नहुने र कानूनबमोजिम व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुनसक्ने भए तापनि त्यसको अर्थ कानून बनाएर जथाभावी रूपमा व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताउपर अड्डुश लगाउन वा वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण गर्न हुन्छ भन्ने होइन ।

१२. यस सन्दर्भमा कानूनको उचित प्रक्रिया (Due Process of Law) बिना कुनै पनि व्यक्तिको

वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुन सक्तैन भन्ने सिद्धान्त सर्वमान्य सिद्धान्तको रूपमा रहेको छ । Due Process of Law को सिद्धान्त मौलिक रूपमा अमेरिकी संविधानमा उल्लेख भएको र विश्वका प्रजातान्त्रिक मुलुकहरूले त्यसलाई अपनाउने सिलसिलामा विभिन्न नाम वा शब्दावलीमार्फत् उक्त सिद्धान्तलाई आफ्नो संविधानमा उल्लेख गर्ने गरेको पाइन्छ । यस क्रममा गणतन्त्र भारतको संविधानमा No person shall be deprived of his life or personal liberty except according to procedure established by law भनी “procedure established by law” शब्दावलीमार्फत् Due Process of Law को अवधारणालाई अङ्गीकार गरेको पाइन्छ भने नेपालमा पूर्ववर्ती नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १२(१) तथा वर्तमान अन्तरिम संविधानको धारा १२ (२) मा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन भन्ने उल्लेख गरी “कानूनबमोजिम बाहेक” भन्ने शब्दावलीमार्फत् Due Process of Law को अवधारणालाई अङ्गीकार गरिएको पाइन्छ ।

१३. Due Process of Law को सिद्धान्तले व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रतालाई सर्वाधिक महत्व प्रदान गर्दछ, र नियन्त्रण नगरी नहुने अवस्थामा बाहेक व्यक्तिगत स्वतन्त्रता अक्षुण्ण रहनु पर्दछ भन्ने मान्यतालाई यसले शीरोपर गर्दछ । अर्थात् वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा नियन्त्रण लगाउने गरी वा वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण गर्ने गरी जारी भएको कुनै पनि कानून स्वच्छ (Fair), न्यायपूर्ण (Just) र तर्कसंगत (Reasonable) हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता नै Due Process of Law को सिद्धान्तको मूल मर्मको रूपमा रहेको हुन्छ ।

१४. व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा अड्डुश लगाउने गरी वा त्यस्तो स्वतन्त्रता अपहरण गर्ने गरी जारी भएको प्रत्येक कानूनले Due Process of Law का उल्लिखित तीन प्रकारका परीक्षण (Test) हरूको सामना गर्नुपर्दछ र तीमध्ये कुनै पनि परीक्षणमा खरो उत्रन नसक्ने कानूनले संवैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न सक्तैन ।

१५. Due Process of Law को सिद्धान्तले वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण गर्ने गरी जारी भएको

सारवान कानून मात्र स्वच्छ, न्यायपूर्ण र तर्कसंगत हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता राख्दैन । यसले व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण गर्ने सिलसिलामा अवलम्बन गरिने प्रक्रियाहरू पनि स्वच्छ, न्यायपूर्ण र तर्कसंगत हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ, जसलाई संवैधानिक विधिशास्त्रमा क्रमशः Substantive Due Process र Procedural Due Process को रूपमा अध्ययन गर्ने गरिन्छ ।

१६. व्यक्तिको संविधानप्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा नियन्त्रण लगाउने वा त्यस्तो स्वतन्त्रता अपहरण गर्ने गरी जारी भएको कुनै कानूनको संवैधानिकतामा प्रश्न उठाइएको अवस्थामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) अनुसार उक्त कानूनको संवैधानिकताको परीक्षण गर्ने असाधारण अधिकार यस अदालतमा निहित रहेको छ । यस अदालतले उपरोक्त बमोजिम संवैधानिकताको परीक्षण गर्दा त्यस्तो कानून स्वच्छ, न्यायपूर्ण र तर्कसंगत छ, छैन भन्ने आधारमा परीक्षण गर्ने गर्दछ, र त्यस्तो परीक्षणबाट उक्त कानून स्वच्छ, न्यायपूर्ण वा तर्कसंगत रहेको नदेखिई सो कानूनले संविधानप्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण गरेको वा वैयक्तिक स्वतन्त्रताउपर अनुचित रूपमा बन्देज लगाएको देखिएमा यस अदालतले सो कानूनलाई न्यायिक पुनरावलोकन गरी अमान्य र बदर घोषणा गर्ने अधिकार राख्दछ ।

१७. प्रस्तुत निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, रिट निवेदकउपर नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २८ समेतको विपरीत कसूर गरेको भनी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट ललितपुर जिल्ला अदालतमा अभियोगपत्र दायर भएको र उक्त अदालतबाट थुनछेकको क्रममा अ.व. ११८ नं को देहाय ५ बमोजिम पुर्पक्षका लागि रु.१,२५,००,०००/- नगद धरौटी वा सो बराबरको जेथा जमानत दिए लिई र सो दिन नसके थुनामा राखी पुर्पक्ष गर्ने गरी मिति २०६७१२१८ मा आदेश भएको देखिन्छ । ललितपुर जिल्ला अदालतबाट माग भएको उक्त धरौटी रकम अत्याधिक भएको भनी निवेदकले अ.व. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दिएकोमा उक्त अदालतबाट समेत शुरु अदालतले मागेको धरौटी रकम मनासिव ठहर्‍याई

मिति २०६८।१।९ मा आदेश भएपछि उपरोक्त आदेशहरूबाट माग गरिएको धरौटीको रकम अत्याधिक भएको र सो धरौटी राख्न नसकेको कारण आफू गैरकानूनी रूपमा थुनामा बस्नुपरेको भन्ने जिकीर गर्दै वैकल्पिक उपचारको अभाव रहेको भनी निवेदकले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको देखिन्छ।

१८. रिट निवेदकले पुर्पक्षको सिलसिलामा आफूसँग माग गरिएको धरौटीको अङ्क अत्याधिक भएको भन्ने जिकीर गरेको पाइन्छ, तथापि आफूउपर लगाइएको अभियोग तथा सोसम्बन्धी कानून र धरौट वा जमानत माग गरिएको अ.व. ११८ नं को कानूनी व्यवस्था नै असंवैधानिक भएको कारण आफ्नो वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुन पुगेको हो भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम उक्त कानूनी व्यवस्थाको संवैधानिकतामा नै प्रश्न उठाउन सकेको देखिँदैन।

१९. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, माथि विवेचना गरिएबमोजिम निवेदकले अ.व. ११८ नं. समेतको संवैधानिकतामा प्रश्न उठाउन नसकी अ.व. ११८ नं. को देहाय ५ बमोजिम आफूसँग माग भएको धरौटीको अङ्क चर्को भयो भन्ने जिकीर गर्दै वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था समेत नभएको भनी संविधानको धारा १०७(२) अन्तर्गत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको देखिन्छ। निवेदकले धरौटीको अङ्क चर्को भयो भनी जिकीर गरेको भए पनि धरौटीको अङ्क कति हुनुपर्ने हो भनी अङ्क किटान गर्न सकेको समेत पाइँदैन। यस अवस्थामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अन्तर्गत परेको प्रस्तुत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनको रोहबाट यस अदालतले मातहत अदालतबाट माग भएको धरौटीको अङ्क पुनरावलोकन गर्न मिल्छ, वा मिल्दैन भन्ने प्रश्न विचारणीय हुन आएको छ।

२०. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) अन्तर्गत यस अदालतलाई प्राप्त क्षेत्राधिकार साधारण क्षेत्राधिकारभन्दा पृथक् विशिष्ट किसिमको असाधारण क्षेत्राधिकार हो। यस अदालतको उक्त असाधारण क्षेत्राधिकार साधारण क्षेत्राधिकारको वैकल्पिक तथा परिपूरक क्षेत्राधिकार होइन। दुवै

क्षेत्राधिकार परस्पर स्वतन्त्र क्षेत्राधिकार हुन्। साधारण क्षेत्राधिकार र असाधारण क्षेत्राधिकार समानान्तर क्षेत्राधिकार पनि होइनन् र असाधारण क्षेत्राधिकारले साधारण क्षेत्राधिकारलाई अनादर गर्ने, सीमित तुल्याउने, नियन्त्रण गर्ने, प्रतिस्थापन गर्ने वा कुनै किसिमबाट निस्तेज तुल्याउनेसमेत असाधारण क्षेत्राधिकारको मकसद हुन सक्दैन।

२१. साधारण क्षेत्राधिकारअन्तर्गत उपचारको मार्ग प्रशस्त भएसम्म असाधारण क्षेत्राधिकार आकर्षित हुँदैन भन्ने रिट क्षेत्राधिकारसम्बन्धी अवधारणाको आधारभूत सिद्धान्तको रूपमा रहेको छ। सोहीबमोजिम अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) मा पनि उपचारको कुनै व्यवस्था नै नभएको अवस्थामा वा उपचारको व्यवस्था भए पनि त्यस्तो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अवस्थामा मात्र यस अदालतले असाधारण क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी उपचार प्रदान गर्न सक्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। उक्त संवैधानिक प्रावधानको सन्दर्भमा, रिट निवेदकबाट पुर्पक्षको क्रममा रु.१,२५,००,०००।- धरौट माग गर्ने गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशउपर चुनौती दिनसक्ने वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था निवेदकका लागि उपलब्ध भए नभएको के रहेछ र निवेदकले त्यस्तो उपचारको मार्ग अवलम्बन गरे नगरेको के रहेछ भन्ने विषयमा विवेचना गर्नु आवश्यक भएको छ।

२२. तत्सम्बन्धमा मुलुकी ऐन अ.व. ११८ नं को देहाय दफा ११ मा “कुनै व्यक्तिसँग मागिएको धरौट वा जमानत चर्को वा अपर्याप्त भयो भन्ने कुनै मनासिव कारण देखाई मुद्दाको कुनै पक्षले निवेदन दिएमा पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले धरौट वा जमानतको अङ्क घटाउन वा बढाउन सक्नेछ” भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ। प्रारम्भमा यी निवेदकलाई पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने गरी ललितपुर जिल्ला अदालतले मिति २०६७।३।४ मा गरेको आदेश र सो आदेश सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।६।१५ को आदेशसमेत यस अदालतबाट बदर भई निवेदकको हकमा पुनः थुनछेक आदेश गर्नु भनी ललितपुर जिल्ला अदालतको नाममा मिति २०६७।१२।१ मा जारी भएको आदेशानुसार ललितपुर जिल्ला अदालतबाट यी निवेदकसँग रु.१,२५,००,०००।- नगद धरौट वा सो

बराबरको काठमाडौँ उपत्यकाभित्रको जेथा जमानत माग गर्ने गरी मिति २०६७।२।८ मा आदेश भएको देखिन्छ।

२३. ललितपुर जिल्ला अदालतको उक्त आदेशमा माग गरिएको धरौटीको अङ्क चर्को भएको हुँदा उक्त आदेश बदर गरिपाऊँ भनी यी निवेदक रामदेव यादवले अ.वं. ११८ नं.को देहाय ११ बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनमा अ.वं. १७ नं. अन्तर्गत निवेदन दिएको र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट उक्त निवेदनमा सुनुवाइ गरी काठमाडौँ उपत्यकाभित्रको जेथा मात्र स्वीकार गर्ने गरेको हदसम्म ललितपुर जिल्ला अदालतको आदेश कानूनसम्मत नरहेको भनी सो हदसम्म आदेश बदर गरेको र रु.१,२५,००,०००।- नगद धरौट वा सो बराबरको जेथा जमानत माग गरेको हदसम्म उक्त आदेश सदर गर्ने गरी मिति २०६८।१।९ मा आदेश गरेको देखिन्छ। यसबाट ललितपुर जिल्ला अदालतले अ.वं. ११८ नं. को देहाय दफा ५ बमोजिम निवेदकबाट रु.१,२५,००,०००।- नगद धरौट वा सो बराबरको जेथा माग गर्ने गरी गरेको आदेश विरुद्ध पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन गर्न सक्ने गरी अ.वं. ११८ नं. को देहाय दफा ११ ले वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था गरेको देखिएको र निवेदकले सो वैकल्पिक कानूनी उपचारको मार्ग अवलम्बन गरी पुनरावेदन अदालतबाट उक्त आदेशको पुनरावलोकन समेत भई काठमाडौँ उपत्यकाभित्रको जेथा माग गरेको हदसम्म सो आदेश बदर भएको समेत देखिएको छ।

२४. पुनरावेदन अदालतबाट उपरोक्त आदेश भएपछि निवेदक रामदेव यादव बन्दीप्रत्यक्षीकरणको प्रस्तुत निवेदन लिई पुनः यस अदालतमा प्रवेश गरेको अवस्था छ। माथि गरिएको विवेचनाबाट निवेदकसँग रु.१,२५,००,०००।- धरौट माग गर्ने र दिन नसके थुनामा राखी मुद्दा पुर्पक्ष गर्ने गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश विरुद्ध उपचार खोज्ने सामान्य कानूनी मार्ग यी निवेदकका लागि उपलब्ध रहेको र निजले सो मार्गको अवलम्बन गरिसकेको समेत देखिन आयो। यसरी कानूनद्वारा उपलब्ध गराइएको वैकल्पिक उपचारको मार्गको अवलम्बन गरिसकेपछि पुनरावेदन गरे सरह रिट क्षेत्रमा प्रवेश

गरी उपचार माग गर्ने भन्ने यस अदालतलाई प्रदत्त असाधारण अधिकारक्षेत्रको मर्म होइन। अर्थात् नियमित वा सामान्य क्षेत्राधिकारको विकल्प असाधारण क्षेत्राधिकार होइन। असाधारण क्षेत्राधिकार सामान्य क्षेत्राधिकारको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार पनि होइन। यसरी असाधारण क्षेत्राधिकारलाई साधारण क्षेत्राधिकारको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको रूपमा लिने हो भने साधारण क्षेत्राधिकार र असाधारण क्षेत्राधिकारबीचको अन्तर नै मेटिन पुग्दछ र साधारण क्षेत्राधिकारको औचित्य नै समाप्त हुन जान्छ, जुन असाधारण क्षेत्राधिकारको उद्देश्य होइन।

२५. साधारण क्षेत्राधिकारअन्तर्गत वैकल्पिक कानूनी उपचारको व्यवस्था हुँदाहुँदै पनि एउटा विशिष्ट अवस्थामा मात्र असाधारण क्षेत्राधिकार गुहार्न सकिने विशेष व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) मा गरिएको पाइन्छ। त्यो अवस्था उपलब्ध वैकल्पिक कानूनी उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अवस्था हो। अर्थात् संविधानको यस प्रावधानअन्तर्गत असाधारण क्षेत्राधिकारभित्र प्रवेश गरी उपचार पाउनका लागि सामान्य क्षेत्राधिकारअन्तर्गत उपलब्ध रहेको उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन रहेको छ भन्ने कुरामा अदालत सन्तुष्ट हुने गरी निवेदकले पुष्टि गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ। तर प्रस्तुत निवेदनको सन्दर्भमा निवेदकले अ.वं. ११८ नं. को देहाय दफा ११ बमोजिम पुनरावेदन अदालतबाट प्राप्त हुने उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन रहेको छ भनी दावी गरेको अवस्था पनि रहेको छैन।

२६. यस सन्दर्भमा निवेदकको दावीसमेत प्रष्ट रहेको देखिन आउँदैन। “बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुनामुक्त गरी साधारण तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गराइपाऊँ” भन्ने निवेदकको मागदावी रहेको देखिन्छ। आफूसँग माग भएको धरौटी रकम चर्को भएको भन्ने निवेदकको एउटा दावी रहेको छ भने बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशबाट थुनामुक्त गरी साधारण तारेखमा रही मुद्दाको पुर्पक्ष गराइपाऊँ भन्ने निजको अर्को मागदावी रहेको देखिन्छ। आफूसँग माग भएको धरौटी चर्को भएको भन्ने निवेदकको दावीतर्फ विचार गर्दा, आफूउपर लगाइएको अभियोग धरौटयोग्य (Bailable) हो भन्ने तथ्यलाई निजले स्वीकारै

गरेको देखिन आउँछ। तर साधारण तारिखमा रही मुद्दाको पुर्पक्ष गर्न पाउँ भन्ने निवेदकको अर्को मागदावीतर्फ विचार गर्दा, आफूउपरको अभियोग धरौटयोग्य होइन भनी जिकीर गरेको देखिन आउँछ। यसबाट निवेदकको मागदावी नै अस्पष्ट र परस्पर विरोधाभाषपूर्ण समेत रहेको देखिन्छ।

२७. बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटबाट विवादको तथ्यभित्र प्रवेश गरी थुनाको औचित्यको खोजी गर्ने कार्य गरिँदैन। बन्दीलाई थुनामा राखिएको कार्यको वैधतासम्म परीक्षण गरी गैरकानूनी तवरबाट थुनामा राखिएको देखिएमा बन्दीलाई त्यस्तो थुनाबाट मुक्त गर्न बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने गर्दछ। प्रस्तुत निवेदनको सन्दर्भमा निवेदक रामदेव यादवलाई मुद्दा पुर्पक्षको सिलसिलामा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट अ.वं. ११८ नं.को देहाय दफा ५ बमोजिम माग भएको धरौटी दाखिल गर्न नसकेपछि निवेदक थुनामा रहेको देखिन्छ। आफूउपर लगाइएको अभियोग र आफूसँग धरौट माग गरिएको अ.वं. ११८ नं.को कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक छ भनी निवेदकले चुनौती दिन नसकेको अवस्थामा उक्त कानूनबमोजिम निवेदकसँग धरौट माग गरेको र माग गरेको धरौटी दिन नसकेको कारणबाट निजलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने गरी मातहत अदालतबाट भएको आदेश असंवैधानिक तथा गैरकानूनी रहेको भन्ने देखिन आउँदैन।

२८. जहाँसम्म आफूसँग माग भएको धरौट अत्याधिक भएको भन्ने निवेदकको जिकीर रहेको छ, त्यसतर्फ विचार गर्दा, धरौटीको रकम अत्याधिक भयो भन्ने निवेदकले धरौटीको अङ्क कति हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन। ललितपुर जिल्ला अदालतले अ.वं. ११८ नं. मा उल्लिखित कानूनी प्रक्रियाबमोजिम निवेदकसँग धरौट माग गरेको र माग गरिएको सो धरौटउपर निवेदकले चित्त नबुझाई अ.वं. ११८ को देहाय ११ तथा अ.वं. १७ नं बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत शुरु अदालतबाट माग भएको धरौट रकम कानूनसम्मत् रहेको भनी सामान्य कानूनी प्रक्रियाअन्तर्गत दुई तह अदालतबाट धरौटीको अङ्कसम्बन्धी विषय टुंगो लागि सकेको देखिन्छ। यसरी

मातहत दुई तह अदालतबाट सामान्य कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत निरोपण भई टुंगो लागि सकेको विषयवस्तुमा यस अदालतले रिट क्षेत्राधिकारबाट पुनरावेदन सुनेसरह गरी हस्तक्षेप गर्दै जाने हो भने विवादको कहिल्यै पनि अन्त्य हुन नसक्ने र अदालतको साधारण क्षेत्राधिकारसम्बन्धी संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थासमेत अर्थहीन हुन जाने हुन्छ। तसर्थ क्षेत्राधिकारसम्पन्न अदालतबाट सामान्य कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत निवेदकसँग माग भएको धरौटीको रकम कानूनसम्मत् रहेको भनी पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भई धरौटीको अङ्कसम्बन्धी विवाद निरोपण भइसकेको देखिएको अवस्था हुँदा प्रस्तुत निवेदनको रोहबाट यस अदालतले विवादको तथ्यभित्र प्रवेश गरी धरौटीको अङ्क पुनरावलोकन गर्न मिल्ने देखिँदैन।

२९. अब निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनपर्ने हो वा होइन भन्ने तेश्रो तथा अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, मुद्दा पुर्पक्षका लागि निवेदकसँग धरौट माग गर्ने गरेको अ.वं. ११८ नं.को कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक रहेको भनी निवेदकले चुनौती दिन नसकेको अवस्थामा सोही सामान्य कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत निवेदकसँग धरौट वा जमानत माग गर्ने गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भई दुई तह अदालतबाट निरोपण भइसकेको विषयमा रिट क्षेत्रबाट यस अदालतले मातहत अदालतमा विचाराधीन रहेको विवादको तथ्यभित्र प्रवेश गरी धरौटीको अङ्क पुनरावलोकन गर्न मिल्दैन भनी माथि विवेचना भएको हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गरिपाउँ भन्ने निवेदकको दावी पुनसक्ने देखिएन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गर्ने गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माको राय मनासिव देखिँदा उक्त राय सदर हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय

न्या. ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल असार २८ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८६६६

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
पुनरावलोकन नं. २०६८- NF - ०००१

आदेश मिति: २०६८।७।७।५

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश

निवेदक: रुपन्देही जिल्ला सिद्धार्थनगर नगरपालिका
वडा नं. ५ बस्ने श्यामसुन्दर गुप्ता
विरुद्ध

विपक्षी: काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं ३४
जागृतिटोल शान्तिनगरस्थित केन्द्रीय कार्यालय
रहेको नेपाल सद्भावना पार्टी
(आनन्दीदेवी) को तर्फबाट ऐ. वडा नं ३४
बस्ने तेजकान्त भा

- बहुमतीय प्रक्रियाबाट बनेको मन्त्रिपरिषद्मा पनि एकभन्दा बढी दलहरूको सहभागितामा बनेको अवस्थामा त्यस्तो गठबन्धनबाट निर्मित मन्त्रिपरिषद्को प्रधानमन्त्रीको स्थिति बहुमत प्राप्त एकै दलबाट निर्वाचित प्रधानमन्त्रीको भन्दा फरक हुने हुन्छ। त्यस्तो अवस्थामा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३८ अन्तर्गत प्रधानमन्त्रीले आफ्नो दलबाहेक अन्य दलको तर्फबाट मनोनीत मन्त्रीहरूको हकमा सम्बन्धित दलको सहमतिबिना आफूखुशी जिम्मेवारी तोक्न, हेरफेर गर्न वा पदबाट हटाउनसमेत नसक्ने।
- नेपालको अन्तरिम संविधानले वर्तमान अन्तरिम अवधिमा प्रधानमन्त्रीलाई आफ्नो बहुमत जोगाउन वा नयाँ जनादेश प्राप्त गर्न व्यवस्थापिका-संसद विघटन गरी निर्वाचनमा जाने जस्तो विकल्प दिएकोसमेत देखिँदैन। दलहरू बीचको निरन्तर सहकार्य, सामञ्जस्य र सहमतिको आधारमा मन्त्रिपरिषद्को संरचना तयार पार्नु र सञ्चालन गर्नुपरेको

बाध्यात्मक अवस्थालाई बिर्सेर मन्त्रिपरिषद्लाई प्रधानमन्त्रीको इच्छाधीन संरचना मानेर प्रधानमन्त्रीको निर्णय नै मन्त्रिपरिषद्को निर्णय हुने वेस्टमिनिस्टर मोडेलको मन्त्रिमण्डलीय पद्धतिको रूपमा चित्रित गर्नु उपयुक्त नदेखिने।

(प्रकरण नं.११)

- संविधानले मनोनयन गर्ने जिम्मेवारी दिएको मन्त्रिपरिषद्ले आवश्यक ठानेको परामर्श वा सहमति प्राप्त गर्दछ र त्यो संविधान वा कानूनको कुनै व्यवस्थाको प्रतिकूल देखिँदैन भने त्यसमा यस अदालतले पुनरावलोकन गर्ने अवस्था आउँदैन। संविधानले नै सहमतिको प्रक्रिया नतोकेको अवस्थामा सो सहमतिको सम्बन्धमा निर्णय लिन वा सहमति प्राप्त गर्ने उपयुक्त प्रक्रिया अवलम्बन गर्न मन्त्रिपरिषद् स्वतन्त्र नै रहेको मान्नुपर्ने।
(प्रकरण नं.१६)
- मन्त्रिपरिषद्ले संविधानसभामा सदस्य मनोनयन गर्दा को कोसँग परामर्श गर्नु पर्दथ्यो वा को कोसँग परामर्श गरेको छ तथा परामर्शबाट को को सिफारिश भए वा कोही किन छनौट भए वा भएनन्, छनौटको आधार के थियो भन्नेजस्ता कुराहरू संविधानले नतोकेको अवस्थामा यो अदालत आफैले मापदण्ड निर्धारण गरी मन्त्रिपरिषद्को विशुद्ध कार्यक्षेत्रभित्र पुनरावलोकनको आवरणमा अदालत प्रवेश गर्नु मनासिव नहुने।
(प्रकरण नं.१८)
- अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) मा मन्त्रिपरिषद्ले हासिल गर्नुपर्ने सहमतिको स्पष्ट परिभाषा र सहमति प्राप्त गर्नुपर्ने निश्चित प्रक्रिया निर्धारण नगरेको अवस्थामा मन्त्रिपरिषद्ले उक्त धाराबमोजिम नै संविधानसभामा कसैलाई मनोनयन गरिएको हो भनी आधिकारिक रूपमा व्यक्त गर्दछ भने संविधानबमोजिमको सहमति थिएन भन्न नसकिने।
(प्रकरण नं.१९)

- एउटै प्रक्रियाअन्तर्गत एकैपटक भएको निर्णय कसैका हकमा संविधानसम्मत, रीतपूर्वकको भन्ने र कसैका हकमा बेरीतको भन्न नमिल्ने ।

- मन्त्रिपरिषद्को एउटै निर्णयबाट सिफारिश भएकाहरू बीच कुनै बोधगम्य आधार र कारण बिना भिन्न भिन्न वा भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२२)

- अधिकारप्राप्त निकायले सहमतीय आधारमा निर्णय गरेको भए पनि वा निर्णय गर्ने निकायभित्र त्यस्तो सहमति यथार्थमा निर्माण भएको भए पनि त्यस्तो प्रक्रियाबाट भएको निर्णयमा अन्यले प्रश्न उठाउन खोज्नु पनि अस्वाभाविक नहुने ।

- अदालतले विवादित निर्णय संविधानको व्यवस्थाको अधीनमा रही भएको हो होइन, अधिकारप्राप्त अधिकारीले निर्णय गरेको हो होइन र संविधानले स्पष्टरूपमा तोकेको प्रक्रिया, मापदण्ड वा सीमाअन्तर्गत रहेर निर्णय भएको हो होइन भन्ने कुरालाई नै मुख्य रूपमा विचार गर्नसक्ने ।

(प्रकरण नं.२४)

- मन्त्रिपरिषद्ले मनोनयन गर्दा अनौपचारिक रूपमा कुनै आन्तरिक समझदारी गर्नसक्ने भए पनि संविधानले कुनै खास राजनीतिक दलको लागि निश्चित सिट सँख्या तोकेको नदेखिएको अवस्थामा कुनै खास दलबाट अमुक सँख्यामा मनोनयन हुनुपर्ने भनी किटान गर्न र सोको कार्यान्वयन गराउन सकिने पनि हुँदैन । साथै सो प्रयोजनका लागि कुनै खास दलको सहमति खास रूपमा प्राप्त गर्नुपर्ने भन्न पनि निर्धारित औपचारिक प्रक्रियाको अभावमा नमिल्ने ।

- कुनै व्यक्तिको मनोनयन गर्दा संविधानसम्मत हुने र अर्काको मनोनयन गर्दा असंवैधानिक हुने भन्ने व्यक्तिगत खालको आधार संविधानले तोकेको हुँदैन र त्यसो गर्न पनि नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री शेरबहादुर के.सी., श्री तुलसी भट्ट, श्री टीकाराम भट्टराई र श्री बल्लभ बस्नेत

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायण भा सुनुवाईमा सरिक हुन अनुमति प्राप्त पक्षको तर्फबाट: विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री देवेन्द्रलाल नेपाली, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री मिथिलेशकुमार सिंह, श्री लेखनाथ भट्टराई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३७, ३८(१), ६३(३)(ग)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७/०१/२८ मा भएको आदेश पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भई पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) संविधानको धारा १४१ र १४२ बमोजिम मान्यता प्राप्त राजनीतिक दल हो । संविधानसभा निर्वाचन प्रयोजनको लागि निर्वाचन आयोगमा दल दर्ता गराई सक्रिय भूमिका निर्वाह गरी समानुपातिकतर्फ २ सिट प्राप्त भएको हुँदा आफ्नो पार्टीको तर्फबाट संविधानसभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०६४ को दफा ६(७) अनुसार केन्द्रीय कार्यसमितिको निर्णयबाट सरीता गिरी र मोतिलाल दुगडको नाम सिफारिश गरेकोमा निर्वाचन आयोगले समेत मान्यता दिई निर्वाचित घोषित गरी संविधानसभासदको हैसियतबाट संविधानसभाको बैठकहरूमा भाग लिँदै आउनुभएको छ । नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) को राजनीतिक दलको मान्यताका सम्बन्धमा विगतमा तत्कालीन उपाध्यक्ष राजेन्द्र महतोसँग विवाद भई यस पार्टीको तत्कालीन राष्ट्रिय कार्यसमितिका ५० जना पदाधिकारी र सदस्यहरूलाई आधार मानी २६ जना पदाधिकारी

तथा सदस्यहरूले राष्ट्रिय अध्यक्ष आनन्दीदेवी सिंहलाई समर्थन जनाएको आधारमा यस ने.स.पा (आनन्दीदेवी)समूह मिति २०६३।८।२५ मा निर्वाचन आयोगको निर्णयअनुसार दलको मान्यता प्राप्त राजनीतिक दल हो । जसअनुसार हाल यस पार्टीको राष्ट्रिय कार्य समितिमा ३४ जना पदाधिकारी तथा सदस्यहरू रहेको तथ्य विपक्षी निर्वाचन आयोग समेतलाई पार्टीको पत्रद्वारा अवगत गराएका छौ ।

आयोगद्वारा मिति २०६३।८।२५ को निर्णय हुनुभन्दा पूर्व विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्ता पार्टीका महासचिव हुनुहुन्थ्यो । मिति २०६४।१।१६ मा गठित नयाँ कार्यसमितिद्वारा विपक्षी श्यामसुन्दरलाई महासचिवको पदको सट्टा उपाध्यक्षको पदमा मनोनयन गरिएको थियो भने महासचिवमा डा.डम्बरनारायण यादव र गोविन्द चौधरीलाई मनोनयन गरी जम्मा ३५ सदस्यीय कार्यसमितिको गठन भएको थियो । तत्पश्चात् मिति २०६४।१।१४ गतेका दिन उपाध्यक्ष खुशीलाल मण्डललाई वरिष्ठ उपाध्यक्षमा मनोनयन गरियो । पार्टीका उपाध्यक्ष रहनुभएका श्यामसुन्दर गुप्ताले पार्टीको हकहित र मर्यादाविपरीत काम गरेको हुनाले उहाँलाई मिति २०६४।१।२७ मा पार्टीले निलम्बन गरेकोमा निर्वाचन आयोग र सम्मानित अदालतले ३४ सदस्यीय कार्यसमितिलाई मान्यता दिएको हुनाले यस पार्टीको राष्ट्रिय कार्यसमितिको निर्णय नै अन्तिम हुने स्पष्ट छ । मिति २०६५।१।१७ र १८ मा राजविराजमा बसेको बैठकद्वारा समानुपातिकतर्फको निर्वाचनका लागि सो बैठकले निर्णय गरी छनौट गरेका दुई व्यक्ति सरीता गिरी र मोतिलाल दुगडलाई मिति २०६५।१।२५ को निर्णयद्वारा निर्वाचन आयोगले निर्वाचित घोषित गरी सो बैठकद्वारा संविधानसभाको लागि संविधानको धारा ६३(३)(ग) अनुसार मन्त्रिपरिषद्बाट मनोनित हुने २६ जना सदस्यहरूमध्ये यस पार्टीलाई प्राप्त हुने सिटका लागि खुशीलाल मण्डलको नाउँ पठाउने निर्णय गरी सोही व्यहोराको जानकारी र सो मितिको निर्णय पुस्तिका (माइन्सूट) को उतारसमेत आयोग तथा विपक्षी सात दललाई उपलब्ध गराइसकिएको छ । समानुपातिकतर्फ आफ्नो छोरा राकेशकुमार गुप्ता र मञ्जुदेवी मण्डललाई निर्वाचित गराउने उद्देश्यले राष्ट्रिय अध्यक्षलाई अपहरण गरी बन्दी बनाइ राखेको तथ्य सम्मानित अदालतलगायत सम्पूर्ण नेपालीलाई अवगत नै छ ।

संविधानको धारा ६३(३)(ग) अनुसार संविधानसभाको लागि मन्त्रिपरिषद्बाट २६ जना सदस्यहरूको मनोनयनको व्यवस्था गरेको छ । निश्चय पनि संविधानको मर्म र भावनाअनुरूप “राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण कार्य गरी ख्यातिप्राप्त व्यक्तिहरू तथा दलित एवं पिछडिएका जनजातिहरू र प्रतिनिधित्व हुन नसकेका जातिहरूबाट सहमतको आधारमा मन्त्रिपरिषद्बाट मनोनीत हुने व्यवस्था रहेको छ । पार्टीबाट निष्काशित विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई सात दलको मिति २०६५।३।११ को बैठकमा सहभागी गराएकोलाई सातदलको सहमति भन्न मिल्दैन । यस पार्टीको मिति २०६५।१।१७ र १८ मा बसेको राष्ट्रिय कार्यसमितिको निर्णयद्वारा सात दलमा प्रतिनिधित्व गर्न यस पार्टीबाट अध्यक्ष, वरिष्ठ उपाध्यक्ष वा वरिष्ठ उपाध्यक्षले तोकेको प्रतिनिधिले मात्र भाग लिने भनी भएको निर्णयको उतार जानकारीको लागि प्रधानमन्त्री, सात दल तथा निर्वाचन आयोग समेतलाई मिति २०६५।१।२० गते नै पठाइसकिएको अवस्थामा पार्टीको निर्णय वेगर विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई सातदलको बैठकमा सहभागी गराई महत्वपूर्ण निर्णय गर्ने गराउने गरेको कार्य असंवैधानिक छ ।

सात दलको सहमतिमा संविधानसभामा २६ जना सदस्यहरू संविधानको धारा ६३(३)(ग) बमोजिम मन्त्रिपरिषद्बाट मनोनयन हुनेमा हाम्रो पार्टीले प्राप्त गरेको १ सिटमा पार्टीको विधानअनुसार मिति २०६५।१।१७ र १८ मा बसेको कार्यसमितिको निर्णयबमोजिम सिफारिश गरिएका खुशीलाल मण्डलको मनोनयन हुनुपर्नेमा उक्त १ पदमा विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई मनोनयन गरी सो कुराको जानकारी पार्टीलाई नदिई पार्टीबाट विधानसम्मत् तरिकाबाट छनौट भएका आधिकारिक व्यक्ति खुशीलाल मण्डललाई मनोनयन नगरी विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई मनोनयन गरेकोमा नेकपा (एमाले) तथा नेकपा (माओवादी) का मन्त्रीहरूले अधि नै राजीनामा गरिसकेको र जनमोर्चा नेपालले नोट अफ डिसेन्ट लेखेको तथा मालेका मन्त्री सम्मिलित नभएको मन्त्रिपरिषद्द्वारा भएको निर्णय संविधानको धारा ४५(१) (क) को स्पष्टीकरणबमोजिम सात दलको प्रतिनिधिमण्डलमा नभएको र सरकारको सम्पूर्ण कार्य संविधानको धारा ४३(१) बमोजिम हुने भएकोले सो

मन्त्रिमण्डलमा सातदतको उपस्थिति नरहेको हुनाले सो मन्त्रिमण्डलबाट भएको निर्णय संविधानको मर्म र भावनाविपरीत भई पार्टीबाट निष्कासित विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई मनोनयन गर्ने सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६५।३।११ मा भएको निर्णयबाट संविधानको धारा १२(२) (क)(ग), १३(१)(२), २१ को संबैधानिक हकको उल्लंघन भएको हुँदा धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम मिति २०६५।३।११ मा भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई संविधानसभा सदस्य पदको सपथ ग्रहणलगायत संविधानसभा सदस्यको हैसियतले कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाउँ । पार्टीको राष्ट्रिय कार्यसमितिले सिफारिश गरेअनुसार खुशीलाल मण्डललाई संविधानको धारा ६३(३)(ग) बमोजिम संविधानसभा सदस्यको पदमा मनोनयन गर्नु भनी विपक्षीका नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गे नलागेसम्म विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई संविधानसभा सदस्यमा मनोनयन नगर्नु नगराउनु, सो मनोनयनको पत्र नबुझ्नु नबुझाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदावी सम्बन्धमा निवेदकले निवेदनको प्रकरण नं १३ मा उल्लेख गरेको मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५।३।११ को आधिकारिक निर्णय पेश गरेको अवस्थासमेत नदेखिँदा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।३।१७ को आदेश ।

निवेदकको निवेदन जिकीरको सम्बन्धमा संविधानसभा सचिवालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने स्पष्ट आधार र कारण निवेदकले खुलाउन सक्नु भएको छैन । संविधानसभाको संविधान निर्माण कार्यमा

प्रशासनिक र व्यवस्थापकीय सहयोग पुऱ्याउन स्थापित यस सचिवालयलाई उल्लिखित विवादको सन्दर्भमा विपक्षी बनाउनु पर्ने के औचित्य छ ? निवेदनबाट खुल्दैन । निवेदनमा दावी लिइएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड(ग) बमोजिम संविधानसभामा २६ जना सदस्य मनोनयन गर्ने अधिकार विशुद्ध रूपमा कार्यकारिणी अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने विषय भएको संविधानबाटै स्पष्ट हुन्छ । कार्यकारिणी अधिकारको प्रयोग गर्ने र सरकारको कार्य सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ४३ बमोजिम राजनीतिक सहमति कायम गर्ने विषय नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को विवेक र बुद्धिमताभिन्नको विषय भएकोले त्यस्तो विषयमा निवेदकलाई प्रश्न उठाउने अधिकार नै छैन । साथै प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएको विषयमा न्यायिक रूपमा निर्धारण गर्न सकिने मापदण्ड (Judicially Determinable Standard) विद्यमान नभएको हुँदा यो एउटा राजनीतिक प्रश्न पनि हो । न्यायिक आत्मसंयमवादको विधिशास्त्रीय मान्यताबमोजिम यस्ता राजनीतिक विवादमा सम्मानित अदालत संलग्न हुनु उपयुक्त ठानिदैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको संविधानसभा सचिवालयको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) मा राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्तिहरू र खण्ड (क) र (ख) बमोजिमको निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका आदिवासी जनजातिमध्येबाट सहमतिका आधारमा संविधानसभामा २६ जना सदस्यहरू मन्त्रिपरिषद्बाट मनोनयन हुने व्यवस्था रहेको छ । उल्लिखित संबैधानिक व्यवस्थाबमोजिम मन्त्रिपरिषद्बाट हुने मनोनयनमा यस आयोगको कुनै भूमिका नरहने हुँदा यस आयोगबाट तत्सम्बन्धमा कुनै कार्य भएको छैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) बमोजिम मन्त्रिपरिषद्बाट भएको संविधानसभा सदस्यको मनोनयनको विषयलाई लिएर यस आयोग समेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदनमा आयोगको के, कुन कामकारवाहीले रिट निवेदकको के कस्तो अधिकारको

हनन् गरेको हो भन्ने सम्बन्धमा केही उल्लेख गर्न नसकी केवल विपक्षी मात्र बनाई दायर गरेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निर्वाचन आयोगको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड(ग) बमोजिम संविधानसभाको लागि धारा ६५ बमोजिम योग्यता पुगेका व्यक्तिहरू मध्येबाट राजनीतिक सहमतिको आधारमा मन्त्रपरिषद्बाट २६ जना सदस्य मनोनयन गरिने संवैधानिक व्यवस्था अनुरूप राजनीतिक सहमतिको आधारमा विभिन्न दलको सिफारिश बमोजिम विभिन्न व्यक्तिहरू सिफारिश भइआएको र नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी)बाट मिति २०६५।३।११ मा श्यामसुन्दर गुप्ताको नाम सिफारिश भइआएको तथा तत्काल भएका ७ राजनीतिक दलको बैठकमा समेत निज गुप्ताले नै प्रतिनिधित्व गरेकोमा निज श्यामसुन्दर गुप्ता समेतका २६ जना व्यक्तिहरूलाई संविधानसभाको सदस्यमा मनोनयन गर्ने गरी मिति २०६५।३।२० को बैठकबाट निर्णय भएको हुँदा राजनीतिक सहमतिको आधारमा कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत छ । संविधानको धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) बमोजिम राजनीतिक सहमतिको आधारमा मन्त्रपरिषद्बाट संविधानसभाका सदस्य मनोनयन गर्ने कार्य विशुद्ध राजनीतिक कार्य भएको हुनाले यो न्याययोग्य (Justiciable) विषय होइन । तसर्थ, अदालतको न्यायिक रोहबाट निरुपण हुन नसक्ने विषयका सम्बन्धमा दायर भएको रिट निवेदन खारेज योग्य भएकोले खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत प्रधानमन्त्री गिरीजाप्रसाद कोइरालाको लिखित जवाफ ।

संविधानसभा सदस्यको पदमा म प्रत्यर्थीलाई मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।३।२० मा भएको निर्णयबमोजिम मनोनयन भएको अवस्था छ । विपक्षी रिट निवेदकले उल्लेख गरेबमोजिम नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) बमोजिम मनोनयन हुने संविधानसभाका सभासद् राजनीतिक पार्टीको निर्णय वा सिफारिशबमोजिम मनोनयन हुने नभै राष्ट्रिय जीवनमा

महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका व्यक्तित्वहरू मध्येबाट सहमतिका आधारमा मन्त्रपरिषद्बाट मनोनयन हुने भएकोले विपक्षी निवेदकको नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) को कथित राष्ट्रिय कार्यसमितिबाट भएको निर्णयका आधारमा सभासद् मनोनयन हुनुपर्ने भन्ने दावी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) को पूर्णतः प्रतिकूल छ । विपक्षी रिट निवेदकले आनन्दीदेवी सिंहलाई बन्दी बनाएको जस्ता अत्यन्तै निराधार मनोगत तथ्यहरू रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । विपक्षी रिट निवेदक समेतले मेरा विरुद्ध सम्मानित अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दायर गरेकोमा आनन्दीदेवी सिंह स्वयमले सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भै आफूलाई कसैले बन्दी नबनाएको निवेदन दर्ता गरी सकेको हुँदा समेत विपक्षी निवेदकको औचित्यहीन निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) का कार्यवाहक अध्यक्ष एवं नेपाल सरकार उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्तिमन्त्री श्यामसुन्दर गुप्ताको लिखितजवाफ ।

यस अदालतको पूर्व आदेशानुसार रिट निवेदनमा उल्लिखित सभासद्हरू मनोनयनसंग सम्बन्धित मन्त्रपरिषद्बाट मिति २०६५।३।११ र २०६५।३।२० मा भएका निर्णयहरू सम्बन्धी सम्पूर्ण कागजातहरू संलग्न भएको सक्कल फाइल पेसीको दिन इजलासमा देखाउने गरी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् भिकाई मिति २०६७।२।२ गते पेसी तोकी लगाउको रि.नं wo-१०६६ समेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको आदेश ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३(३)(ग) मा राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्तिहरू र खण्ड (क) र (ख) बमोजिमको निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका आदिवासी जनजातिहरू मध्येबाट सहमतिका आधारमा मन्त्रपरिषद्बाट २६ जना सदस्यहरू संविधानसभा सदस्यमा मनोनयन हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उल्लिखित धारा ६३(३)(ग) को विषयवस्तु राजनीतिक प्रकृतिको Political Question समावेश भएको जस्तो देखिए पनि उक्त धारामा “सहमतिको

आधारमा मन्त्रपरिषद्बाट” मनोनयन हुने भनिएको हुँदा Political Question मान्न मिलेन । सो धारामा “मन्त्रपरिषद्मा सहमतिको आधारमा “नभनी” सहमतिको आधारमा मन्त्रपरिषद्बाट भनेको हुँदा सिफारिश गर्ने Authority र मनोनयन गर्ने Authority बेग्लै र फरक अस्तित्वका देखिन्छन् । उल्लिखित कुराबाट सिफारिश गर्ने Body मन्त्रपरिषद् हुन नसक्ने देखिन्छ । सिफारिश गर्ने Body ले कुनै व्यक्तिलाई कुनै पदमा सिफारिश गरेकोमा मनोनयन गर्ने मन्त्रपरिषद् नै भएको कुरामा विवाद देखिएन । तर मनोनयन गर्ने मन्त्रपरिषद्ले सिफारिश गर्ने Body ले सिफारिश गरेको अवस्थामा मात्र मनोनयन गर्न सक्दछ । उल्लिखित कुराहरूबाट प्रस्तुत विषयमा सिफारिश गर्ने Body राजनीतिक दल र मनोनयन गर्ने Body कार्यकारी अधिकारसम्पन्न मन्त्रपरिषद् भन्नेमा विवाद भएन । अहिलेसम्म हाम्रो व्यवस्था संसदीय व्यवस्था नै मान्नुपर्छ । संसदीय व्यवस्थाको मन्त्रपरिषद्मा मन्त्रपरिषद्ले गर्ने कुनै निर्णयमा सबै Cabinet Ministers को सहमति आवश्यक पढैन । यतिसम्म बहुमतको आधारमा निर्णय भन्ने पनि हुँदैन । तर पनि Cabinet Decision भन्ने गरिन्छ । प्रधानमन्त्रीको निर्णय नै मन्त्रपरिषद्को निर्णय हो ।

धारा ६३(३)(ग) मा “मन्त्रपरिषद्मा सहमति” भनिएको भए शायद उल्लिखित विषयका सम्बन्धमा न्यायिक पुनरावलोकन हुनसक्ने थिएन होला, तर धारा ६३(३)(ग) मा “सहमतिको आधारमा मन्त्रपरिषद्बाट” भनेको हुँदा सिफारिश गर्ने Body को सिफारिशमा सहमति अनिवार्य देखिन्छ । सात राजनीतिक पार्टीको आधिकारिक सिफारिशको आधारमा मन्त्रपरिषद्ले निजलाई मनोनयन गरेको भए अन्यथा भन्न सकिने अवस्था हुने थिएन । तर प्रस्तुत विषयमा जुन पार्टीको तर्फबाट श्यामसुन्दर गुप्तालाई मनोनयन गरिएको हो उक्त पार्टी तत्कालीन अवस्थामा विभाजित भई राजेन्द्र महतो समूहले छुट्टै पार्टी गठन गरी अलग भएको र सोही पार्टीका अन्य पदाधिकारीहरू बीचमा पनि फुटको अवस्था आई विभिन्न समूहमा विभाजित भएको हुँदा पार्टीबाट निज सिफारिश हुन सकेको अवस्था देखिँदैन । मन्त्रपरिषद्ले निजलाई संविधानसभामा मनोनयन गर्ने गरी तत्कालीन मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय गरिँदा निजलाई

संविधानको धारा ६३ (३)(ग) बमोजिम के कुन आधारमा कस्को सिफारिशमा मनोनयन गरिएको हो सो सम्बन्धमा तत्कालीन मन्त्रपरिषद्को निर्णयमा खुलाउन सकेको अवस्थामा देखिन आउँदैन ।

यसप्रकार प्रधानमन्त्री तथा अन्य राजनीतिक दलहरूको लिखित जवाफबाट विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्ता सहमतिको उमेदवार भन्ने नदेखिएकोले निजलाई संविधानसभामा मनोनयन गर्ने बारेमा तत्कालीन मन्त्रपरिषद्बाट भएको निर्णय सहमतिको आधारमा भएको भन्ने देखिएन । यसरी संविधानको धारा ६३ (३) ग मा “सहमतिको आधारमा मन्त्रपरिषद्” बाट नियुक्ति हुनुपर्ने भन्ने संवैधानिक प्रावधानबमोजिम सम्बन्धित सात पार्टीको सहमतिविना मन्त्रपरिषद्ले मनोनयन गर्न नसक्ने हुँदा निजलाई मनोनयन गर्ने तत्कालीन मन्त्रपरिषद्को निर्णय बदर गरिदिएको छ । अतः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ (३)(ग) को संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम सहमतिको आधारमा जो जसलाई मनोनयन गर्नुपर्ने हो पुनः मनोनयन गर्नु भनी मन्त्रपरिषद् सचिवालयको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । सो ठहरेकोले विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्ता अब संविधानसभाको सदस्यको रूपमा रहन नसक्ने हुनाले निजको सदस्यता खारेज गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक कारवाही गर्नु भनी संविधानसभामा लेखी पठाइदिनु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७/१०/२८ मा भएको आदेश ।

अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) बमोजिम मन्त्रपरिषद्बाट संविधानसभामा मनोनयन हुने सदस्यहरू दल विशेषको सिफारिशको आधारमा मनोनयन गर्ने संविधानको मनशाय होइन । तथापि मसँगै मनोनयन भएका अन्य २५ जनालाई सात दलको बैठकबाट सिफारिश गरिएको र म निवेदकलाई मात्रै नगरिएको भने होइन । संविधानको धारा ६३(३)(ग) बमोजिम २६ जना सभासद मन्त्रपरिषद्बाट मनोनयन गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६५/३/१९ मा बसेको सात दलको बैठकले कसैको नाम उल्लेख नगरी २६ जना सदस्य मनोनयनका लागि सहमति गरी मन्त्रपरिषद्ले सुझाव दिएको हुँदा सोही सुझावको आधारमा मिति २०६५/३/२० मा मसहितका २६

जनलाई संविधानसभामा मनोनयन गर्ने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएको हो। त्यसैले मेरो मनोनयनमा राजनीतिक सहमति छैन भन्ने संयुक्त इजलासको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ। मेरो मनोनयनका लागि तत्कालीन पार्टी अध्यक्षले समेत मन्त्रिपरिषद्लाई लिखितरूपमा सिफारिश गरेको अवस्था रहेको छ। अतः राजनीतिक सहमतिको अभाव रहेको भनी मेरो मनोनयन बदर गर्ने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासको मिति २०६७।१०।२८ को फैसला उपरोक्त तथ्य एवं निकाय २०४८ अङ्क १२ पृष्ठ ८१० र निकाय स्वर्ण शुभजन्मोत्सव विशेषाङ्क २०५२ पृष्ठ ८९ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विपरीत भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्ताको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र।

निवेदक समेतका २६ जना व्यक्तिहरू मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५।३।२० को निर्णयानुसार नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) बमोजिम संविधानसभाको सदस्यमा मनोनीत भएको देखिन्छ। संविधानको धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) को व्यवस्था हेर्दा “राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्तिहरू र खण्ड (क) र (ख) बमोजिमको निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका आदिवासी जनजातिमध्येबाट सहमतिको आधारमा मन्त्रिपरिषद्बाट मनोनयन हुने छव्विस जना” भन्ने उल्लेख गरिएको देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयतर्फबाट प्राप्त लिखितजवाफमा नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) बाट २०६५।३।११ मा श्यामसुन्दर गुप्ताको नाम सिफारिश भै आएको तथा तत्काल भएको सात राजनीतिक दलको बैठकमा समेत श्यामसुन्दर गुप्ता समेतका २६ जना व्यक्तिहरूलाई संविधानसभाको सदस्यमा मनोनयन गर्ने गरी २०६५।३।२० को मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भै राजनीतिक सहमतिको आधारमा कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायबाट निर्णय भएको जिकीर लिइएको पाइन्छ।

संविधानको धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) बमोजिम संविधानसभाको सदस्यमा मनोनयन गर्दा सहमतिको आधारमा गरिने व्यहोरा उल्लेख भए पनि त्यस्तो सहमति लिँदा अपनाउनु पर्ने अन्य प्रक्रियाहरू निर्धारण गरिएको अवस्था देखिँदैन। संविधानमा त्यस किसिमको सहमतिको परिभाषा गरिएको पनि छैन।

संविधानको धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) बमोजिमको सहमतिसहित निर्णय भएको भन्ने विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ रहेकोमा सो सहमति विद्यमान नरहेको देखिने स्पष्ट एवं वस्तुनिष्ठ आधार रिट निवेदक पक्षबाट प्रस्तुत हुन सकेको छैन। पुनरावलोकनको माग गर्ने यी निवेदक श्यामसुन्दर गुप्ताले २०६५।३।११।४ मा ७ दलहरूबीच संविधानसभामा मनोनयन गर्नुपर्ने २६ जना सदस्यको सम्बन्धमा भएको सहमतिको प्रतिलिपि लिखितजवाफ पेश गर्दा आफूले तत्काल प्राप्त गर्न नसकेको, यस अदालतबाट रिट निवेदनमा निर्णय भैसकेपछि मात्र प्राप्त गरेको भनी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) को प्रयोजनको लागि पुनरावलोकनको निवेदनसाथ उक्त सहमतिको प्रतिलिपिसमेत पेश गरेको देखिन्छ। जसअनुसार संविधानसभामा यी निवेदक श्यामसुन्दर गुप्तासहितका २६ जना सदस्यहरू मनोनयन गर्न सुभाब दिने निर्णय भएको पाइयो। उक्त निर्णयबमोजिम नै मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६५।३।२० मा निर्णय भएको र सो निर्णयको सम्बन्धमा उक्त सुभाब दिने कुनै राजनैतिक दलले कुनै विरोध गरेको भन्ने पनि देखिएन।

यस स्थितिमा संविधानको धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) मा उल्लिखित सहमति राजनीतिक प्रकृतिको देखिने र मन्त्रिपरिषद्ले निर्णय गर्दा राजनीतिक आधारमा गरेको भन्ने लिखितजवाफ भैरहेको र संविधानको धारा ४३ को उपधारा (२) मा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत नियमावलीबमोजिम नेपाल सरकारको कार्य विभाजन र कार्य सम्पादन हुने भनी स्पष्टरूपमा उल्लेख भई ऐ. उपधारा (३) मा उक्त नियमावलीको पालना भयो वा भएन भन्ने प्रश्न कुनै अदालतमा उठाउन नपाइने भनी निषेध गरिएको हुँदा मन्त्रिपरिषद्ले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

बमोजिम प्राप्त अधिकारअन्तर्गत राजनीतिक आधारमा गरेको निर्णयका सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्मा कसैले सहमति दिएको थियो वा थिएन भनी प्रश्न उठाउन मिल्ने देखिँदैन । यस्तै विषयवस्तु निहीत रहेको राधेश्याम अधिकारी विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको उत्प्रेषण, परमादेश मुद्दा (नेकाप २०४८ अङ्क १२ नि.नं. ४४२० पृष्ठ ८१०) मा यस अदालतबाट मन्त्रिपरिषद्ले संविधानबमोजिम प्राप्त अधिकारअन्तर्गत राजनीतिक आधारमा गरेको निर्णयका सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्मा कसैले सहमति दिएको थियो वा थिएन भन्नेजस्ता प्रश्न उठाउन नमिल्ने भनी सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको छ । त्यसैगरी हरिप्रसाद नेपालसमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरीजाप्रसाद कोइरालासमेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दा (नेकाप स्वर्ण शुभजन्मोत्सव विशेषांक २०५२, पृष्ठ ८९) मा राजनीतिक कारणको औचित्य वा पर्याप्तताको क्षेत्रभित्र अदालतले प्रवेश गरी शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तबमोजिम मूल्याङ्कन गर्न नमिल्ने भनी सिद्धान्त कायम भएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६७१०१२८ को निर्णयमा उल्लिखित सिद्धान्तहरूको समेत त्रुटि विद्यमान रहेको देखियो ।

तसर्थ यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६७१०१२८ को निर्णय यस अदालतबाट नेकाप २०४८, अङ्क १२, नि.नं. ४४२०, पृष्ठ ८१० र नेकाप स्वर्ण शुभजन्मोत्सव विशेषांक २०५२, पृष्ठ ८९ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने अनुमति प्रदान गरिदिएको छ भन्ने व्यहोराको यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०६८।४।१० मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक/विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्ताका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री शेरबहादुर के.सी., श्री तुलसी भट्ट, श्री टीकराम भट्टराई र श्री बल्लभ बस्नेतले मन्त्रिपरिषद्ले संविधानको धारा ६३(३)(ग) बमोजिम संविधानसभामा

सदस्य मनोनयन गर्दा राजनीतिक सहमति प्राप्त गरेको छ वा छैन भन्ने प्रश्न राजनीतिक प्रश्न हो । यो प्रश्नको निराकरण अदालतबाट हुन सक्दैन । तर प्रस्तुत विवादमा प्रधानमन्त्री स्वयंले राजनीतिक सहमतिबाटै निवेदक श्यामसुन्दर गुप्तासमेतका २६ जनालाई संविधानसभामा मनोनयन गरिएको हो भनी लिखितजवाफ दिनुभएको हुँदा त्यस्तो सहमतिबिना मनोनयन भएको रहेछ भन्ने अवस्था पनि छैन । सात राजनीतिक दलको मिति २०६५।३।११ को निर्णय र नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) को मिति २०६५।२।१२ र २०६५।३।११ को पत्र समेतबाट निवेदक श्यामसुन्दर गुप्तालाई मनोनयनका लागि सिफारिश गरेको भन्ने समेत स्पष्टै छ । यस्तो अवस्थामा सात राजनीतिक दलको सहमतिबिना मन्त्रिपरिषद्बाट निवेदक श्यामसुन्दर गुप्ताको मनोनयन भएको भनी निजको मनोनयनसम्बन्धी मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बदर गर्ने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा सो निर्णय बदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी/रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायण भाले राजनीतिक सहमतिको आधारमा शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्ने अन्तरिम संविधानको परिकल्पना भएको अवस्थामा राजनैतिक सहमतिबिना नै विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई संविधानसभामा मनोनयन गरेको मन्त्रिपरिषद्को निर्णय संविधानविपरीत हुँदा उक्त निर्णय बदर गरेको संयुक्त इजलासको आदेश सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(२) बमोजिम सुनुवाइमा सरिक हुने अनुमतिप्राप्त खुशीलाल मण्डलका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री देवेन्द्रलाल नेपाली तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री मिथिलेशकुमार सिंहले नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) को मिति २०६५।१।१७ र १८ गतेको बैठकबाट अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) बमोजिम संविधानसभामा मनोनयन हुने सदस्यका लागि उक्त पार्टीका तर्फबाट खुशीलाल मण्डलको नाम सिफारिश गरेको अवस्थामा पार्टीबाट निष्काशित श्यामसुन्दर गुप्तालाई मनोनयन गर्ने गरेको मन्त्रिपरिषद्को विवादित निर्णयमा नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) को सहमति नरहेको स्पष्टै छ ।

तसर्थ पार्टीले आधिकारिक रुपमा सिफारिश नगरेको व्यक्तिलाई मनोनयन गरेको मन्त्रिपरिषद्को उक्त त्रुटिपूर्ण निर्णय बदर गरेको संयुक्त इजलासको फैसला सदर कायमै रहनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

त्यसैगरी सुनुवाइमा सरिक हुन अनुमतिप्राप्त नेपाल सद्भावना पार्टीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री लेखनाथ भट्टराईले विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्ता आफैले हस्ताक्षर गरेका पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दाको आदेशमा उल्लिखित कागजातहरू निजले फैसलाअघि थाहा नपाएको भन्ने निस्साको आधार नै त्रुटिपूर्ण छ । पार्टीको मिति २०६५।१।१७ र १८ को निर्णयबाट संविधानसभामा मनोनयनका लागि खुशीलाल मण्डलको नाम सिफारिश भइसकेको अवस्थामा पुनः अर्को व्यक्तिको नाम पठाउनुपर्ने कारण नै नभएकोले विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई मनोनयन गरेको भन्ने पार्टीको पत्रलाई मान्यता दिन मिल्दैन भनी बहस गर्नुभयो । विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले लिखित बहसनोटसमेत पेश गर्नुभएको छ ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको उल्लिखित बहससमेत सुनी आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत विवादमा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :-

- (१) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३(३)(ग) बमोजिम मन्त्रिपरिषद्बाट २६ जना सदस्यहरू संविधानसभामा मनोनयन गर्दा कसैको सिफारिश वा सहमति आवश्यक पर्छ वा पदेन र त्यस्तो सिफारिश वा सहमतिको आधारमा मनोनयन गरिएको हो वा होइन भन्ने प्रश्न न्याययोग्य (justiciable) हुन्छ हुँदैन ?
- (२) निवेदक श्यामसुन्दर गुप्तालाई अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) बमोजिम संविधानसभाको सदस्यमा मनोनयन गर्ने मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५।३।२० को निर्णय बदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।१०।२८ को आदेश संविधानसम्मत् छ, छैन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) का तर्फबाट तत्कालीन कोषाध्यक्ष तेजकान्त भा रिट निवेदक र श्यामसुन्दर गुप्तासमेत विपक्षी भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट

निवेदकको मुख्य माग नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) को राष्ट्रिय कार्यसमितिको मिति २०६५।१।१७ र १८ को बैठकद्वारा अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) बमोजिम संविधानसभामा मन्त्रिपरिषद्बाट राजनीतिक सहमतिका आधारमा मनोनयन हुने २६ जना सदस्यहरूमध्ये उक्त पार्टीका तर्फबाट खुशीलाल मण्डलको नाम सिफारिश गरिएकोमा निजलाई मनोनयन नगरी पार्टीबाट निष्कासित श्यामसुन्दर गुप्तालाई सात दलको बैठकमा समेत सहभागी गराई निजलाई नै संविधानसभा सदस्यमा मनोनयन गरेको मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५।३।२० को निर्णय असंवैधानिक रहेको हुँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पार्टीका आधिकारिक उम्मेदवार खुशीलाल मण्डललाई संविधानसभा सदस्यमा मनोनयन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रहेको छ ।

३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ मा संविधानसभाको गठनसम्बन्धी प्रावधान रहेको छ जसअनुसार सापेक्षिक निर्वाचन प्रणाली, समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र मनोनयन गरी तीन किसिमको मिश्रित प्रणालीबाट संविधानसभाको गठन हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सोसम्बन्धमा उक्त धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (क) (ख) र (ग) मा रहेका व्यवस्थाहरू निम्नानुसार छन् :-

- (क) प्रशासकीय जिल्लालाई निर्वाचन जिल्ला कायम गरी संविधानसभाको निर्वाचन हुनुभन्दा अघिको राष्ट्रिय जनगणनाबाट निश्चित भएको जनसंख्याको आधारमा त्यस्ता जिल्ला र सदस्य संख्याबीचको अनुपात यथासम्भव समान हुने गरी धारा १५४क. बमोजिम व्यवस्था भएको निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगबाट निर्धारण भएबमोजिम दुईसय चालीस निर्वाचन क्षेत्र कायम गरी प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रबाट एकजनाका दरले पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणालीअनुसार निर्वाचित सदस्य,
- (ख) सम्पूर्ण मुलुकलाई एक निर्वाचन क्षेत्र मानी राजनीतिक दललाई मत दिने समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीअनुसार निर्वाचित हुने तीन सय पैत्तीस सदस्य,

(ग) राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्तिहरू र खण्ड (क) र (ख) बमोजिमको निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका आदिवासी जनजातिमध्येबाट सहमतिका आधारमा मन्त्रिपरिषद्बाट मनोनयन हुने छब्बीस जना सदस्य

४. प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) को उपरोक्त प्रावधान अध्ययन गर्दा संविधानसभाका लागि २६ जना सदस्यहरू मन्त्रिपरिषद्ले सहमतिका आधारमा मनोनयन गर्नुपर्ने भन्ने देखिन आउँछ । तर उक्त सहमति कस्तो सहमति हो भन्ने परिभाषा र मन्त्रिपरिषद्ले को कसबाट कसरी सहमति प्राप्त गर्नुपर्ने हो भन्ने प्रक्रियागत पक्षमा समेत उक्त धारा ६३(३)(ग) मा केही उल्लेख भएको पाइँदैन ।

५. अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) मा प्रयुक्त “सहमति” शब्दको अर्थलाई रिट निवेदक र विपक्षीहरूले आ-आफ्नै अर्थमा सुभाएको देखिन्छ । सोसम्बन्धमा रिट निवेदक र निजतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको कथन अन्तरिम संविधानको धारा ३८ (१) को स्पष्टीकरणअनुरूप सात राजनीतिक दल र नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) को सहमतिमा मन्त्रिपरिषद्बाट मनोनयन हुनुपर्नेमा श्यामसुन्दर गुप्ता पार्टीबाट निष्काशित व्यक्ति भएको हुँदा निजलाई पार्टीको सिफारिश र सहमति रहेको छैन भन्ने रहेको छ । विपक्षी (अर्थात् पुनरावलोकन गरिपाउँ भन्ने प्रस्तुत निवेदनका निवेदक) श्यामसुन्दर गुप्ता र निजतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको जिकीर चाहिँ संविधानको धारा ६३(३)(ग) मा प्रयुक्त उक्त सहमति शब्दको तात्पर्य मन्त्रिपरिषद्भित्रको सहमति हो, राजनीतिक दल विशेषको सहमति आवश्यक छैन तथापि निज श्यामसुन्दर गुप्ताका हकमा पार्टी (नेपाल सद्भावना पार्टी आनन्दीदेवी) र सात राजनीतिक दलको सिफारिशसमेत प्राप्त छ भन्ने रहेको छ । तत्सम्बन्धमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६७/०१/२८ को आदेशको ठाउँ ठाउँमा “सिफारिश गर्ने Authority र मनोनयन गर्ने Authority बेग्लै र फरक अस्तित्वका देखिन्छन्”, “ सिफारिश गर्ने Body राजनीतिक दल र मनोनयन गर्ने Body मन्त्रिपरिषद्

हो”, “श्यामसुन्दर गुप्तालाई सिफारिश गर्ने पार्टी विभिन्न समूहमा विभाजित भएको हुँदा पार्टीबाट निज सिफारिश हुन सकेको अवस्था देखिँदैन”, “सात पार्टीको सहमतिविना मन्त्रिपरिषद्ले मनोनयन गर्न नसक्ने हुँदा मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बदर गरिएको छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा सात राजनीतिक दल र सम्बन्धित राजनीतिक दलको सिफारिश वा सहमतिलाई संयुक्त इजलासले मनोनयनको पूर्वशर्त मानेको देखिन्छ ।

६. रिट निवेदन तथा लिखितजवाफ र बहसको क्रममा समेत अन्तरिम संविधानको धारा ३८ (१) मा वर्णित राजनीतिक सहमतिको प्रसँग उठाइएको हुँदा सोसम्बन्धमा विवेचना गर्नु आवश्यक देखिएको छ । राजनीतिक सहमति र प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति तथा मन्त्रिपरिषद्को गठनका सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३८ मा भएको व्यवस्था निम्नानुसार रहेको छ :-

मन्त्रिपरिषद्को गठन: (१) राजनीतिक सहमतिका आधारमा प्रधानमन्त्री र निजको अध्यक्षतामा मन्त्रिपरिषद्को गठन हुनेछ ।

स्पष्टीकरण: यस संविधानको प्रयोजनका लागि “राजनीतिक सहमति” भन्नाले संवत् २०६३ साल कात्तिक २२ गते राजनीतिक सहमति कायम गर्ने नेपाली कांग्रेस, नकपा (एमाले), नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक), जनमोर्चा नेपाल, नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी), नेपाल मजदूर किसान पार्टी, संयुक्त वाम मोर्चा नेपाल सहितका सात राजनीतिक दलहरू र ने.क.पा. (माओवादी) बीचको सहमति सम्झनु पर्छ ।

७. नेपालमा प्रजातन्त्र र अग्रगमनका लागि भएका २००७ साल, २०४६ साल र २०६२/६३ साल लगायतका सबै आन्दोलनहरू राजनीतिक दल तथा प्रजातान्त्रिक शक्तिहरूको अगुवाइमा भएका देखिन्छन् । राजनीतिक दल तथा प्रजातान्त्रिक शक्तिहरू बीचको एकता र समझदारी आन्दोलनपूर्व र आन्दोलनका बखत मात्र नभई आन्दोलनपश्चात् आन्दोलनका उपलब्धिहरूलाई रक्षा गर्ने प्रयोजनका लागि पनि कायमै रहनु पर्ने कुरामा जोड दिएको देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावना हेर्दा राजनीतिक सहकार्य र सहमतिमा भएका विगतका तिनै क्रान्ति र

आन्दोलनहरूको स्मरण गर्दै वर्तमान अन्तरिम संविधानसमेत राजनीतिक सहमतिबाटै तयार भएको तथ्यको घोषणा गरिएको पाइन्छ। अन्तरिम संविधानको धारा ३८(१) मा अन्तरिम अवधिमा प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति र मन्त्रपरिषद्को गठनसमेत राजनीतिक सहमतिकै आधारमा गर्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। उक्त धारा ३८(१) को स्पष्टीकरण खण्डमा प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति र मन्त्रपरिषद्को गठन गर्ने प्रयोजनका लागि राजनीतिक सहमतिको परिभाषा गर्दा, मुलुकमा व्याप्त सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्य तथा लोकतन्त्र र शान्तिको स्थापनाका लागि भएको जनआन्दोलनका नेतृत्वकर्ता राजनीतिक दलहरू नेपाली कांग्रेस, नेकपा (एमाले), नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक), जनमोर्चा नेपाल, नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी), नेपाल मजदूर किसान पार्टी, संयुक्त वाममोर्चा नेपाल र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीचको सहमतिलाई सम्झनु पर्दछ भन्ने परिभाषा गरी लोकतन्त्र र शान्तिका पक्षधर आन्दोलनकारी राजनीतिक शक्तिहरू बीचको सहमतिलाई नै द्वन्द्वोत्तर कालमा पनि सरकार सञ्चालनको आधारको रूपमा निरन्तरता प्रदान गरिएको पाइन्छ।

८. अन्तरिम संविधानको धारा ३८(१) मा प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति र मन्त्रपरिषद्को गठनका लागि सात राजनीतिक दल र ने.क.पा.(माओवादी) बीचको “राजनीतिक सहमति” लाई आवश्यक मानिएको र धारा ६३(३)(ग)मा संविधानसभामा मन्त्रपरिषद्बाट २६ जना सदस्यहरू मनोनयन गर्ने सन्दर्भमा समेत “सहमति” शब्दको प्रयोग भएको हुँदा सो शब्दले धारा ३८(१) को स्पष्टीकरण खण्डमा परिभाषा गरिएबमोजिम सात राजनीतिक दलको सहमतिलाई नै जनाउने हुनाले उल्लिखित सात राजनीतिक दलहरूको सहमति वा सिफारिशबिना मन्त्रपरिषद्बाट संविधानसभामा सदस्यहरूको मनोनयन हुन सक्तैन भन्ने नै रिट निवेदकको जिकीर र यस अदालत संयुक्त इजलासको निर्णयाधारसमेत रहेको देखिन्छ।

९. अन्तरिम संविधानको धारा ३८(१) तथा धारा ६३(३)(ग) का उपरोक्त व्यवस्थाहरूबाट कार्यकारिणी र विधायिकी दुवै अंगहरूको गठन र सञ्चालनमा संविधानले सहमतिको प्रक्रियालाई

प्राथमिकता र प्रोत्साहन दिएको देखिन आउँछ। संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गरी संविधानसभामार्फत् देशका लागि नयाँ संविधान उपलब्ध गराउने वातावरण सिर्जना गर्नु अन्तरिम संविधानको उद्देश्य भएको परिप्रेक्ष्यमा वर्तमान अन्तरिम अवधिमा राज्यका राजनीतिक अंगहरूको गठन र सञ्चालनमा बहुमत र अल्पमतको गणितीय आधारलाई भन्दा राजनीतिक दलहरूबीचको सहकार्य र पारस्परिक सहमतिलाई अन्तरिम संविधानले प्रोत्साहित गर्नुका पछाडि रहेका असल नियतहरूको बारेमा शंका गर्न सकिँदैन। तथापि मन्त्रपरिषद्ले संविधानसभामा २६ जना सदस्यहरू मनोनयन गर्ने सम्बन्धमा अन्तरिम संविधानको धारा ६३ (३)(ग) मा अभिव्यक्त “सहमति” शब्दले कस्तो सहमतिलाई जनाउँदछ, त्यस्तो सहमतिका पात्रहरू को हुन सक्तछन् र उक्त सहमति हासिल गर्ने जिम्मेवार निकाय र सहमति हासिल गर्ने प्रक्रिया के हो भन्ने प्रश्नहरू निरोपण हुनुपर्ने देखिन्छ।

१०. उल्लिखित प्रश्नहरूको निरोपण गर्ने क्रममा सर्वप्रथम वर्तमान अन्तरिम संविधानले वरण गरेको मुलुकको शासन प्रणालीसम्बन्धी केही आधारभूत पक्षहरूका विषयमा विवेचना गर्नु आवश्यक देखिन्छ। अन्तरिम संविधानको धारा ३७(१) मा नेपालको कार्यकारिणी अधिकार मन्त्रपरिषद्मा निहित हुनेछ भन्ने प्रावधान रहेको छ। धारा ३८(१) मा प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति र मन्त्रपरिषद्को गठन राजनीतिक सहमतिको आधारमा हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७/०१/२८ मा भएको निर्णयमा “अहिलेसम्म हाम्रो व्यवस्था संसदीय व्यवस्था नै मान्नु पर्छ। संसदीय व्यवस्थाको मन्त्रपरिषद्मा मन्त्रपरिषद्ले गर्ने कुनै निर्णयमा सबै Cabinet Ministers को सहमति आवश्यक पर्दैन। प्रधानमन्त्रीको निर्णय नै मन्त्रपरिषद्को निर्णय हो” भन्ने उल्लेख गरी प्रस्तुत विवादको निरोपण गर्दा हाम्रो शासन प्रणालीलाई वेस्टमिनिस्टर मोडेलको संसदीय प्रणाली र प्रधानमन्त्रीय प्रणालीको रूपमा चित्रित गर्दै मन्त्रपरिषद्भित्रको सहमतिलाई महत्व नदिएको देखिन्छ।

११. अन्तरिम संविधानको धारा ३८(१) को प्रावधानअनुसार गठन हुने मन्त्रपरिषद् बहुमतीयभन्दा

पनि सहमतिय प्रकृतिको हुन्छ, भन्ने सम्बन्धमा माथि विवेचना भइसकेको छ । बहुमतीय प्रक्रियाबाट बनेको मन्त्रिपरिषद्मा पनि एकभन्दा बढी दलहरूको सहभागितामा बनेको अवस्थामा त्यस्तो गठबन्धनबाट निर्मित मन्त्रिपरिषद्को प्रधानमन्त्रीको स्थिति बहुमतप्राप्त एकै दलबाट निर्वाचित प्रधानमन्त्रीको भन्दा फरक हुने हुन्छ । त्यस्तो अवस्थामा धारा ३८ अन्तर्गत प्रधानमन्त्रीले आफ्नो दलबाहेक अन्य दलको तर्फबाट मनोनीत मन्त्रीहरूको हकमा सम्बन्धित दलको सहमतिबिना आफूखुशी जिम्मेवारी तोक्न, हेरफेर गर्न वा पदबाट हटाउनसमेत सक्ने देखिँदैन । त्यस्तो गर्ने प्रयास गरेमा प्रधानमन्त्री स्वयंले बहुमत गुमाउनसक्ने खतरा रहन्छ । हाम्रो अन्तरिम संविधानले वर्तमान अन्तरिम अवधिमा प्रधानमन्त्रीलाई आफ्नो बहुमत जोगाउन वा नयाँ जनादेश प्राप्त गर्न व्यवस्थापिका-संसद विघटन गरी निर्वाचनमा जानेजस्तो विकल्प दिएकोसमेत देखिँदैन । दलहरू बीचको निरन्तर सहकार्य, सामञ्जस्य र सहमतिको आधारमा मन्त्रिपरिषद्को संरचना तयार पार्नु र सञ्चालन गर्नुपरेको बाध्यात्मक अवस्थालाई बिसरेर मन्त्रिपरिषदलाई प्रधानमन्त्रीको इच्छाधीन संरचना मानेर प्रधान मन्त्रीको निर्णय नै मन्त्रिपरिषद्को निर्णय हुने वेस्टमिनिस्टर मोडेलको मन्त्रिमण्डलीय पद्धतिको रूपमा चित्रित गर्नु उपयुक्त देखिँदैन । अन्तरिम संविधानले मन्त्रिपरिषद्को अवधारणालाई स्वीकार गरेको भए पनि त्यो वेस्टमिनिस्टर मोडेलको हो भन्नु संविधानले स्वीकार गरेको सहमतिय राजनीतिक परिवेश र संक्रमणकालीन धरातलीय यथार्थको अनुकूल हुने देखिँदैन । मन्त्रिमण्डल बेलायती प्रकृतिको संसदीय ढाँचामा मात्र नभई अन्य शासन प्रणालीमा पनि रहने हुँदा मन्त्रिपरिषद् भन्ने बित्तिकै निरपेक्षरूपमा वेस्टमिनिस्टर मोडेलको मात्र हुन्छ भन्ने ठान्नु त्रुटिपूर्ण हुन्छ ।

१२. नेपालमा वर्तमान अन्तरिम अवधिमा राजनीतिक शक्तिहरू विशिष्ट परिस्थितिमा रहेको तथ्यलाई हृदयङ्गम गरी संक्रमणकालमा ती शक्तिहरूको सन्तुलित व्यवस्थापन गर्नेतर्फ अन्तरिम संविधानका प्रबन्धहरू परिलक्षित रहेको हुँदा यस्तो विशिष्ट राष्ट्रिय राजनीतिक परिवेशलाई उपेक्षा गरी वेस्टमिनिस्टर ढाँचाको प्रधानमन्त्रीय पद्धति भनी अन्तरिम संविधानको

धारा ३७ र ३८(१) अन्तर्गत गठन हुने मन्त्रिपरिषदलाई अति सामान्यीकरण (Generalization) गर्नु वस्तुगत हुने देखिँदैन ।

१३. संविधानमा लेखिएका व्यवस्थाहरू सोबमोजिम नै क्रियाशील हुने हुनाले मन्त्रिपरिषद्बाट सहमतिको आधारमा संविधानसभामा २६ जना सदस्यहरू मनोनयन गरिनेछन् भनी अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) मा स्पष्टरूपमा लेखिएको कुरालाई कुनै बेलायती ढाँचाको संसदीय पद्धतिभित्रको मन्त्रिमण्डलीय परम्परालाई उद्धृत गर्दै प्रधानमन्त्री एकलैले मनोनयन गर्ने भन्ने अर्थमा चित्रित गरी मन्त्रिपरिषद्बाट सहमतिका आधारमा मनोनयन गरेको भन्ने जिकीरलाई गौण तुल्याउनु मनासिब हुने देखिन आउँदैन ।

१४. संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७/१०/२८ मा भएको निर्णय हेर्दा अन्तरिम संविधानको धारा ६३ (३)(ग) मा अभिव्यक्त सहमति शब्दले सात राजनीतिक दलको सहमतिलाई इंगित गर्दछ, र सात राजनीतिक दलको सहमतिबिना मन्त्रिपरिषद्बाट उक्त धाराबमोजिम संविधानसभा सदस्यको मनोनयन हुन सक्दैन भन्ने अर्थ गरी सात राजनीतिक दलको सहमति नरहेको भन्ने आधारमा निवेदक श्यामसुन्दर गुप्तालाई संविधानसभा सदस्यमा मनोनयन गर्ने गरेको मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५/३/२० को निर्णय बदर गरेको देखिन्छ ।

१५. सो सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्बाट संविधानसभामा २६ जना सदस्य मनोनयन गर्ने गरी मिति २०६५/३/२० मा निर्णय हुँदाको अवस्थामा बहाल रहेको धारा ३८(१) को स्पष्टीकरण खण्डमा परिभाषा गरिएका सात राजनीतिक दलहरूको सहमतिलाई संयुक्त इजलासले अनिवार्य मानेको देखिन्छ । प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति र मन्त्रिपरिषद्को गठन गर्ने सम्बन्धमा धारा ३८(१) मा “राजनीतिक सहमति” शब्दको प्रयोग गरी सोही धाराको स्पष्टीकरण खण्डमा सो शब्दको परिभाषा गरिएको देखिन्छ । मन्त्रिपरिषद्बाट संविधानसभामा २६ जना सदस्य मनोनयन गर्ने सन्दर्भमा धारा ६३(३) (ग) मा “सहमति” शब्दको प्रयोग भएको देखिन्छ । यसरी धारा ३८(१) मा छुट्टै विशिष्ट परिभाषा सहितको “राजनीतिक सहमति” भन्ने शब्दावलीको प्रयोग भएको

देखिँदा धारा ६३(३)(ग) मा प्रयुक्त “सहमति” शब्दले पनि सोही अर्थ ग्रहण गर्दछ भन्न मिल्ने देखिँदैन ।

१६. अन्तरिम संविधानको धारा ३८(१) बमोजिम राजनीतिक सहमतिको आधारमा मन्त्रपरिषद् गठन गर्ने कुरा र मन्त्रपरिषद्ले धारा ६३(३)(ग) बमोजिम सहमतिमा संविधानसभामा सदस्य मनोनयन गर्ने कुरा उस्तै हुन् भन्न सकिँदैन । धारा ३८(१) को परिभाषा राजनीतिक सहमति गर्नुपर्ने पात्रहरूको नाम र प्रक्रियासहितको परिभाषा हो भने धारा ६३(३)(ग) को सहमति त्यस्ता कुनै पात्र र प्रक्रिया नतोकिएको (Unqualified) अर्थात् खुला प्रकृतिको सहमति हो भन्ने देखिन आउँछ । त्यसैले धारा ६३(३)(ग) को सन्दर्भमा संयुक्त इजलासले निर्णयमा उल्लेख गरेजस्तो छुट्टै कुनै निकाय (Body) ले औपचारिक रूपमा मनोनयनको सिफारिश गर्ने र मन्त्रपरिषद्ले सोबमोजिम मनोनयन गर्ने भन्ने बाध्यात्मक प्रक्रियाको बोध हुन आउँदैन ।

१७. संविधानले मनोनयन गर्ने जिम्मेवारी दिएको मन्त्रपरिषद्ले आवश्यक ठानेको परामर्श वा सहमति प्राप्त गर्दछ र त्यो संविधान वा कानूनको कुनै व्यवस्थाको प्रतिकूल देखिँदैन भने त्यसमा यस अदालतले पुनरावलोकन गर्ने अवस्था आउँदैन । संविधानले नै सहमतिको प्रक्रिया नतोकेको अवस्थामा सो सहमतिको सम्बन्धमा निर्णय लिन वा सहमति प्राप्त गर्ने उपयुक्त प्रक्रिया अवलम्बन गर्न मन्त्रपरिषद् स्वतन्त्र नै रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

१८. मन्त्रपरिषद्ले त्यसरी संविधानसभामा सदस्य मनोनयन गर्दा को कोसँग परामर्श गर्नु पर्दथ्यो वा को कोसँग परामर्श गरेको छ तथा परामर्शबाट को को सिफारिश भए वा कोही किन छनौट भए वा भएनन्, छनौटको आधार के थियो भन्नेजस्ता कुराहरू संविधानले नतोकेको अवस्थामा यो अदालत आफैँले मापदण्ड निर्धारण गरी मन्त्रपरिषद्को विशुद्ध कार्यक्षेत्रभित्र पुनरावलोकनको आवरणमा अदालत प्रवेश गर्नु मनासिव हुँदैन ।

१९. अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) मा मन्त्रपरिषद्ले हासिल गर्नुपर्ने सहमतिको स्पष्ट परिभाषा र सहमति प्राप्त गर्नुपर्ने निश्चित प्रक्रिया निर्धारण नगरेको अवस्थामा मन्त्रपरिषद्ले उक्त धाराबमोजिम नै संविधानसभामा कसैलाई मनोनयन गरिएको हो

भनी आधिकारिक रूपमा व्यक्त गर्दछ भने संविधानबमोजिमको सहमति थिएन भन्न सक्ने आधार हुँदैन । मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट सहमति नभएको भन्ने स्पष्ट देखिँदैन भने अन्य तर्कको आधारमा सहमति थिएन वा छैन होला भनी अनुमान गर्न पनि मिल्दैन । मन्त्रपरिषद्ले गरेको मनोनयनमा मन्त्रपरिषद्मा सामेल रहेको कसैले वा कुनै राजनीतिक दलले तत्काल आधिकारिक रूपमा विरोध जनाएको भन्ने पनि देखिन आएको छैन । यथार्थमा मन्त्रपरिषद्को निर्णयलाई खण्डित वा वर्गीकृत गरेर हेर्न मिल्ने पनि देखिँदैन । सिँगो निर्णयको अनुहारबाट जे देखिएको छ, त्यही रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ, न कि त्यसभित्र पनि असहमति थियो कि भनी खेतल !

२०. यस प्रसँगमा संविधानसभामा सदस्य मनोनयन गर्दा मन्त्रपरिषद्ले सहमतिमा गर्नुपर्दछ भन्ने अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) को प्रावधान मन्त्रपरिषद्दुपर नै लक्षित छ र सो प्रावधान मन्त्रपरिषद्बाहेक अरु कसैदुपर परिलक्षित छैन र हुन पनि सक्दैन भन्ने कुरालाई हृदयङ्गम गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यस अदालतबाट कार्यपालिका वा विधायिकाका कार्यहरूको न्यायिक पुनरावलोकन हुनसक्छ भन्नुको तात्पर्य ती अंगहरूलाई नै प्रतिस्थापन गरी उनीहरूले गर्ने कार्य यो अदालत आफैँले सम्पन्न गर्ने भन्ने होइन । तसर्थ न्यायिक प्रक्रिया र मापदण्डका माध्यमबाट निरोपण हुन नसक्ने राजनीतिक सुभ्रुभ्रु र उपयुक्तताका आधारमा राजनीतिक प्रक्रियाबाटै निरोपण हुने विषयहरूमा न्यायिक हस्तक्षेप वाञ्छनीय हुँदैन भन्ने मान्यता रहिआएको छ । यससम्बन्धमा हरिप्रसाद नेपालसमेत वि. प्रधानमन्त्री गिरीजाप्रसाद कोइरालासमेत भएको रिट निवेदन (नेकाप स्वर्ण शुभजन्मोत्सव विशेषाङ्क, २०५२ पृष्ठ ८९) मा यस अदालतबाट राजनीतिक कारणको औचित्य वा पर्याप्तताको क्षेत्रभित्र अदालतले प्रवेश गरी मूल्यांकन गर्न शक्तिपृथक्कीकरणको सिद्धान्तअनुकूल हुँदैन भन्ने सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको देखिन्छ ।

२१. अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) बमोजिमको सहमति धारा ३८ अन्तर्गतको जस्तो सहमति नभई मन्त्रपरिषद् भित्रको सहमति भन्ने कुरा यस अधि नै प्रष्ट गरिसकिएको छ । तथापि रिट

निवेदकले सहमति प्राप्त गर्नुपर्ने भनी दावी गरेको सात राजनीतिक दलहरूले संविधानको धारा ६३(३) (ग) बमोजिम संविधानसभामा २६ जना सदस्य मनोनयन गर्ने विषयमा सहमति कायम गरी मन्त्रपरिषद्लाई सुझाव दिएको भन्ने मिसिलसंलग्न मिति २०६५।३।१९ को सातदलको निर्णयबाट देखिएको अवस्था रहेको छ। यसको अलावा मन्त्रपरिषद्का तर्फबाट प्रस्तुत उक्त लिखितजवाफमा “नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) बमोजिमका सदस्यहरू राजनीतिक सहमतिको आधारमा विभिन्न दलको सिफारिशबमोजिम विभिन्न व्यक्तिहरू सिफारिश भइआएको र नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) बाट मिति २०६५।३।१९ मा रुपन्देही जिल्ला सिद्धार्थनगर नगरपालिका वडा नं. ५ मिलनचोक बस्ने श्री श्यामसुन्दर गुप्ताको नाम सिफारिश भइआएको तथा तत्काल भएको ७ राजनीतिक दलको बैठकमा समेत निज गुप्ताले नै प्रतिनिधित्व गरेकोले श्री श्यामसुन्दर गुप्ता समेतका २६ जना व्यक्तिहरूलाई संविधानसभाको सदस्यमा मनोनयन गर्ने गरी मिति २०६५।३।२० को बैठकबाट निर्णय भएको छ। अतः राजनीतिक सहमतिको आधारमा कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायबाट भएको निर्णय कानूनअनुरूपकै हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ। यसरी मनोनयनकर्ता मन्त्रपरिषद्का प्रधानमन्त्री स्वयंले श्यामसुन्दर गुप्तालाई सात राजनीतिक दल (जसमा नेपाल सद्भावना पार्टी आनन्दीदेवीको समेत प्रतिनिधित्व रहेको) को सिफारिशबमोजिम संविधानसभा सदस्यमा मनोनयन गरिएको हो भनी जवाफ दिइरहेको अवस्थामा यस अदालतबाट त्यस्तो सहमति प्राप्त थिएन कि भन्नेतर्फ अन्वेषण प्रारम्भ गर्नु र त्यसका आधारमा कुनै निर्णय गर्नु शक्तिपृथक्कीकरण र न्याययोग्यता (Justiciability) सम्बन्धी मान्य सिद्धान्तहरूको प्रतिकूल हुन्छ।

२२. निवेदक श्यामसुन्दर गुप्तालगायतका २६ जना व्यक्तिहरूलाई मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।३।२० को एउटै निर्णयबाट मनोनयन गरिएको देखिन्छ। ती सबै व्यक्तिहरूको हकमा भिन्नाभिन्नै किसिमले सहमति निर्माण भएको भन्ने जिकीर

विपक्षी/रिट निवेदकको पनि रहेको देखिन्छ। एउटै निर्णयबाट मनोनयन भएको अवस्थामा कसैको हकमा सहमति नरहेको भए त्यो विशेष रूपले प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ। स्वयं मन्त्रपरिषद्ले सहमतिबाट मनोनयन गरेको हो भनी भनिरहेको अवस्थामा सो खण्डनीय देखिन आउँदैन। एउटै प्रक्रियाअन्तर्गत एकैपटक भएको निर्णय कसैका हकमा संविधानसम्मत, रीतपूर्वकको भन्ने र कसैका हकमा बेरीतको भन्ने मिल्ने पनि देखिन्छ। रिट निवेदनमा श्यामसुन्दर गुप्तामा संविधानसभा सदस्य बन्नका लागि संविधानमा वर्णित खास अयोग्यता रहेको भन्ने वा निज संविधानको धारा ६३(३)(ग)मा परिभाषित विशेष वर्ग बाहेकको भन्ने प्रश्न उठाइएको पनि देखिन्छ। वस्तुतः मन्त्रपरिषद्को एउटै निर्णयबाट सिफारिश भएकाहरू बीच कुनै बोधगम्य आधार र कारण बिना भिन्नभिन्न वा भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्न पनि मिल्दैन। मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।३।२० को उक्त निर्णय समग्रमा रीतपूर्वक वा विधिसम्मत छैन नभनेसम्म निवेदक/विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्ता एकजनाका हकमा मात्र प्रक्रियागत प्रश्न उठाई अलग्याएर हेर्न मिल्ने देखिन्छ।

२३. अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३)(ग) ले राष्ट्रिय जीवनमा योगदान पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्ति समेतबाट संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने गरी मनोनयनको परिकल्पना गरेको छ। निवेदक/विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्ता त्यस्तो विशिष्ट व्यक्तिमा पर्ने वा नपर्ने भन्ने कुरा पनि मनोनयन गर्नेले नै भन्ने कुरा हो। त्यसको पुनः परीक्षण गर्ने गुञ्जाइस संविधानले राखेको देखिँदैन। त्यसको बाबजूद पनि अन्तर्वस्तुमा प्रवेश गर्ने हो भने अदालत राजनीतिक प्रश्नहरूमा सीधा प्रवेश गर्ने अवस्था रहन्छ, जुन संविधानले अनुमति दिएको विषय कदापि होइन।

२४. अन्तरिम संविधान स्वयं राजनीतिक सहमतिका आधारमा बनेको र सहमतिलाई संविधानले पहिलो प्राथमिकताको रूपमा मूलप्रवाहीकरण गरेको सन्दर्भमा संविधानले राजनीतिक संवाद, सहकार्य र गठबन्धनको सम्भावनालाई उघारेको हुनाले धारा ६३ (३)(ग) बमोजिम संविधानसभामा सदस्य मनोनयन गर्ने सिलसिलामा दल विशेषका आकांक्षा वा प्रत्याशीहरूको स्वार्थ वा सरोकार हुनु तथा त्यस नाताले

प्रतिष्पर्धात्मक प्रयास गर्नु स्वभाविक हुन्छ । अधिकारप्राप्त निकायले सहमतिय आधारमा निर्णय गरेको भए पनि वा निर्णय गर्ने निकायभित्र त्यस्तो सहमति यथार्थमा निर्माण भएको भए पनि त्यस्तो प्रक्रियाबाट भएको निर्णयमा अन्यले प्रश्न उठाउन खोज्नु पनि अस्वभाविक हुँदैन । तथापि अदालतले विवादित निर्णय संविधानको व्यवस्थाको अधीनमा रही भएको हो होइन, अधिकारप्राप्त अधिकारीले निर्णय गरेको हो होइन र संविधानले स्पष्टरूपमा तोकेको प्रक्रिया, मापदण्ड वा सीमाअन्तर्गत रहेर निर्णय भएको हो होइन भन्ने कुरालाई नै मुख्य रूपमा विचार गर्नसक्ने हुन्छ ।

२५. प्रस्तुत विवादमा अन्तरिम संविधानको कुनै खास शर्त वा व्यवस्थाको उल्लंघन गरी मन्त्रपरिषद्दले विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई संविधानसभामा मनोनयन गरेको हो भनी रिट निवेदकले देखाउन सकेको अवस्था छैन । यससम्बन्धमा मनोनयन गर्नका लागि मन्त्रपरिषद् नै सक्षम निकाय हो भन्ने कुरामा विवाद नभएकोले अधिकारविहीन निकायबाट मनोनयन भएको भन्न सकिने अवस्था पनि रहेको छैन ।

२६. मन्त्रपरिषद्दले मनोनयन गर्दा अनौपचारिक रूपमा कुनै आन्तरिक समझदारी गर्नसक्ने भए पनि संविधानले कुनै खास राजनीतिक दलको लागि निश्चित सिट संख्या तोकेको नदेखिएको अवस्थामा कुनै खास दलबाट अमूक संख्यामा मनोनयन हुनुपर्ने भनी किटान गर्न र सोको कार्यान्वयन गराउन सकिने पनि हुँदैन । साथै सो प्रयोजनका लागि कुनै खास दलको सहमति खास रूपमा प्राप्त गर्नुपर्ने भन्न पनि निर्धारित औपचारिक प्रक्रियाको अभावमा मिल्ने देखिँदैन । कुनै व्यक्तिको मनोनयन गर्दा संविधानसम्मत हुने र अर्कोको मनोनयन गर्दा असंवैधानिक हुने भन्ने व्यक्तिगत खालको आधार संविधानले तोकेको हुँदैन र त्यसो गर्न पनि मिल्दैन । यसरी हेर्दा निवेदक/विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई अन्तरिम संविधानको धारा ६३ (३)(ग) बमोजिम संविधानसभामा मनोनयन गर्ने गरेको मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।३।२० को निर्णय असंवैधानिक रहेको भन्ने देखिन आउँदैन । विपक्षी/रिट निवेदकले अपरिहार्य भनी दावी गरेको “राजनीतिक

सहमति” को कुरा गर्ने हो भने पनि मिति २०६५।३।१९ को सात राजनीतिक दलहरूको बैठकले कसैको नाम किटान नगरिकन अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३) (ग) बमोजिम संविधानसभामा मनोनयन गर्ने जिम्मेवारी मन्त्रपरिषद्लाई सुम्पेको देखिँदा त्यस्तो सहमति नभएको भन्ने पनि देखिँदैन ।

२७. अब निर्णय गर्नुपर्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत रिट निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।१०।२८ मा निर्णय हुँदा सात राजनीतिक दलको सिफारिशबिना मन्त्रपरिषद्दले मनोनयन गरेको देखिएको भन्ने आधारमा उक्त रिट निवेदनका विपक्षी एवं पुनरावलोकन गरिपाऊँ भन्ने प्रस्तुत निवेदनका निवेदक श्यामसुन्दर गुप्तालाई संविधानसभा सदस्यमा मनोनयन गरेको मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।३।२० को निर्णय बदर गर्ने गरी निर्णय गरेको देखिन्छ ।

२८. माथि प्रश्न नं. १ को सन्दर्भमा विश्लेषण हुँदा निवेदक/विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई संविधानसभा सदस्यमा मनोनयन गरेको मिति २०६५।३।२० को निर्णयमा मन्त्रपरिषद्दमा सहमति कायम नभएको भन्ने देखिन नआएको परिप्रेक्ष्यमा मन्त्रपरिषद्दले अन्तरिम संविधानको धारा ६३(३) (ग) बमोजिम आफूलाई प्राप्त अधिकारअन्तर्गत संविधानसभा सदस्यमा मनोनयन गरेको देखिएको र रिट निवेदकले भन्नुभए जस्तो संविधानको धारा ६३(३)(ग) को सहमति विना निवेदक/विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई मनोनयन गरेको भन्ने नदेखिएको भै संविधानसम्मत नै मनोनयन गरेको देखिएकोले रिट निवेदकको मागबमोजिम विपक्षी मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।३।२० को निर्णय बदर गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

२९. त्यस्तो ठहर्‍याउनु पर्नेमा निवेदक / विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्तालाई मनोनयन गर्ने गरेको मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।३।२० को निर्णय बदर हुने ठहर्‍याएको र रिक्त पदमा अर्को मनोनयन गर्ने गरी भएको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।१०।२८ को आदेश उपरोक्त उल्लिखित आधारहरूमा संविधानसम्मत नदेखिएकोले सो आदेश बदर गरिदिएको छ । संयुक्त इजलासको आदेश बदर हुने ठहरेको हुँदा अब उक्त आदेशले खारेज गरेको

निवेदक/विपक्षी श्यामसुन्दर गुप्ताको संविधानसभाको सदस्यता पुनर्स्थापित गर्नु भनी संविधानसभाका अध्यक्षलाई लेखिपठाई मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।
उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल कात्तिक १७ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८६६७

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
फौ.पु.नं. ०६४-CR-०५८३
फैसला मिति: २०६८।७।२५।६
मुद्दा : गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार
गरेको ।

पुनरावेदक वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको अनुसन्धान अधिकृत चेतनाथ
घिमिरेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. ४ धुम्बाराही बस्ने
पूर्व प्रहरी महानिरीक्षक अच्युतकृष्ण खरेल
समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.अध्यक्ष श्री भूपध्वज अधिकारी

मा.न्या.सदस्य श्री कोमलनाथ शर्मा

मा.न्या.सदस्य श्री चोलेन्द्र शम्शेर ज.ब.रा.

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अन्तर्गत अनुमानित कसूरमा कुनै राष्ट्रसेवकउपर अभियोग लगाउँदा सो दफा १५ सँगै दफा ३ को मागदावी लिइनु आवश्यक हुन आउँछ । किनकी सो ऐनको दफा ३ अन्तर्गतको कसूरको अभियोग दावीसँग दफा १५ अन्तर्गतको कसूरको अभियोग दावीलाई

अन्योन्याश्रित र अन्तरसम्बन्धित नमान्ने हो भने दफा १५ अन्तर्गतको कसूरमा दण्ड सजाय नहुने अवस्था हुन जान्छ । जो कानूनले कल्पना गरेकै होइन । अतः दफा १५ मा अनुमानित कसूरका सम्बन्धमा भएको व्यवस्था आफैमा स्वतः क्रियान्वित हुने निरपेक्ष व्यवस्था नहुँदा सो अन्तर्गतको कसूरमा सजायको मागदावी लिंदा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को अन्य दफा त्यसमा पनि दफा ३ अन्तर्गतको अभियोग दावी स्वतः लिएको अवस्था हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र दफा १५ को कसूरमा सोही दफाहरू समेतको सजाय माग गरी दायर गरिएको अभियोगपत्रलाई इन्कार गरी प्रथमतः अन्य दफाअन्तर्गतको कसूर र सजायको समेत छुट्टै अभियोग लागेको अवस्था हुनुपर्ने, अनि मात्र दफा १५ अन्तर्गतको कसूर कायम गरी माग दावी लिएको हुनुपर्छ भनी अर्थ गर्दा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र मिसिलको वस्तु तथ्य समेतको विपरीत हुनुका साथै कानूनलाई सार्थकता नदिने, कसूरलाई वेकसूर कायम गर्ने गरी कानूनको व्याख्या र प्रयोग हुन जान्छ, जो न्यायको रोहमा बाञ्छनीय नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

- कुनै एउटा विषयको उजुरीउपर छानबीन हुँदा त्यसमा थप कारवाही अगाडि बढाई रहनु नपर्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णयले सो आयोगलाई प्रतिवादीको वारेमा भविष्यमा कुनै छानबीन गर्न नै विवन्धित गर्ने भन्ने हुँदैन । कुनै एउटा खास घटना वा कामको विषयमा कसैको कुनै उजुरी परी कुनै व्यक्ति उपर छानबीन हुँदा मुद्दा चलाउन वा कारवाही गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिई त्यस्तो उजुरी तामेलीमा राख्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट एकपटक निर्णय भएको आधारमा मात्रै भ्रष्टाचार निवारण ऐनअन्तर्गतको कुनै कसूरमा त्यस्तो

व्यक्तिउपर थप अनुसन्धान गर्न र अभियोग लगाउन बाधा नपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- कुनै ऐनलाई खारेज गर्ने गरी पछि लागू भएको कुनै अर्को ऐन क्रियाशील रहेको भए पनि त्यस्तो ऐनले खारेज गरेको अधिल्लो ऐन लागू रहेका बखत भए गरेको कुनै कामकारवाहीका हकमा तहकीकात र कानूनी कारवाही गरी दण्ड सजाय गर्न पछिल्लो ऐनको व्यवस्थाले बाधा नपुऱ्याउने र त्यस्तो काम कुराको हकमा पहिलेको ऐनबमोजिम नै कारवाही गर्न मिल्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- विषय विषयको लागि छुट्टै कानून बनिरहेको अवस्थामा जुन विषयलाई जुन कानूनले नियमित र व्यवस्थित गर्ने हो, त्यो विषयमा सोही विशेष कानूनको प्रावधान आकर्षित हुन्छ । विषय विषयमा बनेको कानूनमा कुनै व्यवस्था रहेनछ भने त्यस स्थितिमा मात्र अर्को सामान्य कानूनको सान्दर्भिक व्यवस्थालाई अनुशरण गर्नु कानूनसम्मत र उचित हुन्छ । तर, विशेष प्रकृतिको विषयमा छुट्टै कानूनी व्यवस्था भइरहेको वा त्यस्तो विशेष कानूनको व्यवस्था र अर्को कुनै कानूनको व्यवस्थामा विरोधाभाष देखिएको स्थितिमा पनि खास विषयका लागि बनेको विशेष कानूनको प्रावधान नै बाध्यात्मक रूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा विषय विषयमा छुट्टै कानून निर्माण गर्नुपर्ने औचित्य र आवश्यकता नै नरहने हुन्छ । त्यसैले अदालतले आफूसमक्ष विचाराधीन विवाद निरोपण गर्दा यो सर्वमान्य न्यायिक मान्यताबाट विचलित हुनु बाञ्छनीय नहुने ।

(प्रकरण नं.१४)

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ भ्रष्टाचारको कसूर, त्यसबापत हुने दण्ड सजाय र त्यस्तो कसूरमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादलगायतको कानूनी प्रबन्ध गर्न बनेको विशेष प्रकृतिको र

आधारभूत कानूनी प्रावधानसहितको (Self Contained) ऐनको रूपमा विद्यमान हुँदाहुँदै भ्रष्टाचारको कसूरमा दण्ड सजाय र हदम्याद समेत निर्धारण गर्ने सो विशेष ऐनको व्यवस्थालाई अनुशरण नगरी दण्ड सजायको हकमा मात्रै सो ऐनको प्रावधान आकर्षित हुने तर हदम्यादको विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को व्यवस्था आकर्षित हुने भन्ने अर्थ गर्दा कानूनको व्याख्या र प्रयोग गलत र निरर्थक हुनुको साथै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को उद्देश्यमा नै प्रतिकूल असर पर्नजाने ।

(प्रकरण नं.१६)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेशकुमार थापा

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री हरिहर दाहाल र श्री सुशीलकुमार पन्त एवं विद्वान अधिवक्ता श्री सतिशकृष्ण खरेल अवलम्बित नजीर:

नेकाप २०६६ नि.नं. ८२०० पृ. १२३५

सम्बद्ध कानून:

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा दफा ३, ७, १०, १५ र २४क
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) र (२)

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: विशेष अदालत, काठमाडौंको फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ अनुसार वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार रहेको छ:-

प्रहरी महानिरीक्षक अच्युतकृष्ण खरेलले आफ्नो पदीय दायित्वको दुरुपयोग गरी विभिन्न सरकारी कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई प्रभावमा पारी काठमाडौं महाराजगञ्जस्थित शिक्षण अस्पताल पछाडिको ६ रोपनी सरकारी जग्गा आफन्तहरूका नाममा दर्ता गरी भ्रष्टाचार गरेको भनी द.नं. ११०७३ मिति २०५९।२।१२ र द.नं.११०६४ मिति २०६०।२।१६ मा आयोगमा पर्न आएका

उजुरीहरू तथा पूर्व प्रहरी महानिरीक्षक अच्युतकृष्ण खरेलको कुल स्वआर्जित सम्पत्तिमध्ये ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरको रु.१० लाखको शेयर रकम समेत जम्मा रु.५०,५१,३०३६० बराबरको सम्पत्तिको आयस्रोत पुष्टि हुन आएको देखिएन भन्ने समेत व्यहोराको सम्पत्ति न्यायिक जाँचवुझ आयोगको प्रतिवेदन ।

अच्युतकृष्ण खरेलले प्रहरी सँगठनअन्तर्गतको सार्वजनिक पदमा जम्मा अवधि ३० वर्ष ५ महीना २२ दिन कार्यरत रहेको देखिएको ।

अच्युतकृष्ण खरेलले आफ्ना बहिनी नीला उप्रेती, भाउजू पद्मा खरेल र भतिजो विनोद खरेलको नाममा का.म.न.पा. ३ टिचिङ्ग हस्पिटल पछाडिपट्टि करिव ६(छ) रोपनी पर्ती जग्गा नेपाल सरकारको नामबाट आफ्ना बहिनी, भाउजू र भतिजोको नाममा दर्ता गरेर २०५१।१।१९ र ०६।०।१२२ मा विक्री गरी अप्रत्यक्ष लाभ लिएको भन्ने मिति २०६०।२।१६ मा विनोद के.सी. तथा २०५१।२।१२ मा दीपक थापाले गरेको उजुरी सम्बन्धमा हेर्दा का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. २२घ कि.नं.८७ को क्षेत्रफल १-८-०-० को जग्गाधनी गंगादेवी, लोकबहादुर, सूर्य कमल र कि.नं.८६को क्षेत्रफल ३-०-३-० को जग्गाधनी गंगादेवी र दुबै कि.नं.को मोही पञ्चनारायण मानन्धर देखिएको ।

जग्गाधनीबाट उक्त जग्गाहरू मध्येको कि.नं. ८६ को जग्गा सीता शर्मा र पद्मा खरेलले, कि.नं ८७ को जग्गा नीला उप्रेतीले र कि.नं. ४४९ को जग्गा विनोद खरेलले मिति २०४९।५।८ मा खरीद गरेको देखिएको ।

यसरी सरकारी पर्ती जग्गा दर्ता गरी गराई खाएको भन्ने उजुरीबमोजिम जग्गा दर्ता गराएको नभई साविक नापीकै अवस्थामा आवादी जनिएर विभिन्न व्यक्तिका नाममा फिल्डबुक तयार भई छुट्टै छुट्टै कित्तामा मोही समेत कायम रही छुट्टै व्यक्तिका नाममा दर्ता कायम रहेको जग्गा खरीद विक्री भएको देखिएकोले उजुरी सम्बन्धमा केही कारवाही गरी रहनु पर्ने देखिएन ।

सार्वजनिक पद धारण गरेपछि आर्जन गरेका चल अचल सम्पत्तिको विवरण :

(क) घर जग्गा :

सम्पत्ति धनीको नाम: आयूष खरेल

१. का.जि., का.म.न.पा. वडा नं. २३त कि.नं. २५४ को क्षेत्रफल ०-१४-०-० रोपनी जग्गा अच्युतकृष्ण

खरेलको नाममा खरीद गरेको मध्ये कित्ताकाट भई कि.नं. ४३८ र ४३९ कायम हुन आएकोमा ४३८ को क्षेत्रफल ०-२-२-२ रोपनी जग्गा राम खरेललाई मिति २०५३।५।५ मा विक्री गरी कि.नं.४३९ को क्षेत्रफल ०-११-१-२ बाँकी रहेकोमा २०५७।१।२० मा अंशबण्डाको लिखत पासगरी निजका एकमात्र छोरा आयूष खरेलका नाममा हाल कायम रहेको (खरीद निर्मित मिति २०४१।१।२२) रु.२२,७५,०००।-

२. का.जि., जोरपाटी गा.वि.स वडा नं. ५ख को कि.नं. २३४ को क्षेत्रफल १-०-१-० रोपनी जग्गा मीना खरेलका नाममा खरीद गरी २०५७।१।२० मा अंशबण्डाको लिखत पासगरी निजका छोरा आयूष खरेलका नाममा हाल कायम रहेको (मिति २०५०।६।८ मा खरीद निर्मित) रु. ११,१७,१८७।५०

३. काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २३(त) को साविक कि.नं. ४३५ हाल कायम कि.नं. ४७४ को क्षेत्रफल ०-६-०-० रो. जग्गा (मिति २०५३।५।५ मा खरीद) १२,००,०००।-
४. ऐ.ऐ. कि.नं. ४३१ को क्षेत्रफल ०-१-३-० रोपनी जग्गा अच्युतकृष्ण खरेलको नाममा खरीद भई २०५७।१।२० मा अंशबण्डाको लिखत पास गरी निजका छोरा आयूष खरेलका नाममा हाल कायम रहेको मूल्य (मिति २०५३।५।५ मा खरीद) रु. ३,५०,०००।-

५. काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला साठीघर गा.वि.स वडा.नं. १ को कित्ता नं. ४२ को क्षेत्रफल २-७-२-० रोपनी जग्गा मिति २०५४।२।५ मा खरीद) हालको मूल्य रु. २,०७,३७५।-

६. काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला साठीघर गा.वि.स वडा.नं. १ को कित्ता नं. २९६ को क्षेत्रफल २-१३-२-१ रोपनी जग्गा (मिति २०५४।८।२९ मा) खरीद हालको मूल्य रु. १९,९३३।९

७. का.जि. जोरपाटी गा.वि.स. ५ख को कि.नं. २७७ क्षेत्रफल ०-२-२-३.५ रोपनी जग्गा (मिति २०५४।१।०।९ मा) खरीद हालको मूल्य रु.१,८६,९१४।०६

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, मंसिर

८. का.जि. जोरपाटी गा.वि.स. ५ख को कि.नं. २७६ क्षेत्रफल ०-२-२-३.५ रोपनी जग्गा (मिति २०५४।११।१० मा) खरीद हालको मूल्य रु.१,८६,९१४।०६
९. चितवन जिल्ला, नारायणगढ ५क को कि.नं. ४६३ को क्षेत्रफल ०-४-४ विगाह जग्गा मीना खरेलका नाममा खरीद गरी २०५७।१।२० मा अंशबण्डाको लिखत पास गरी निजका छोरा आयूष खरेलका नाममा रहेको जग्गा (मिति २०५५।८।१५ मा) खरीद हालको मूल्य रु. २,५२,०००।-
१०. चितवन जिल्ला नारायणगढ ५क को कि.नं. ४९३,४९६ र ४९९ को क्षेत्रफल क्रमशः ०-०-५.२५, ०-०-५ र ०-०-१७ विगाह जग्गा २०५७।१।२० मा अंशबण्डाको लिखत पासगरी निजका छोरा आयूष खरेलका नाममा रहेको (मिति २०५६।९।१९ मा) खरीद जग्गा क्रमशः हालको मूल्य रु.१५,७५०।-, १५,०००।- र ५१,०००।- गरी जम्मा रु.८१,७५०।-
११. चितवन जिल्ला नारायणगढ ५क को कि.नं. ५१३ को क्षेत्रफल ०-५-७.५ विगाह जग्गा २०५७।१।२० मा अंशबण्डाको लिखत पासगरी निजका छोरा आयूष खरेलका नाममा रहेको जग्गा हालको मूल्य रु. ३,२२,५००।-
१२. काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) स्थित कि.नं. ३५० को जग्गा बिक्री गरी प्राप्त गरेको रकम रु. ८,२५,०००।-
१३. काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) स्थित कि.नं. ३४८ को जग्गा बिक्री गरी लिएको रकम रु. ६,२७,३४३।७४
१४. काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) स्थित कि.नं. २७८ को जग्गा बिक्री गरी लिएको रकम रु. १३,१०,५४६।८७
- सम्पत्ति धनीको नाम:** मीना खरेल
१. जिल्ला काभ्रेपलाञ्चोक पलाञ्चोक गा.वि.स वडा नं. ४ को कि.नं. ४५६ को क्षेत्रफल ६-०-२-२ रोपनी जग्गा मिति २०५१।४।१७ मा खरीद निर्मित) रु. ५,०७,२८१।२५
२. जि.का.म.न.पा. वार्ड नं. २३त को कि.नं. २०१ को क्षेत्रफल ०-५-०-० रोपनी जग्गा मिति २०५२।१।४ मा खरीद निर्मित ३,७५,०००।-
३. (क) काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २३(त) को साविक कि.नं. ४३५ कि. का. भई कायम कि.नं. ४७५ को क्षेत्रफल ०-६-०-० रो. जग्गा (मिति २०५३।५।१५ मा खरीद निर्मित) रु. ४,५०,०००।-
- (ख) ऐ.ऐ. जग्गामा २०५३ सालमा कभर्ड एरिया ४६४७.४० वर्गफीटको रु.३३,८०,१७०।२० रकमको लागतमा (२०५३ मा) निर्मित घरको हालको मूल्य रु.४०,६२,७५७।१०
- (ग) ऐ.ऐ. घरमा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनबमोजिम फर्निचर उपकरणहरू (२०५३ मा खरीद) को मूल्य रु.५,८६,८६२।-
४. (क) चितवन जिल्ला नारायणगढ ५क को कि.नं. १४ र ३७६ क्षेत्रफल क्रमशः ०-३-१२.२५ र ०-८-९.७५ गरी जम्मा क्षेत्रफल ०-१२-० विगाह जग्गा खरीद चितवन जिल्ला नारायणगढ स्थित ५क को कि.नं. ३७६ को क्षेत्रफल ०-८-९.७५ को जग्गा (मिति २०५३।१।१७ मा खरीद) को क्रमशः मूल्य रु. २,१६,७५०।- र ५,०९,२५०।- गरी जम्मा रु. ७,२६,०००।-
- (ख) ऐ.ऐ. जग्गामा १८८३.७० वर्गफीटमा २०५५ मा रु.११,६७,६५८।५३ को लागतमा निर्मित घरको हालको मूल्य रु. १४,०२,८८५।२७
- (ग) ऐ.ऐ. घरमा रहेका फर्निचर र फर्निचरको मूल्याङ्कन प्रतिवेदनअनुसार हालको मूल्य रु.१,२४,७००।९४
- सम्पत्ति धनीको नाम:** मीना खरेल र आयूष खरेल
१. जि.का.म.न.पा. वार्ड नं. २३त को साविक कि.नं. ४३६ को क्षेत्रफल ०-८-०-० जग्गा किताकाट भई कि.नं. ४७६ र ४७७ कायम भए भई आधा/आधा जग्गा मीना खरेल र निजका छोरा आयूष खरेलका नाममा हाल कायम रहेको मिति २०५३।५।१५ मा खरीद निर्मित) रु. ११,००,०००।- जम्मा १,८२,९७,९५१।३९
- (ख) बैंक/वित्तीय संस्थामा रहेको मौज्दात :
- खातावालाको नाम:** अच्युतकृष्ण खरेल
१. नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजार, बचत ०४५३१५० मा मिति ०६।०।२।२८ मौज्दात रु.१६,३२९।-

८६६७-नेपाल सरकार विरुद्ध अच्युतकृष्ण खरेल समेत

२. प्रिमियर फाइनान्स मुद्दती खाता नं. ३-०४१७ मा मिति २०६०।२।१ सम्मको मौज्दात रु. १५,००,०००।-
३. प्रिमियर फाइनान्समा मुद्दती खाताको ब्याज जम्मा हुने खातामा रहेको मिति २०६०।२।१ सम्मको मौज्दात रु. १,१८,५९७।६१
४. नेपाल बैंक लिमिटेड बनेपा बचत खाता नं. ३८९८ मा मिति २०६०।२।१ सम्मको मौज्दात रु. ५,३४३।८४
६. नविल बैंक लि. बचत खाता (वन्द गरेको डलर खाता)
७. नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीबजार, मुद्दती खाता नं. ६२/८६६ मा हाल रहेको रु. १,५४,७००।-
३. युनियन फाइनान्स, मुद्दती खाता नं. १७८२१६०२ (मिति २०६०।१।२२ मा बन्द भएको)
४. नविल बैंक लि. मुद्दती ०२०४९६ मा रहेको ५०,०००।-
५. स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक लि., बचत खाता नं. १८०२४४३८४०१ (मिति २०६०।४।९ सम्म) मौज्दात रु. ४३,३९१।८२ जम्मा रु. २२,४७,५४९।६९

(ग) शेयर खरीद सम्बन्धी विवरण :

शेयरधनीको नाम: अच्युतकृष्ण खरेल

खातावालाको नाम: मीना खरेल

८. नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीबजार बचत ०६६८७५० मा रहेको रु. ३,६९९।९६
१. युनियन फाइनान्स मुद्दती खाता नं. ०१७८३९६०२ मिति २०६०।१।२२ मा बन्द भएको
२. नविल बैंक लि. ०११००१३६०८८०१ (मिति ०६०।३।२९ सम्म) रु. १,०८,४३९।५२
३. नविल बैंक लि. बचत नं. ०२१०२१५६०९३०१ वन्द गरेको डलर खाता

आयुष खरेल

१. नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीबजार शाखा बचत ०८०७५५० (मिति ०६०।३।३२ सम्म) रु. ३,६२८।७०
२. नविल बैंक लि. बचत नं. ०२१०२१५६०७००१ डलर खाता रु. ७८,२१०।-
३. नविल बैंक लि. ०११००१३६०८७०१ (०६०।३।१२ सम्म) रु. १८,०२०।३२

चाँदनी खरेल

१. नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीबजार शाखा बचत ५५०-०८६३९१ (मिति ०५९।२।३० सम्म) ३७४७।३७
२. नविल बैंक ०२१००१५६९६००१ (२०६०।२।२७ सम्म) रु. १,४३,५२१।५५

१. २०५६ सालमा युनियन फाइनान्सको ५० प्रति कित्ता शेयर १००। ले खरीद मूल्य रु. ५,०००।-
२. २०४२ सालमा नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंक लि.को ५० प्रति कित्ता शेयर १००। ले खरीद मूल्य रु. ५,०००।-
३. मिति २०५९।२।२६ मा नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंक लि. को १०० प्रति कित्ता शेयर ७८०। ले खरीद मूल्य रु. ७८,०००।-
४. २०५७/५८ मा नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंक लि.को ४८ प्रति कित्ता शेयर १००। ले खरीद मूल्य रु. ४,८००।- (हकप्रद)
५. २०५६ सालमा नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंक लि.को १७९ प्रति कित्ता शेयर १००। ले खरीद मूल्य रु. १७,९००।- (वोनस शेयर)
६. मिति २०५९।२।२७ मा नविल बैंक लि.को १०२ प्रति कित्ता शेयर रु. ७४०। ले खरीद मूल्य रु. ७५,४८०।-
७. मिति २०५९।६।१८ मा बैंक अफ काठमाडौंको ४०० प्रति कित्ता शेयर २७४। ले खरीद मूल्य रु. १,०९,६००।-

शेयरधनीको नाम: मीना खरेल

१. २०५६ सालमा युनियन फाइनान्सको ५० प्रति कित्ता शेयर १००। ले खरीद मूल्य रु. ५,०००।-
२. २०५०।१।२५ नेपाल लिभर लि. को ३० प्रति कित्ता शेयर १००। ले खरीद मूल्य रु. ३,०००।-
३. २०५६।१।२६ मा एन.आई.सी. बैंक २५० प्रति कित्ता शेयर १००। ले खरीद मूल्य रु. २५,०००।-
४. २०५२ सालमा ५० प्रति कित्ता शेयर १००। ले खरीद गरेको मूल्य रु. ५,०००।

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, मंसिर

५. २०५७/०५८ मा नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंक लि. ४८ प्रति कित्ता शेयर १००१ ले खरीद मूल्य रु.४,८००१ (हकप्रद)
 ६. २०५९।२।२६ मा नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंक लि. को १४९ प्रति कित्ता शेयर १००१ ले खरीद मूल्य रु.१४,९००१-(वोदस)
 ७. २०५० मा नेपाल एस.बी.आई.बैंकको ३० प्रति शेयर १००१ ले खरीद मूल्य रु. ३,०००१-
 ८. २०५० फागुनमा नेपाल एस.बी.आई.बैंकको ७२ प्रति शेयर १००१ ले खरीद मूल्य रु.७२,००१- (हकप्रद)
 ९. एस.बी.आई.बैंकको ६ प्रति शेयर १००१ ले खरीद मूल्य रु.६,००१-
- शेयरधनीको नाम: चाँदनी खरेल
१. २०५६ सालमा युनियन फाइनेन्सको ५० प्रति कित्ता शेयर १००१ ले खरीद गरेको मूल्य रु.५,०००१-
 २. २०५० सालमा एन.आई.डी.सी. क्यापिटल मार्केटको १००० प्रति कित्ता शेयर १०१ ले खरीद मूल्य रु.१०,०००१-
 ३. २०५६ सालमा नेपाल मर्चेण्ट बैंकिङ्ग एण्ड फाइनेन्स लि. को ७० प्रति कित्ता शेयर ५०१ ले खरीद मूल्य रु.३,५००१-
 ४. २०५० सालमा नेकोन एयर लि.को २६ प्रति कित्ता शेयर १००१ ले खरीद मूल्य रु.२,६००१- (६ कित्ता वोनस)
 ५. २०५० फागुनमा नेपाल एस.बी.आई.बैंकको ३० प्रति कित्ता शेयर १००१ ले खरीद गरेको मूल्य रु.३,०००१-
 ६. २०५० फागुनमा नेपाल एस.बी.आई.बैंकको ७२ प्रति कित्ता शेयर १००१ ले खरीद गरेको मूल्य रु.७,२००१- (हकप्रद)
 ७. नेपाल एस.बी.आई.बैंकको ६ प्रति कित्ता शेयर १००१ ले खरीद गरेको मूल्य रु.६००१- (वोनस)
- शेयरधनीको नाम: आयूष खरेल
१. २०५७।४।१० मा बैंक अफ काठमाडौंको १००० प्रति कित्ता शेयर ९५०१- ले खरीद मूल्य रु.९,५०,०००१-
 २. २०५९।३।१३ मा बैंक अफ काठमाडौंको ३०० प्रति कित्ता शेयर ३७६१- ले खरीद मूल्य रु.१,१२,८००१-
 ३. २०५६।८।३ मा ओम नर्सिङ्ग होमको १०,००० प्रति कित्ता शेयर १००१- ले खरीद मूल्य रु.१०,००,०००१-
 ४. २०५५।१०।१७ मा नेपाल प्रिन्टर्स एण्ड ट्रेडर्स को. लि. को १०० प्रति कित्ता शेयर १,०००१ ले खरीद मूल्य रु. १,००,०००१-
जम्मा रु. २५,६१,९८०१-
- (घ) राष्ट्रिय वचतपत्र बिक्री गरी प्राप्त रकम :अच्युतकृष्ण खरेलले निज स्वयं र निजकी पत्नी मीना खरेलका नाममा देहायबमोजिम राष्ट्रिय वचतपत्र खरीद गरी ती वचतपत्र बिक्री गरेबाट प्राप्त रकम लुकाए छिपाएको देखिन्छ ।
- मीना खरेलले मिति २०५७।१०।०६ मा राष्ट्रिय वचतपत्र २०६२ (घ), ००१७०६, रु.८,००,०००१- खरीद गरी मिति २०५८।१२।३० मा बिक्री गरेको
- (ङ) छोरालाई दिएको नगदको विवरण :
- मिति २०५७।१।२० मा एक मात्र छोरा आयूष खरेललाई अंशवण्डा गर्दा दिएको रकम (स.ज.नं. १५ अनुसार) नगद रु.१२,००,०००१ (वयान तथा व्यक्तिगत विवरण अनुसार)
- (च) सवारी साधन खरीद सम्बन्धी विवरण :
- मिति २०५४।३।३६ मा भन्सार सुविधामा बा.३ च २७९३ नं. को निशान कार अच्युतकृष्ण खरेलको नाममा खरीद गरेको रकम रु. ५,८३,१५११-
कूल सम्पत्ति (आरोपपत्रको तालिका नं. १३, १४, १५, १६, १७ र १८ अनुसार) - रु.२,५६,९०,६३२।०८ केही उल्लेख्य खर्चहरूको विवरण :
 - १९९७-२००३ सम्म आयूष खरेललाई निजी खर्चमा भारतको मणिपाल कलेजमा चिकित्सा विषय अध्ययन गराउँदाको खर्च ११,२०,०००१- (स.ज.नं. ५ र १०५ बमोजिम)
 - मिति २०५९।८।१३ मा छोरी चाँदनी खरेलको शुभ-विवाहमा गरेको खर्च रु.४,००,०००१- (स.ज. नं. ७ बमोजिम)
- जम्मा १५,२०,०००१-

हाल म का.म.न.पा. वडा नं. ४ धुम्बाराहीमा बस्दछु। मेरा परिवारका सदस्यहरूमा छोरा हाल भारतमा बस्दछन्। छोरीको विवाह भैसकेको छ। छोराछोरीहरूलाई स्कूलस्तरको पढाई साना कक्षामा छोरा वृहस्पति स्कूल, छोरी सेन्ट मेरिजमा र पछि काठमाडौंस्थित भारतीय राजदूतावास परिसरमा रहेको केन्द्रीय विद्यालयमा भएको हो। चिकित्सकको पढाई छोरीको दिल्लीस्थित लेडिज हार्डिजमा कल्चरल सिटमा अध्ययन गरेकी हुन्। प्रति महिना अधिकतममा रु.१ हजार लाग्दथ्यो। छोरोको हकमा BDS पढाईका लागि प्रतिवर्ष भा.रु. १ लाख जति दिने गरेको हुँ। छोराछोरीको पढाई खर्च मैले व्यहोरेको हो। खर्च कुन स्रोतबाट भयो र कति भयो भन्न सक्ने अवस्था भएन।

छोरीको विवाह २०५९ साल मंसिर १३ गते भएको हो। उक्त विवाहमा चल सम्पत्तिको हकमा मेरो पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त २० तोला सुन र चाँदीको हकमा पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त ५०० तोलामध्ये २५० तोला खर्च भएको हो। भोजमा र अन्य खर्च समेत गरी ४ लाख खर्च भएको हो।

काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.१० हाल वडा नं.३४ को कि.नं.५७९ को क्षेत्रफल ०-२-३ रोपनी जग्गा मूल्य रु.७,०००/- मा खरीद गरेको हुँ। ०-९-३-३ रोपनी जग्गामध्ये ०-७-०-० जग्गा मेरो पैतृक सम्पत्ति अंशबाट प्राप्त भएको धोवीधाराको डि.पी.सी. सहितको घरजग्गा दाजु राम खरेलसँग भाउजू पदमा खरेलको नामबाट सट्टा पट्टा गरेर लिएको कागजात यस आयोगमा पेश गरेको छु। कि.नं.४३१ क्षे.फ.०-१-३-० वाटो प्रयोजनको लागि दाई राम खरेलबाट लिएको हुँ। कि.नं.२५४ को १४ आना जग्गा मिति ०४११११२५ मा म अच्युतकृष्ण खरेलको नाममा मूल्य ४४,०००/- मा बकसपत्रको लिखतबाट खरीद गरेको भएपनि सोमध्ये २ आना २ पैसा जग्गाको मूल्य दाजु रामकृष्ण खरेलबाट प्राप्त गरी ११ आना २ पैसा जग्गाको मूल्य रु.३६,१५६/- मात्र मैले व्यहोरेको हुँ।

का.म.न.पा. वडा नं.१० हाल ३४ कि.नं.२५९ मा २०४२ सालमा घर निर्माण भएको हो। स्रोतको हकमा अंशबाट प्राप्त चल सम्पत्ति धुम्बाराहीको जग्गा विक्री, राशनबापत प्राप्त रकम, भत्ता र कृषि आयमध्येबाट निर्माण गरेको हो। निर्माण लागत

व्यक्तिगत विवरणमा उल्लेख गरेको छु। जम्मा रु.५,८३,१५६।८५ मा किनेको निसान सनीकारको स्रोत मैले २०६०।२।१४ को आयोग समक्ष पेश गरेको व्यक्तिगत विवरणमा खुलाएको छु। रु.१२ लाख छोरालाई भिन्न भएको हुँदा दिएको हो। साथमा रहेको रु.४,७५,३५१।४० को सम्बन्धमा सगोल परिवार बाहेक अन्यलाई व्यवहारको सिलसिलामा दिएको रकमवारे उल्लेख गर्ने महल व्यक्तिगत विवरणमा उल्लेख नभएको हुँदा सो महलमा उल्लेखसम्म गरेको हुँ।

सोनी टी.भी. लगायतका विद्युतीय उपकरणहरूको खरीदको स्रोत घरभाडा, कृषि, दै.भ्र.भत्तासमेतको बचत रकम हो। कृषि आयको हकमा मधेशको खेती, वगैँचा, पोखरी समेतको आय गरी २०३३ सालदेखि २०५२ सालसम्म प्रतिवर्ष एकलाख नव्वेहजार रुपैयाँ र ०५२ सालदेखि हालसम्म प्रति वर्ष एकलाख बीस हजार रुपैयाँ आय हुने गरेको छ। पहाडतर्फ २०५८ सालसम्म प्रतिवर्ष खाद्यान्नसहित औषत रु.७५,०००/- हुने गरेकोमा हाल आफैले गर्न लागेपछि अन्दाजी रु.१,५०,०००/- आय हुन थालेको छ। तलव, विभिन्न भत्ता बाहेक आय प्राप्त हुनेमा कृषि आय, घर भाडा, विभिन्न समयमा विक्रीको घर जग्गा भाडा, विभिन्न शेयरको लाभांश, तलव भत्तालगायतका विभिन्न स्रोतहरूबाट सञ्चित रकमको लगानीबाट प्राप्त व्याज, विभिन्न मितिमा भन्सारबाट प्राप्त सुराकी कमिशन, राशनबापत प्राप्त हुने रकम र दैनिक भ्रमण भत्ता स्वदेश र विदेश भ्रमणमा जाँदा आदि हुन्। विदेश भ्रमणमा जापानको तालीम तथा सेमिनारमा प्रतिदिन ६२ डलर प्राप्त गरेको छु। बचत हुन आएको १४०० डलर हो। इन्टरपोलमा भाग लिन र अन्य भ्रमणमा जाँदाको अवस्था स्थान हेरी प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट प्राप्त भत्तामा ६० प्रतिशतदेखि ७५ प्रतिशतसम्म बचत हुन्छ। पटक-पटक विदेश भ्रमणबाट करिब ५ लाख आर्जन हुनुपर्दछ। त्यसको आर्जनबाट टि.भि. र सवारी साधन खरीदमा खर्च गरेको छु।

२०५६ सालमा ओम नर्सिङ्ग होमको रु.१० लाखको शेयर खरीद गरेको हो। सो शेयर आयूष खरेलको नाममा खरीद गरिएको हो। कर्मचारी र व्यक्ति विशेषले आफ्नो घरायसी आय-व्ययको लेखा

स्रेस्ता राख्नुपर्ने कुनै वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्थानै नभएको हुनाले र व्यवहार पनि नभएको हुनाले सेवा प्रवेश गरेको ३३ वर्ष पछि सो समयदेखिको विवरणहरू माग गर्दा सबै कुराको स्मरण हुन र प्रमाण जुटाउन सम्भव नहुने कुरा समेत अनुरोध गर्दै प्राप्त भएसम्म सबूदहरू लगायत आयस्रोत प्रमाणित गर्ने अन्य प्रमाणहरू फेला परेसम्म र स्मरण भएसम्म पेश गर्नेछु। मैले देखाएको र मेरी पत्नी मीना खरेल, छोरा आयूष खरेलको नाममा रहेको निजहरूको अंशबण्डाबापत पाएको निजहरूको नाममा खरीद गरिएको सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति विवरण अन्यथा उल्लेख गरिएको अवस्थामा बाहेक मेरो निजी र पैतृक स्रोतबाटै आर्जित सम्पत्ति हुन्। त्यसको आर्जनमा निजहरूको कुनै संलग्नता छैन भन्ने कुरा समेत प्रष्ट पारेको छु।

छोरीको विवाह भोजमा खर्च भएको रु.४ लाखको आयस्रोतमा व्यक्तिगत विवरण फाराममा उल्लेख भएका आयस्रोत र घर जग्गा विक्री समेतबाट प्राप्त रकम हो। अंशबण्डाबाट अचल सम्पत्तिको हकमा मैले पेश गरेको अंशबण्डाबाट प्रष्ट हुनेछ। चलको हकमा सुन तोला २०, चाँदी ५०० तोला र नगद करिब २ लाख प्राप्त गरेको हुँ। नघौँको जग्गाहरू विभिन्न मितिमा विभिन्न मोलमा विक्री गरेको हुँ। सबैको मिति स्मरण भएन। मूल्यको हकमा प्रति विगाहा रु.२ लाखदेखि ९।१० लाख सम्ममा विक्री गरेको हो।

मेरा सहोदर भान्जा सुरेश उप्रेती कानून पनि पढेका र विश्वासिला व्यक्तिगत रूपमा व्यापारिक कारोवार गर्ने व्यक्ति पनि भएको हुनाले निजले जग्गा जमीन खरीद विक्री एवं सार्वजनिक सवारी साधन सञ्चालन इम्पोर्टको कारोवार गर्ने व्यक्तिलाई मबाट रकम लिइ मलाई कवुल गरेको भन्दा २ प्रतिशत वढी व्याजमा लगानी गर्ने गरेको थिएँ। मेरो भान्जा विश्वासी भएको हुँदा निजलाई कर्जा दिई लगानी गराएको हुँ। मलाई पाउनु पर्ने साँवा व्याज समयमा बुझाउने गरेको हुनाले उनले कसकसलाई लगानी गर्दथे, सोधखोज गर्नुपर्ने आवश्यक परेन। यसको अलावा सडक विभागमा काम गर्ने मेरो भतिजो नाता पर्ने केशरी खरेलले पनि मबाट रकम ऋणस्वरूप लिई सडकका ठेकेदारलाई लगानी गर्दथे। यसरी लगानी

गर्दा भान्जा सुरेश उप्रेती र भतिजा केशरी खरेलले मलाई १८ देखि २४ प्रतिशतसम्म व्याज दिने गर्दथे। स्रेस्ता नराखेको हुँदा कहिले कति कसलाई भन्ने स्मरण छैन। यसरी गरिएको लगानीबाट निजहरूबाट १० देखि १५ लाख रुपैयाँसम्म व्याजमार्फत् प्राप्त गरेको हो।

मेरी पत्नी विगत ९ महिनादेखि ओभरीको क्यान्सर रोगबाट पीडित रहेको र हाल पनि किमो थेरापीमा भएको हुँदा निज बयानको लागि आयोगसमक्ष आउन सक्ने अवस्था छैन र निजले पूर्ण वेड रेष्टमा बस्नु पर्ने भनी विशेषज्ञ डाक्टरको राय भएको कागजात पेश गरेको छु। निजको नाममा रहेका विभिन्न जमीन, घर, शेयर, बैंकमा रहेको नगद आदि अधिकांश लगानीहरू मेरो आयस्रोतबाट भएको हुँदा त्यसवारे निजको तर्फबाट म जवाफ दिन तयार छु। छोरा आयूष खरेल छुट्टी भिन्न भैसकेको भएपनि निजको नामको चल अचल सम्पत्ति पनि अधिकांश आयस्रोत मेरो नै हो।

का.म.न.पा.-२३(च) कि.नं.१२१ क्षे.०-१०-२-० रोपनी जग्गा २०३६ सालमा खरीद गरिएको

हो। यसको मूल्य रु.२४,०००/- हुनु पर्दछ। का.म.न.पा.२३ कि.नं.२५७ क्षे.फ.०-४-०-० रोपनी जग्गा २०४२।११।८ मा खरीद गरेको हो। चितवन जिल्ला, नारायणगढ ५क कि.नं. ३७६ क्षे.फ.०-८-९.७५ र कि.नं १४ क्षे.फ.०-३-१२.२५ विगाहा जग्गा मिति ०५३।१।७ मा खरीद गरिएको र मूल्यको हकमा कि.नं.१४ को रु.३७,०००/- र कि.नं.३७६ को १,७०,०००/- हो। काठमाडौँ जिल्ला जोरपाटी-५(ख) कि.नं.३५० क्षे.फ.१-०-२-०, कि.नं.३४८ क्षे.फ.०-९-०-२ र कि.नं.२३४ क्षे.फ.१-०-१-० रोपनी जग्गा २०५०।६।८ मा कुल १ लाख ३२ हजारमा खरीद गरेको हो। का.जि. जोरपाटी कि.नं.२७८ क्षे.फ.१-३-०-१ रोपनी जग्गा मिति २०५०।१।२।१७ मा रु.६० हजारमा खरीद गरेको हुँ। काभ्रे जिल्ला पलाञ्चोक गा.वि.स.-४ कि.नं.४५६ क्षे.फ.६-०-२-२ रोपनी जग्गा मिति २०५१।४।१७ मा रु.५ हजारमा खरीद गरिएको हो। का.जि.का.म.न.पा. २३ त कि.नं.२०१ कि.नं.०-५-०-० रोपनी जग्गा मिति २०५२ साल वैशाख महिनामा रु.७३,२००/- मा खरीद भएको हो। का.जि. का.म.न.पा. २३त कि.नं.४३६ क्षे.फ. ०-८-०-० रोपनी जग्गा मिति ०३८।११।१२ मा मेरो सहोदर भान्जा सुरेश उप्रेतीको

नाममा जम्मा मूल्य रु. ४५ हजारमा खरीद भएको हो । सो जग्गा खरीदगर्दा रु. २८,२५६।- सोही समयमा नै चुक्ता गरेको हुँ । मिति २०५३।५।५ मा घर व्यवहार मिलाउन न्यूनतम मूल्याङ्कनबमोजिम मूल्य राखी राजीनामा पारीत गरिएको हो ।

का.जि., का.म.न.पा. २३ त कि.नं. २०४/४३५ क्षे.फ. ०-१२-०-० रोपनी जग्गा मेरो सहोदर दाजु रामकृष्ण खरेलको पत्नी पद्मा खरेलको नाममा २०३८।१।१२ मा जम्मा मूल्य रु. ४५ हजारमा खरीद गरेको हो । सो खरीद गर्दा १२ आनाको हुने मूल्य रु. ४२,३८४।- सोही समयमा नै मैले चुक्ता गरेको हुँ । ०५३।५।५ मा घर व्यवहार मिलाउन साविकदेखि भाउजूको नाममा खरीद गरिएको जग्गामध्ये मैले चुक्ता गरिसकेको जति १२ आना जग्गा तत्काल मालपोत कार्यालयमा भएको न्यूनतम मूल्याङ्कनबमोजिम मूल्य राखी वकसपत्र पारीत गराई लिएको हुँ । का.जि.का.म.न.पा. २२४ कि.नं. ६१ क्षे.फ. ०-३-३-० रोपनी जग्गा र कि.नं. ६२ क्षे.फ. ०-३-२-० रोपनी जग्गाहरू २०४९ सालमा खरीद गरिएको हो । मूल्य ६९ हजार मात्र हो । चितवन जिल्ला नारायणगढ-५ (क) कि.नं. ४६३ क्षे.फ. ०-४-३ विगाहा जग्गा २०५५।८।१४ मा रु. ८४,०००।- हजारमा खरीद गरिएको हो । चितवन जिल्ला नारायणगढ ५क कि.नं. ४९३ क्षे.फ. ०-०-५.२५, कि.नं. ४९६ क्षे.फ. ०-०-५ र कि.नं. ४९९ क्षे.फ. ०-०-१७ विगाहा जग्गाहरू मिति ०५६।९।१९ मा मूल्य रु. २७,०००।- मा खरीद गरिएको हो । चितवन जिल्ला नारायणगढ ५क कि.नं. ५१३ क्षे.फ. ०-५-७.५ विगाहा जग्गा मिति ०५७।२।१ मा मूल्य रु. १,०७,०००।- मा खरीद गरिएको हो ।

काभ्रे जिल्ला, साठीघर भगवती-१ को कि.नं. ४२ क्षेत्रफल २-७-२-० रोपनी जग्गा २०५४ सालमा मूल्य १४,५००।- मा खरीद गरिएको हो । ऐ. ऐ. ठाउँको कि.नं. २९६ क्षे.फ. २-१३-२-१ रोपनी जग्गा २०५४ सालमा मूल्य रु. १५ हजारमा खरीद भएको हो । का.जि., जोरपाटी ५ख कि.नं. २७६ क्षे.फ. ०-२-२-३.५ रोपनी जग्गा २०५४ साल फागुनमा खरीद गरिएको हो, मूल्य २१,५००।- हो । का.जि., जोरपाटी ५ ख कि.नं. २७७ क्षे.फ. ०-२-२-३.५ रोपनी जग्गा २०५४ साल माघमा मूल्य रु. २१,५००।- मा खरीद गरिएको हो ।

मीना खरेलको नाममा का.जि.का.म.न.पा. ४ धुम्बाराहीमा निर्माण भएको घर ०५१ साल साउन २१

गते नक्सा पास प्रमाणपत्र लिई ०५३ साल असोजमा निर्माण सम्पन्न गरेको हो । सो घरको सजावटमा २०५४ सालमा रु. २ लाख खर्च भएको समेत गरी रु. १६ लाख हो । स्ट्रक्चरको हिसावले घर कहीं २ तल्ला कहिँ ३ तल्ला छ । कोठा १४।१५ छन् । मीना खरेलको नाममा चितवन जिल्ला, भरतपुर न.पा. ५ क स्थित कि.नं. १४ क्षे.फ. ०-१३-१२.२५ को जग्गामा भएको घरको निर्माण २०५७ सालमा शुरु गरी २०५९ सालसम्ममा सम्पन्न भएको हो । निर्माण लागत रु. ४ लाखदेखि ५ लाखसम्म हो । घर २ तल्लाको छ र जम्मा ४ कोठा छन् ।

पत्नी मीना खरेलले राष्ट्रिय बचतपत्र २०६२ घ रु. ८ लाखको खरीदको स्रोत बैकबाट लिएको ऋण लगानीबाट व्याजसहित फिर्ता भएको रकम, मेरो घरभाडा, कृषि आय र मैले भाइ नाताको उत्तम खरेल सँग सापटी लिएको रु. ११ लाखमध्येबाट खरीद गरिएको हो । छोरी चाँदनी खरेल ०५७ माघ २४ गतेदेखि वि.पि. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानमा मासिक रु. १४,५००।- तलवमा कार्यरत छन् । छोरा आयुष खरेलले विदेश जाँदा प्राप्त हुने सटही गरेको रकम खर्च नभई बचेको हुँदा प्रचलित कानूनको अधिनमा रही यु.एस. डलरको खाता खोलेको हो । स्रोतको हकमा मेरो कृषि आय, घरभाडा, जमीन विक्रीबाट प्राप्त रकम, तलव भत्ता, दैनिक भ्रमण भत्ताको बचत रकममध्येबाट हो । छोरा आयुष खरेलको नाममा नेपाल प्रिन्टर्स एण्ड ट्रेडर्स को-अपरेटिभ लि. को शेयर मेरो विभिन्न आयस्रोतहरूमध्ये तलव भत्ता, दै.भ्र. भत्ताबाट बचत रकम, कृषि आय, घरभाडा बानेश्वरको समेतबाट हो ।

२०५६ साल फागुन ६, ७ र १७ गते हिमालयन बैकबाट भिकेको रु. १५ लाख लगानी फिर्ता गोरखा फाइनान्सबाट ऋण लिई सकेपश्चात् प्राप्त भएकोले सोही फिर्ता रकम व्याजसहित र २०५६ साल वैशाख महिनामा भाई नाता पर्ने उत्तम खरेलबाट सापटी लिएको रु. ११ लाख अनुसूचीमा उल्लेख गरिएको आयस्रोत समेतबाट गोरखा फाइनान्सबाट लिएको ऋण चुक्ता गरेको हुँ । गोरखा फाइनान्सबाट लिएको ऋण छोटो समयको लगानीपश्चात् फिर्ता आएपछि सोही र मेरो अन्य आयस्रोतमध्येबाट हिमालयन बैकमा ०५७।१।१९ मा रु. २३ लाख बुझाई बैक ऋण चुक्ता गरेको हुँ ।

धोवीधाराको मेरो अंशमा प्राप्त गरेको घरमा २०३३ सालबाट २०४१ सालसम्म प्रतिवर्ष १३ हजारले रु.१,१७,०००/-प्राप्त गरेको हुँ। २०४३ सालबाट २०५७ सालसम्म वानेश्वरको घर भाडाबाट १७ लाख ३ हजार प्राप्त गरेको हुँ। जसको राजश्व तिरेको कागजात पेश गरेको छु। लामो समयको कुरा हुँदा को को भाडामा राखिए हाल स्मरण भएन। धुम्बाराहीको मेरो श्रीमतीको नाममा भएको घरभाडाबापत प्राप्त रकमको कर तिरेको कागजात समेत पेश गरेको छु। यसरी धोवीधारा, वानेश्वर र धुम्बाराहीको घरभाडा समेत गरी करिव ३० लाख प्राप्त गरेको हुँ। २०५७ सालमा वेलायत सरकारको आमन्त्रणमा वेलायत जाँदा सोही समयमा छोरा पनि गएको र त्यही समयमा पासपोर्टबाट पाउने सुविधा बचत भएवाट उक्त डलर खाता खोलेको हो, छोरालाई आमन्त्रण थिएन। पर्यटकको रूपमा गएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले अनुसन्धानमा गरेको बयान।

मेरो श्रीमान यु.के. मा करिव १० वर्ष बस्दा वर्षको रु.८ लाख सरदरले रु.८० लाख पठाउनुभयो। घरभाडाबाट वार्षिक अन्दाजी २ लाख आम्दानी हुन्छ। अच्युतकृष्ण खरेलको कि.नं.२५९ मा भएको घर जग्गा मैले रु.४५ लाखमा मिति २०५८।०।६ मा किनेको हो। उक्त जग्गा तथा घर खरीद गरेपछि घर मर्मतगर्दा माथि बाथरूम तल सर्भेन्ट क्वार्टर र आँगनमा टायल राख्दा अन्दाजी रु.२ लाख ५० हजार मर्मत खर्च लागेको छ भन्ने समेत व्यहोराको शोभा खनालले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान।

(क) स्रोत खुलेको सम्पत्तिको विवरण :

सम्पत्ति धनीको नाम: अच्युतकृष्ण खरेल

- युनियन फाइनान्सको २०५६ सालमा खरीद गरेको ५० कित्ता शेयरको रकम रु.५,०००/-
- २०५४।३।६ मा खरीद गरेको वा.३.च. २७९३ नम्बरको सन्ती निशान कारको मूल्य रु.५,८३,१५१/-
- नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंक लि. को विभिन्न मितिमा प्राप्त गरेको १७९ कित्ता शेयरको रकम रु.१७,९,०००/- (वोनस)
- नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेडको २०४२ सालमा खरीद गरेको ५० कित्ता शेयरको रकम रु.५,०००/-

- नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंक लि. को २०५७ सालमा खरीद गरेको ४८ कित्ता शेयरको रकम रु.४,८००/-
- नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंकको २०५९ सालमा १०० कित्ता शेयर खरीदको मूल्य रु.७८,०००/-
- नविल बैंकको १०२ कित्ता शेयरको रकम रु.७५,४८०/-
- बैंक अफ काठमाडौंको ०५९ सालमा ४०० कित्ता शेयर खरीदको मूल्य रु.१,०९,६००/-
- मिति २०५९।४।२२ मा खोलिएको प्रिमियर फाइनान्स स्थित मुद्दती खातामा रहेको मौज्जात रकम रु. १५,००,०००/-
- ऐ. खाताको ब्याज जम्मा भएको मौज्जात रकम रु. १,१८,५९,७६९/-
- नेपाल बैंक लिमिटेड, बनेपा शाखा स्थित खाता नं.३८९८ मा रहेको मौज्जात ५,३४३।८४
- नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीबजार स्थित मुद्दति खाता नं.६२/८६६ मा रहेको मौज्जात १,५४,७००/-
- नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजारस्थित बचत खाता नं.०४५३१५० मा रहेको नगद मौज्जात रकम रु.१६,३२९।/-

सम्पत्ति धनीको नाम: आयूष खरेल

- बैंक अफ काठमाडौंको ०५९ सालमा ३०० कित्ता शेयर खरीदको मूल्य रु.१,१२,८००/-
- मिति २०४१।१।२५ मा खरीद गरेको का.जि. का.म.न.पा वडा नं.२३ त कि.नं.२५४ को क्षेत्रफल ०-१४-०-० जग्गामध्ये छोरा आयूष खरेलका नाउँमा नामसारी गरी राखेको ऐ. वडा कि.नं.४३९ को ०-११-१-२ रोपनी जग्गा
- मिति २०५३।५।५ मा खरीद गरेको काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.२३(त)को कि.नं.४७६ को ०-४-०-० रोपनी जग्गा
- नविल बैंक लि. कान्तिपथस्थित खाता नं.०११००१३६०८७०१ मा रहेको मौज्जात रकम रु.८,०२०।३२
- नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजार स्थित बचत खाता नं.०८०७१५० मा रहेको नगद मौज्जात रकम रु.३,६२८।७०

सम्पत्ति धनीको नाम: मीना खरेल

- नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेडको २०४२ सालमा खरीद गरेको ५० कित्ता शेयरको रकम रु.५,०००।-
- नेपाल लिभर लि.को २०५० सालमा खरीद गरेको ३० कित्ता शेयरको रकम रु.३,०००।-
- नेपाल एस.वी.आई.बैंकको २०५० सालमा खरीद गरेको ३६ कित्ता शेयरको रकम रु.३,६००।- (यसमध्ये ६ कित्ता शेयर बोनस)
- नेपाल एस.वी.आई.बैंकको २०५० सालमा खरीद गरेको ७२ कित्ता शेयरको रकम रु.७,२००।- (हकप्रद)
- मिति २०५०।६।८ मा खरीद गरेको काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स.५(ख) को कि.नं.३५० को क्षेत्रफल १-०-२-० रोपनी जग्गा (मिति ०६०।१।२४ मा बिक्री गरेको)
- मिति २०५१।४।१७ मा खरीद गरेको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला पलाञ्चोक गा.वि.स वडा नं.४ को कि.नं.४५६ को क्षेत्रफल ६-०-२-२ रोपनी जग्गा
- मिति २०५२।१।४ मा खरीद गरेको का.जि. का.म.न.पा वडा नं. २३(त)को कि.नं.२०१को क्षेत्रफल ०-५-०-० रोपनी जग्गा
- मिति २०५३।१।७ मा जिल्ला चितवन नारायणगढ-५(क) कि.नं.३७६ को क्षेत्रफल ०-८-९.७५ र ५ (क) कि.नं.१४ क्षेत्रफल ०-३-१२.२५ गरी जम्मा ०-१२-२ विगाह जग्गा
- ऐ.ऐ. को कि.नं.४७७ को ०-४-०-० रोपनी जग्गा
- मिति २०५६।९।१९ मा खरीद गरेको चितवन जिल्ला नारायणगढ५ (क) को कि.नं.४९३, ४९६ र ४९९ को कुल क्षेत्रफल ०-१-७.२५ विगाह जग्गा
- युनियन फाइनान्सको २०५६ सालमा खरीद गरेको ५० कित्ता शेयरको रकम रु.५,०००।-
- एन.आई.सी. बैंक को २०५६ सालमा खरीद गरेको २५० कित्ता शेयरको रकम रु.२५,०००।-(हकप्रद)
- नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. को २०५७ सालमा खरीद गरेको ४८ कित्ता शेयरको रकम रु.४,८००।- (हकप्रद)
- नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. को विभिन्न मितिमा प्राप्त गरेको १४९ कित्ता शेयरको रकम रु.१४,९००।- (बोनस शेयर)

- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट निष्कासित २०६२ (घ) ००१७०६ को राष्ट्रिय वचतपत्र मिति २०५८।१२।३० मा बिक्री गरी प्राप्त रकममध्ये स्रोत खुलेको वचतपत्रको मूल्य रु.२,००,०००।
- नविल बैंक लि. कान्तिपथस्थित खाता नं. ०११००१३६०८८०१ मा रहेको मौज्जात रकम रु.१,०८,४३९।५२
- नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजार स्थित वचत खाता नं. ५५०-०८६३९१ मा रहेको नगद मौज्जात रकम रु.३,६१९।९६

सम्पत्ति धनीको नाम: चाँदनी खरेल

- नेपाल लिभर लि.को २०५० सालमा खरीद गरेको ३० कित्ता शेयरको रकम रु.३,०००।-
- एन.आई.डी.सी. क्यापिटल मार्केटको २०५० सालमा खरीद गरेको १००० युनिट रु.१० का दरको शेयरको रकम रु.१०,०००।-
- नेकोन एयर लि.को २०५० सालमा खरीद गरेको २६ कित्ता शेयरको रकम रु.२,६००।- (यसमध्ये ६ कित्ता शेयर बोनस)
- नेपाल एस.वी.आई.बैंकको २०५० सालमा खरीद गरेको ३६ कित्ता शेयरको रकम रु.३,६००।- (यसमध्ये ६ कित्ता शेयर बोनस)
- नेपाल एस.वी.आई.बैंकको २०५० सालमा खरीद गरेको ७२ कित्ता शेयरको रकम रु.७,२००।- (हकप्रद)
- युनियन फाइनान्सको २०५६ सालमा खरीद गरेको ५० कित्ता शेयरको रकम रु.५,०००।-
- नेपाल मर्चेण्ट बैंकिङ एण्ड फाइनान्स लि. को २०५६ सालमा खरीद गरेको ७० कित्ता शेयरको रकम रु.३,५००।- (प्रति शेयर रु.५० का दरले)
- नविल बैंक लि. कान्तिपथस्थित खाता नं.०२१००१५६१६००१ मा रहेको मौज्जात रकम रु.१,४३,५२१।५५
- नविल बैंक लि. कान्तिपथस्थित मुद्धती खाता नं.०२०४९६ मा रहेको मौज्जात रकम रु.५०,०००।-
- नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजारस्थित वचत खाता नं.५५०-०८६३९१ मा रहेको नगद मौज्जात रकम रु.३,७४७।३७

- स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक लि. को बचत खाता नं.१८०२४४३८४०१ मा रहेको मौज्जात रु.४३,३९१।८२

स्रोत खुलेको सम्पत्तिको विश्लेषण :

१. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.१ मा उल्लिखित कि.नं.२५४ को जग्गा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले २०४१।१२।२५ मा लिखतबमोजिम रु.४४,०००।- थैली अङ्क राखी खरीद गरेको देखिन्छ। सो ०-१४-०-० रोपनी जग्गामध्ये क्षेत्रफल ०-२-२-० जग्गा तेस्रो व्यक्तिलाई विक्री गरेको र ०-११-१-२ रोपनी जग्गा छोरा आयुष खरेलको नाममा मिति २०५७।९।२० मा नामसारी गरेको देखिन्छ। निज अच्युतकृष्ण खरेलले सो जग्गाका सम्बन्धमा आफ्नो कृषि आय, राशन तलव भत्ता आदि वचतबाट खरीद गरेको र बाँकी ०-२-२-० जग्गा दाजु रामकृष्ण खरेलको रकमबाट खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ।

जग्गा खरीद गर्दाको समयमा निजको आयस्रोततर्फ हेर्दा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले मीना खरेलका नाममा रहेको का.जि. का.म.न.पा.-२३(च) को कि.नं.१२१ को क्षेत्रफल ०-१०-२-० जग्गा मिति २०४१।८।२९ मा विक्री गरेको देखिएको छ। उक्त विक्री गरेको जग्गाका सम्बन्धमा निजले २०३६ सालमा खरीद गरेको सो कि.नं.१२१ को जग्गा रु.२४,०००।- थैली अङ्क राखी खरीद गरी २०४१।८।२९ मा रु.३३,८१५।- थैली अङ्क राखी विक्री गरेको देखिन्छ। २०३६ सालमा खरीद गरिएको सो जग्गा खरीदको स्रोतको सम्बन्धमा निजले आयोगमा पेश गरेको व्यक्तिगत विवरणमा उल्लेख छ भनी उल्लेख गरेको र निजले पेश गरेको सो विवरण हेर्दा निजले पाउने तलव भत्ता तथा कृषि आयको बचत रकम समेतबाट उक्त जग्गा खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। सोअनुसार निजको २०३६ सालसम्मको आयस्रोत हेर्दा सोबाट उक्त जग्गा खरीद गर्न सक्ने अवस्था देखिएकोले सो जग्गा विक्रीबाट प्राप्त रकम र सो बीचको अवधिको निजको तलव भत्ताको बचत रकम तथा कृषिको आय समेतबाट सो जग्गा खरीद गरेको देखिएकोले हाल छोरा आयुष खरेलको नाममा नामसारी भइसकेको

हालको कि.नं.४३९ को उक्त जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन।

२. आरोप पत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं. २(क) र २(ख) मा उल्लिखित जम्मा मूल्य रु.५/५ हजार गरी जम्मा रु.१०,०००।- को तत्कालीन इण्डोस्वेज बैंकको शेयर अच्युतकृष्ण खरेलले आफू र पत्नी मीना खरेलका नाममा २०४२ सालमा प्राथमिक बजारबाट खरीद गरेको देखिन्छ। उक्त शेयर निजको तत्तत् समयको तलव भत्ता तथा खेतीको आयको बचत रकमबाट खरीद गरेको हुनसक्ने देखिएकोले रु.१०,०००।- मूल्यको शेयरलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी मागदावीमा लिइएको छैन।

३. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.३ को (क) देखि (ज) सम्म उल्लिखित कम्पनीहरूको शेयर अच्युतकृष्ण खरेलले आफ्नी पत्नी मीना खरेल र छोरी चाँदनी खरेलका नाममा २०५० सालमा खरीद गरेको पाइन्छ। ती शेयर खरीदका सन्दर्भमा निजले आफ्नो तलव भत्ता र कृषि आयबाट खरीद गरेको भनी बयान गरेको देखिन्छ। सो सम्बन्धमा निजले उल्लेख गरेको स्रोततर्फ हेर्दा निजको सो समयसम्मको तलव भत्ता र कृषि आयबाट अन्य प्रयोजनमा खर्च गरी बाँकी रहेको रकमबाट ती शेयर खरीद गरेको हुनसक्ने देखिएको हुँदा ती शेयरहरूको कुल रकम रु.४०,२००।- लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन।

४. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं. ४ मा उल्लिखित का.जि., जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) स्थित कि.नं.३५० को क्षे.फ.१-०-२-० रोपनी जग्गा श्रीमती मीना खरेलका नाममा मिति २०५०।६।८ मा खरीद गरेको कुल २-९-३-२ रोपनी जग्गा रु.१,३२,०००।- थैली अङ्क उल्लेख भएको मध्येको जग्गा हो। उक्त जग्गा खरीद गर्दा निजले आफ्नो तलव भत्ता, घरभाडा, कृषि आय तथा सप्तरीको जग्गा विक्रीबाट प्राप्त आय समेतबाट खरीद गरेको हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। निजले उल्लेख गरेको घरभाडाको स्रोततर्फ हेर्दा बानेश्वरस्थित घरमा निज स्वयं रहनु बस्नुपर्ने भएबाट घरभाडा प्राप्त

हुन सक्ने देखिदैन । सप्तरीको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आयका सम्बन्धमा हेर्दा निजले २०४७ र २०४८ सालमा सप्तरीको जग्गा बिक्रीबाट रु.२४,०००/- प्राप्त गरेको देखिएतापनि सो रकम समेतका स्रोतले २०४९ सालमा बानेश्वरको घरको तल्ला थप्ने कार्यमा प्रयोग भइसकेको देखिन्छ ।

उक्त जग्गा खरीद गर्दाको स्रोतका सम्बन्धमा प्रतिवादीले यथार्थ तथ्य उल्लेख नगरे तापनि निजको वैध आयको स्रोततर्फ हेर्दा जग्गा खरीद गर्दाको अवधिसम्मको तलव भत्ताको वचत रकम र सप्तरीस्थित जग्गाको कृषि आय समेतबाट नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजारमा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल र प्रतिवादी मीना खरेलको खातामा जम्मा गरेको रकममध्ये क्रमशः ४६,०००/- र रु.२०,०००/- गरी जम्मा रु.६६,०००/- सो समयमा निकालेको देखिदा सो रकमबाट उपर्युक्त कि.नं.३५० को जग्गा खरीद गर्दा उपयोग गरेको हुनसक्ने देखिन्छ । अतः उक्त जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

५. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.५ मा उल्लिखित काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला पलाञ्चोक गा.वि.स.-४ को कि.नं.४५६ को क्षेत्रफल ६-०-२-२ रोपनी जग्गा मिति २०५१।४।१७ मा लिखत बमोजिम रु.५,०००/- थैली अङ्क राखी मीना खरेलका नाममा खरीद गरेको देखिन्छ । सोको स्रोतका सम्बन्धमा निज अच्युतकृष्ण खरेलले तलव, भत्ता, कृषि आय, घरभाडा आदिबाट खरीद गरेको भन्ने जवाफ दिएको पाइन्छ ।

निजले उल्लेख गरेका स्रोतहरूमध्ये सो अवधिमा बानेश्वरस्थित घरमा निज स्वयं बसेबाट घरभाडा प्राप्त भएको भन्न मिल्ने देखिदैन । तापनि निजको २०५० सालसम्मको खेतीको आय र तलव भत्ताको वचत रकमबाट माथिको क्र.सं. ४ मा उल्लिखित जग्गा खरीद गरेपश्चात् पनि वचत रहेको रकमले सो जग्गा खरीद गरेको हुनसक्ने देखिदा उक्त जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

६. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.६ मा उल्लिखित का.जि., का.म.न.पा.-२३(त) को

कि.नं.२०१ को क्षेत्रफल ०-५-०-० रोपनी जग्गा लिखत बमोजिम रु.७३,२००/- थैली अङ्क राखी मिति २०५२।१।४ मा श्रीमती मीना खरेलका नाममा खरीद गरेको देखिएको छ । उक्त जग्गाको खरीदको स्रोतका सम्बन्धमा निजले तलव भत्ता, कृषि आय जस्ता स्रोतहरूबाट सो जग्गा खरीद गरेको भनी खुलाएको पाइन्छ । प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले उल्लेख गरेका अरु जग्गा खरीदको स्रोततर्फ हेर्दा निजले २०५१ सालसम्म प्राप्त तलव भत्ता र कृषि आयको वचत रकम समेतबाट सो जग्गा खरीद गरेको हुनसक्ने देखिदा उक्त जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

७. आरोपपत्रको तालिका नं. २३ को क्र.सं.७ मा उल्लिखित जिल्ला चितवन नारायणगढ न.पा.-५(क) को कि.नं. ३७६ को क्षेत्रफल ०-८-९.७५ र ऐ. को कि.नं.१४ को क्षेत्रफल ०-३-१२.२५ बिगाह जग्गा मिति २०५३।१।७ मा लिखतबमोजिम रु.२,०७,०००/- थैली अङ्क राखी मीना खरेलका नाममा खरीद गरेको देखिन्छ । ती जग्गाहरूको स्रोतका सम्बन्धमा अच्युतकृष्ण खरेलले कृषि आय, राशन, तलव, भत्ता, बानेश्वरको घरभाडा, सप्तरी नघौँको जग्गा बिक्री र आफ्नो सञ्चित लगानीको ब्याजबाट आएको रकमले खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । निजले उल्लेख गरेका स्रोततर्फ हेर्दा राशन जस्तो स्रोत निर्वाह खर्चमा नै सकिने देखिन्छ भने घरभाडा प्राप्त गरेको कुनै प्रमाण नहुँदा सोको आय निजले सो समय प्राप्त गरेको भन्न सक्ने अवस्था छैन । त्यसैगरी सञ्चित लगानी के थियो भनी हेर्दा सो समय निजसँग लगानी योग्य पूँजी रहे भएको देखिदैन । जे जति वैध आयको वचत रकम थिए, ती सबै प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल तथा मीना खरेल, चाँदनी खरेल र आयूष खरेलको नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजार शाखास्थित वचत सो समय मौज्जातमा नै रहेको देखिन्छ । अब निजले उल्लेख गरेको राशन, सञ्चित लगानीको व्याज घरभाडा बाहेकका स्रोततर्फ हेर्दा निजको २०५१

सालदेखि जग्गा खरीद गर्दाको समयसम्मको तलव भत्ताको बचत रकम खेतीको आय तथा त्यस अवधिमा निजले सप्तरीको नर्घौमा रहेको निजको पैतृक जग्गामध्ये आधा जति विक्री गरेको देखिँदा सो जग्गा विक्रीको आय समेतबाट उक्त जग्गा खरीद गर्दाको स्रोत पुष्टि हुन आएको छ । अतः उक्त जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समाविष्ट गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

८. आरोप पत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. ८(क) र ८(ख) मा उल्लिखित जग्गा मिति २०५३।५।५ मा थैली मूल्य रु.१,७५,०००।- थैली अङ्क राखी खरीद गरिएको का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. २३(त) को साविक कि.नं. ४३६ को ०-८-०-० रोपनी जग्गा हो । सोही समयमा ऐ. कि.नं. ४३१ को ०-१-३-० र कि.नं. ४३५ को ०-१२-०-० रोपनी जग्गा समेत खरीद गरेको देखिन्छ ।

उपर्युक्त साविक कि.नं. ४३६ को जग्गा खरीदको स्रोतका सम्बन्धमा हेर्दा निजले का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. २३(त) को कि.नं. २५७ को जग्गा मिति २०५३।५।३ मा विक्री गरेको देखिँदा सोही रकमबाट मिति २०५३।५।५ मा खरीद गरेको र सो कित्ता जग्गा विभाजन भई हाल क्रमशः कि.नं. ४७६ र ४७७ कायम भएका जम्मा ०-८-०-० रोपनी जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिअन्तर्गत समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

९. आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. ९ मा उल्लिखित बा.३.च. २७९३ नम्बरको सन्नी निसान कार प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले रु.५,८३,१५१।- मूल्य तिरी मिति २०५४।३।६ मा खरीद गरेको देखिन्छ । उक्त कार खरीद गर्दाको स्रोतका सम्बन्धमा निजले मिति २०६०।२।१४ मा आयोगसमक्ष पेश गरेको व्यक्तिगत विवरणमा खुलाएको छु भनी उल्लेख गरेको र सो विवरण हेर्दा कृषि आय र विदेश भ्रमण भत्ता बचतबाट भन्सार सुविधामा खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

निजले उल्लेख गरेको स्रोततर्फ हेर्दा उक्त गाडी खरीद गर्दाको समयभन्दा अघि निजले विदेश भ्रमणबाट प्राप्त गरेको रकम विदेशी मुद्रामा बैंकमा नै जम्मा रहिरहेको भएपनि मिति २०५४।१।१९ मा

हिमालयन बैंकबाट रु.४,००,०००।- ओभरड्राफ्ट कर्जा लिएको देखिन्छ । सो कर्जा रकम र सो अवधिको कृषि आय तथा तलवभत्ताको बचत रकम समेत गरी सो गाडी खरीद गरेको हुनसक्ने देखिँदा रु.५,८३,१५१।- मूल्य पर्ने उक्त गाडीलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समाविष्ट गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

१०. आरोप पत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. १० मा उल्लिखित जिल्ला चितवन, नारायणगढ-५(क) कि.नं. ४९३, ४९६ र ४९९ को जम्मा क्षेत्रफल ०-१-७.२५ विगाह जग्गा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५६।९।१९ मा श्रीमती मीना खरेलका नाममा रु.२७,५००।- थैली अङ्क राखी खरीद गरेको देखिन्छ । सो जग्गा खरीद गर्दाका समयमा निजले सप्तरी नर्घौस्थित पैतृक जग्गामध्ये कि.नं. १९२, ३७८ र ३८१ का जग्गा रु.२६,०००।- लिखतबमोजिम थैली अङ्क राखी विक्री गरेको देखिँदा सोही रकमबाट चितवनस्थित उक्त जग्गा खरीद गरेको हुनसक्ने हुँदा सो जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

११. आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. ११ को (क) देखि (ड) सम्म उल्लिखित रु.४३,५००।- मूल्य पर्ने शेयर प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले आफ्नै नाममा तथा श्रीमती मीना खरेल र चाँदनी खरेलका नाममा प्राथमिक बजारबाट खरीद गरेको देखिन्छ । उक्त परिमाणको शेयर निजको तलवभत्ता, कृषि आय समेतको वैध आयको बचत रकमबाट खरीद गरेको हुनसक्ने देखिन आउँदा रु.४३,५००।- मूल्य बराबरका ती शेयरलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

१२. आरोपपत्रको तालिका नं. २२ को क्र.सं. १२ को (क) देखि (घ) सम्म उल्लिखित नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक (तत्कालीन इण्डोस्वेज बैंक लि.) को रु.४२,४००।- मूल्य बराबरको शेयर रहेको देखिन्छ । शुरूमा उक्त बैंकको शेयर प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल र श्रीमती मीना खरेलको नाममा २०४२ सालमा प्रति शेयर रु.१००।- का दरले ५०/५० कित्ता शेयर

रु.१०,०००।- रकम खर्च गरी प्राथमिक बजारबाट खरीद गरेको देखिन्छ, जुन सम्पत्ति माथि समावेश भइसकेको छ। तत्पश्चात् ४८/४८ कित्ता हकप्रद शेयर (Rights Share) रु.९,६००।- रकम खर्च गरी खरीद गरेको र केही वोनस शेयर समेत प्राप्त गरेको देखिन्छ।

उक्त परिमाणको शेयर खरीद गर्दाको स्रोततर्फ हेर्दा तत् समयको निजको तलव भत्ता जस्ता वैध आयको बचत रकमबाट उक्त शेयर खरीद गरेको हुनसक्ने देखिएको छ। अतः उक्त बैंकको रु.४२,४००।-को हकप्रद र वोनस शेयरलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन।

१३. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.१३ मा उल्लिखित रु.२,००,०००।- को २०६० (घ) को राष्ट्रिय बचतपत्र प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले निजकी पत्नी मीना खरेलका नाममा मिति २०५७।१०।६ मा खरीद गरी २०५८।१२।३० मा विक्री गरेको देखिन्छ। सोही दिन निजले जम्मा रु.८ लाखको बचत पत्र खरीद गरेको देखिन्छ। उक्त बचत पत्रको अवधि २०६० सालसम्म रहेको देखिन्छ। सो बचतपत्र खरीद गर्दाको स्रोतका सम्बन्धमा निज अच्युतकृष्ण खरेलले सेवाबाट अवकाश भएपछि हिमालयन बैंकबाट लिएको ऋणमध्ये रु.९ लाख लगानी गरेकोबाट फिर्ता भएको रकम र घरभाडा, कृषि आय र भाइ नाता पर्ने उत्तमकृष्ण खरेलसँग सापटी लिएको रु.११ लाखमध्येबाट खरीद गरेको हो भनी (प्रश्न नं. ९७ को जवाफ) उल्लेख गरेको देखिन्छ।

निजले उल्लेख गरेको स्रोतका सम्बन्धमा हेर्दा निजले २०५६ चैतमा रु.९ लाख रुपैयाँ बैंकबाट ऋण लिएको देखिएतापनि सो रकम के कसलाई के कस्तो शर्तमा कति व्याज वा प्रतिफल आर्जन हुने गरी लगानी गरेको हो भन्ने खुलाउन सकेको पाइदैन। वार्षिक १५ प्रतिशतदेखि १९ प्रतिशतसम्म व्याज बैंकलाई तिरी लिएको ऋण रकममध्येबाटै सो व्याजदरको तुलनामा निकै न्यून प्रतिफल वार्षिक १० प्रतिशत व्याजबाट आय हुने लगानीको रूपमा रहेको राष्ट्रिय बचतपत्रमा लगानी गरेको भन्ने कुरा यथार्थ नभई अवास्तविक र बनावटी देखिन्छ। तर निजले मिति २०५७।८।१ मा

प्राप्त गरेको सञ्चित विदाबापत प्राप्त रु.२,२५,८६६।- रकममध्येबाट रु.२ लाख मूल्यसम्मका बचतपत्र खरीद गरेको हुनसक्ने देखिँदा रु.२ लाख मूल्य बराबरको बचतपत्र विक्री गरी आएको रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिका रूपमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन।

१४. आरोपपत्रको तालिका नं. २२ क्र.सं.१४ को (क) मा उल्लिखित नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकको १०० कित्ता शेयर प्रतिशेयर रु.७८०।- का दरले रु.७८,०००।- खर्च गरी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५९।२।२६ मा आफ्नो नाममा खरीद गरेको र १४(ख) मा उल्लिखित नविल बैंक लि. को १०२ कित्ता शेयर प्रतिशेयर रु.७४०।- का दरले मिति २०५९।२।२७ मा रु.७५,४८०।- खर्च गरी खरीद गरेको देखिन्छ। त्यस अतिरिक्त १४(ग) मा उल्लिखित बैंक अफ काठमाडौंको ४०० कित्ता शेयर प्रति शेयर रु.२७४।- का दरले रु.१,०९,६००।- रकम खर्च गरी आफ्नै नाममा मिति २०५९।६।१८ मा खरीद गरेको र १४(घ) मा उल्लिखित बैंक अफ काठमाडौंको ३०० कित्ता शेयर प्रति शेयर रु.३७६।- का दरले दोस्रो बजारमार्फत् निजका छोरा आयुष खरेलका नाममा मिति ०५९।३।१३ मा रु.१,१२,८००।- खर्च गरी खरीद गरेको देखिन्छ।

यसरी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५९।२।२७ देखि २०५९।६।१८ सम्म आफ्नो र छोरा आयुष खरेलको नाममा माथि उल्लिखित बैंकहरूको शेयर दोस्रो बजारमार्फत् कुल रु.३,७५,८८०।- रकम खर्च गरी खरीद गरेको देखियो।

उक्त शेयरहरू खरीद गर्दाको स्रोतको विषयमा निजले आयोगमा गरेको बयानको सवाल जवाफ नं.४० देखि ४२ मा पेन्सन, कृषि आय, बानेश्वरको घर विक्रीबाट प्राप्त आयलाई स्रोतहरू भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। निजको भनाइअनुसार निजको घर विक्रीबाट तथा पेन्सनबाट प्राप्त आम्दानी रकममध्येबाट नै दोस्रो बजारमार्फत् उक्त बैंकहरूको शेयर खरीद गरेको हुनसक्ने देखिँदा रु.३,७५,८८०।- मूल्य पर्ने माथि उल्लिखित बैंकका शेयरहरूलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेशगरी मागदावीमा लिइएको छैन।

१५(क) आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं. १५(क) मा उल्लिखित रु.१५,००,०००/- अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५९।४।२२ मा प्रिमियर फाइनान्स कम्पनी लि. को मुद्दती खाता नं. एफ.डी. ३०४१७ मा जम्मा गरेको देखिएको छ। उक्त रकमको स्रोतको विषयमा निजले का.म.न.पा.-१० बानेश्वरस्थित घर बिक्रीको रकम, खेतीपाती, तथा आफ्ना लगानीको रकम भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। सो घर २०४२ सालमा भूईतल्ला र पहिलोतल्ला तथा २०४९ सालमा दोस्रोतल्ला गरी निर्माण गरेको देखिएको र स्रोतका सम्बन्धमा हेर्दा २०४१ सालसम्मको कृषि आय तथा तलवभत्ताको वचत रकम र २०४७ र २०४८ सालमा बिक्री गरिएका सप्तरी नद्यौस्थित जग्गाहरूको रकमबाट निर्माण गरेको हुनसक्ने देखिन्छ। निज अच्युतकृष्ण खरेलले बानेश्वरस्थित घर बिक्रीबाट प्राप्त रकमलाई उक्त शेयर खरीदको स्रोतको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ।

निज अच्युतकृष्ण खरेलले उक्त घर जग्गा बिक्री गर्दा क्रेता शोभा खनालले निजको रा.वा. बैंक टंगाल शाखास्थित वचत खाता नं. ४१७५९ बाट मिति २०५८।३।१४ मा रु.१६,५०,०००/- रकम घर जग्गा पास गर्नुपूर्व चेकमार्फत् भुक्तानी दिएको देखिन्छ। त्यसैगरी निज शोभा खनालले २०५८।३।१४ गते नै रु.१३,५०,०००/- नगद दिएको भनी क्रेता विक्रेता दुवैले बयान कथनमा खुलाएको देखिन्छ। सो कुराको पुष्टि अच्युतकृष्ण खरेलको नविल बैंक लि. कान्तिपथ शाखास्थित वचत खातामा २०५८।३।१५ मा चेक र नगद गरी दुवै कारोवारमार्फत् क्रमशः रु.१६,५०,०००/- र रु.१३,५०,०००/- जम्मा गरेको तथ्यले समेत समर्थन गरेको पाइन्छ।

उक्त खातामा घर जग्गा बिक्री गर्ने सिलसिलामा प्राप्त गरेको रु.३०,००,०००/- मध्ये २०५८।३।१६ मा रु.२० लाख भिकेको देखिन्छ। उक्त रकमले निजले मिति २०५८।३।१९ मा रु.१३,६०,०००/- र मिति २०५८।३।२५ मा रु.६,३५,०००/- गरी जम्मा

रु.१९,९५,०००/- रकमले २०६२ र २०६४ को राष्ट्रिय वचत खरीद गरेको भएपनि निज अच्युतकृष्ण खरेलले उक्त वचतपत्र मिति २०५८।१।२३० मा बिक्री गरिसकेको देखिन्छ।

यसप्रकार अच्युतकृष्ण खरेलले स्रोत खुलेको सम्पत्तिबाट २०४२ र २०४९ सालमा निर्माण गरेको घर जग्गा बिक्री गरी प्राप्त गरेको आम्दानीबाट वचत पत्र खरीद गरी सो वचत पत्रको अवधि समाप्त हुनु पूर्व नै मिति २०५८।१।२३० मा बिक्री गरेको देखिन्छ। यसरी ठूलो परिमाणमा रु.१९,९५,०००/- मूल्यको राष्ट्रिय वचतपत्र बिक्री गरेपश्चात् प्रतिवादीले मिति २०५९।४।२२ मा प्रिमियर फाइनान्स कम्पनी लि. को मुद्दती खाता नं. एफ.डी. ३०४१७ मा रु.१५,००,०००/- रकम जम्मा गरेको देखिन्छ। उक्त रु.१५ लाखको सम्बन्धमा जग्गा तथा बैंक कारोवारको तथ्य र प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलको बयान समेत मिलान भएको अवस्था छ।

अतः उक्त फाइनान्स कम्पनीमा राखेको रु.१५ लाख रकम स्रोत खुलेको बानेश्वरस्थित घर जग्गा बिक्री गरेको रकम नै भएको हुँदा सो नगद सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्ति अन्तर्गत राखी मागदावीमा लिइएको छैन।

१५(ख) आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.१५(ख) मा उल्लिखित प्रिमियर फाइनान्स कम्पनीमा माथि १५(क) मा उल्लिखित रु.१५ लाखको ब्याज आम्दानीको रकम भएको र सो रकम स्रोत खुलेको सम्पत्तिबाट बढे बढाएको देखिँदा उक्त आर्जित ब्याजको मौज्दात रु.१,१८,५९७६९ लाई समेत स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन।

१६. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.१६(क), (ख), (ग) मा उल्लिखित नविल बैंक लिमिटेडका खाताहरूमा जम्मा रु.२,६९,९८१।३९ मौज्दातमा रहेको देखिन्छ। ती खाताहरू क्रमशः मीना खरेल, चाँदनी खरेल र आयुष खरेल नाममा रहेका बैंक खाताहरू हुन्। ती खातामा रहेका रकमहरू निज अच्युतकृष्ण खरेलको तलवभत्ताको वचत जस्ता बैधानिक आयको वचत रकमबाट स-सानो परिमाणमा पटक-पटक गरी जम्मा गरेको हुनसक्ने भएकोले हाल

वचत मौज्जातमा रहेको जम्मा रु. २,६९,९८२।८७ लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेशगरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

साथै, यसै तालिकाको क्र.सं.१६(घ) मा उल्लिखित रु.५०,०००।- मिति २०५८।३।१२ मा निजकी छोरी चाँदनी खरेलका नाममा मुद्दती खातामा जम्मा गरेको देखिन्छ । सोको स्रोतको सम्बन्धमा माथि उल्लिखित प्रकरण नं.१६ (क) को वैधानिक आयको बचत रकमबाट सो मुद्दती खाता खोलेको देखिन आएको अवस्था छ । यही तथ्यको आधारमा मुद्दती खातामा रहेको रु.५०,०००।- लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

१७. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.१७ (क), (ख), (ग) र (घ) मा उल्लिखित रकम रु. २७,३२५।०३ नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीवजारमा निजहरूका परिवारका चारैजनाका नाममा मौज्जातमा रहेको देखिन्छ । ती खाताहरूमध्ये प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलका नामको खाताको हालसम्मको प्राप्त बैंक स्टेटमेण्ट हेर्दा उक्त खातामा स्वाभाविक परिमाणको रकम जम्मा गरेको देखिएको छ । त्यसैगरी चाँदनी खरेल, मीना खरेल र आयूष खरेलका बैंक खातामा पनि स्वाभाविक परिमाणका रकम जम्मा गरेको पाइएको छ । उल्लिखित बैंक खाताहरूमा खाता खोलेदेखि हालसम्म जम्मा गरेको रकमको परिमाण स्वाभाविक रहेको हुँदा मौज्जात रहेको रकम निजको वैधानिक आयको बचत रकम हुनसक्ने देखिएकोले बैंक मौज्जातमा रहेको कुल रु. २७,३२५।०३ लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

१८. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ क्र.सं.१८ मा उल्लिखित रकम रु.५,३४३।८४ ने.बैं.लि., बनेपा शाखास्थित अच्युतकृष्ण खरेलको बचत खाता नं. ३८९८ मा मौज्जातमा रहेको देखिन्छ । सो खाता मिति २०५७।७।१६ मा रु.१,१००।- जम्मा गरी खोलेको पाइन्छ । उक्त खाता खोलेपश्चात् मिति २०५८।१।१६ मा रु.३,८००।- जम्मा गरेको

देखिन्छ । अतः सो खाताको प्रकृति र रकम जम्मा गर्दाको परिमाण समेत सामान्य देखिएकोले सो बैंक मौज्जातलाई स्रोत खुलेको सम्पत्ति समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

१९. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.१९ मा उल्लिखित रकम रु.१,५४,७००।- अच्युतकृष्ण खरेलले नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीवजारस्थित मुद्दती खातामा मिति २०५५।५।१४ मा जम्मा गरेको देखिन्छ । निजले उक्त रकम शुरुमा मुद्दती खाता नं.६१/६१४ खोली रकम जम्मा गरेको र सोही रकमलाई मिति २०५७।८।१८ मा मुद्दती खाता नं.६२/८६६ बाट नवीकरण गरेको देखिन्छ ।

उक्त रकम निजको २०५४ सालसम्मको कृषि आय एवं तलव भत्ताको बचत रकम र अन्य फुटकर आय समेतबाट आर्जन गरी बचत गरेको रकम समेतबाट सो खाता खोलेको हुनसक्ने देखिँदा सो खातामा जम्मा गरिएको रु.१,५४,७००।- लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

२०. आरोपपत्रको तालिका नं.२२ को क्र.सं.२० मा उल्लिखित रकम रु.४३,३९१।८२ अच्युतकृष्ण खरेलकी छोरी चाँदनी खरेलको नाममा स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक लि. स्थित खातामा रहेको मौज्जात रकम हो । निज चाँदनी खरेल डाक्टरी पेशामा संलग्न रहेको देखिएको र सो खातामा निजको तलव भत्ता समेतका रकमहरू जम्मा हुने एवं भिक्ने गरेको देखिँदा हाल मौज्जातमा रहेको उक्त रु.४३,३९१।८२ लाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा समावेशगरी मागदावीमा लिइएको छैन ।

(ख) स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको विवरण :

सम्पत्ति धनीको नाम: आयूष खरेल

- मिति २०५०।६।८ मा खरीद गरेको जिल्ला काठमाडौं, जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ५ (ख) स्थित कि.नं. २३४ को क्षेत्रफल १-०-१-० रोपनी जग्गाको हालको मूल्य रु. ११,१७,१८७।५०
- मिति २०५०।६।८ मा खरीद गरेको जिल्ला काठमाडौं, जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ५ (ख) स्थित कि.नं. ३४८ को ०-९-०-२ रोपनी

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, मंसिर

- जग्गा बिक्री गरेको जग्गाको हालको मूल्य रु.६,२७,३४३।७५ (२०६१।१।२४ मा बिक्री गरिसकेको)
३. मिति २०५०।१२।१७ मा खरीद गरेको काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स. ५(ख) को कि.नं. २७८ को क्षेत्रफल १-३-०-१ रोपनी जग्गा बिक्री गरेको जग्गाको हालको मूल्य १३,१०,५४६।८७
४. मिति २०५३।५।५ मा खरीद गरेको काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २३(त) कि.नं. ४३५ क्षेत्रफल ०-१२-०-० रोपनी जग्गामध्ये मिति २०५७।९।२० मा अंशबण्डाको लिखत तयार गरी सोही जग्गा कित्ताकाट भई कि.नं. ४७४ को क्षेत्रफल ०-६-०-० रोपनी जग्गा नामसारीबाट कायम भएको रु. १२,००,०००।-
५. मिति २०५३।५।५ मा खरीद गरेको काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २३(त) को कि.नं. ४३१ को क्षेत्रफल ०-१-३-० रोपनी जग्गाको हालको मूल्य रु. ३,५०,०००।-
६. मिति २०५४।२।५ मा खरीद गरेको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला साठीघर गा.वि.स.-१ को कि.नं. ४२ को क्षेत्रफल २-७-२-० रोपनी जग्गाको हालको मूल्य रु. २,०७,३७५।-
७. मिति २०५४।८।२९ मा खरीद गरेको ऐ.ऐ. कि.नं. २९६ को क्षेत्रफल २-१३-२-१ रोपनी जग्गाको हालको रु. १९,९३३।५९
८. मिति २०५४।११।१० मा खरीद गरेको जिल्ला काठमाडौं, जोरपाटी गा.वि.स. ५(ख) को कि.नं. २७६ र मिति २०५४।१०।९ मा २७७ को जम्मा क्षेत्रफल ०-५-१-३ रोपनी जग्गाको हालको मूल्य रु.३,७३,८२८।१२
९. मिति २०५५।८।१५ मा खरीद गरेको जिल्ला चितवन, नारायणगढ-५(क) को कि.नं. ४६३ को क्षेत्रफल ०-४-४ विगाह जग्गाको हालको मूल्य रु. २,५२,०००।-
१०. मिति २०५५।१०।१७ मा खरीद गरेको नेपाल प्रिन्टर्स एण्ड ट्रेडर्स कोअपरेटिभ लि. को शेयर (प्रतिशेयर रु.१,०००।- का दरले खरीद गरेको १०० कित्ता शेयर) हालको मूल्य रु.१,००,०००।-
११. ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरमा शेयर लगानी गरेको रकम रु. १०,००,०००।-
१२. मिति २०५७।२।१ मा खरीद गरेको जिल्ला चितवन नारायणगढ-५(क) कि.नं. ५१३ को क्षेत्रफल ०-५-७.५ विगाह जग्गाको हालको मूल्य रु. ३,२२,५००।-
१३. मिति २०५७।४।१० मा प्रति शेयर रु.९५०।- का दरले दोस्रो बजारमार्फत् खरीद गरेको बैंक अफ काठमाडौंको १००० कित्ता शेयर हालको मूल्य रु. ९,५०,०००।-
१४. मिति ०५।७।२० मा छोरा आयुष खरेललाई अंशबण्डा गर्दा दिएको रकम रु. १२,००,०००।-
१५. नेपाल राष्ट्र बैंकबाट निष्कासित राष्ट्रिय वचतपत्रमध्ये स्रोत नखुलेको रकमबाट खरीद भएको (२०६२ (घ) ००१७०६) राष्ट्रिय वचतपत्रमध्येबाट खरीद भएको वचतपत्र मिति २०५८।१२।३० मा बिक्री गरी प्राप्त रकम रु.६,००,०००।-
१६. नबिल बैंक, कान्तिपथमा आयुष खरेलको डलर खातामा जम्मा भएको अमेरिकी डलर १,१००।- ले हुन आउने रकम रु. ७८,२१०।- (तत्कालीन समयमा नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको विनिमय दरका आधारमा)

सम्पत्ति धनीको नाम: मीना खरेल

१. चितवन जिल्ला, नारायणगढ-५(क) को कि.नं. ३७६ र १४ को कुल क्षेत्रफल ०-१२-० विगाह जग्गामा २०५५ सालमा रु.१२,७१,४५०।४० को लागतमा निर्मित १८८३.७० वर्गफीट क्षेत्रफलको घर र सो घरमा रहेको फर्निचर तथा उपकरणको मूल्य रु. १५,२७,५८६।५१
२. उक्त (क) मा उल्लेख भएको साविक ४३५ बाट कि.का. भई कायम कि.नं. ४७५ क्षे.फ. ०-६-०-० कायम रकम रु. ४,५०,०००।- कि.नं. ४७५ को जग्गामा २०५३ सालमा रु.३३,८०,१७०।२० रकमको लागतमा निर्मित

४६४७४० वर्गफीट क्षेत्रफल भएको घर तथा सोमा रहेका फर्निचरहरूको हालको मूल्य समेत जोडी हुन आउने रकम रु. ४६,४९,६९९.१०

जम्मा १,६३,३६,९३०।४४

स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको विश्लेषण :

१. आरोपपत्रको तालिका नं.२३ को क्र.सं.१(क) र (ख) मा उल्लिखित जिल्ला काठमाडौं जोरपाटी गा.वि.स. ५(ख) स्थित क्रमशः कि.नं.२३४ को क्षेत्रफल १-०-१-० र कि.नं.३४८ को क्षेत्रफल ०-९-०-२ रोपनी जग्गा मिति २०५०।६।८ मा मीना खरेलको नाममा खरीद गरेको देखिन्छ। सोही दिन निजले कि.नं. ३५० को क्षेत्रफल १-०-२-० रोपनी जग्गा समेत कुल क्षेत्रफल २-९-३-२ रोपनी जग्गा रु.१,३२,०००।- लिखत मूल्य उल्लेख गरी खरीद गरेको देखिएको छ। उक्त जग्गा खरीद गर्दाको स्रोतको हकमा निजले आफ्नो तलव भत्ता, घरभाडा, कृषि आय, सप्तरीको जग्गा विक्रीबाट आएको रकम र लगानीको ब्याज आदिका स्रोतबाट खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ।

निजले उल्लेख गरेका ती स्रोततर्फ हेर्दा सो अवधिमा बानेश्वरस्थित घरमा निज स्वयं रहनु बस्नुपर्ने अवस्था देखिएको र घर भाडामा लागेको भरपर्दो प्रमाण पनि पेश नभएबाट सो घरको घरभाडा प्राप्त हुनसक्ने स्थिति देखिएन।

त्यसैगरी निजले जिकीर लिएको तलव भत्ताको बचत रकम, खेतीको आयको बचत रकम मध्येबाट २०५० सालमा उक्त जग्गा खरीद गर्नु पूर्व बानेश्वरको घर निर्माण गरेको देखिएको छ, जुन सम्पत्ति स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिसकिएको छ भने बाँकी रकम निज र निजका एकाघर परिवारका श्रीमती, छोरा र छोरीको नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीबजार शाखाको खातामा मौज्जातमा रहेको देखिन्छ। उक्त मौज्जात रकममध्ये अच्युतकृष्ण खरेलको नामको नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजारस्थित खाताबाट मिति २०५०।५।३१ मा रु.४६,०००।- र ऐ. बैंकस्थित मीना खरेलको खाताबाट मिति २०५०।६।६ मा रु.२०,०००।- निकालेको देखिदा मिति २०५०।६।८ मा खरीद गरेकोमध्ये

कि.नं.३५० को क्षेत्रफल १-०-२-० जग्गा सोही बैंकबाट निकालेको रकम तलव भत्ताको बचत रकम र निजको कृषि आय समेतको बचतबाट खरीद गरेको हुनसक्ने देखिदा कि.नं.३५० को जग्गासम्म स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिएको छ।

उक्त जग्गा खरीद गर्दाको अर्को स्रोतमा सप्तरीको जग्गा विक्रीबाट प्राप्त रकम हो भनी निजले उल्लेख गरेको भए पनि सप्तरीको जग्गा २०४७, २०४८ र २०५१ सालमा विक्री भएको देखिन्छ तर २०४९ र २०५० सालमा कुनै जग्गा विक्री गरेको नदेखिदा जोरपाटीको जग्गा खरीदको स्रोत मान्न मिल्ने देखिएन। लगानी गरेको रकमबाट प्राप्त मुनाफाको सम्बन्धमा हेर्दा उक्त जग्गा खरीद गर्नु पूर्व निजसँग कुनै पनि लगानीयोग्य पूँजी रहेको नदेखिदा र भएका स्रोतहरूबाट अन्य अचल सम्पत्ति र शेयर खरीद गर्ने कार्य गरेको देखिदा उक्त जग्गा खरीद गर्ने स्रोत रहेको देखिन आएन।

यसरी २०५०।६।८ मा खरीद गरेको कुल क्षेत्रफल २-९-३-२ रोपनी जग्गामध्ये कि.नं.३५० को क्षेत्रफल १-०-२-० रोपनी जग्गाको मात्र स्रोत खुलेको देखिन्छ भने अन्य कि.नं.३४८ र २३४ को कुल क्षेत्रफल १-९-१-२ रोपनी जग्गाको वैधानिक स्रोत खुलेको पाइएन। अतः स्रोत नखुलेको जग्गामध्ये कि.नं.२३४ को हाल आयूष खरेलका नाममा रहेको मूल्य रु.११,१७,१८७।५० को जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा राखी माग दावीमा लिइएको छ।

उक्त जग्गामध्ये कि.नं.३४८ को ०-९-०-२ जग्गा अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०६०।१।२४ मा विक्री गरेको पाइयो। विक्री अधि सो जग्गा आयूष खरेल नाममा रहेको थियो। उक्त जग्गा विक्री गरी प्राप्त गरेको रकम निजले कुनै बैंकमा राखेको पनि पाइएन र सो बाट अचल सम्पत्ति खरीद गरेको पनि पाइएन। अतः स्रोत खुल्न नसकेको रु.६,२७,३४३।७५ मूल्य पर्ने उक्त कि.नं.३४८ को जग्गा विक्री गरी सो रकम के, कहाँ प्रयोग गरियो, सो नदेखाई लुकाइ छिपाइ राखेको हुँदा उक्त रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

२. आरोपपत्रको तालिका नं.२३ क्र.सं.२ मा उल्लिखित काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं.५(ख) कि.नं.२७८ को क्षेत्रफल १-३-०-१ रोपनी

जग्गा मिति २०५०/१२/१७ मा श्रीमती मीना खरेलको नाममा लिखत बमोजिम रु.६०,०००/- थैली अङ्क राखी खरीद गरेपछि, छोरा आयुष खरेलका नाममा नामसारी गरी विक्री गरेको देखिन्छ। उक्त जग्गा खरीद गर्दाको वैधानिक स्रोतको सम्बन्धमा निजले कृषि आय, तलव भत्ता, राशन, धोवीधाराको घरभाडाबाट प्राप्त रकम समेतबाट खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। तर निजले आफ्नो कृषि आयको बचत र तलवभत्ता आदिको बचत रकमले २०४९ सालमा बानेश्वर घरको तल्ला थपेको, २०५०/६१८ मा जग्गा खरीद गरेको (सोमध्ये कि.नं.३५० को जग्गाको स्रोत खुलेको) र २०५० साल फागुनमा एस.बि.आई. बैंकको शेयर खरीद, नेपाल लिभर लिमिटेडको शेयर खरीद, एन.आई.डि.सी. म्युचुअल फण्डको १००० युनिट समेत खरीद गरेको हुँदा निजको सो अवधिसम्मको तलव भत्ता एवं कृषि आयको बचत रकमले खरीद गर्न सक्ने देखिएन। निजले देखाएको धोवीधाराको घरको सन्दर्भमा हेर्दा सो घर पूरा घर नभै आधा घर मात्र अंशबण्डाबाट पाएको देखिन्छ। निजले बानेश्वरमा घर नबनाउन्जेलसम्म सोही आधा घरमा बस्नु पर्ने बाध्यता रहेको र बानेश्वरको घर बनाइसकेपछि मात्र निज बानेश्वरको घरमा बस्न गएपछि पनि सो आधा घर भाडा लाग्न सक्ने अवस्थामा नभएको हुँदा त्यस्तो घरलाई भाडामा लगाई एक रोपनीभन्दा बढी जग्गा खरीद गर्नसक्ने भन्ने कुरा पत्यारलायक नदेखिँदा सो जग्गा खरीदको स्रोत पुष्टि हुन आएन। अतः रु.१३,१०,५४६।८७ मूल्य बराबरको उक्त जग्गा निजले विक्री गरिसकेको र विक्रीबाट प्राप्त रकम लुकाई छिपाई राखेको हुँदा हालको मूल्याङ्कनबमोजिम लुकाई छिपाई राखेको रु.१३,१०,५४६।८७ बराबरको रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी माग दावीमा लिइएको छ।

३. आरोपपत्रको तालिका नं.२३ क्र.सं.३ मा मीना खरेलका नाममा रहेको उल्लिखित घर चितवन नारायणगढ-५ (क) को कि.नं.३७६ र १४ को

जग्गामा २०५५ सालमा रु.१२,७१,४५०।४० को लागतमा निर्माण गरेको देखिन्छ। उक्त घर निर्माण गर्दाको स्रोतको विषयमा निजले कृषि आय, तलवभत्ता, घरभाडा, जग्गा विक्रीबाट प्राप्त रकम, लगानीको आर्जित ब्याज, शेयर लाभांश र भाइ नाता पर्ने उत्तमसँग लिएको ऋणबाट निर्माण गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ।

उपर्युक्त स्रोततर्फ हेर्दा सो समयमा निजसँग तराईको करिव तीन बिगाहा जग्गा र पहाडको करिव ४० रोपनी जग्गा रहेको देखिए तापनि निज सो समयसम्म सरकारी कामको सिलसिलामा व्यस्त रहनु पर्ने अवस्था रहेको र निजको परिवारका अन्य सदस्यहरू पनि खेतीपातीमा संलग्न भएको देखिन नआएकोले अरू व्यक्तिहरूबाट गरिने कृषिको सीमित आय समेत थप गरी निजले २०४९ सालमा जग्गा खरीद गर्ने, २०४९ सालदेखि नै बानेश्वरको घर बनाउन लगानी गरेको र सो घर पूरा हुनासाथ २०५० सालमा काठमाडौंको जोरपाटीमा कि.नं.३५० को जग्गा किन्ने कार्यमा लगानी गरेको तथा आरोपपत्रको स्रोत खुलेको सम्पत्तिको तालिकाको क्र.सं.५, ६, ७, ८ र ९ मा उल्लिखित सम्पत्ति आर्जन गर्न उपयोग गरिसकेको हुँदा सो समयको वैध आयको रकम बचत रहेको अवस्था छैन।

त्यस्तै तलवभत्ता जस्ता शीर्षकहरूको आम्दानी यस अवधिभन्दा अगाडि आर्जित सम्पत्तिको स्रोतमा गणना गरिएको छ र कुनै वैधानिक रकम बचत रहेको पनि देखिँदैन भने लाभांशतर्फ हेर्दा निज र निजको परिवारको बैंक तथा अन्य संगठित संस्थाको शेयरको लाभांशको रूपमा प्राप्त भए जति सबै आय पनि माथि स्रोत खुलेको सम्पत्तिको विश्लेषणमा गणना गरिएको छ। यसप्रकार विश्लेषण गरी हेर्दा उक्त घर निर्माण गर्न पुग्ने कुनै पनि वैध स्रोत देखिँदैन। तसर्थ वैधानिक स्रोत नरहेको अवस्थामा निर्माण भएको उक्त घरको स्रोत खुल्न नसकेकोले हाल मूल्य रु.१५,२७,५८६।५१ पर्ने सो घरलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी मागदावीमा लिइएको छ।

४. आरोपपत्रको तालिका नं.२३ को क्र.सं.४(क) र ४(ख) मा उल्लिखित काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं

महानगरपालिका वडा नं. २३(त) को हाल कायम कि.नं. ४७४ र ४७५ को क्षेत्रफल क्रमशः ०-६-०-०, ०-६-०-० समेत गरी कुल ०-१२-०-० रोपनी जग्गा साविकमा कि.नं. ४३५ को रूपमा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले श्रीमती मीना खरेलका नाममा मिति २०५३।५।५ मा खरीद गरेको देखिन्छ। सो जग्गा खरीदका सम्बन्धमा निज प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले बयान गर्दा भाउजू पद्मा खरेलका नाउँमा कि.नं. ४३५ को ०-१२-०-० र भान्जा सुरेशकुमार उप्रेतीका नाममा कि.नं. ४३६ को ०-८-०-० जग्गा २०३८ सालमा नै खरीद गरी राखेको र २०५३ सालमा निजहरूबाट मीना खरेलका नाममा लगिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ। तर २०३८ सालमा नै उक्त दुवै कित्ता जग्गा निज स्वयं वा निजकी पत्नीका वा निजका छोराछोरीका नाममा खरीद गर्न कुनै कुराले बाधा पारेको देखिदैन। साथै निजले २०५१ सालमा घर बनाउनका लागि नगरपालिकाबाट नक्सा पास गर्दा समेत जग्गावालाको हैसियतमा पद्मा खरेल र सुरेशकुमार उप्रेतीको मञ्जुरी लिई सो मञ्जुरीका आधारमा घर बनाउनुको सट्टा ती जग्गाहरू निजले आफ्नो वा परिवारको सदस्यको नाममा नामसारी गरी त्यसपछि नक्सा पास गर्ने अवसर हुँदाहुँदै सो समेत नगरी सो समयका जग्गाधनीको मञ्जुरी लिई सोका आधारमा घर बनाएको देखिँदा समेत ती जग्गाहरू २०५३ सालमा निज अच्युतकृष्ण खरेलले सुरेशकुमार उप्रेती र पद्मा खरेलबाट खरीद नै गरेको पुष्टि हुन आउँछ। २०३८ सालमा नै खरीद गरी अरुको नाममा राखेको थियो भन्ने भनाई पत्थारलायक देखिएन।

निजले सो जग्गा खरीद गर्दा के कुन स्रोतबाट उक्त जग्गा खरीद भएको हो भन्नेतर्फ हेर्दा निजले उल्लेख गरेको स्रोतमध्ये सो समयसम्मको निजको तलवभत्ता कृषि आय जस्ता आम्दानीका स्रोततर्फ हेर्नुपर्ने देखियो। सो समयमा निजको वैधानिक आयले छोरा आयूष खरेललाई निजी खर्चमा भारतमा चिकित्सा विषय अध्ययन गराउन प्रारम्भ गरेको र छोरीलाई

भारतको दिल्लीमा चिकित्सा विषय अध्ययन गराउँदा छोराछोरीको पढाईमा खर्च गरेको देखिन्छ। साथै २०५३।५।५ मा नै मीना खरेलको नाममा खरीद गरी हाल आयूष खरेल र मीना खरेलका नाममा कायम रहन गएका कि.नं. ४७६ र ४७७ का दुई कित्ता जग्गा खरीद गरिएको देखिँदा हाल कायम ती दुवै कित्ता जग्गाको स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी माथि स्रोत खुलेको सम्पत्तिको तालिकामा समावेश गरिसकिएकोले माथि उल्लिखित जग्गा खरीद गर्न प्रतिवादीको कुनै वैध आय बचत रहेको देखिदैन। अतः साविक कि.नं. ४३५ को मिति २०५७।९।२० को वण्डापत्रको लिखतका आधारमा हाल कायम कि.नं. ४७४ को आयूष खरेलका नाउँको क्षेत्रफल ०-६-०-० र मीना खरेलका नामको कि.नं. ४७५ को क्षेत्रफल ०-६-०-० समेत रु.१६,५०,०००/- मूल्य पर्ने उक्त जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणनागरी माग दावीमा लिइएको छ।

४(ग) काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २३ त कै कि.नं. ४३९ को ०-१-३-० रोपनी जग्गा मिति २०५३।५।५ मा नै खरीद गरेको देखिन्छ। सो जग्गा खरीदका हकमा निज अच्युतकृष्ण खरेलले बाटो प्रयोजनका लागि दाजु रामकृष्ण खरेलबाट प्राप्त गरेको र रकम लिनु दिनु गरिएको छैन भनी बयान गरेको देखिन्छ। निजको सो बयान व्यहोरा भएपनि धेरै वर्षअघिदेखि छुट्टीभिन्न रही आफ्नो आफ्नो खती उपती गरी खाएका दाजुभाईका बीच विनामूल्य जग्गा लिनुदिनु पर्ने अवस्था नहुँदा दाजुले सित्तैमा जग्गा दिएको भन्ने भनाई विश्वासयोग्य देखिएन। उक्त जग्गा खरीद गर्दा निजसँग वैधानिक आयको कुनै पनि रकम बाँकी नरहेको स्रोतसम्बन्धी विस्तृत विश्लेषण माथिको ४(क) र ४(ख) मा उल्लिखित जग्गाहरूको सम्बन्धमा चर्चा गरिसकिएको छ। अतः हाल निजका छोरा आयूष खरेलको नाममा रहेको हालको मूल्याङ्कन अनुसार रु.३,५०,०००/- पर्ने उक्त जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिअन्तर्गत समावेश गरी माग दावीमा लिइएको छ।

४(घ) आरोपपत्रको तालिका नं. २३ को क्र.सं. ४(घ) मा उल्लिखित मीना खरेलका नाममा रहेको

४,६४७४० वर्गफीटको धुम्बाराहीस्थित घर रु.३३,८०,१७०।२० को लागतमा २०५३ सालमा निर्माण गरेको देखिन्छ। सो घर निर्माणको स्रोतका सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले बैकबाट प्राप्त ऋण, कृषि आय, तलव भत्ता, जग्गा विक्रीबाट प्राप्त आय, बानेश्वरको घरको भाडा आदिबाट रु.१६ लाखको लागतमा निर्माण गरेको भनी जवाफ दिएको देखिन्छ (प्रश्न नं.९१ को उत्तर)। साथै निजले आफू जस्तो सुरक्षा निकायमा कार्यरत वरिष्ठ अधिकृतहरूले आफ्नो बसोवासको प्रयोजनको लागि कुनै घर बनाउँदा सिकर्मी, डकर्मी, ज्यामी, इलेक्ट्रिसियन जस्ता जनशक्ति निःशुल्क रूपमा सम्बन्धित सँगठनको प्राविधिक शाखाबाट उपलब्ध गराई दिने हुँदा उक्त घर निर्माणमा पनि वस्तुगत खर्च मात्र लागेको हो भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ।

निजले सो घर निर्माणमा रु.१६ लाख लागेको भनेतापनि आयोगबाट भएको घरको प्राविधिक मूल्याङ्कन बमोजिम लागत मूल्य रु.३३,८०,१७०।२० रहेको भनी खुल्न आएबाट निजको भनाई तथ्यमा आधारित देखिँदैन। प्रहरी सँगठनभित्रको सरकारी संयन्त्र र जनशक्तिलाई निजको निजी घर निर्माणको लागि प्रयोग गरिएको भनी निजले उल्लेख गरेको भए तापनि प्रहरी ऐन, नियमावलीलगायतका तत्काल प्रचलित कुनैपनि कानूनले निजलाई त्यस प्रकारको सुविधा प्रदान गरेको नदेखिँदा निजको सो कथन विश्वासयोग्य देखिएन। कानूनले प्रदान गरेको सुविधा तथा सहूलियतको अतिरिक्त सरकारी साधन, स्रोत र जनशक्ति निजी प्रयोजनमा लगाउनु स्वयंमा गैरकानूनी कार्य हो भन्ने स्पष्ट छ।

तसर्थ, सो घर निर्माणको अन्य स्रोतहरूलाई दृष्टिगत गर्दा निजले २०५१ र २०५२ सालमा सप्तरी जिल्ला नघौँस्थित ६ बिगाहभन्दा बढीजग्गा विक्री गरेको देखिएतापनि सोही वर्ष निजले चितवनको नारायणगढमा १२ कठ्ठा घडेरी खरीद गरेको, छोराछोरीलाई भारतमा अध्ययन गराएको तथा काठमाडौँमा विभिन्न कित्ता जग्गाहरू खरीद गरेको समेतबाट सप्तरीको जग्गा विक्रीबाट प्राप्त भएको रकम सो जग्गा खरीद गर्ने

समेतका उल्लिखित अन्य कार्यमा खर्च भइसकेको देखिएकोले सो घर निर्माणको स्रोत खुल्नसक्ने नदेखिँदा हाल रु.४६,४९,६९९।१० मूल्य पर्ने उक्त घर र सो घरमा रहेका फर्निचर उपकरणहरू समेतलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिअन्तर्गत राखी माग दावीमा लिइएको।

निजले उक्त घर बहाल लगाई प्राप्त गरेको नगद सम्पत्ति स्रोत खुल्न नसकेको सम्पत्ति आर्जनमा उपभोग गरेको हुँदा घर भाडा बापत आर्जित रकमका सम्बन्धमा छुट्टै दावी नलिएको।

५. आरोपपत्रको तालिका नं. २३ को क्र.सं.५ को (क) र (ख) मा उल्लिखित काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला साठीघर गा.वि.स.-१ को कि.नं.४२ को क्षेत्रफल २-७-२-० रोपनी जग्गा लिखत अङ्क रु.१४,५००।- र सोही गा.वि.स. को कि.नं. २९६ को क्षेत्रफल २-१३-२-१ रोपनी जग्गा लिखत अङ्क रु.१५,०००।- थैली अङ्क राखी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५४।२।५ मा छोरा आयूष खरेलका नाउँमा खरीद गरेको देखिन्छ। उक्त दुवै कित्ता जग्गा खरीद गर्दाको स्रोतको सम्बन्धमा निजले तलव भत्ता, कृषि आय, लगानीको व्याज आदि स्रोतहरू नै हुन् भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ।

निजले बयानमा उल्लेख गरेका स्रोततर्फ हेर्दा २०५३ सालसम्म पैतृक सम्पत्ति विक्री गरी प्राप्त आम्दानी तथा तलवभत्ता, कृषि आय जस्तो वैधानिक आयको बचत रकमले चितवनको नारायणगढमा १२ कठ्ठा जग्गा खरीद गरेको, काठमाडौँमा ०-८-०-० रोपनी जग्गा खरीद गरेको (स्रोत खुलेको तालिकाको क्र.सं.७ र ८ मा उल्लेख भएको) देखिनुका अतिरिक्त निजको तलवभत्ताको बचत रकम गाडी खरीद गर्दा लगानी गरेको हुँदा लगानी गर्ने अन्य रकम निजसँग रहेको देखिँदैन। यस स्थितिमा २०५४ सालमा खरीद गरेको उक्त दुवै कित्ता जग्गाको वैधानिक स्रोत खुल्न नसकेकोले क्रमशः रु.२,०७,३७५।- र रु.१९,९३३।५९ गरी हुने रु.२,२७,३०८।५९ मूल्य बराबरको कि.नं.४२ र २९६ को जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी मागदावीमा लिइएको छ।

६. आरोपपत्रको तालिका २३ को क्र.सं.६ मा रहेको काठमाडौँ जिल्ला, जोरपाटी ५(ख) को कि.नं.२७६ को क्षे.फ. ०-२-२-३.५ रोपनी जग्गा

लिखतबमोजिम रु. २१,५००।- थैली अङ्क राखी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५४।११।१० मा र सोही ठाउँको मिति २०५४।१०।१९ मा कि.नं. २७७ को क्षेत्रफल ०-२-२-३.५ जग्गाको लिखतबमोजिम रु. २१,५००।- थैली अङ्क राखी छोरा आयुष खरेलका नाममा खरीद गरेको देखिन्छ । सो जग्गाको खरीद गर्दाको रकमको स्रोतसम्बन्धमा निजले कृषि आय, जमिन विक्री, बैंक ऋण, तलवभत्ता भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

निजले उल्लेख गरेको उक्त रकमको स्रोत तर्फ हेर्दा सो समयमा निजसँग तलव भत्ताको बचत रकम खेतीपातीको आय र बैंकबाट लिएको कर्जा रु. ४ लाख समेत करिब रु. ५ लाखभन्दा केही बढी रकम वैध आम्दानी हुनसक्ने भएपनि सो रकम समेतबाट निजले सोही समयमा रु. ५,८३,१५१।- रकम खर्च गरी गाडी खरीद गरेको देखिन्छ । उक्त गाडी (स्रोत खुलेको तालिकाको क्र.सं. ९ मा उल्लेख भएको) खरीद गरेपश्चात् निजसँग कुनैपनि रकम बचतमा रहन सक्ने अवस्था छैन । यसरी वैधानिक स्रोत नभएको अवस्थामा खरीद गरेको उक्त जग्गाको स्रोत नखुलेकोले हाल रु. ३,७३,८२८।१२ मूल्य बराबरको उक्त जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी माग दावीमा लिइएको छ ।

७. आरोपपत्रको तालिका २३ को क्र.सं. ७ मा उल्लिखित चितवन जिल्ला, नारायणगढ ५क को कि.नं. ४६३ को क्षे.फ. ०-४-४ विगाहा जग्गा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५५।८।१५ मा निजकी पत्नी मीना खरेलका नाममा लिखतबमोजिम रु. ८४,०००।- थैली अङ्क राखी खरीद गरेको देखिन्छ । सो जग्गा खरीद गर्दाको रकमको स्रोतसम्बन्धमा निजले कृषि आय, तलवभत्ता, सप्तरी नघौँको जग्गा विक्रीबाट प्राप्त रकम, लगानीबाट प्राप्त व्याज, घर भाडा र स्त्रीधन समेत भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निजले खुलाएका उपरोक्त स्रोततर्फ हेर्दा निजको मासिक सरदर १५ हजार रुपैयाँ छोरा छोरीको अध्ययनको लागि खर्च हुने देखिँदा तलवभत्ता बचत हुने अवस्था देखिँदैन । साथै निजले उल्लेख

गरेको अर्को स्रोत स्त्रीधन कहाँबाट र कसरी प्राप्त भएको थियो र कहिलेदेखि कहाँ सञ्चित थियो भन्ने कुरा निजको व्यक्तिगत एवं पारिवारिक विवरणमा कहीं कतै नदेखिएको हुँदा त्यसलाई जग्गा खरीदको स्रोत मान्न मिल्ने अवस्था नरहेको ।

निजले उल्लेख गरेको अन्य स्रोतमध्ये जग्गा विक्रीतर्फ हेर्दा निजको सप्तरी नघौँस्थित पैतृक जग्गा २०५१ र २०५२ सालमा विक्री गरेको देखिए तापनि सो जग्गा विक्रीबाट प्राप्त रकम समेतबाट २०५३ सालमा चितवनमा १२ कठ्ठा घडेरी जग्गा र काठमाडौँमा ०-८-०-० रोपनी जग्गा खरीद गरेको समेत देखिन आई सोलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिसकिएको छ । त्यसैगरी उक्त जग्गा खरीद गर्नु पूर्व मिति २०५५।५।१४ मा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले आफ्नै नाममा रु. १,५४,७००।- रकम मुद्दती खाता खोली जम्मा गरेको देखिन्छ । सो सम्पत्ति पनि स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरिसकिएको छ । यसरी उक्त जग्गा खरीद गर्दाको समयमा निजसँग वैधानिक आयको रकम बचत रहे भएको देखिँदैन । तसर्थ २०५५ सालमा चितवनस्थित उपर्युक्त जग्गा खरीद गरेको स्रोत खुल्न आएन । साथै लगानीबाट प्राप्त आय समेतलाई सो जग्गा खरीदको स्रोत भनी देखाएको सन्दर्भमा हेर्दा विधिसम्मत आम्दानीका सवै रकम सम्पत्ति आर्जन गर्न प्रयोग भइसकेको अवस्थामा लगानी गर्ने रकम निजसँग बाँकी रहेको पनि देखिँदैन । अतः हाल आयुष खरेलको नाममा रहेको रु. २,५२,०००।- मूल्य पर्ने सो जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिअन्तर्गत राखी मागदावीमा लिइएको छ ।

८. आरोपपत्रको तालिका नं. २३ क्र.सं ८ मा उल्लिखित नेपाल प्रिन्टर्स एण्ड ट्रेडर्स कोअपरेटिभ लि.को १०० कित्ता शेयर अच्युतकृष्ण खरेलले प्रति शेयर रु. १,०००।- का दरले मिति २०५५।१०।१७ मा छोरा आयुष खरेलका नाममा खरीद गरेको देखिन्छ । उक्त शेयर खरीद गर्दाको स्रोतको विषयमा निज अच्युतकृष्ण खरेलले सवाल जवाफ नं. १०३ मा विभिन्न आयस्रोतमध्ये तलव, भत्ता, दैनिक भ्रमण भत्ताबाट बचत रकम, कृषि आय, घरभाडा (बानेश्वरको) समेतबाट खरीद गरेको भनी उल्लेख

गरेको देखिन्छ। तर बानेश्वरको घरमा निज स्वयं रहनु बस्नुपर्ने भएवाट भाडा रकम प्राप्त हुनसक्ने देखिदैन भने अन्य विधिसम्मत् आयका स्रोतहरू समेतबाट निजका नाममा रु.१,५४,०००/- को मुद्दति खाता खोली रकम जम्मा गरेको स्थिति छ। साथै छोराछोरीको अध्ययनमा खर्च भैरहेको र बाँकी बचत रकम पनि निजले २०५४ सालमा रु.५,८३,१५१/- मूल्यको गाडी खरीद गर्दा उपयोग गरेको र मिति २०५५/०८/१५ मा नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजार शाखामा आफ्नो नाममा रु.१,५४,७००/- रकम मुद्दती खातामा जम्मा गरेको देखिन्छ। यस स्थितिमा निजसँग उक्त रु.१ लाखको शेयर खरीद गर्न रकम बचतमा रहेको देखिदैन। तसर्थ वैधानिक स्रोत नभएको अवस्थामा खरीद गरेको रु.१ लाख मूल्यको शेयरलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी मागदावीमा लिइएको।

९. आरोपपत्रको तालिका नं. २३ को क्र.सं. ९ मा उल्लिखित ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरको रु.१० लाख मूल्यको १०,००० कित्ता शेयर प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले छोरा आयुष खरेलका नाममा मिति २०५६/०८/३१ मा खरीद गरेको देखिन्छ। उक्त शेयर खरीद गर्दाको स्रोतको सम्बन्धमा निज अच्युतकृष्ण खरेलले सवाल जवाफ नं. ४३ मा धुम्बराहीको घरभाडा, बानेश्वरको घरभाडा, जिल्ला सप्तरी नघौंको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम तथा कृषिको आय एवं विभिन्न मितिमा लगानी गरिएको ब्याजमध्येबाट समेत खरीद गरेको भनी जवाफ दिएकोमा निजले उल्लेख गरेका स्रोतहरूमध्ये घरभाडातर्फ हेर्दा धुम्बराहीस्थित घर निर्माणकै स्रोत खुल्न नसकेको अवस्था हुँदा स्रोत पुष्टि नभएको सम्पत्तिबाट आर्जित भाडालाई वैध आर्जन मान्न मिलेन। बानेश्वरको घर भाडामा दिएको र सोबाट आय आर्जन गरेको प्रमाण पनि नभएकोले भाडाबाट आय प्राप्त भएको अवस्था छैन। सप्तरी नघौंस्थित जग्गा बिक्रीको रकम छोराछोरीको अध्ययनमा खर्च भएको र स्रोत खुलेको शेयर खरीद तथा चितवन

नारायणगढ ५(क) को कि.नं. ४९३, ४९६ र ४९९ का जग्गा खरीद गर्न प्रयोग गरेको देखिन्छ। यसरी वैधानिक स्रोत नभएको अवस्थामा निजले ओम नर्सिङ हस्पिटल एण्ड रिसर्च प्रा.लि.को शेयर खरीद गर्नका लागि रु.१० लाख नगदै भुक्तानी गरी १०००० कित्ता शेयर खरीद गरेको स्रोत खुल्नसक्ने अवस्था रहेको देखिदैन। अतः सो प्रा.लि.मा लगानी गरेको रु.१० लाखको १०००० कित्ता शेयरलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी मागदावीमा लिइएको।

१०. आरोपपत्रको तालिका नं. २३ को क्र.सं. १० मा उल्लिखित जिल्ला चितवन नारायणघाट-५(क) कि.नं. ५१३ को क्षे.फ.०-५-७.५ बिगाहा जग्गा मूल्य रु.१,०७,५००/- थैली अङ्क राखी प्रतिवादीले निजकी पत्नी मीना खरेलका नाममा मिति २०५७/०२/१९ मा खरीद गरेको देखिन्छ। सो जग्गा खरीदको स्रोतका सम्बन्धमा निजले मधेशको जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम, कृषि आय, घर भाडा, बैंकको ऋण आदि भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। निजले उल्लेख गरेको आयमध्ये सप्तरी नघौंको जग्गा बिक्री गरेको भनी उल्लेख गरेको विषयतर्फ हेर्दा उक्त चितवनको जग्गा खरीद गरेको करीव ९ महिना पछि अर्थात् मिति २०५७/१०/०४ मा मात्र बिक्री गरेको र गोरखा फाइनेन्स कम्पनी लि. बाट २०५७/११/१९ मा ऋण लिएको रकम पनि सो ऋण लिनुभन्दा करीव ८ महिनाअघि खरीद गरेको जग्गामा उपयोग हुन सक्ने देखिएन। जहाँसम्म कृषि आयको प्रश्न छ, त्यसका हकमा हेर्दा निजसँग त्यतिबेला कृषियोग्य जग्गा नै ज्यादै थोरै मात्र बाँकी रहेको र सोको कृषि आयको बचतले उक्त जग्गा खरीद गरेको हुनसक्ने अवस्था नदेखिएको कारण सो जग्गा खरीदको स्रोत खुल्न सकेन। अतः हाल आयुष खरेलका नाममा रहेको रु.३,२२,५००/- मूल्य पर्ने सो जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिअन्तर्गत गणना गरी मागदावीमा लिइएको छ।

११. आरोपपत्रको तालिका नं. २३ को क्र.सं. ११ मा उल्लिखित बैंक अफ काठमाडौंको १००० कित्ता

शेयर प्रति शेयर रु.९५०।- का दरले रु.९,५०,०००।- खर्च गरी अच्युतकृष्ण खरेलले दोस्रो बजारमार्फत् छोरा आयुष खरेलको नाममा मिति २०५७।४।१० मा खरीद गरेको देखिन्छ। उक्त शेयर खरीद गर्दाको स्रोतको विषयमा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले सञ्चित विदाको रकम र कृषि आय समेतका स्रोतबाट खरीद गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ।

निजले उल्लेख गरेको सञ्चित विदाको रकमको सम्बन्धमा हेर्दा सो रकम निजले उक्त शेयर खरीद गरेको ४ महिनापछि मात्र प्राप्त गरेको हुँदा सो रकम शेयर खरीद गर्न उपयोग हुन सक्ने अवस्था नै रहँदैन। त्यसैगरी खेतीको आय सामान्य रहेको देखिन्छ। उक्त शेयर खरीद गर्दा निजले उल्लेख गरेका वैधानिक आम्दानीहरू छोरा आयुष खरेललाई भारतको मणिपाल कलेजमा निजी खर्चमा अध्ययन गराउँदा र मीना खरेल तथा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल स्वयंले नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकको रु.९,६००।- मूल्यको हकप्रद शेयर खरीद गर्दा खर्च भएको देखिन्छ। यसरी बैंक अफ काठमाडौंको उक्त शेयर खरीद गर्दा निजसँग कुनै पनि रकम बचतमा रहेको देखिदैन। तसर्थ वैधानिक स्रोत नभएको अवस्थामा रु.९,५०,०००।- खर्च गरी खरीद गरिएको उक्त बैंकको १,००० कित्ता शेयरलाई स्रोत खुल्न नसकेको सम्पत्तिमा गणना गरी माग दावीमा लिइएको छ।

१२. आरोपपत्रको तालिका नं.२३ को क्र.सं.१२ मा उल्लिखित रु.१२ लाख रकम अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५७।१।२० मा अंशबण्डाको लिखत तयार गरी रु.१२ लाख छोरा आयुष खरेललाई दिएको तथ्य निजको बयान र यस आयोगमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणले स्पष्ट पारेको छ। निजले पेश गरेको सोही सम्पत्ति विवरणमा श्रीमतीसँग रु.७ लाख र आफूसँग करिब रु.४ लाख गरी जम्मा रु.११ लाख पनि रहेको भनी बयान कथन तथा पेश गरेको सम्पत्ति विवरण समेतमा उल्लेख गरेको देखिन्छ।

सो विवरणमध्ये श्रीमतीसँग रहेको रु.७ लाख र आफूसँग रहेको रु.४ लाख गरी जम्मा रु.११ लाख मैले विवरणमा र बयान कथनमा समेत हुँदै नभएको

नगद सम्पत्ति उल्लेख गरेको भनी सो बयानलाई पछि निज स्वयंले खण्डन गरेको देखिन्छ। तर रु.१२ लाख छोरालाई दिएको रकमका सम्बन्धमा केही उल्लेख गरेको देखिदैन।

सो रकम छोरा आयुषलाई दिएको भनेको समयमा निजको वैध आय करिब ४ लाख ६७ हजार रहेको र खर्चतर्फ छोरालाई रु.१ लाख ६० हजार अध्ययन खर्च लागेको, छोरा आयुष खरेललाई निजी खर्चमा बेलायत भ्रमण गराएको, मिति २०५७।१।०६ मा मीना खरेलको नाममा रु.८ लाखको राष्ट्रिय बचत पत्र खरीद गरेको (रु.८ लाख मध्ये रु.२ लाखको स्रोत खुलेको) देखिँदा उक्त वैध आय सम्पूर्ण खर्च भइसकेको अवस्था छ। यसरी वैध स्रोत नभएको समयमा छोरा आयुष खरेललाई रु.१२ लाख दिएको भनी निजले जिकीर लिएको उक्त रकमको स्रोत खुल्नसक्ने आधार स्थापित हुन नसकेकोले छोरालाई दिएको भनिएको उक्त रु.१२ लाख रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी मागदावीमा लिइएको छ।

१३. आरोपपत्रको तालिका नं.२३ को क्र.सं.१३ मा उल्लिखित राष्ट्रिय बचतपत्र प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले निजकी पत्नी मीना खरेलका नाममा मिति २०५७।१।०६ मा खरीद गरी २०५८।१।३० मा विक्री गरेको देखिन्छ। सो बचतपत्र खरीद गर्दाको स्रोतका सम्बन्धमा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले सेवाबाट अवकाश भएपछि हिमालयन बैंकबाट लिएको ऋणमध्ये रु.९ लाख लगानी गरेकोबाट फिर्ता भएको रकम र घरभाडा, कृषि आय र भाई नाता पर्ने उत्तमकृष्ण खरेलसँग सापटी लिएको रु.११ लाख मध्येबाट खरीद गरेको हो भनी आफ्नो बयानमा (प्रश्न नं.९७ को जवाफ) खुलाएको देखिन्छ। निजले लिएको जिकीरका सम्बन्धमा हेर्दा निजले २०५६ चैतमा रु.९ लाख रुपैया बैंकबाट ऋण लिएको देखिए तापनि सो रकम के कसलाई के कस्तो शर्तमा कति व्याज आर्जन हुने गरी लगानी गरेको हो भन्ने खुलाउन सकेको पाइँदैन। वार्षिक १५ प्रतिशतदेखि १९ प्रतिशतसम्म व्याज बैंकलाई तिरी लिएको ऋण रकम मध्येबाटै सो व्याजदरको तुलनामा निकै न्यून प्रतिफल

(वार्षिक १० प्रतिशत व्याजमा आयकर समेत तिर्नु पर्ने) हुने लगानीको रूपमा रहेको राष्ट्रिय बचतपत्रमा लगानी गरेको भन्ने कुरा अवास्तविक र बनावटी देखिन्छ। तर निजले जिकीर लिएका कृषि आय, सञ्चित विदाको रकम जस्ता स्रोतहरूबाट रु.२ लाख मूल्यसम्मका बचतपत्र खरीद गरेको हुनसक्ने देखिन्छ भने बाँकी रु.६ लाख मूल्यका बचतपत्र खरीद गर्नसक्ने स्रोत भएको देखिदैन।

यस प्रकार उक्त मितिमा खरीद गरिएका रु.८ लाखको बचतपत्रमध्ये रु.६ लाखको बचतपत्र खरीदको स्रोत खुल्ल नसकेको र सो बचतपत्र हाल विक्री समेत गरी सकेको, तर सो रकमले अन्य कुनै सम्पत्ति खरीद गरेको नदेखिदा सो रकम लुकाई छिपाई वेपत्ता पारेको देखिन आएकोले उक्त मूल्य रु.६ लाख बराबरको रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिका रूपमा मागदावीमा लिइएको छ।

१४. आरोपपत्रको तालिका नं.२३ को क्र.सं.१४ मा उल्लिखित रकम रु.७८,२१०।- (यु.एस.डलर १,१०० को तत्कालीन विनिमय दरले हुने) अच्युतकृष्ण खरेलले छोरा आयुष खरेललाई विदेश भ्रमणमा लैजाने सिलसिलामा अमेरिकी डलर १,१००।- खरीद गरी सोही रकम मिति २०५७।२।२३ मा नेबिल बैंक, कान्तिपथमा छोराकै नाममा डलर खाता खोली जम्मा गरेको देखिन्छ। निजले तत् समयमा छोरा आयुष खरेललाई निजी खर्चमा बेलायत भ्रमणमा लगेको हुँदा सो समयमा निजसँग सो डलर सट्टी गर्ने वैधानिक आर्जनको रकम बाँकी रहेको नदेखिँदा सो खातामा हाल मौज्जातमा रहेको उक्त डलरको नेपाली रुपैयाँमा विनिमय गर्दा हुने रु.७८,२१०।- लाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा समावेश गरी मागदावीमा लिइएको छ।

अमिल्दो एवं अस्वाभाविक जीवनयापन सम्बन्धमा :प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले यस आयोग समक्ष पेश गरेको व्यक्तिगत विवरण एवं निजको बयान समेतका आधारमा सार्वजनिक पदमा रहँदा निजले प्राप्त गरेका वैध आयको तुलनामा सेवाबाट अवकाश प्राप्त गर्दाको आर्थिक स्थिति वा जीवनस्तर अमिल्दो र अस्वाभाविक देखिएको छ। २०२७ सालमा

सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि वृद्धि भएको आर्थिक हैसियत, परिवर्तन वा फरकलाई देहायका तथ्यहरूले वस्तुपरक रूपमा पुष्टि गर्दछन्:-

- १) पैतृक सम्पत्तिको रूपमा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला र सप्तरी जिल्लामा माथिका विवरण र तालिकामा उल्लेख गरिएअनुसारका खेतीका जग्गा प्राप्त गरेको भए पनि सरकारी सेवामा प्रवेश गरेपछि काठमाडौँ र चितवनमा अस्वाभाविक मात्रा र प्रकृतिका करोडौँ मूल्य पर्ने घरजग्गा खरीद तथा निर्माण गरेको, २५ लाख रकम बैंकमा राखेको र लाखौँको शेयर तथा राष्ट्रिय बचत पत्र खरीद गरेको कुरा निम्नबमोजिम देखिन्छः
 - (क) काठमाडौँ र चितवनमा करिव रु.८४ लाखभन्दा बढी मूल्य पर्ने ३ वटा घर निर्माण गरेको।
 - (ख) काठमाडौँ उपत्यका, काभ्रेपलाञ्चोक र चितवनमा गरी एक करोडभन्दा बढ्ता मूल्य पर्ने जग्गा खरीद गरेको।
 - (ग) सेवाकालको उत्तरार्धमा विभिन्न वित्तीय तथा अन्य संस्थाको रु.२५,००,०००।- भन्दा बढ्ता रकमको शेयर खरीद गरेको।
 - (घ) घर व्यवहारको सामान्य आवश्यकता तथा औचित्यको दृष्टिबाट अत्यन्तै अस्वाभाविक देखिने गरी निज स्वयं र निजको एकाघर सगोलको परिवारका सदस्यहरूको नाममा विभिन्न बैंक खातामा १ करोडभन्दा बढी रकम जम्मा गरेको र लाखौँ रुपैयाँ मौज्जातमा रहेको।
 - (ङ) प्रहरी महानिरीक्षक जस्तो महत्वपूर्ण र संवेदनशील पदमा कार्यरत रहेको अवस्थामा विभिन्न बैंकहरूबाट करिव ४८ लाख रुपैयाँ ओभरड्राफ्ट कर्जा लिई विभिन्न व्यक्तिलाई जग्गा खरीद गर्न, सार्वजनिक सवारी साधन सञ्चालन गर्न र आयात निर्यात कारोवार गर्न लगानी गरेको भन्ने समेतका अपत्यारिलो विवरण पेश गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जित सम्पत्तिलाई वैध सम्पत्ति देखाउने बदनियतपूर्ण कार्य गरेको।

प्रहरी सेवाको उच्च पदमा पदोन्नति हुँदै जाँदा सेवा अवधिमा प्राप्त हुने तलव भत्ता एवं अन्य वैध आर्जनसँग अमिल्दो हुने गरी निजले आफ्नो पदको प्रभाव एवं अख्तियारको दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रूपमा करोडौंको सम्पत्ति आर्जन गरी अस्वाभाविक जीवनयापन गरेको देखिन्छ ।

अभियोग र मागदावी:- सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन समेतका आधारमा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल उपर भएको हालसम्मको अनुसन्धानको क्रममा विश्लेषण भएबमोजिम मिति २०२७/२/१५ मा सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि आफ्नो तथा आफ्ना परिवारका नाममा विभिन्न चल अचल सम्पत्ति आर्जन गरी भोग गरिरहेको देखिन्छ । प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५७/१/२० मा आफ्नी पत्नी मीना खरेल तथा छोरा आयुष खरेलबीच अंशबण्डा लिखत तयार गरी अंश प्रदान गरेको देखाई सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गरेपश्चात् आर्जन गरेको ठूलो मात्राको सम्पत्ति कागजी रूपमा आफूबाट पृथक देखाउने प्रयत्न गरेको तथ्य निजको अंशबण्डा पछिको निजहरूबीचको सम्पत्तिको सगोल रूपमा भएको प्रयोगले स्पष्ट गर्दछ ।

निजको वैधानिक आयका रूपमा रहेका तलव भत्ता, विदेश भ्रमणबाट प्राप्त रकम, जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकमलाई प्राप्त वर्ष, प्रकृति एवं परिमाणको तर्क र तथ्यसंगत रूपमा यथास्थानमा आरोपपत्रको तालिकामा उल्लेख भएबमोजिम गणना गर्दा पनि स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको प्रकरण समेतमा विश्लेषण गरिएबमोजिम निज अच्युतकृष्ण खरेलले भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनी तवरबाट सम्पत्ति आर्जन गरी सोबाट बढे बढाएको समेत गरी रु.१,६३,३६,९३०।४४ मूल्य बराबरको सम्पत्ति आर्जनको स्रोत पुष्टि नभएको तथ्य स्थापित हुन आएको छ ।

भ्रष्टाचार जस्तो श्वेतग्रीवी अपराध (White Collar Crime) को विशिष्ट प्रकृति र यसको समष्टिगत दुष्प्रभाव समेतलाई दृष्टिगत गरी साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले अनुमानित कसूरसम्बन्धी व्यवस्था गरेको र ऐ. ऐनको दफा १६ग. ले जफतसम्बन्धी र दफा ३ र ७(१) ले दण्डसम्बन्धी व्यवस्था समेत गरेको परिप्रेक्ष्यमा तिनै कानूनी

व्यवस्थाहरूलाई निरन्तरता दिदै अझ प्रभावकारी र समयसापेक्ष बनाउने उद्देश्यले लागू गरिएको प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले कुनै पनि सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले प्रचलित कानूनबमोजिम पेश गरेको सम्पत्तिको विवरण अमिल्दो र अस्वाभाविक देखिन आएमा वा मनासिव कारणविना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा सो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुराको प्रमाण निज स्वयंले पुऱ्याउनुपर्ने र यसरी प्रमाण पुऱ्याउन नसकेमा गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने कानूनी व्यवस्था छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरूको कसीमा निज अच्युतकृष्ण खरेल एवं निजका परिवारका नाम समेतमा रहेका आरोपपत्रको तालिका नं.२३मा उल्लिखित सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत नखुलेको र निजको वैध आयस्रोतको अवस्था हेर्दा निज समेतले अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनयापन गरिरहेको स्पष्ट भएकोले निजले भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको तथ्य स्थापित भएको छ ।

अतः निज अच्युतकृष्ण खरेल एवं निजकी पत्नी मीना खरेल एवं छोरा आयुष खरेलका नाममा रहेका र लुकाई छिपाई राखेका समेत रु.१,६३,३६,९३०।४४ बराबरको चल अचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको उल्लिखित आधार प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएकोले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र दफा १५ अनुसार कसूर भई त्यसैलाई निरन्तरता प्रदान गरेको हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूर प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले गरेको देखिन आएको छ । अतएव, प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेललाई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र दफा १५ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०१७ को दफा ३, ७(१), १०, १५, र २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम हदैसम्म सजाय गरी त्यसरी भ्रष्टाचार गरी आर्जन गरेको निज अच्युतकृष्ण खरेल, निजकी पत्नी मीना

खरेल, निजको छोरा आयूष खरेल समेतका नाममा रहेको उल्लिखित बिगो रु.१,६३,३६,१३०।४४ मूल्यको सम्पत्ति साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को १६ग., दफा २९ र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० (२), र दफा ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ख. बमोजिम जफत गरिपाउँ ।

आरोपपत्रको तालिका नं.२३ मा बैध आयस्रोत नखुलेको हुँदा सजाय र जफतको माग दावी गरिएका सम्पत्तिमध्ये क्र.सं.१ को जग्गामध्ये कि.नं.३४८ को जग्गाको रु.६,२७,३४३।७५, क्र.सं.२ को कि.नं.२७८ को जग्गाको रु.१३,१०,५४६।८७, क्र.सं.१२ को छोरालाई दिएको रु.१२,००,०००।-, क्र.सं.१३ को मीना खरेलको नाउँको बचतपत्र बिक्री गरेको रु.६,००,०००।- गरी जम्मा रु.३७,३७,८९०।६२ बिगो बराबरको सम्पत्ति बिक्री गरी तथा लुकाई छिपाई राखेको हुनाले सो बिगोको सम्पत्ति प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल, निजकी पत्नी मीना खरेल तथा छोरा आयूष खरेलका नाममा रहेका स्रोत खुलेको सम्पत्तिबाट जफत गरी असूलउपर गरिपाउँ र सो प्रयोजनको लागि सो बिगो बराबरको स्रोत खुलेको हाल कायम रहेको अचल सम्पत्ति रोक्का कायमै राखी पाउँ, साथै प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल प्रहरी महानिरीक्षक भई श्री ५ को सरकारको विशिष्ट श्रेणीको पदाधिकारी सरहका व्यक्ति भएकोले तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४क. र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम निजलाई हदै सम्म थप सजाय समेत गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आरोपपत्र मागदावी ।

२०२७।२।५ देखि प्रहरी निरीक्षक पदमा सेवा प्रवेश गरी २०५७।२।७ गते देखी सेवानिवृत्त छु । २०३३ सालमा रीतपूर्वकको पहिलो अंशवण्डा भएतापनि २०२८ सालमा पिताजीको स्वर्गवासपश्चात् आ-आफ्नो मात्रको आय छुट्टयाई सोहीबमोजिम अलग व्यवहार गरी आएको छु । मैले चल सम्पत्तिबाट रु २ लाख एकमुष्ट बुझेको हुँ । जुन विपक्षी आयोगले मूल्याङ्कन गरेको छैन । जिल्ला सप्तरी, नर्घो गा.वि.स. मा रहेको मेरो कुल जग्गा १२-७-६.५ मध्ये मोही नभएको ८-५-२ विगाह मोही भएको, ०-३-१९.५ जग्गा मोही नभएको आँप बगैचा हो । जुन कोशी नहरवाट सिञ्चित हुने

सिंचाईयुक्त जग्गा हो भन्ने कुरा कृषि विभागवाट प्रकाशित ०५।०५।२०५९ को कार्यक्रम पुस्तिकामा उल्लेख छ । मोही नलागेको ज.वि. ८-५-२ जग्गावाट प्रतिविगाह प्रतिवर्ष १०० मन धान आय हुने, सरकारी दरबमोजिम मोही लागेको जग्गावाट प्राप्त कुल २०५६ सालसम्म ठेक्कामा दिएको आँपको बगैचावाट प्राप्त प्रतिवर्ष २६०००। देखि ३८०००। प्राप्त गरी राखेको छु । जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघले प्रमाणित गरी दिएको मूल्य दरमा गणना गर्दा पनि मेरो सप्तरीको जग्गाको २०३० देखि २०५९ सालसम्मको कुल कृषि आय २८ लाख ४४ हजार १ सय २१ हुन्छ । काभ्रे जिल्लामा रहेको मेरो पैतृक जग्गामध्ये बालुवा गा.वि.स.को १४-१५-२-० जग्गा भिङ्गु खोलावाट सिंचाई लाग्ने वर्षमा ३ वाली लाग्ने जग्गा हो । कृषि वि.का. काभ्रेद्वारा प्रकाशित कार्यक्रम पुस्तिकावाट पनि औषत प्रतिरोपनी १०५२ के.जि.आलु उत्पादन हुनुका साथै मकै र धान समेत उत्पादन हुने हुँदा २०३० सालदेखि २०५९ सम्म भएको उत्पादनवाट विउ, विजन लागतको ३० प्रतिशत खर्च कटाई १२ लाख ४२ हजार ३०९ आम्दानी भएकोमा सो आयलाई घर खर्चमा समाप्त भएको देखाई सो आयलाई मेरो आयमा पेश गरेको छैन । मैले आयोगसमक्ष बयान गर्दा नै वार्षिक सरदर १,७५,०००।- कृषि आय हुने भनी कुल आय उल्लेख गरेकोमा विपक्षी आयोगले गणना गर्दा पनि मेरो वार्षिक आय कम्तीमा १,३१,३००।- रुपैया हुन्छ तर मैले प्राप्त गरी आएको सरदर वार्षिक आय रु.१,७५,०००।- बराबर नै हो । मैले २०५९ सालसम्ममा तराई र पहाड गरी कुल ४० लाख ६ हजार ५ सय प्राप्त गरेको छु । म र मेरो परिवारको विभिन्न व्यक्तिहरूले खरीद गरेको शेयरहरू विपक्षी आयोगले कानूनसम्मत् लगानी मानेको तर सो शेयरवाट प्राप्त लाभांश के कति छ भन्नेमा आम्दानी लोप गरेको छ । उक्त शेयरवाट प्राप्त गरेको लाभांश र ने.बै.लि.को खातामा मौज्जात रहेको रकमको व्याज समेतको प्रमाण पेश गर्ने नै छु । मेरो नोकरीको क्रममा स्वदेशभित्रको भ्रमण भत्ता रु.१ लाख २४ हजार ८४९ रुपैया ९८ पैसा स्थानीय भत्ताको रकम रु.२४ हजार ९ सय ३४ रुपैया ८० पैसा (हालसम्म प्राप्त रेकर्डअनुसार) चाँदनी खरेलले विवाह पूर्व आर्जित गरेको रकम रु.३ लाख ४५ हजार ९३ दिल्लीमा इन्टर्न

गर्दा प्राप्त गरेको पारिश्रमिक भा.रु.६० हजारको ने.रु.९६ हजार, पेन्सनको रकम ३ लाख ९२ हजार १३० रुपैया नगदै भुक्तानी गर्ने प्रचलन रहेको । राशन बापतको रकम रु.१ लाख ५९ हजार २६२ रुपैया ६५ पैसा, घर भाडामा दिंदा प्राप्त जम्मा रकम ३१ लाख ७५ हजार ७४० रुपैयाँ सेवामा रहँदा प्राप्त गरेको विशेष भत्ता रु.१२ हजार २४० रुपैया प्रहरी खुल्ला प्रतियोगितावाट छनौट हुँदा बोर्ड पारिश्रमिक रु.१२ हजार ५१५, विभिन्न शेरवाट प्राप्त लाभाशं ने.वि.लि.को खातावाट प्राप्त व्याज समेत रु.१ लाख ८२ हजार ९१५ रुपैया, आयोगले २१ नं.तालिकाको आय व्ययमा समावेश नगरेको रु.८ लाख २६ हजार २६० रुपैया २१ पैसा, सञ्चयकोषवाट प्राप्त रकम र विदेशमा भ्रमण गर्दा आयोगले नदेखाएको रकम रु.३ लाख १६ हजार ३६ लाई आयको स्रोतमा गणना नगरेको आयोगले नदेखाएको रु.५७ लाख ६३ हजार १६२ रुपैया, मेरो आय हो भनी प्रमाण पेश गर्ने छु । राशनबापत नगदै लिने प्रचलन रहेकोमा सोको भरपाई पेश गरेको छु । २०३१ मार्ग ३ देखि ऐ. २८ सम्म विदेश (अष्ट्रेलिया) जांदा सोवाट प्राप्त भत्तालाई मेरो आमदानीमा कायम गरिएको छैन । प्रहरी सेवामा प्रवेश गरेपछि अधिकांश सरकारी आवासमा नै बस्ने गरेको, बानेश्वरको घर निर्माण पूर्व धोवीघाटको घरमा बस्दा २ कोठा मात्र आफूले प्रयोग गरी बांकी भाडामा राखिएको र प्रहरी महानिरीक्षक भै कार्यरत रहेको अवस्थामा बाहेक सम्पूर्ण अवधि आफ्नै घरमा बसेकाले घर वहाल रकम प्राप्त नगरेको भन्ने विपक्षी आयोगको गणना गलत छ । धुम्बाराहीस्थित भवनवाट प्राप्त गरेको वहालको रकम समेत गणना गरिएको छैन । सोको आवश्यक प्रमाण पेश गरेको छु । जग्गा विक्री गर्दा केही व्यक्तिलाई वारेसनामा दिएको थिएँ । सो विक्रीवाट रु.२६ लाख ५४ हजार ९ सय ५० बुझेको हुँ । के कतिमा विक्री गरे वारेसहरूलाई थाहा होला । १३ अगष्ट १९८६ वाट २३ अगष्ट १९८६ सम्म श्रीलंकामा सम्पन्न फरेन्सिक मेडिसिनको सम्मेलनमा भाग लिन गएकोमा सो भ्रमणबापत प्राप्त भत्ता आय कायम गरिएको छैन । २०४८ भदौ २५ गते क्यानाडा जांदा प्राप्त गरेको रु.११ हजार ५६ प्लेन भाडा लागेको ३ हजार ९ सय ४० कट्टा गरी बांकी रु.७ हजार १ सय १६ लाई मेरो आय कायम गरिएको छैन । जोरपाटी

स्थित कि.नं.२३४, ३५०, ३४८, २७८, २७६, २७७ समेतको जम्मा ज.रो.४-२-१-० प्रति महिना प्रतिरोपनी रु.१२००/- का दरले रामबहादुर श्रेष्ठलाई वहालमा दिएकोमा सोवाट प्राप्त आमदानीलाई मेरो आयस्रोतमा जोडिएको छैन । बैकमा मेरो पत्नी र छोरा छोरीको नाममा रहेको खाताको सम्बन्धमा आय व्ययतर्फ खर्च देखाउंदा दोहोरो खर्च देखाइएको छ । २०५६।३।३० सम्म मेरो वास्तविक १ लाख २५ हजार ८ सय ७५ हनुपर्नेमा २ लाख ३० हजार १२ देखाई रु.९४ हजार १ सय ३७ फरक पर्ने गरी देखाइएको हिसाव गलत छ । रु.२३ हजार ६९७ लाई आयस्रोतमा दाखिला नगरी खर्च कायम गरिएको त्रुटिपूर्ण छ । ४ वर्षमा हनुपर्ने घर निर्माण खर्चलाई १ वर्षमा पारिएको छ, यसरी बढी खर्च लेखाउने गरी भूठा तथ्य उल्लेख गरिएको छ । तालिका नं.२१ मा उल्लेख गरिएबमोजिम हुने वास्तविक आय-व्ययको विवरण तालिका नं.८ मा तयार गरी पेश गरेको छु । प्रमाण लगाई पाऊँ । तालिका नं.२३ मा उल्लेख गरिएको आयूष खरेलको नामको कि.नं.२३४ को १-०-१-० पत्नी मीना खरेलको नाममा बकस पत्रको लिखतवाट खरीद गरिएको हो । खरीद गर्दा लागेको मूल्य ६० हजार हो । अदालतलाई भुक्त्याउने नियतले खरीद गरेको मूल्यलाई नदेखाई हालको मूल्य भनी ११ लाख १७ हजार १ सय ८७ रुपैया ५० पैसा देखाइएको छ, जो वद्वनियतपूर्ण छ । मेरो आयस्रोतअनुसार नै उक्त जग्गा खरीद गरिएको छ । तालिका नं.२३ को क्र.सं. ख मा उल्लेख गरिएको आयूष खरेलको नामको कि.नं.३४८ ज.रो. ०-९-०-२ जग्गा र कि.नं.३५० को १-०-२-० कि.नं.२३४ को १-०-१-० जग्गा ०५० सालमा मिना खरेलले प्रभा शर्मासँग रु.१ लाख ३२ हजारमा खरीद गरेको हो । यसरी कि.नं.३४८ को ज.०-९-०-२ जग्गाको मूल्य रु.२८ हजार ७ सय ६२ मात्र लागेको हो, जुन मेरो आयस्रोतवाट नै खरीद गरिएको हो । तालिका नं.२३ क्र.सं.२ मा उल्लेख गरेको जग्गा आयूष खरेलको नाममा कहिल्यै पनि थिएन । पत्नी मीना खरेलले मेरो वैधानिक आयस्रोतवाट बचत भएको रकमवाट किनेको जग्गा हो । तालिक नं.२३ क्र.सं.३ मा उल्लेख गरिएको पत्नी मीना खरेलको नाममा रहेको चितवन नारायणगढको घरको निर्माण खर्च जम्मा रु.४ लाख हो सो घरमा कुनै फर्निचरहरू

थिएन । फर्निचर र घरको मूल्याङ्कन हचुवा किसिमले बढी मूल्याङ्कन गरी आयोगले भूठा दावी गरेको छ । जुन आयोगको दावीअनुसारको निर्माण कार्य भएको छैन । २०५५।११।२५ मा नक्सा पास गराई निर्माण शुरु गरिएको उक्त घर २०५५ सालमा बनाएको भनी मेरो २०५५ सालको खर्चमा उल्लेख गरी अदालत समेतलाई भुक्त्यानमा पार्न खोजीएको छ । उक्त घरको निर्माण २०५६ सालमा शुरु गरी २०५८।०५।९ सालसम्ममा निर्माण सम्पन्न गरेको हो । घर निर्माण शुरु गरेको सालमा नै मेरो आय रु. २६,११,३०९।- देखिन्छ भने अर्कोतर्फ सोभन्दा अधिल्ला वर्षहरूको मौज्जात आम्दानी समेत गरी मेरो मौज्जात आयस्रोत रु. ७०,८२,३२०।- हुन्छ । अतः मेरो घर निर्माण गरेको सालको मितिसम्मको आयस्रोतको सीमाभित्र निर्माण गर्न पुग्ने रकम भएको हुँदा अभियोग भूठा हो । सो घरको मूल्याङ्कनगर्दा घरले ओगटेको सम्पूर्ण क्षेत्रफललाई नै विपक्षीले बढी देखाई सो बढी देखाएको क्षेत्रफलको आधारलाई र सो घर निर्माण गर्दा लागेको निर्माण सामग्रीहरूको धेरै बढी मूल्य कायम गरी घर निर्माणको मूल्याङ्कन बढाएको छ । विजुली, स्यानेटरी, साइड डेभलपमेण्ट फिनिशिसडवापत २,३३,५३१।०७ रकम थप गरिएको छ । तर उक्त घर माटोको जोडाई भएको घर भएको, खोलाको किनारामा भएको हुनाले वालुवा र ढुंगा त्यही उपलब्ध भएकोले (निःशुल्क) निर्माण खर्चमा कम भएको, यसरी घरको निर्माण लागत लगभग रु. ४ लाख लागेकोमा हाल १२,७१,४५०।४० मूल्याङ्कन गरेको ठाउँ वदन्नियतपूर्ण छ । साथै उक्त घरमा कुनैपनि फर्निचर र खास उपकरण नरहेकोमा विपक्षीले वदन्नियत चिताई हुँदै नभएका सामानलाई काल्पनिक रूपमा २,५६,१३६।११ को फर्निचर र उपकरण रहेको भनी भूठा दावी गरेको छ । हाल प्राप्त भएसम्म घरको निर्माण सामग्री खरीद गर्दाका विलहरूका साथै उक्त भवनको लागत मूल्य व्यवसायिक ई. श्री यमुनाप्रसाद साह समेतवाट गरेको प्रतिवेदन प्रमाणमा पेश गरेको छु । तालिका २३ को क्र.सं. ४ नं.मा उल्लिखित कि.नं. ४७४ को आयूष खरेलको नाममा कायम रहेको ०-६-०-० जग्गा मेरो भाउजू पदमा खरेलले ०५।३।५।५ मा मेरी पत्नी मिना खरेललाई हालैको वकसपत्र गरी दिएको हो । कि.नं. ४३५ को आधा जग्गाको हकमा हालको मोलभन्दा ४,५०००।० बढी कायम गरिएको छ ।

त्यस्तै गरी क्र.सं. ४(ख) मा उल्लिखित पत्नी मीना खरेलको नाममा कायम भएको कि.नं. ४७५ को क्षेत्रफल ०-६-०-० जग्गा कि.नं. ४३५ बाट किताकाट भै भाउजू पदमा खरेलवाट मेरो श्रीमतीले वकस पाएको हो । वकसवाट पाएको हुनाले कुनै स्रोत खुलाउनु पर्ने होइन ।

त्यस्तै तालिका २३ को क्र.सं. ४ मा उल्लेख भएको छोरा आयूष खरेलको नामको क्षेत्रफल ०-१-३-० जग्गा दाजु राम खरेलवाट ०५।३।५।४ मा वाटोको लागि निशुल्क प्राप्त भएको हो, जुन लिखतमा नै उल्लेख छ । लेखनदासको गल्तीले वकसपत्र हुनुपर्नेमा राजीनामासम्म लेखिएको हो । यसरी रु. ३ लाख ५० हजार कायम गरिएको मूल्य वदन्नियतपूर्ण छ ।

तालिका नं. २३ को क्र.सं. ४(घ) मा उल्लिखित कि.नं. ४७५ को जग्गा पूरै घर पर्दैन । कि.नं. ५७४, ४७६, ४७७ मा पर्दछ । उक्त घरको मूल्य ४६,४९,६१९।- उल्लेख गरेको भएपनि फिनिशिसडको मूल्य रु. १६ लाख मात्र रहेको । किनकि प्रहरी सेवा र यस्तै सुरक्षा निकायका उच्चतम दर्जाका अधिकृतहरूको निजी घर निर्माण गर्दा सम्बन्धित फोर्सकै प्राविधिकलगायतका सम्पूर्ण जनशक्तिले निःशुल्क सहयोग गरी काम गर्ने प्रचलन परम्परागत रूपमा रहेको हुनाले मेरो उक्त घर पनि निर्माण सामग्रीका वस्तुगत रूपमा लाग्ने खर्च बाहेक अन्य खर्च नलागी निर्माण भएको हो । त्यस्तै गरी घरमा विवाहमा प्राप्त गरेको उपहारस्वरूप आएका फर्निचर गलैचा उपकरण समेतलाई उच्च मूल्याङ्कन गर्दा विपक्षीको प्राविधिकले सो घर सात तलाको भनी उल्लेख गरेको भूईको तलामा मार्बल फिनिशिसड तथा सिमेण्ट कोठा, भन्याडमा मार्बल सिमेण्ट बाहिरी फिनिशिसडमा आंशिक प्लाष्टर गरिएको कम्पाउण्ड वाल लगाएको भनी भूठा आरोप लगाएको हो । उक्त घर तिन तलाको मात्र हो । कोरीडरमा मात्र मार्बल भएको बाहिरी फिनिशिसड कतै प्लाष्टर नगरेको, सो घरको एकतर्फ मात्र केही भागमा मात्र कम्पाउण्डवाल लगाई ८० प्रतिशत भागमा तारवार मात्र भएको सो घर निर्माण गर्दा विजुली, स्यानेटरी साइड डेभलपमेण्टमा १२.५ प्रतिशत खर्च लागेको भनी उल्लेख गरेको कुरा आफैमा भूठा प्रष्ट छ । उक्त घरनिर्माण गर्दा २०५१।२०५२।०५।३ सालको मेरो मौज्जात आयस्रोत नै

६५,९१,७०१।- देखिन्छ। सो आयस्रोत बाहेक ०५१ साल कात्तिक महिनामा हिमालयन बैंकबाट भिकेको रु.५,००,०००।- समेतको मेरो आमाले निर्माणखर्च रुपैया १६ लाख र २०५९ सालमा थप निर्माण लगायत फर्निचर उपकरण समेत गरी रु.३,४३,०००।- लाई खाम्ने नै हुनाले मेरो विरुद्ध लगाएको अभियोग भूठा हो। प्रमाणको हकमा मुख्य निर्माण सामग्रीहरू केही विलहरू र ई. को प्रतिवेदन माथि नै उल्लेख गरेबमोजिम पेश गरेको छु। त्यस्तै तालिका २३ क्र.सं.५ क मा उल्लेख गरेको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला साठी घर गा.वि.स. वडा नं.१ को कि.नं.४२ को २-७-०-२ रोपनी जग्गा मिति ०५४।२।५ मा छोरा आयुष खरेलको नाममा मोल रु.१४,५००।- मा खरीद गरेको हो। हालको मूल्य रु.२,०७,३७५।- भनी भूठा दावी गरिएको छ। सो सँगैको कि.नं.२९६ को ज.रो. २-७-२-० को मूल्याङ्कन गर्दा १९,९३३।५९ कायम गरेवाट उक्त मूल्य भूठा हो भन्ने प्रष्ट छ। तालिका २३ को क्र.सं.५ (ख) मा उल्लेख गरेको काभ्रेपलाञ्चोक साठी घर गा.वि.स. वडा नं.१ को कि.नं.२४६ को जग्गा मिति ०५४।८।२९ मा छोरा आयुष खरेलको नाममा रु.१५ हजारमा खरीद गरिएको हो। जुन मेरो आयस्रोतको सीमाभित्र रही खरीद गरिएको छ।

तालिका नं.२३ को क्र.सं.६ मा उल्लेख गरेको कि.नं.२७६ को ज.रो. ०-२-२-३.५ को जग्गा मिति ०५४।१।१० मा रु.२१ हजार पाँचसयमा र कि.नं.२७७ को जग्गा ०-२-२-३.५ को जग्गा ०५४।१।०।९ मा रु.२१ हजार पाँचसयमा बकसपत्रको लिखतवाट खरीद गरिएको हो। उक्त जग्गाहरू मेरा आयस्रोत भित्रै रही खरीद गरिएको हो। तालिका नं.२३ को क्र.सं.७ मा उल्लेख गरेको चितवन नारायणगढको कि.नं.४६३ को ज.वि.०-४-४ विगाह जग्गा छोरा आयुष खरेलका नाउँमा मिति ०५५।८।१४ मा मोल रु.८४,०००।- मा खरीद गरिएको हो। हचुवाको आधारमा उक्त जग्गाको मूल्य २,५२,०००।- कायम गरिएको छ। उल्लिखित सम्पत्ति आर्जन गरेको सालमा नै मेरो आय रु.८,८८,६६९।- देखिन्छ भने अर्कोतर्फ अधिल्ला वर्षको मौज्जात आम्दानी समेत गर्दा मौज्जात आयस्रोत रकम ६०,२३,४२७।- हुन्छ। अतः मेरो उक्त खरीद मितिसम्मको आयस्रोतसम्मको उक्त जग्गा खरीद गर्नसक्ने स्रोत भएकोले अभियोग भूठा हो।

त्यस्तै तालिका नं.२३ को क्र.सं.८ मा उल्लिखित नेपाल प्रिन्टर्स को-अपरेटिभ लि.को १०० कित्ता शेयर मिति ०५५।१।०।१७ मा मोल रु.१ लाखमा खरीद गरिएको हो। उक्त सम्पत्ति आर्जन गरेको सालमा नै ८,८८,६६९।- देखिन्छ भने अर्कोतर्फ अधिल्ला वर्षहरूको मौज्जात आम्दानी समेत गर्दा मेरो आयस्रोत करिब रु.६०,२३,४२७।- हुन्छ। अतः मेरो उक्त खरीद मितिसम्मको आयस्रोतको सीमाभित्र उक्त शेयर खरीद गर्न पुग्ने रकम भएको हुँदा अभियोग भूठा हो।

तालिका नं.२३ को क्र.सं.९ मा उल्लेख गरेको ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरमा लगानी गरेको रु.१०,००,०००।- को शेयर ०५९।८।३ मा खरीद गरेको हो। उक्त शेयर खरीद गरेको सालमा नै मेरो आय रु.२६,११,३०९।- देखिन्छ भने अर्कोतर्फ अधिल्ला वर्षहरूको मौज्जात आम्दानी समेत गर्दा मेरो मौज्जात आयस्रोत ७०,८२,३२०।- हुन्छ। अतः मेरो उक्त खरीद मितिसम्मको आयस्रोतको सीमाभित्र हुन्छ। शेयर खरीद गर्न पुग्ने रकम भएको हुँदा अभियोग पत्र भूठा हो।

त्यस्तै तालिका नं.२३ को क्र.सं.१० मा उल्लेख गरेको चितवन नारायणगढको कि.नं.५१३ को ज.वि.०-५-७.५ को जग्गा छोरा आयुष खरेलको नाममा मिति ०५७।२।१ मा मोल रु.१,०७,५००।- मा खरीद गरेको हो। हचुवा आधारमा उक्त जग्गाको मूल्य ३,२२,५००।- कायम गरिएको छ। उक्त सम्पत्ति आर्जन गरेको समयमा मेरो आय रु.४३,४८,१७८।- देखिन्छ भने अर्कोतर्फ सोभन्दा अधिल्ला वर्षको मौज्जात आम्दानी समेत गरी मेरो मौज्जात आयस्रोत करिब रु.८०,७५,१८८।- हुन्छ। तालिका नं.२३ को क्र.सं.११ मा उल्लेख रहेको छोरा आयुष खरेलका नाममा रहेको बैंक अफ काठमाडौंमा रहेको शेयर थान १००० भनी उल्लेख गरिएको थान १००० नभै १३०० एकै पटक मिति ०५९।४।१३ मा खरीद गरिएको हो, सोको प्रति एकाई मूल्य रु.२३४।- का दरले खरीद गरेको हुँदा १०००।- थानको मोल रु.२,३४,०००।- मात्र परेको हो। हचुवा तवरले आरोप लगाउने प्रयोजनका लागि मात्र भूठा व्यहोरा उल्लेख गरी ९,५०,०००।- कायम गरेको छ, सो भूठा हो। उक्त शेयरहरू खरीद गरेको सालमा नै मेरो आय रु.१०,९२,८२९।- देखिन्छ भने अर्कोतर्फ अधिल्ला वर्षहरूको मौज्जात आम्दानी समेत गर्दा मेरो मौज्जात

आयस्रोत करिव रु.९९,४७,४९८।- हुन्छ। अतः मेरो उक्त खरीद मितिसम्मको आयस्रोतको सीमाभित्र उक्त शेयरहरू खरीद गर्न पुग्ने रकम भएको हुँदा अभियोग भूठा हो। उक्त शेयर खरीद गर्दाको मूल्य प्रमाण र खरीद मिति प्रमाणको रूपमा बैंक अफ काठमाडौंको मिति ०६१।१।८ को पत्रको फोटोकपी र रकम बुझाएको रसिदको फोटोकपी पेश गरेको छु।

त्यस्तै तालिका नं.२३ को क्र.सं.१२ मा उल्लेख गरको छोरा आयुष खरेललाई दिएको भनेको नगद रु.१२,००,०००।- भनेको पारिवारिक हिसावको क्रममा निजको जिम्मामा रहेको देखिएको हो। मैले निजलाई कुनै नगद रुपैया दिएको होइन, सो १२ लाखलगायत म अच्युतकृष्ण खरेलसँग चारलाख, मीना खरेलसँग सात लाख पनि हर हिसावमा मात्र देखाएको हो। वास्तवमा उक्त रकम हामी कसैसँग रहेको छैन। हिसावमा मात्र देखिएको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयानको अन्तिम बुँदामा प्रष्ट पारेकोमा आयोगले मेरो र श्रीमतीको हकमा स्वीकार गरी छोरा आयुष खरेलसँग रहेको भनिएको रकममा भने पूर्वाग्रही भएर हुँदै नभएको रकम देखाई दावी लिएको भूठा हो।

तालिका नं.२३ को क्र.सं.१३ मा उल्लेख गरेको मीना खरेलका नाउँमा खरीद गरेको बचतपत्र पत्नी मीना खरेलकी आमा बुद्धमाया रिजालले दाइजो स्वरुप रु.८ लाखमा खरीद गरी दिएको हुन्। विक्री गरी प्राप्त भएको उक्त शेयर भाई उत्तम खरेलसँग २०५६ सालमा लिएको सापटी ऋण तिरेको हो। हाल उक्त बचत पत्र मेरो परिवारको नाममा कायम छैन।

तालिका नं.२३ क्र.सं.१४ मा उल्लेख भएको US\$ ११०० मेरो छोरा आयुष खरेल ०५६ सालमा विदेश जाँदा सटही सुविधामा खरीद गरेको हो। उक्त डलर खरीद गर्दा नै मेरो सो वर्षको आय २६ लाख ११ हजार तीन सय नौ रुपैया थियो। जुन अघिल्ला वर्षको आमदानी मौज्दात समेत गर्दा मेरो आय रु.७० लाख ८२ हजार ३ सय २० हुन्छ जुन मेरो वैध आयस्रोतवाटै खरीद गरेको हो।

मेरो अंश भागमा परेको काठमाडौं म.न.पा. वडा नं.३३ घ को जग्गा र सोमा बनेको घर मैले अंश हक छोडपत्रको कागज गरी दिएकोले भाउजू पद्मा

खरेलले का.जि. भिमसेनगोला वडा नं.३ का.जि.नं.०-७-०-० जग्गा मलाई विनामूल्य हस्तान्तरण गरिदिएको हो। जसलाई रु.१४,०००।- मा खरीद गरेको भनी तालिका नं.२१ प्रकरण ४ को (ख) मा उल्लेख गरेको बदनियतपूर्ण छ। मेरो सम्पूर्ण घरको मूल्याङ्कन अस्वाभाविक र अमिल्दो तरिकाले गरिएको छ। मेरो वानेश्वरको घर दाजु रामकृष्ण खरेलसँग मेरो धोवीधाराको घर जग्गासँग साट्टे गरी २०४१ सालमा भूईँतल्ला पूरा गरी मेरो नाममा हस्तान्तरण भएको हो। उक्त घरको दुई तल्ला निर्माण गर्दा रु.८०,०००।- लागत लागेको हो। यसरी घर निर्माण गर्दा जम्मा रु.२,२०,०००।- लागेकोमा विपक्षी आयोगले रु.६,३६,४७४।- खर्च देखाएकोमा त्रुटिपूर्ण छ। त्यसै गरी घरमा रहेको फर्निचरलगायत अन्य भौतिक सामानको मूल्याङ्कन हचुवा भरमा मनोमानी किसिमले गरी रु.५,०५,८६२।- देखाइएको छ। मेरो सुरक्षार्थ खटाइएका सुरक्षाकर्मीका लागि प्रयोग गर्न मेरो घरमा रहेको सरकारी स्टील दराजलाई जवरजस्ती मेरो हो भनी रु.३,५००।- मूल्याङ्कन गरिएको छ।

घरमा रहेका टेलिभिजनलगायत फर्निचरका सामानहरू कुनै विवाहमा प्राप्त भएका कुनै छोरीको विवाहमा उपहारको रूपमा प्राप्त भएका सामानहरू छोरीको घर बनिनसकेकाले मेरो घरमा रहेको हो, सो कुरालाई कुनै विचारै नगरी मूल्याङ्कन गरिएको हो। २०५१ साल कात्तिक १३ देखि ऋण लिन शुरु गरेको हुँ। धुम्बाराहीको घर निर्माण गर्दा पहिलेदेखि मौज्दात रहेको रुपैया र वानेश्वरमा रहेको घर हिमालयन बैंकमा धितो राखी रु.५ लाख भिकेको हो, जुन घर निर्माणमा खर्च भएको हो। मेरो भान्जामार्फत् होटल व्यवसाय सञ्चालन गर्दै आएका प्रमोद शर्माको प्रस्तावअनुसार बैंकवाट विभिन्न समयमा ऋण भिकेर रु.१० लाख प्रतिलाखको प्रति महिना रु.३ हजारका दरले व्याज दिने गरी निजलाई लगानी गरेको हो। यसरी सयम-सयममा प्राप्त गरेका रकमलाई बैंकमा जम्मा गरेको हो। पुनः ऋण भिकी पुरानै शर्तअनुसार थप रु.९ लाख लगानी गरेको हो। बैंकवाट नै ऋण लिई ०५६।१।२० मा रु.२४ लाख २०५७ साल माघ २० सम्मको लागि प्रति लाख रु.२० हजार दिने शर्तमा ०५६।१।२० मा यज्ञप्रसाद वजगाईलाई लिखत सम्झौता

गरी दिएको हो । सोवाट प्राप्त प्रतिफल र नाफा भएको अवस्थामा आफ्नो अन्य आयवाट बैकमा व्याज बुझाउँदै गरेको बैकलाई १७,१८ प्रतिशत व्याज बुझाउँदा पनि सोवाट राम्रो आय भएको हो । गोर्खा फाइनेन्सवाट रु.२० लाख ऋण लिई वाहिर लगानी गरेको । सोवाट प्राप्त प्रतिफल र हिमालयन बैकवाट ऋण लिई सोवाट प्राप्त प्रतिफलवाट विभिन्न बैकको ऋण चुक्ता गरेको हो । ऋण लिई व्याज साँवा समेत चुक्ता गर्दा सोवाट मलाई रु.१४ लाख बचत भएको हो । चितवन र धुम्बाराहीको घर निर्माण गर्दा वस्तुगत मात्र खर्च लागेको हो ।

चितवनलगायत ३ वटा घर निर्माण गर्दा आयोगले रु.८४ लाखभन्दा बढी मूल्य पर्ने भनी देखाएको छ । जुन फर्निचर समेत गर्दा जम्मा रु.६६ लाख जति मात्र हुन्छ । चितवन, काठमाडौं र काभ्रेमा रु.१ करोडभन्दा बढीको जग्गा खरीद गरेको भन्ने उल्लेख गरिएको छ । तर मैले मेरो जीवन कालमा जग्गा खरीदमा रु.१६ लाख जति मात्र खर्च गरेको छु । विभिन्न बैक खाताहरूमा मेरो परिवारको सदस्यको नाउँमा १ करोडभन्दा बढी रकम जम्मा रहेको र लाखौं रकम मौज्जात रहेको भनी उल्लेख गरेको छ । बानेश्वरको घर विक्रीवाट प्राप्त ४५ लाख रकम र सञ्चयकोषवाट रकम भिक्नु पूर्व ७० लाख ५० हजारभन्दा बढी रकम जम्मा भएको छैन । बानेश्वरको घर विक्री पछि मात्र सो खातामा रकम जम्मा भएको हो । विपक्षीले अमिल्दो र उच्च जीवनस्तर विताएको भनेतापनि सामान्य मध्यम परिवारको व्यक्ति सरह जीवन यापन गर्दै आएको छु । सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको २७ वर्षसम्म पनि निजी सवारी साधन खरीद गरेको थिएन । विद्युतीय सुविधाका साधन टेलिभिजन, फ्रीज जस्ता सामान मात्र प्रयोग गरेको, अमिल्दो किसिमले कसैलाई दान दातव्य पनि नदिएको अवस्थामा मैले अमिल्दो जीवनस्तर व्यतीत गर्‍यो भन्ने आयोगको पूर्वाग्रही भावना मात्र हो ।

२०१७/१८ सालसम्म करिव २०० विगाहा जति जमिन तराईमा रहेको पलाञ्चोक भगवती मन्दिरको सुनको छाना र गजुर मेरो हजुरबुवाले चढाएको जमिन्दारी परिवार हो, मेरा चार पुस्ता सरकारी सेवामा रहेकाले वीर्ता र जमिन्दारी पाएको, मेरो विवाह विराटनगरका सम्पन्न रिजाल परिवारमा भएको हो,

मेरो सासू ससुराले छोरीलाई दिएको सम्पत्ति जनही १५,२० लाख जति छ । अख्तियारमा गरेको बयान सुनाउँदा सुने । म मानसिक तनावमा भएका कारण तथ्यहरू फरक छन् । मेरो आयस्रोतभित्रको सम्पूर्ण सम्पत्तिहरू आयस्रोतभित्रकै देखिने र सो बाहेकको आयस्रोतमा बढी आर्जन गरेको देखिनेमा विपक्षी आयोगले पूर्वाग्रही रूपमा हचुवा तवरले बढी मूल्याङ्कन गरी मेरो बैध आयस्रोतलाई अवैध आयस्रोत भनी दायर गरेको आरोपपत्र भूठा भएकोले अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुने र सम्पत्ति जफत हुनुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्र.अच्युतकृष्ण खरेलले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

विपक्षी आयोगले तालिकामा आय व्ययको लेखाजोखा राख्दा बैध आयलाई अवैध बनाउने प्रयोजनका लागि पूर्वाग्रही रूपमा राखेको छ । २०५५ सालवाट भएको पढाई खर्चलाई २०५३ साल २०५७ सालमा किन्दै नकिनेको शेयरलाई खर्च देखाएर अन्य बैध सम्पत्तिलाई अवैध देखाउने वद्विनियतपूर्ण कार्य गरेको छ । मेरो नाममा रहेका सम्पत्तिको स्रोत र वैधता वारे मेरो श्रीमानले आफ्नो बयानमा उल्लेख गरिसक्नु भएको छ, जुन सत्य साँचो हो । मेरो विवाह २०३२ सालमा हुँदा ३५ तोला सुनका गहना, चाँदीका गहना र भाँडाकुँडा २०, ३० हिरा, मोती मुगा जडित औंठी गहना ८ जोर माष्टर बेडरुममा रहेका ठूलो गलैचा, ठूलो पलङ्ग टेबुलसहितको सोफा सेट, जुत्ता राख्ने व्याक, लुगा राख्ने क्याबिनेट, भेनिष्टाले बनेको दराज २ वटा लगायत गोडधुवामा नगद रु.२५,०००/- समेत मेरो विवाहमा प्राप्त भएको हो । मेरो माइती आर्थिक दृष्टिकोणले अति सबल भएकाले प्रत्येक वर्षको तिजमा रु.३,०००/- प्रत्येक दशैमा रु.५,०००/- मेरो विवाह पछि माइतीवाट मैले प्राप्त गरिरहेकी छु । छोरीको पासनी, मुख हेर्ने चुडाकर्ममा नगद रु.२०,०००/- ४ तोला गरगहना माइती र अन्य नातागोतावाट प्राप्त भएको हो । समय समयमा माइती र नाता गोतावाट नगदहरू प्राप्त हुने गर्दथ्यो । जुन छोराछोरीको खातामा जम्मा गर्ने गरिन्थ्यो । २०५७ सालमा खरीद गरेको राष्ट्रिय ऋण बचत पत्र मेरो बुवा आमाले दिएको रुपैयाँवाट खरीद गरेको हो । हामी ४ बहिनीमध्ये कान्छी बहिनीलाई नगद रुपैयाँ दाइजोको रूपमा बुवा

आमाले दिनु भएको हो । मलाई २०४२ सालमा करिव १ लाख ५० हजार, २०४९ सालमा १ लाख ७५ हजार, २०५३ सालमा २ लाख ५० हजार, २०५६ सालमा आमा आफै काठमाडौं आएर बस्दा रु.२ लाख ५० हजार दिनु भएको थियो । यसरी माइतीवाट पटक-पटक प्राप्त रुपैयाले मैले रु.८ लाखको बचत पत्र किनेको हो । डाइनिङ्ग चेयर (खुट्टा नभएको) थान ४ र फ्रिज समेत मैले माइतीवाट प्राप्त गरेको हो । यसरी पटक-पटक माइतीवाट मैले २०६० सालसम्म कुल रु.१० लाख ८६ हजार नगद प्राप्त गरेकी छु । हाम्रो सम्पत्ति वैध सम्पत्ति हो । जुन मेरो श्रीमानले अदालतमा गरेको बयानवाट प्रष्ट छ, प्रमाण लगाई पाऊं । तालिका नं.२३ क्र.सं.४ क उल्लेख गरेको आयूष खरेलका नाउँको कि.नं.क४७४ ज.रो.०-६-०-० कि.नं.४३५ वाट कित्ताकाट भै आएको उक्त जग्गा मेरी जेठानी दिदीवाट २०६३।५ मा मैले वकस पत्र पाएको हुँ । जुन जग्गाको मूल्य १२ लाख भनी दावी लिएको छ, वकसपत्रवाट पाएको जग्गा भएकोले त्यसमा हाम्रो कुनै लगानी लागेको छैन । प्रहरी परिवार महिला संघकी अध्यक्षको हैसियतमा २५ सेप्टेम्बर देखि २९ सेप्टेम्बर २००० मा ६ दिने ड्रग्ससम्बन्धी कन्फ्रेन्समा इटलीमा भाग लिन जाँदा २२० US\$ बचत भएको हो, हाम्रो सम्पत्ति वैध भएको कुरालाई पनि अच्युत कृष्ण खरेलको बयानवाट प्रष्ट भएकोले प्रमाण लगाई पाऊं, पूर्वाग्रही रुपवाट धेरै मूल्याङ्कन गरी अवैध देखाउन खोजेको विपक्षी आयोगको दावी बमोजिम सम्पत्ति जफत हुनुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्र.मीना खरेलले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

भएको आयलाई नदेखाई बढी मूल्याङ्कन गरी कम खर्चलाई बढी खर्च देखाई मुद्दा दायर गरिएको छ । जुन भूठा हो । मेरो वि.डि.एम.४ वर्षे कोषलाई ७ वर्षे देखाइएको छ । त्यस्तै २०५९ सालमा बैंक अफ काठमाडौंवाट शेयर खरीद गरेकोमा ०५७ सालमा खरीद गरिएको भनिएको छ । मैले कुनै पनि जग्गा जमिन विक्री नगरेकोमा कि.नं ३४८ र २७८ को जग्गा मैले विक्री गरेको भनी दावी लिएको, जुन वदन्वितपूर्वक छ । दावी लिएका सम्पत्तिको स्रोतको सम्बन्धमा बुवा अच्युत कृष्ण खरेल र आमा मीना खरेलको बयानवाट खुलेको नै छ । कि.नं.१४९को

ज.रो.१-५-०-० मध्ये ०-१०-१-० मुकुन्दप्रसाद चापागाईंवाट रु.३१ हजारमा बुवाले खरीद गर्नु भएको हो । जुन जग्गा ०५० सालमा २,२४,३००-लिई बुवाले थुनतेन उक्यापलाई वकसपत्र गरी दिनु भएको हो । डिल्लीबजारको बैंकमा रहेको मेरो नाउँको खाता मेरो बुवा आमाले म सानै छँदादेखि खोली दिनु भएको हो । दशैं तिहार मामा मावलीवाट पाएको दक्षिणाहरू मेरो वकस आदि रकम सो खातामा जम्मा गरेको हो । मेरो खातामा रहेको रकम पिताजीको आर्जनभित्र पर्दैन । पटक-पटक सो खातावाट भ्रुतिकिएको रकमलाई आम्दानीको रुपमा राखिएको छैन, बुवाबाट प्राप्त गरेको भनेको रु.१२ लाख कहिले पनि प्राप्त गरेको छैन । अंशबण्डा गर्दा आमा र मेराबीच नरम गरम मिलाई रु.१२ लाख मलाई दिएमा भविष्यमा पिताजीको सम्पत्ति बेचबिखन भएको अवस्थामा दिने वचन मात्र परेको हो । बैंक अफ काठमाडौंवाट शेयर थान १ हजार २०५९ सालमा पिताजीले खरीद गर्नु भएको हो । कि.नं.२३४ ज.रो.१-०-१-० जग्गा मैले अंशवापत प्राप्त गरेको हुँ । २०५० सालमा आमा मीना खरेलको नाउँमा वकसपत्र लिखत गर्दा लागेको रु.५१,२२०।- मात्र हो । कि.नं.३४ड को जग्गा मेरो होइन । मेरा नाउँको कि.नं.४७४ को ज.रो.०-६-०-० जग्गा कि.नं.४३५ वाट कित्ताकाट भै आएको हो, जुन मेरो साहिली आमा पदमा खरेलवाट कुनै पनि पैसा खर्च नगरी वकसपत्रवाट प्राप्त गरेको हो । यसरी कि.नं.४७४ को जग्गा मेरो नाउँमा अंशबण्डावाट प्राप्त भएको हो । कि.नं.४३१ को ज.रो.०-१-३-० जग्गा मेरो बुवाले आफ्नो दाजु राम खरेलवाट ०५३।५।४ मा वाटोको लागि निःशुल्क पाउनु भएको हो । जुन अंशबण्डावाट मेरो नाउँमा कायम छ । कि.नं.४२ को २-७-२-० कि.नं.२९६ को २-१३-२-१ जग्गा एउटैमा जोडिएको जग्गा हुन् । एउटै ठाउँको एउटैमा जोडिएको जग्गाको कसैको अत्याधिक बढी र कसैको अत्याधिक कम गरेको छ । जुन दुवै जग्गा रु.२९,५००।- मा पिताजीले खरीद गर्नु भएको हो । स्रोतको हकमा पिताजीले आफ्नो बयानमा खुलाई सक्नु भएको छ । कि.नं.२७६ र कि.नं.२७७ को जग्गा वकसपत्रको लिखत पारीत गरी मेरो बुवाले खरीद गर्नु भएको हो । खरीद गर्दा स्रोतको सम्बन्धमा पिताजीले बयानमा उल्लेख गर्नु भएको छ । प्रमाण लगाई पाऊं ।

नेपाल प्रिन्टर्स एण्ड ट्रेडर्समा रहेको १०० कित्ता शेयर रु.१,००,०००।- को पिताजीले खरीद गरी दिनु भएको हो । ओम हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टरमा लगानी गरेको रु.१० लाख शेयर २०५६।८।३ मा पिताजीले खरीद गरी दिनु भएको हो । उक्त शेयर खरीद गर्दा काका नाताका उत्तमकृष्ण खरेलसँग सापटी समेत लिई खरीद गर्नु भएको हो । चितवन नारायणगढको कि.नं ५१३ को जग्गा २०५७ सालमा मेरो पिताजीले १ लाख ७ हजार ५ सयमा खरीद गरेको जग्गालाई रु.३,२२,५००।- भनी हचुवा किसिमले दावी लिएको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मूल्याङ्कन गरी वैध सम्पत्तिलाई अवैध बनाउने प्रयास गरी वैध रूपमा आर्जित सम्पत्ति जफत गरिपाऊँ भनी लिएको दावी पूर्वाग्रहीपूर्ण भएकोले वैध सम्पत्तिलाई जफतको विषय बनाउनु पर्ने होइन । तसर्थ सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति फिर्ता पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येका आयुष खरेलले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

आरोप पत्रमा उल्लिखित घर जग्गा मूल्याङ्कनकर्तालाई विशेषज्ञको रूपमा बुझ्नु पर्ने देखिदा निजहरूलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय विशेष शाखामार्फत् भिकाई र प्रतिवादीहरूले बयान गर्दा बुझी पाऊँ भनी बयानको प्रमाण खण्डमा उल्लिखित साक्षीहरूलाई प्रतिवादीहरू मार्फत् भिकाई बुझ्न नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने विशेष अदालतको मिति २०६१।८।२५ को आदेशअनुसार प्रतिवादीका साक्षीहरू माधवराज शर्मा, धर्मनारायण यादव, परमेश्वर यादव, ढकाई साहू हलवाई, प्रदिपमणि रेग्मी, सूर्यनारायण यादव, यज्ञप्रसाद बजगाई, उमेश सिंह भण्डारी, माधव शर्मा, बोधप्रसाद उप्रेती अधिकारी, माधवप्रसाद खतिवडा, दीपप्रसाद उप्रेती, प्रमोद शर्मा, केशवानन्द खरेल, उत्तमकृष्ण खरेल, भरत कोइराला, मुक्तिभक्त उप्रेती, यमुनाप्रसाद शाह, खिलप्रसाद उप्रेतीले र वादी पक्षका विशेषज्ञ साक्षीहरू शिवराज पौडेल, सुवास बस्नेत, पुस्करप्रसाद पोखरेल तथा चिरञ्जिवी चटौतले विशेष अदालतमा गरेको वकपत्र ।

प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले राष्ट्रसेवकको पदबाट मिति २०५७।६।२७ मा अवकाश प्राप्त गरिसकेको र निजले राष्ट्रसेवकको पदबाट अवकाश प्राप्त गर्दाका अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन,

२०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार अवकाश प्राप्त गरेको एकवर्षभित्र मुद्दा चलाई सक्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था लागू रहेको देखिन्छ । उक्त दफामा मिति २०५९।४।३० मा संशोधन भई संशोधित उक्त दफामा हदम्यादको व्यवस्था गरिएको पनि छैन र पहिलेको हदम्यादको सम्बन्धमा पनि केही भनिएको छैन । दावीको कसूर सोही ऐनको दफा १३ (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअन्तर्गतको हदम्याद नलाग्ने कसूर हो भन्ने पनि नदेखिएको कारणबाट तत्काल प्रचलित कानूनले निर्दिष्ट गरेको एकवर्षको हदम्याद नघाई मिति २०६१।४।३२ मा दायर भएको देखिन आउँछ । माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था एवं सर्वोच्च अदालतबाट नेकाप २०४८, नि.नं. ४४२७, पृष्ठ ७९७, नेकाप २०४९, नि.नं. ४४९१, पृष्ठ २३३, नेकाप २०४,४ नि.नं. ३१७७, पृष्ठ ८३४, नेकाप २०६२, नि.नं. ७४८०, अङ्क १ समेतमा प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतका आधारमा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलउपर निज राष्ट्रसेवकको पदबाट अवकाश प्राप्त गर्दाका अवस्थाको तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अनुसार सो ऐन अन्तर्गत सजाय हुने कुनै अन्य कसूरमा अभियोग लागेको भन्ने नदेखिएको र प्रस्तुत आरोपपत्र तत्काल प्रचलित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ (दोस्रो संशोधन पूर्वको) ले निर्दिष्ट गरेको हदम्याद समेत नघाई दायर भएको देखिन आएको हुँदा निज प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलको हकमा प्रस्तुत आरोपपत्रको तथ्यमा प्रवेश गरी इन्साफ गर्न मिल्ने देखिदैन । गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गर्ने भनी दावी गरिएका प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलको हकमा नै तथ्यभित्र प्रवेश गरी इन्साफ गर्न नमिल्ने देखिएपछि सम्पत्ति जफत प्रयोजनका लागि मात्र प्रतिवादी बनाइएका अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा पनि तथ्यभित्र प्रवेश गरी इन्साफ गर्ने अवस्था भएन । तसर्थ प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल प्रहरी महानिरीक्षकको पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको मिति २०५७।६।२७ पछि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू हुँदाको अवस्थामा र प्रस्तुत मुद्दा दायर हुँदाको अवस्थामा समेत सार्वजनिक पद धारण गरेको राष्ट्रसेवकको पदमा रहेको नदेखिएकोले निज प्रतिवादीउपर प्रस्तुत मुद्दा चलाउन तत्काल प्रचलित

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अनुसार सो ऐनअन्तर्गत सजाय हुने अन्य कुनै कसूरमा अभियोग लागेको हुनुपर्नेमा त्यस्तो अभियोग लागेको भन्ने आरोपपत्रबाट नदेखिएको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार हदम्याद नलाग्ने विषयभित्रको समेत नभएकोले तत्काल लागू रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको एक वर्षभित्र मुद्दा चलाई सक्नुपर्ने छ, भनी निर्दिष्ट गरेको एकवर्षको हदम्याद समेत नघाई मिति २०६१।४।३२ मा दायर गरेको प्रस्तुत मुद्दाको आरोपपत्र खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६३।१।२४ को फैसला ।

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । राष्ट्रसेवकसँग निजको वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो सम्पत्ति रहेको अवस्थामा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अनुसार अनुमानित कसूर कायम हुने र सो दफा १५ को व्यवस्थालाई हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले निरन्तरता दिएको छ । सो कुरालाई विशेष अदालतले पनि स्वीकार गरेको छ । साविक ऐनको दफा १५ मा उल्लेख भएको कसूरमा आरोप लगाउनु भ्रष्टाचारजन्य कसूरमा अन्य आरोप पनि लगाउनु पर्ने अनिवार्य थियो भने हालको ऐनको दफा २०(१) ले त्यस्तो अन्य कुनै आरोप लगाउनु पर्ने आवश्यकता राखेको छैन । विशेष अदालतले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐनको दफा १५ को अनुमानित कसूरलाई नै वर्तमान भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले निरन्तरता दिएको तथ्यलाई स्वीकार गरिसकेपछि साविक र हालको ऐनको प्रावधानमा अनुमानित कसूर कायम हुन सक्ने अवस्था भने फरक रहेको भन्ने निष्कर्ष निकालेको नै गलत छ । साविक ऐनको दफा १५ ले परिभाषित गरेको आमदानीको स्रोतको अनुपातमा नमिल्दो आर्थिक साधन हुनु नै अनुमानित कसूरका लागि पर्याप्त हुन्छ । वर्तमान ऐनको दफा २०(१) ले परिभाषित गरेको कसूर पनि सोहीबमोजिम सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक सम्पत्ति पाइनु नै हो । त्यसैले

साविक ऐनको दफा १५ तथा हालको ऐनको दफा २० (१) को कसूर कायम हुने अवस्थाहरू फरक नभई उस्तै र समान हुन्छ । साविक ऐनले अमिल्दो सम्पत्ति रहे भएको पाइएको अवस्थामा त्यस्तो व्यक्तिले सन्तोषजनक रूपमा सो सम्पत्तिको स्रोत प्रमाणित गर्नुपर्ने र सो गर्न नसके कसूर कायम हुने व्यवस्था गरेको थियो । हालको ऐनमा पनि त्यस्तो सम्पत्ति के कुन स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने प्रमाणित गर्न नसके कसूर कायम हुने र दफा २०(२) बमोजिम सजाय हुने अवस्था रहेको हुँदा साविक ऐनको दफा १५ तथा हालको ऐनको दफा २०(१) मा वर्णित कसूर कायम हुने अवस्था फरक फरक रहेको भनी विशेष अदालतले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

साविक ऐनको दफा १५ मा दुई प्रकारका कसूरको व्यवस्था छ । वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो सम्पत्ति भई गैरकानूनी रूपमा रिसवत लिएको मानिने कसूर र उक्त कसूरमा सजायको दावी गर्न पूर्वावस्थाको रूपमा अन्य कुनै एक भ्रष्टाचारजन्य कसूर । यी दुवै कसूरहरू भिन्नभिन्न प्रकृतिका भै सजाय समेत फरक फरक छ । यी दुवै कसूर स्वतन्त्र छन् भन्ने सो ऐनको व्यवस्थाले स्पष्ट गर्दछ । गैरकानूनी रूपले रिसवत लिएको अनुमान गरी सजाय गर्न सकिने भनी परिभाषित गरेको सो कसूरमा आरोप लगाई सजायको मागदावी गर्नेसम्मको प्रयोजनको लागि भ्रष्टाचारजन्य अन्य कुनै कसूरको समेत आरोप लागेको हुनुपर्ने हुँदा कसूरको अन्तरवस्तु, तत्व र प्रकृतिमा फरक पर्ने अवस्था छैन । सजायको मागदावी गरी आरोपपत्र प्रस्तुत गर्न आवश्यक पर्ने पूर्वावस्था नरहे नभएका कारणले मात्र कानूनले कसूर नै परिभाषित नगरेको वा सजाय हुने व्यवस्था नै नगरेको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन ।

आरोपपत्र दायर गर्दा हदम्याद नघाई दायर गरेको भन्ने विशेष अदालतको निष्कर्ष पनि गलत छ । साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ मा २०५९।४।३० मा संशोधन हुनुपूर्वको दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले मुद्दा दायर गर्ने सम्बन्धमा तोकिएको हदम्याद मुद्दा दायर गर्ने जिम्मेवार निकाय वा अधिकारीको अधिकारमा लगाइएको समय सीमासम्म हो । साविक ऐनहरू बहाल रहँदासम्म उक्त ऐनका

प्रावधानमा उल्लिखित समयसीमाभित्र विशेष प्रहरी विभाग वा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मुद्दा दायर गरिसक्नुपर्ने बाध्यता थियो । तर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ जारी भएपछि र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ मा दोस्रो संशोधन भएपछि सो समयसीमा हटिसकेको छ । कानूनले नै मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादको समयसीमा हटाइसकेपछि प्रतिवादीका विरुद्ध आरोपपत्र दर्ता गर्न पुरानो ऐनको हदम्याद नै लागू हुने भनी अर्थ गर्नु त्रुटिपूर्ण छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार र कार्यविधि तोक्ने ऐन भएकोले र प्रतिवादीलाई कसूर र सजाय निर्धारण गर्ने ऐनले प्रदान नगरेको उन्मूक्ति आयोगको काम, कर्तव्य अधिकार र कार्यविधि निर्धारण गर्ने ऐनले प्रदान गर्दछ भनी गरिएको व्याख्या त्रुटिपूर्ण छ । राष्ट्रसेवक सम्बन्धमा अवकाश भएका मितिले एक वर्षभित्र मुद्दा दायर गरी सक्नु पर्ने २०५९।४।३० मा संशोधन हुनुपूर्वको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले तोकेको हदम्याद उक्त मितिको संशोधनबाट हटिसकेको अवस्थामा आयोगको अधिकारलाई संशोधनपूर्वकै व्यवस्थाले सीमाबद्ध गर्दछ भन्ने अर्थ गरी आरोपपत्र खारेज गर्ने गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६४।२।१९ को पुनरावेदन पत्र ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को कसूरमा अभियोग दायर गरेकोमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को कसूर र सजायसम्बन्धी स्वतन्त्र दफा नभएको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को तत्काल प्रचलित दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको हदम्यादभित्र अभियोगपत्र दायर नगरिएको भन्ने आधारमा दावी खारेज गरिएको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले छुट्टै सजायको व्यवस्था नगरे पनि रिसवत लिएको अनुमान गरिने छ भनी सो दफामा उल्लेख भएबाट उक्त दफा सोही ऐनको दफा ३ सँग

अन्तरसम्बन्धित देखिएको तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश सोही ऐनको दफा १३ सँग अन्तरसम्बन्धित रहेको अवस्थामा उपरोक्त ऐनको उक्त दफाहरूको र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को २४क समेतको व्याख्यासम्बन्धी प्रश्न समावेश भई विशेष अदालतले तथ्यभित्र प्रवेश नगरी दावी खारेज गर्ने गरी गरेको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिएकोले छलफलका लागि प्रत्यर्थीहरूलाई भिकार्दै आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।४।२८ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहसको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ:-

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेशकुमार थापा:-

अभियोगपत्र हदम्यादविहीन रहेको भन्ने आधारमा खारेज गर्ने विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को हदम्याद नै प्रस्तुत मुद्दाको सम्बन्धमा आकर्षित हुने हदम्याद हो । तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ कायम रहेको अवस्थामा अवकाश प्राप्त राष्ट्रसेवकको हकमा मुद्दा दायर गर्दा सोही ऐनको दफा २४क कै हदम्याद आकर्षित हुने हो । सो तथ्यलाई नेपाल सरकार विरुद्ध ईश्वर पोखरेल समेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा (नेकाप २०६६, नि.नं. ८२००) यस अदालतबाट व्याख्या भै स्थापित नै गरिएको छ । सो सिद्धान्तअनुसार साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को कसूरलाई हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले निरन्तरता दिएको कुरा पनि स्थापित भैसकेको छ । यस मुद्दामा प्रतिवादीउपर साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१) १० र १५ समेतको कसूरमा अभियोग लगाइएको अवस्था छ । यस्तो अवस्थामा विशेष अदालतले दफा १५ को मात्र अभियोग लगाइएको भन्ने अर्थ लगाई आकर्षित हुनै नसक्ने अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ लाई आधार बनाई हदम्यादको आधारमा अभियोगपत्र नै खारेज गर्ने गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ भ्रष्टाचारको कसूरमा मुद्दा लगाउने, हदम्याद कायम गर्ने र सजाय गर्ने ऐन नभई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि निर्धारण गर्न बनेको ऐन हो भन्ने कुरा प्रस्तावनाबाटै देखिन्छ। भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा दायर भएपछि त्यसको हदम्याद प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ ले व्यवस्था गरेको नै कायम हुने हो। तसर्थ, अप्रासाङ्गिक ऐनको हदम्यादलाई आधार बनाई अभियोग पत्र खारेज गर्ने गरेको विशेष अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबमोजिम कसूर कायम गरी प्रतिवादीलाई सजाय हुनुपर्दछ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुशीलकुमार पन्त

हाम्रो कानून प्रणालीमा हदम्यादको कुरालाई न्याय निरोपणको लागि उच्च महत्व दिइएको छ। फौजदारी कसूरमा हदम्यादको कुरालाई अनदेखा गरी ईन्साफ गर्न मिल्दैन। साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अन्तर्गत अनुमानित कसूरमा अभियोग लगाइएको छ। तर सो दफा १५ अन्तर्गत अभियोग लगाउनु पूर्व अर्को कुनै कसूरमा अभियोग लगाइएको हुनुपर्दछ। केवल ऐनको दफा ३, ७, १०, १५ र २४ उल्लेख गर्दैमा अन्य अभियोग लागेको भन्ने पुष्टि हुँदैन। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७ वा १० बमोजिम यो यस्तो कसूर गरेको भनी अभियोग नलगाएसम्म दफा १५ अन्तर्गत मात्रै स्वतन्त्र रूपमा अभियोग लगाउन मिल्दैन। सेवाबाट अवकाश पाइसकेको प्रतिवादीउपर तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को हदम्याद आकर्षित हुनै सक्तैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ले अवकाश प्राप्त गरेको व्यक्तिउपर भ्रष्टाचारमा मुद्दा चलाउन छुट्टै हदम्यादको व्यवस्था गरेको हुँदा सोही हदम्याद आकर्षित हुन्छ। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को व्यवस्थालाई हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले बचाउ नगरेको हुँदा मेरो पक्षको हकमा

हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को हदम्याद आकर्षित हुनै सक्तैन। यसका साथै मेरो पक्षउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा परेको उजूरीउपर एकपटक छानबीन भई आयोग स्वयमले मुद्दा चलाईरहनु नपर्ने भनी निर्णय गरिसकेको छ। यिनै सम्पत्तिउपर परेको उजूरी तामेलीमा राखिसकेपछि पुनः लाग्दै नलाने ऐनको हदम्याद देखाई आरोपपत्र दायर गरिएको छ। तसर्थ अवकाश प्राप्त गरिसकेको व्यक्तिउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को तत्कालीन कानूनी व्यवस्थाबमोजिम अवकाश पाएको मितिले १ वर्षभित्र अभियोग लगाउन सक्नुपर्दछ। सो हदम्याद नघाई अनन्तकालसम्म मुद्दा चलाउन हदम्यादसम्बन्धी सिद्धान्तले पनि नमिल्ने भएकोले विशेष अदालतबाट अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरी भएको फैसला कानूनसम्मत हुँदा सोही फैसला सदर हुनुपर्दछ।

विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल

मेरो पक्षको यिनै सम्पत्तिहरू उपर पहिले नै परेको उजूरीमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट छानबीन भई मुद्दा चलाउन नपर्ने गरी सो उजूरी तामेलीमा राखिएको छ। प्रस्तुत मुद्दा सोही उजूरीका आधारमा लगाइएको होइन। प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०५९।२।१२ र २०६०।२।१६ को उजूरीका आधारमा अनुसन्धान भएको भन्ने अभियोगपत्रको शीर व्यहोराबाट देखिन्छ। यी उजूरीहरू पर्नुभन्दा अगाडि नै मेरो पक्षले २०५७।६।२७ मा अवकाश पाइसकेको छ। पदमा बहाल रहँदाकै अवस्थामा परेको उजूरीमा छानबीन गरी आयोग स्वयमले मुद्दा नचल्ने निर्णय गरिसकेको अवस्थामा सेवाबाट अवकाश पाएपछि पनि १ वर्ष नाघिसकेपछि परेको उजूरीका आधारमा मुद्दा चलाउन मिल्दैन। प्रस्तुत अभियोगपत्र २०६१।४।३२ मा दायर भएको छ। उजूरी १ वर्ष नाघेपछि परेको र अभियोगपत्र २ वर्ष पछ्याडि दायर भएको तथ्यलाई इजलासले गम्भीरतापूर्वक मनन गर्नुपर्दछ। हदम्यादविहीन उजूरीका आधारमा दायर भएको अभियोगपत्र हदम्यादभित्रको हुन सक्तैन। सरकारी पक्षबाट ईश्वर पोखरेलको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तले प्रस्तुत मुद्दामा पनि हदम्याद कायम हुन्छ भन्ने जिकीर लिइएको छ। ईश्वर पोखरेल विरुद्ध अभियोगपत्र दर्ता

हुँदा उनी बहालवाला राष्ट्रसेवक थिए । तर मेरो पक्ष सेवानिवृत्त भएको २ वर्षपछि अभियोग दर्ता भएको छ । यो तथ्यलाई मनन गरेर मात्रै प्रस्तुत मुद्दाको हदम्यादसम्बन्धी कानूनी प्रश्न निराकरण हुनुपर्दछ । मेरो पक्ष बहाल रहेको अवस्थामा प्रचलित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ मा भएको व्यवस्थाअनुसारकै हदम्याद सेवा निवृत्त भएपछि मुद्दा चलाउँदा आकर्षित हुने हो । हदम्यादको विषयलाई भूतलक्षी प्रभाव (Retrospective Effect) दिने गरी व्याख्या गर्न मिल्दैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ मा भएको मिति २०५१।४।३० को दोस्रो संशोधनबाट संशोधित दफा २९ को हदम्याद हटाइएको व्यवस्था वा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४५ बमोजिमको हदम्याद मेरो पक्षको हकमा आकर्षित हुनै सक्तैन । तसर्थ, हदम्यादविहीन आरोपपत्र खारेज गर्ने गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सोही फैसला सदर हुनुपर्दछ ।

विद्वान अधिवक्ता श्री सतिशकृष्ण खरेल

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६०।१।४ को निर्णयमा स्रोतभन्दा बढी सम्पत्ति देखिएन भनेर बोलिसकेको छ । तर अभियोगपत्रमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को अनुमानित कसूरमा दावी लिइएको छ । यो दावी आयोगको आफ्नै पूर्व निर्णय प्रतिकूल छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ मा मिति २०५१।४।३० मा दोस्रो संशोधन हुनुपूर्व अवकाश प्राप्त व्यक्तिको हकमा जहिलेसुकै मुद्दा चलाउन सकिने भन्ने खुल्ला व्यवस्था थिएन । मेरो पक्ष २०५७।६।२७ मा नै सेवा निवृत्त भइसकेको र सो मितिपछि संशोधन भएको हदम्यादसम्बन्धी व्यवस्था यस मुद्दामा आकर्षित हुन सक्तैन । विशेष अदालतले दफा २९ को हदम्यादको व्यवस्थालाई भविष्यदर्शी (Prospective) मानेर व्याख्या गरेको छ । संशोधन पूर्वको कार्यमा पछाडि संशोधन भएको हदम्यादको व्यवस्था लागू नहुने भनेर अनेकौं सिद्धान्त कायम भएका छन् । साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ मा भ्रष्टाचारको कुनै अभियोग लागेको व्यक्ति छ भने त्यसको पूरक कसूर (Ancillary Offense) को रूपमा थप अभियोग लगाउन सकिने

व्यवस्था रहेको छ । अभियोगपत्रमा पनि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गतकै कसूर स्थापित गर्ने उद्देश्य लिएको देखिन्छ । यस्तोमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अन्तर्गतको हदम्याद लागू भन्ने पुनरावेदन जिकीर सर्वथा अनुचित रहेको छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ स्वयंमा निरपेक्ष रूपमा क्रियाशील हुनै सक्तैन । सो ऐनको दफा ३, ७, १० को कसूरमा कुनै अभियोग नलगाई केवल दफा १५ को अभियोग दावी कायम हुन सक्तैन । तसर्थ प्रस्तुत अभियोगपत्र उपर अदालतले तथ्यभित्र प्रवेश गरी विचार गरिरहनुपर्ने अवस्था नै छैन । हदम्यादको अभावमा अभियोगपत्र खारेज हुने ठहर्‍याएको विशेष अदालतको फैसला मिलेकोले सोही फैसला सदर हुनुपर्दछ ।

दुवैपक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले आ-आफ्नो बहस जिकीरलाई समर्थन गर्दै लिखित बहसनोट समेत पेश गर्नु भएको थियो ।

आज निर्णय सुनाउने तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दाको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादीउपर साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र १५ को कसूरमा सोही ऐनको दफा ३, ७(१), १०, र १५ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा सोही दफा २०(२) बमोजिम हदैसम्मको सजाय एवं सम्पत्ति जफत गरी साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४क तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय समेत गरिपाऊँ भनी अभियोग मागदावी लिएको देखिन्छ । प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५७।६।२७ मा अवकाश पाएको र तत्कालीन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार अवकाश प्राप्त गरेको व्यक्तिउपर एकवर्षभित्र मुद्दा चलाई सक्नुपर्नेमा मिति २०६१।४।३२ मा मात्रै अभियोगपत्र पेश भएको साथै सो ऐनमा मिति २०५१।४।३० मा संशोधन भई दफा २९ को उपदफा (१) र (३) मा रहेको व्यवस्था प्रतिवादीले सो संशोधन हुनुपूर्व नै अवकाश प्राप्त गरिसकेको हुँदा निजको हकमा लागू हुन नसक्ने एवं दफा १५ बमोजिम अर्को अभियोग लागेको अवस्था पनि नभएको भन्दै प्रस्तुत

अभियोगपत्र साविक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अनुरूपको हदम्यादभिन्न दायर नभएको भन्ने आधारमा विशेष अदालतबाट अभियोग मागदावी नै खारेज गर्ने गरी फैसला भएको देखिन्छ ।

साविक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित एकवर्षको हदम्यादसम्बन्धी व्यवस्था मिति २०५९।४।३० मा संशोधन भएपछि अवकाश प्राप्त व्यक्तिको हकमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद हटिसकेको र हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ लाई निरन्तरता दिएको साथै हालको ऐनले हदम्यादको सीमा हटाईसकेको अवस्था हुँदा हदम्याद नरहेको भनी विशेष अदालतले अभियोगदावी खारेज गर्ने गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको मुख्य पुनरावेदन जिकीर रहेको देखियो ।

उपर्युक्त तथ्यगत अवस्थाहरूलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः देहायका मूलभूत प्रश्नहरूको निरोपण गरिनु पर्ने देखिन आएको छ-

१. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अन्तर्गतको अभियोग दावी लिनु पूर्व सो ऐनको अन्य दफा अन्तर्गत छुट्टै मुद्दा चलाई अभियोग दावी लिइनु आवश्यक हुन्छ, हुँदैन र प्रस्तुत विवादमा लिइएको अभियोग माग दावी उक्त दफा १५ मात्रैमा आधारित छ, छैन ?
२. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्रतिवादीउपर छानबीन गरी मुद्दा चलाउन नपर्ने गरी भएको पूर्व निर्णयको विषयले प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान र अभियोगलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्न सक्छ, सक्तैन ?
३. प्रस्तुत विवादमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ मध्ये कुन ऐन अन्तर्गतको हदम्याद आकर्षित हुने हो ?
४. प्रस्तुत विवादमा अभियोगपत्र हदम्यादभिन्न दायर भएको छ, छैन ?
५. विशेष अदालतको फैसला मिले नमिलेको के हो ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विवेचना गरौं ।

विशेष अदालतले अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरी निर्णय

गर्दा तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गतको कुनै अन्य कसूरमा अभियोग लागेको नभई दफा १५ मात्रैको अभियोग लगाएको भन्ने मुख्य आधार समेत ग्रहण गरेको अवस्था हुँदा सो दफा अन्तर्गतको अनुमानित कसूरको विषयमा अभियोग लगाउँदा उक्त ऐनको अन्य दफा अन्तर्गतको कुनै अन्य कसूरको अभियोग लागेको हुनुपर्ने नपर्ने के हो भन्ने तर्फ विवेचना गर्नु पूर्व प्रस्तुत मुद्दामा सान्दर्भिक देखिएका भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३ र १५ दुवैको कानूनी व्यवस्थालाई अवलोकन गर्नु र तिनको अन्तरसम्बन्ध बारे विवेचना गर्नु उपयुक्त हुन आउँछ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३ मा- 'राष्ट्रसेवकले आफ्नो ओहदाको कामबापत कानूनी पारिश्रमिक बाहेक अरु रिसवत लिएमा हुने दण्ड सजाय' शीर्षकअन्तर्गत राष्ट्रसेवक भएको वा हुने भएको कुनै व्यक्तिले आफ्नो ओहोदाको वा सोसम्बन्धी कुनै काम गर्न वा गरिदिए बापत वा नगर्न वा नगरिदिएबापत वा आफ्नो ओहदाको वा सोसम्बन्धी कुनै काम गर्दा कुनै व्यक्तिलाई मोलाहिजा वा अनिष्ट गर्न वा गराई दिएबापत वा नगर्न वा नगरी दिए बापत आफ्नै वा अरु कसैको निमित्त कानूनले लिन पाउने पारिश्रमिक बाहेक अरु रिसवत कसैबाट लिएमा वा लिन मञ्जूर गरेमा वा लिने प्रयत्न गरेमा निजलाई कसूरको मात्रा अनुसार २ वर्षदेखि ६ वर्षसम्म कैद वा जरीवाना वा दुवै सजाय हुनेछ । रिसवत लिइसकेको भए सो रिसवत समेत जफत भै सरकारी कोषमा दाखिल गरिने छ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

त्यस्तै सोही ऐनको दफा १५ मा 'अनुमानित कसूर' शीर्षकअन्तर्गत यो ऐनअन्तर्गत सजाय हुने कुनै कसूरमा अभियोग लागेको कुनै राष्ट्रसेवकको साथमा निजको र निजको परिवारका सदस्यहरूको थाहा भएसम्मको आमदानीको स्रोतको अनुपातमा नमिल्दो आर्थिक साधन वा सम्पत्ति भएको वा निजले त्यसरी नमिल्दो उच्च जीवनस्तर बनाएको वा अरु कसैलाई ठूलो दान, दातव्य, बकस दिएको फेला परेमा निजले अदालतलाई त्यसको सन्तोषजनक हुने सबूद दिन सकेमा बाहेक गैरकानूनी रूपले रिसवत लिएको अनुमान गरिनेछ र केवल सो अनुमानको आधारमा कसूरदार ठहर्‍याई अदालतबाट फैसला भएको छ भन्दैमा सो फैसला बदर हुन सक्तैन भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

३. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले सो ऐन अन्तर्गतको कुनै कसूरमा अभियोग लागेका राष्ट्रसेवकलाई लागू हुने अनुमानित कसूरसम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिन आउँछ। यस दफामा प्रयुक्त यस ऐन अन्तर्गत सजाय हुने कुनै कसूरमा अभियोग लागेको भन्ने र रिसवत लिएको अनुमान गरिनेछ र सो अनुमानको आधारमा कसूरदार ठहर्‍याई अदालतबाट फैसला हुन सक्ने भन्ने व्यवस्थालाई हेर्दा उक्त दफा १५ को कानूनी व्यवस्था निरपेक्ष रुपमा स्वतः एकलै क्रियाशील हुने भन्ने नभई माथि उल्लिखित दफा ३ मा व्यवस्थित राष्ट्रसेवकले आफ्नो ओहोदाको कामबापत कानूनी पारिश्रमिक बाहेक अरु रिसवत लिएमा हुने दण्ड सजायसम्बन्धी व्यवस्थासँग प्रत्यक्ष एवं अन्योन्याश्रित रुपमा अन्तरसम्बन्धित रहेको देखिन आउँछ। दफा ३ मा उल्लिखित कसूर अनुसन्धानबाट संकलित सबूद प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुने वा गर्नुपर्ने प्रकृतिको देखिन आउँछ। तर दफा १५ अन्तर्गत अनुमानित कसूरको सम्बन्धमा भने आरोप लागेको व्यक्ति स्वयंले नै आफूले जोडेको अस्वाभाविक वा अमिल्दो किसिमको वा ठूलो मात्रामा कसैलाई दान, दातव्य वा बकस गरिदिएको सम्पत्तिको स्रोत सम्बन्धमा सन्तोषजनक सबूद दिनुपर्ने र सो दिन नसकेमा स्वतः त्यस्तो सम्पत्ति पनि गैरकानूनी रुपमा रिसवत लिई जोडेको अनुमान गरी कसूर कायम हुने व्यवस्था देखिन्छ। त्यस्तो अनुमानित कसूरमा सजाय हुने कानूनी व्यवस्था उक्त दफा १५ मा रहेको देखिँदैन। दफा १५ अन्तर्गतको अनुमानित कसूरको विषय राष्ट्रसेवकले वैध आयस्रोतभन्दा बढी सम्पत्ति जोडी अमिल्दो जीवनयापन गरेकोमा त्यसरी जोडेको अस्वाभाविक सम्पत्ति निजले रिसवत लिएर जोडेको अनुमान गरिने र कसूर कायम हुने प्रकृतिको भएको र दफा ३ मा राष्ट्रसेवकले आफ्नो ओहोदाको कामबापत कानूनी पारिश्रमिक बाहेक अरु रिसवत लिएमा हुने दण्ड सजायको व्यवस्था भएको हुँदा दफा १५ अन्तर्गतको कसूरबापतको दण्ड सजायको व्यवस्था पनि दफा ३ मै अन्तरनिहीत रहेको देखिन्छ। त्यसैले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अन्तर्गत अनुमानित कसूरमा कुनै राष्ट्रसेवकउपर अभियोग लगाउँदा सो दफा १५ सँगै दफा ३ को मागदावी लिइनु आवश्यक हुन आउँछ।

किनकी सो ऐनको दफा ३ अन्तर्गतको कसूरको अभियोग दावीसँग दफा १५ अन्तर्गतको कसूरको अभियोग दावीलाई अन्योन्याश्रित र अन्तरसम्बन्धित नमान्ने हो भने दफा १५ अन्तर्गतको कसूरमा दण्ड सजाय नहुने अवस्था हुन जान्छ। जो कानूनले कल्पना गरेकै होइन। अतः दफा १५ मा अनुमानित कसूरका सम्बन्धमा भएको व्यवस्था आफैमा स्वतः क्रियान्वित हुने निरपेक्ष व्यवस्था नहुँदा सो अन्तर्गतको कसूरमा सजायको मागदावी लिंगा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को अन्य दफा त्यसमा पनि दफा ३ अन्तर्गतको अभियोग दावी स्वतः लिएको अवस्था हुनुपर्ने देखिन आउँछ। त्यसरी दफा ३ र १५ को कसूरमा एक साथ अभियोग दावी लिएको अवस्थामा मात्र दफा १५ को व्यवस्थाले पूर्णता प्राप्त गरी त्यसको सार्थकता देखिन आउँछ।

४. अब प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलउपर लिइएको अभियोग मागदावी उपर्युक्त दफा १५ अन्तर्गत मात्रैको हो या होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा अभियोगपत्रमा स्पष्टरुपमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को ३, ७(१), १० र दफा १५ को कसूरमा सोही दफा ३, ७(१), १० र दफा १५ बमोजिम तथा सोलाई निरन्तरता दिएको हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूरमा सोही दफा २०(२) बमोजिम सजाय हुन भनी माग दावी लिएको देखिन्छ। मिसिलको तथ्यबाट पनि प्रतिवादीउपर सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोग, २०५८ को प्रतिवेदन समेतबाट निजको स्रोत नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा छानबीन र अनुसन्धान अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको र अनुसन्धान अधिकृतको प्रतिवेदनबमोजिम प्रतिवादीको स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको सम्बन्धमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र १५ को कसूरमा सोही दफाहरू एवं हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा सोही दफा २० (२) बमोजिम सजाय माग गरी अभियोगपत्र दायर गर्ने निर्णय भई सोहीअनुरूप प्रस्तुत अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ।

५. न्याय निरोपण गर्ने सक्षम न्यायिक निकायले आफूसमक्ष प्रस्तुत भएको विवाद निरोपण गर्ने क्रममा सम्बद्ध कानूनको व्याख्या गर्दा सो कानूनको समष्टिगत

उद्देश्य एवं त्यसले समेट्न खोजेको दायरालाई निस्तेज वा अवरुद्ध पार्ने किसिमले गर्न हुँदैन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को व्यवस्थाको व्याख्या गर्दा पनि सो दफा मात्रैलाई टिपेर हेरियो भने त्यसको दायरा, उद्देश्य र आशयलाई सो दफा आफैले पूर्णता दिएको देखिँदैन । किनकि सो दफामा कसूरसम्म कायम हुने व्यवस्था देखिन्छ, सजायको लागि सोही ऐनको अन्य दफाको सहारा लिने पर्ने हुन्छ, त्यो हो दफा ३ । कुनै राष्ट्रसेवकले आफ्नो वैध आयस्रोतसँग नमिल्ने वा अस्वाभाविक रूपमा सम्पत्ति जोडी असामान्य वा उच्च जीवन यापन गरेको वा कसैलाई ठुलो मात्रामा दान दातव्य गरेको पाइएमा त्यस्तो अस्वाभाविक सम्पत्तिलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दायरामा नै ल्याउन नसकिने गरी उक्त दफा १५ को कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गर्नु न्यायपूर्ण हुँदैन । कानूनको व्याख्या गर्दा कानूनको सार्थकता यथासम्भव खोजिन्छ, निरर्थकता होइन । तसर्थ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को अनुमानित कसूरमा पनि रिसवत लिएको अनुमान गरी कसूरदार ठहर्‍याउन सकिने व्यवस्था भइरहेको र सोही ऐनको दफा ३ मा राष्ट्रसेवकले आफ्नो ओहोदाको कामबापत कानूनी पारिश्रमिक बाहेक अरु रिसवत लिएमा हुने दण्ड सजायसम्बन्धी व्यवस्था विद्यमान रहेको अवस्था हुँदा अनुमानित कसूर अन्तर्गतको कामकारवाही पनि दफा ३ अन्तर्गतको रिसवत लिएको कसूरसँग अन्योन्याश्रित र अन्तरसम्बन्धित हुन आउँछन् । त्यसैले प्रस्तुत विवादमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र दफा १५ को कसूरमा सोही दफाहरू समेतको सजाय माग गरी दायर गरिएको अभियोगपत्रलाई इन्कार गरी प्रथमतः अन्य दफाअन्तर्गतको कसूर र सजायको समेत छुट्टै अभियोग लागेको अवस्था हुनुपर्ने, अनि मात्र दफा १५ अन्तर्गतको कसूर कायम गरी माग दावी लिएको हुनुपर्छ भनी अर्थ गर्दा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र मिसिलको वस्तु तथ्य समेतको विपरीत हुनुका साथै कानूनलाई सार्थकता नदिने, कसूरलाई वेकसूर कायम गर्ने गरी कानूनको व्याख्या र प्रयोग हुन जान्छ, जो न्यायको रोहमा बाञ्छनीय हुँदैन ।

६. अब, निरोपण गर्नुपर्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विवेचना गरौं । प्रतिवादी अच्युतकृष्ण

खरेलउपर भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट छानवीन भई मुद्दा चलाई रहनु नपर्ने भनी २०६०।१।४ मा समेत निर्णय भइसकेको हुँदा आफ्नो पूर्व निर्णयविपरीत गई एउटै विषयमा पटक-पटक अनुसन्धान गर्न र अभियोग लगाउन नमिल्नेमा सोविपरीत प्रस्तुत अभियोग पत्र दायर गरिएको छ भन्ने पनि प्रतिवादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले जिकीर लिनु भएको छ । सोतर्फ विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६०।१।४ को निर्णयमा आयोगमा परेको द.नं. ३१९८ मिति २०५७।१।१७ को उजुरीउपर छानवीन भई सो उजुरीको विषयमा कारवाही अगाडि बढाउन आवश्यक नभएकोले उजुरी तामेलीमा राखिदिने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

७. उल्लिखित निर्णयबाट प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलउपर निजले वैध आयस्रोतभन्दा बढी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने विषयमा अनुसन्धान र छानवीन भई सो निर्णयहरू भएको भन्ने नदेखिई निज पदमा बहाल रहँदाका अवस्थामा भएको खास कार्य अर्थात् नेपाल प्रहरीको लागि आवश्यक पर्ने हातहतियार खरीद गरेको कार्यमा भ्रष्टाचार भएको भनी परेको उजुरीका विषयमा सम्म छानवीन भई सो निर्णय भएको भन्ने देखिन्छ । प्रतिवादीका विरुद्ध परेको कुनै एउटा विषयको उजुरीउपर छानवीन हुँदा त्यसमा थप कारवाही अगाडि बढाई रहनु नपर्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णयले सो आयोगलाई प्रतिवादीको वारेमा भविष्यमा कुनै छानवीन गर्न नै विवन्धित गर्ने भन्ने हुँदैन । कुनै एउटा खास घटना वा कामको विषयमा कसैको कुनै उजुरी परी कुनै व्यक्ति उपर छानवीन हुँदा मुद्दा चलाउन वा कारवाही गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिई त्यस्तो उजुरी तामेलीमा राख्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट एकपटक निर्णय भएको आधारमा मात्रै भ्रष्टाचार निवारण ऐनअन्तर्गतको कुनै कसूरमा त्यस्तो व्यक्ति उपर थप अनुसन्धान गर्न र अभियोग लगाउन बाधा पर्ने देखिँदैन । प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलको हकमा भएको मिति २०६०।१।४ को निर्णय पनि तत्काल निजका विरुद्ध परेको उजुरीको छानवीनको सिलसिलामा भएको देखिएको र प्रस्तुत अभियोगपत्र सम्पत्ति न्यायिक

छानबीन आयोगको प्रतिवेदन समेतको आधारमा निजले वैध आयस्रोतसँग अमिल्दो किसिमले गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने विषयमा छानबीन र अनुसन्धान भई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र तथा १५ को कसूर गरेको भन्ने आधारमा दायर गरिएको अवस्था हुँदा मिति २०६०।१।४ को सो निर्णयले प्रस्तुत मुद्दाको विषयमा भएको अनुसन्धान र अभियोगलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्न सक्ने देखिन आउँदैन। तसर्थ यस सम्बन्धमा प्रतिवादीतर्फबाट रहनुभएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको तर्कसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था रहेन।

८. अब तेस्रो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दाको अभियोगपत्र तत्काल प्रचलित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित एक वर्षको हदम्यादभित्र दायर नगरिएको भन्दै अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरी विशेष अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ।

९. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को कसूरलाई हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले निरन्तरता दिएको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को मिति २०५९।४।३० मा भएको दोस्रो संशोधनले अवकाश प्राप्त व्यक्तिका हकमा मुद्दा चलाउनु पर्ने १ वर्षको हदम्याद हटाई सकेको हुँदा पुरानो हदम्यादको व्यवस्था आकर्षित हुन सक्तैन भन्ने पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारतर्फका सहन्यायाधिवक्ताको मुख्य बहस जिकीर रहेको छ। त्यस्तै प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५७।६।२७ मा अवकाश प्राप्त गरेको र मिति २०६१।४।३२ मा मात्र अभियोगपत्र दायर भएको हुँदा प्रतिवादी आफ्नो पदमा बहाल रहँदा कायम रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअन्तर्गतको हदम्याद नघाई दायर भएको अभियोग खारेज गरेको विशेष अदालतको फैसला कानूनसम्मत् छ। पछि संशोधन भएको सो दफा २९ को व्यवस्था आकर्षित हुन सक्तैन भन्ने प्रतिवादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको जिकीर रहेको छ।

१०. प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५७।६।२७ मा अवकाश पाएको तथ्यमा विवाद छैन। निज प्रहरी महानिरीक्षकको पदमा बहाल रहँदाको अवस्थामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ क्रियाशील रहेकोमा पनि कुनै विवाद छैन। अभियोगपत्रमा प्रतिवादीले आफ्नो पदमा बहाल रहँदाका बखत आफ्नो वैध आयस्रोतभन्दा बढी सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्दै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र दफा १५ को कसूरमा सजाय मागदावी लिएको देखिन्छ। प्रतिवादी सार्वजनिक पदमा बहाल रहँदाका अवस्था भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लागू रहेको भए तापनि प्रस्तुत अभियोगपत्र दर्ता हुँदाका बखत सो ऐन खारेज भई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू भएको हुँदा पछि आएको ऐनको व्यवस्था समाई पहिले भए गरेका कार्यमा अभियोग लगाउन पनि मिल्दैन भन्ने समेत प्रतिवादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको जिकीर रहेको हुँदा सो तर्फ पनि विचार गर्नुपर्ने देखिएको छ। सो सम्बन्धमा कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४ ले ऐन खारेजीको परिणामको सम्बन्धमा गरेको व्यवस्था हेरिनुपर्ने हुन्छ। उक्त दफा ४ मा कुनै नेपाल ऐनले अहिलेसम्म बनेको र पछि बन्ने कुनै ऐनलाई खारेज गर्नु भने अर्कै अभिप्राय नदेखिएमा खारेज भएको ऐनले दिने परिणाम भन्ने उल्लेख गर्दै सो बारेमा देहाय (क) देखि (ड) सम्म विभिन्न व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। उक्त दफा ४ को देहाय (ड) मा “..... कुनै हक सुविधा, कर्तव्य, दायित्व, दण्ड सजाय वा जफतका सम्बन्धमा भएको कुनै तहकीकात, कानूनी कारवाही वा उपायमा यसले असर पार्ने छैन। त्यस्तो कुनै तहकीकात कानूनी कारवाही वा उपायलाई शुरु गर्न, जारी राख्न, लागू गर्न हुन्छ र खारेज गर्ने ऐन पास नभएसरह गरी त्यस्तो दण्ड सजाय वा जफत गरे हुन्छ” भन्ने विशेष व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यसबाट कुनै ऐनलाई खारेज गर्ने गरी पछि लागू भएको कुनै अर्को ऐन क्रियाशील रहेको भए पनि त्यस्तो ऐनले खारेज गरेको अधिल्लो ऐन लागू रहेका बखत भए गरेको कुनै कामकारवाहीका हकमा तहकीकात र कानूनी कारवाही गरी दण्ड सजाय गर्न पछिल्लो ऐनको व्यवस्थाले बाधा नपुऱ्याउने र त्यस्तो काम कुराको

हकमा पहिलेको ऐनबमोजिम नै कारवाही गर्न मिल्ने देखिन आउँछ ।

११. प्रस्तुत विवादमा पनि प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल सार्वजनिक पदमा बहाल रहँदाका बखत साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लागू रहेको अवस्थामा निज प्रतिवादीले कानूनी स्रोत नखुलेको सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने कसूरमा हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐनलाई खारेज गरेको भन्ने आधारले मात्र अनुसन्धान गरी साविक ऐन बमोजिमको सजाय मागदावी लिई अभियोग दायर गर्न बाधा पुग्ने अवस्था देखिन आउँदैन । तसर्थ, मिति २०५७६३२७ मा प्रतिवादीले अवकाश प्राप्त गर्नु पूर्व निजले आफ्नो वैध आयस्रोतसँग नमिल्दो किसिमले सम्पत्ति जोडेको भन्ने विषयमा तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गत नै कारवाही हुने कुरामा विवाद हुन सक्तैन ।

१२. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को प्रस्तावना हेर्दा सर्वसाधारण जनताका सदाचार, सुविधा र नैतिकता कायम राख्नका लागि भ्रष्टाचार पूर्ण रूपले निवारण हुन ठोस कानूनी व्यवस्था गर्न भ्रष्टाचार निवारणसम्बन्धी नेपाल कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्नु बाञ्छनीय भएकोले सो ऐन लागू भएको भन्ने देखिन्छ । सो ऐनको परिच्छेद २ अन्तर्गत दफा ३ देखि १६ सम्म विभिन्न भ्रष्टाचारजन्य कसूर तथा सोको सजाय समेतको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ, भने परिच्छेद-५ मा अदालती कारवाहीअन्तर्गत दफा २४क. मा हदम्याद सम्बन्धमा व्यवस्था भएको देखिन्छ । यसरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ ले भ्रष्टाचारजन्य कसूर, त्यसबापत हुने दण्ड सजाय र मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादलगायतको व्यवस्था समेत गरेको देखिन्छ ।

१३. सोही ऐनको दफा ३५ मा बाभिएमा गर्ने शीर्षकअन्तर्गत प्रचलित अन्य नेपाल कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेका विषयहरूमा लेखिएकोमा सोहीबमोजिम र अरुमा प्रचलित अन्य नेपाल कानूनबमोजिम हुनेछ, भन्ने कानूनी व्यवस्था पनि रहेको देखिन्छ । यसबाट भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ मा व्यवस्था गरिएको कुनै कसूर, त्यसबापत हुने दण्ड सजाय तथा त्यस्तो कसूरका सम्बन्धमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद सम्बन्धमा छुट्टै व्यवस्था भइरहेको

अवस्थामा सो सम्बन्धमा अन्य नेपाल कानूनको व्यवस्था आकर्षित हुन नसक्ने भन्ने कुरा स्वतः प्रष्ट भइरहेको देखिन आउँछ ।

१४. विषय विषयको लागि छुट्टै कानून बनिरहेको अवस्थामा जुन विषयलाई जुन कानूनले नियमित र व्यवस्थित गर्ने हो, त्यो विषयमा सोही विशेष कानूनको प्रावधान आकर्षित हुन्छ । विषय विषयमा बनेको कानूनमा कुनै व्यवस्था रहेनछ, भने त्यस स्थितिमा मात्र अर्को सामान्य कानूनको सान्दर्भिक व्यवस्थालाई अनुशरण गर्नु कानूनसम्मत र उचित हुन्छ । तर विशेष प्रकृतिको विषयमा छुट्टै कानूनी व्यवस्था भइरहेको वा त्यस्तो विशेष कानूनको व्यवस्था र अर्को कुनै कानूनको व्यवस्थामा विरोधाभाष देखिएको स्थितिमा पनि खास विषयका लागि बनेको विशेष कानूनको प्रावधान नै बाध्यात्मक रूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा विषय विषयमा छुट्टै कानून निर्माण गर्नुपर्ने औचित्य र आवश्यकता नै नरहने हुन्छ । त्यसैले अदालतले आफूसमक्ष विचाराधीन विवाद निरोपण गर्दा यो सर्वमान्य न्यायिक मान्यताबाट विचलित हुनु बाञ्छनीय हुँदैन ।

१५. विशेष अदालतले प्रस्तुत विवादमा हदम्याद कायम गर्दा आधार लिएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को प्रस्तावना हेर्दा सो ऐन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको देखिन्छ । सो ऐनले भ्रष्टाचारजन्य कसूर सम्बन्धमा आयोगलाई छानबीन गर्ने, अनुसन्धान गर्ने लगायतका कार्य गर्न तथा आवश्यक परेमा सम्बन्धित अदालतसमक्ष मुद्दा चलाउनेलगायतका काम, कर्तव्य र अधिकार प्रदान गरी त्यस्तो कार्य गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि समेत निर्धारण गरेको पाइन्छ । सो बाहेक उक्त ऐनले भ्रष्टाचारको कसूरमा के कस्तो दण्ड सजाय हुने वा सो कसूरका सम्बन्धमा के कति हदम्यादभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्ने भनी विशेष व्यवस्था गरेको भन्ने देखिदैन । भ्रष्टाचारको कसूरमा दण्ड सजाय एवं मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादलगायतको व्यवस्था गर्ने छुट्टै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ क्रियाशील रहेको अवस्था छ, भने केवल सो ऐनअन्तर्गतका कसूरमा आवश्यक अनुसन्धान गरी मुद्दा चलाउने काम, कर्तव्य र अधिकार

एवं सोको कार्यविधिकोसम्म व्यवस्था गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अधिकार सम्पन्न बनाउने प्रयोजनका लागि मात्र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ तर्जुमा भएको भन्ने सो ऐनको उद्देश्य र बनोटबाटै स्पष्ट छ ।

१६. जहाँसम्म उक्त ऐनको दफा २९ को प्रसङ्ग छ, सो व्यवस्थाले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट अवकाश प्राप्त व्यक्तिउपर पनि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गतको कुनै कसूरका सम्बन्धमा छानवीन र अनुसन्धान गरी आवश्यक देखिएमा मुद्दा समेत चलाउन सक्ने गरी सो आयोगलाई अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । सो दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअन्तर्गत: तर त्यस्तो मुद्दा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको एक वर्षभित्र चलाई सक्नुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यो व्यवस्था नै मुद्दा हेर्ने अधिकार प्राप्त अदालतलाई मुद्दा दायर गर्न तोकिएको हदम्याद हो कि त भन्नलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गतको कुनै कसूरमा कारवाही र दण्ड सजाय सोही ऐनमा तोकिएबमोजिम गर्नुपर्ने तर त्यस्तो कसूरमा मुद्दा दायर गर्न चाहिँ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ अन्तर्गतको हदम्यादको सहारा लिनुपर्ने भन्ने तर्क कुनै पनि दृष्टिकोणबाट उपयुक्त देखिँदैन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ भ्रष्टाचारको कसूर, त्यसबापत हुने दण्ड सजाय र त्यस्तो कसूरमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादलगायतको कानूनी प्रबन्ध गर्न बनेको विशेष प्रकृतिको र आधारभूत कानूनी प्रावधान सहितको (Self contained) ऐनको रूपमा विद्यमान हुँदाहुँदै भ्रष्टाचारको कसूरमा दण्ड सजाय र हदम्याद समेत निर्धारण गर्ने सो विशेष ऐनको व्यवस्थालाई अनुशरण नगरी दण्ड सजायको हकमा मात्रै सो ऐनको प्रावधान आकर्षित हुने तर हदम्यादको विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को व्यवस्था आकर्षित हुने भन्ने अर्थ गर्दा कानूनको व्याख्या र प्रयोग गलत र निरर्थक हुनुको साथै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को उद्देश्यमा नै प्रतिकूल असर पर्नजाने देखिन्छ । अतः प्रस्तुत विवादमा मुद्दा दायर गर्ने सम्बन्धमा पनि निःसन्देह रूपमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क मा व्यवस्थित हदम्याद नै आकर्षित हुने देखिन आयो ।

१७. अब प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादीउपरको अभियोगपत्र हदम्यादभित्रै दायर भएको छ, छैन भन्ने प्रश्नतर्फ विवेचना गरौं । माथि उल्लिखित तैस्रो प्रश्नका सन्दर्भमा गरिएको विवेचनाबाट प्रस्तुत विवादमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क मा व्यवस्थित हदम्याद नै आकर्षित हुने देखिएबाट उक्त दफा २४क को व्यवस्था यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुन आएको छ-

२४क. हदम्याद: यस ऐनबमोजिम मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद कायम गर्दा सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा श्री ५ को सरकारको स्वामित्व भएको संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेकोमा कुनै हदम्याद लाग्ने छैन । सो बाहेक अरु भ्रष्टाचारको कसूरमा विभागीय कारवाही समाप्त भएको मितिले ६ महिनाको र विभागीय कारवाही नभएकोमा अनुसन्धानको कारवाही शुरु भएको मितिले २ वर्षको हदम्याद हुनेछ ।

तर एउटै अपराधमा विभागीय कारवाही भएको र नभएको व्यक्ति मुछिएका रहेछन् भने ६ महिना वा २ वर्षमध्ये जुनपछि आउँछ सोही हदम्याद कायम हुनेछ ।

१८. उल्लिखित कानूनी प्रावधान हेर्दा सो ऐनको दफा १३ मा उल्लेख भएबमोजिमको सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा श्री ५ को सरकारको स्वामित्व भएको कुनै संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना, मस्यौट वा दुरुपयोग (Embezzlement) गरी भ्रष्टाचार गरेको कसूरमा जहिलेसुकै मुद्दा लाग्ने गरी हदम्यादको कुनै बन्देज लगाइएको पाइँदैन । सो बाहेक दफा ३, ७, १०, १५ समेतमा उल्लिखित कसूरका हकमा भने विभागीय कारवाही भएको रहेछ भने सो कारवाही समाप्त भएको मितिले ६ महिना र विभागीय कारवाही नभएको हकमा अनुसन्धानको कारवाही प्रारम्भ भएको मितिले २ वर्षभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्ने गरी स्पष्ट व्यवस्था भइरहेको देखिन आयो ।

१९. प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले सेवाबाट अवकाश प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा निजउपर विभागीय कारवाही गर्न नपर्ने भई सोअनुरूप विभागीय कारवाही नभएको अवस्था हुँदा निजको हकमा

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र १५ अन्तर्गतको कसूरमा मुद्दा दायर गर्न सो ऐनको दफा २४क अनुसार अनुसन्धान कारवाही शुरु भएको मितिले २ वर्षको हदम्याद कायम हुने देखिन आउँछ। अब सोअनुरूप निज प्रतिवादीउपर अनुसन्धान कारवाही शुरु भएको मितिले २ वर्षको हदम्यादभित्र प्रस्तुत मुद्दा दायर भए नभएतर्फ विचार गर्दा सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनसमेतका आधारमा प्रतिवादीको साथमा निजको वैध आयस्रोतभन्दा बढी अर्थात् स्रोत नखुलेको सम्पत्ति देखिएको भन्दै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६०।१।२५ को निर्णय बमोजिम प्रतिवादीको कानूनी स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको बारेमा आवश्यक अनुसन्धान गर्न अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको देखिन्छ। अनुसन्धान अधिकृतले मिति २०६०।२।१ मा पत्र लेखी प्रतिवादीलाई उपस्थित हुनु भनी सो सम्बन्धमा छानबीन र अनुसन्धानको कारवाही प्रारम्भ गरेको देखिन्छ। अनुसन्धान कारवाही समाप्त गरी अनुसन्धान अधिकृतले पेश गरेको प्रतिवेदन समेतका आधारमा प्रतिवादीउपर साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र १५ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को २०(१) को कसूरमा सजायको मागदावी लिई अभियोगपत्र दायर गर्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६१।४।२१ मा निर्णय भएअनुरूप प्रतिवादीउपर प्रस्तुत अभियोगपत्र मिति २०६१।४।३२ मा विशेष अदालतसमक्ष दायर भएको देखिन्छ। यसरी विभागीय कारवाही नभएका प्रतिवादीको विरुद्धमा तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र १५ को कसूरमा सो ऐनको दफा २४क बमोजिम प्रतिवादीउपर अनुसन्धान कारवाही प्रारम्भ भएको मितिले २ वर्षभित्रै अभियोगपत्र दायर भएकोलाई हदम्यादविहीन मान्न मिल्ने देखिँदैन।

२०. जहाँसम्म प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेल सार्वजनिक पदमा रहँदा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लागू रहेको र प्रस्तुत मुद्दा दायर गर्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू रहेको हुँदा साविक ऐनको कसूरमा हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को सहारा लिई अभियोग लगाउन मिल्दैन, त्यसो गर्ने हो भने प्रतिवादीको हकमा प्रश्चात्दर्शी असर (Restrospective

Effect) पर्न जान्छ भन्ने निज तर्फबाट रहनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको जिकीर रहेको छ, सोतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीउपर निज सार्वजनिक पदमा बहाल रहँदाका बखत लागू रहेको साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र १५ को कसूरमा सोही दफा समेतको र दफा १५ लाई निरन्तरता दिएको हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा सोही दफा २०(२) बमोजिम समेत सजायको मागदावी लिइएको देखिन्छ। साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को अनुमानित कसूरलाई हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को आयस्रोत नखुलेको सम्पत्तिको सम्बन्धमा गरिएको कसूरसम्बन्धी व्यवस्थाले निरन्तरता दिएको हुँदा साविक ऐनको दफा १५ र हालको ऐनको दफा २० अन्तर्गतको कसूर एउटै र समान प्रकृतिको भएको भनी नेपाल सरकार विरुद्ध ईश्वर पोखरेल समेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा (नेकाप २०६६ नि.नं. ८२००, पृष्ठ १२३५) यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट व्याख्या भई निश्चित सिद्धान्त नै कायम भइरहेको अवस्था छ।

२१. कानूनको पश्चात्दर्शी प्रभाव (Restrospective Effect) दिने गरी सम्बद्ध कानूनले नै व्यवस्था गरेमा बाहेक त्यसको प्रयोग सो कानून लागू हुनुभन्दा अगाडि भैसकेको कुरामा आकर्षित हुन सक्तैन भन्ने यस सम्बन्धी सिद्धान्तको मूल आशय हो र यस अदालतले सो कुरालाई सदैव अनुशरण गरिआएको छ। तर कानूनको पश्चात्दर्शी असरको सिद्धान्त के कस्तो अवस्थामा कुन कुन विषयमा सान्दर्भिक हुन्छ भन्ने कुरा पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ। खासगरी फौजदारी कसूर सम्बन्धी विवादमा अपराध र दण्ड सजायको निर्धारण गर्दा यस सिद्धान्तलाई विशेष ध्यान दिइन्छ। कुनै कानून लागू हुँदाका बखत भए गरेको कुनै कार्यलाई सो कानूनले अपराध मानेको छैन भने पछि लागू गरिएको कुनै कानूनले समेत त्यस्तो पहिले भए गरेको कार्यलाई अपराध मान्न र सजाय गर्न नमिल्ने साथै पहिले लागू रहेको कुनै कानूनले कुनै कसूरका सम्बन्धमा कम सजाय हुने व्यवस्था गरेकोमा पछि लागू हुने कानूनद्वारा सो कसूरको सजाय बढाए पनि पहिले भए गरेको कसूर सम्बन्धमा पहिले निर्धारण

भएको सजाय भन्दा बढी सजाय गर्न नपाउने र पहिलेको ऐनले कुनै कसूरका सम्बन्धमा प्रमाण पुऱ्याउने भार कुनै एक पक्षमाथि रहने व्यवस्था गरेकोमा पछि बनेको ऐनले पहिले भए गरेको त्यस्तो कसूरको सम्बन्धमा प्रमाण पुऱ्याउने भार अर्को पक्षमा सार्ने व्यवस्था गर्न सक्तैन भन्ने नै यस सिद्धान्तको मूल उद्देश्य हो । यस सम्बन्धमा समेत नेकाप २०६६, नि.नं. ८२००, पृ. १२३५ मा विस्तृत व्याख्या भइरहेको छ । त्यसैले प्रस्तुत मुद्दाको अभियोगपत्रमा साविक ऐनको दफा १५ लाई निरन्तरता दिएको हालको ऐनको दफा २०(१) को कसूरमा सजाय हुन भनी प्रासङ्गिक रूपमा हालको ऐनको उक्त दफा २०(२) को दावी लिएको अवस्था देखिएको तथा प्रतिवादी सार्वजनिक पदमा बहाल रहँदाका बखत लागू रहेको साविक ऐनको दफा ३, ७(१), १० र १५ मा व्यवस्थित कसूरभन्दा भिन्न प्रकृतिको कसूरमा हालको ऐनअन्तर्गत दावी लिएको अवस्था समेत देखिँदैन । यस्तो स्थितिमा प्रतिवादीउपर अभियोग दावी लिँदा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐनको दफा १५ लाई निरन्तरता दिएको हालको ऐनको दफा २०(१) को समेत दावी लिएको कारणबाट मात्र प्रतिवादीको हकमा पश्चात्दर्शी असर (Restrospective Effect) पुग्न जाने देखिँदैन ।

२२. यसप्रकार, प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलउपर दायर भएको प्रस्तुत अभियोगपत्र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को हदम्यादभित्रको देखिएको, अभियोगपत्रमा सो ऐनको दफा ३, ७(१), १० र १५ को कसूरमा सोही ऐनबमोजिम सजायको मागदावी लिएको देखिएको र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अन्तर्गत थप सजायको मागदावी रहेको अवस्था नभएको हुँदा प्रतिवादीका तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान कानून व्यवसायीहरूले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ मा मिति २०५९।४।३० मा भएको दोस्रो संशोधनबाट हदम्यादको सीमा हटाएको आधारमा र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ समेतका आधारमा अभियोगपत्र दायर गरेको समेत Ex Post Facto Laws को सिद्धान्तअनकूल नरहेको भनी लिनु भएको जिकीर यस विवादमा प्रासङ्गिक देखिन आउँदैन । तसर्थ सो विषयमा यहाँ थप विवेचना

गरिरहनु पर्ने आवश्यकता र औचित्य समेत देखिन आएन ।

२३. अब निरोपण गर्नुपर्ने अन्तिम प्रश्न विशेष अदालतले अभियोग मागदावी खारेज गर्ने गरी गरेको फैसला मिले नमिलेको के हो भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा विशेष अदालतको फैसलामा अभियोगपत्र खारेज गर्ने मुख्य आधारको रूपमा प्रतिवादी अच्युतकृष्ण खरेलले मिति २०५७।६।२७ मा अवकाश पाइसकेको र त्यस्तो अवकाश प्राप्त व्यक्ति उपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित एक वर्षको हदम्यादभित्र अभियोगपत्र दर्ता नभएको भन्ने आधार उल्लेख गरेको पाइन्छ । माथिका प्रश्नहरूको सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणबाट भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१), १० र १५ को कसूरमा प्रतिवादीउपर लगाइएको अभियोग दावीमा तत्काल प्रचलित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित हदम्याद आकर्षित हुने नभई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क को हदम्याद लागू हुने देखिएको र सोको हदम्यादभित्रै अभियोगपत्र दायर भएको देखिनुको साथै यी प्रतिवादीउपर सो ऐनको दफा १५ मात्रैको उल्लेख गरी अभियोग दावी लिएको नभई दफा ३, ७(१), १० र १५ सहितको कसूरमा सजायको माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भइरहेको अवस्थामा मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी विवादको निरोपण गर्नुपर्नेमा सोको विपरीत अप्रासङ्गिक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुरूपको हदम्याद लाग्ने भन्दै सो अनुरूपको हदम्यादको अभाव देखाई अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरी विशेष अदालत, काठमाडौँबाट मिति २०६३।१।२४ मा भएको फैसला उल्लिखित कानूनी व्यवस्था एवं माथि विवेचना गरिएका आधार र कारण समेतबाट मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई उक्त फैसला बदर हुने ठहर्छ । अब जे जो बुझ्नु पर्ने बुझी मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी ठहरेबमोजिम निर्णय गर्नु भनी उपस्थित रहेका प्रतिवादीलाई विशेष अदालतमा हाजिर हुन जानु भनी तारेख तोकी प्रस्तुत मुद्दाको शुरु मिसिल समेत

विशेष अदालत, काठमाडौंमा पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।
उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.कल्याण श्रेष्ठ
संवत् २०६८ साल कात्तिक २५ गते रोज ६ शुभम् ।
इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८६६८

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश डा श्री भरतबहादुर कार्की
फौजदारी पुनरावेदन नं. ०६५-CR-०६१०
मुद्दा :- जिउँदो बालक फालेको ।
पुनरावेदक प्रतिवादी: इलाका प्रहरी कार्यालय गुलरिया
कञ्चनपुरको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्था वादी: डोटी जिल्ला, दिपायल सिलगढी
नगरपालिका वडा नं. १२ बस्ने धौलीदेवी विष्ट

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री रामप्रसाद अधिकारी
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
का.मु.मा.मु.न्या.श्री गोपाल पराजुली
मा.न्या.श्री डम्बरबहादुर शाही

- घटना वारदातको सत्यता अनुसन्धान प्रक्रियाबाटै स्थापित हुने हुँदा वारदातको वास्तविकतालाई अनुसन्धानको चरणबाट अलग गर्न नसकिने ।
- कसैउपर कुनै कसूरको आरोप लगाई पक्राउ गरी हिरासतमा राख्नु र निजहरूको बयान लेख्नुले अनुसन्धान भरपदो र विश्वासिलो हुन सक्दैन । आरोप लगाएपछि सोको सत्यताको परीक्षण अनुसन्धानको क्रममा हुनु जरुरी हुन्छ । आरोप वास्तविक भए नभएतर्फ मौका अनुसन्धानकै चरणमा विचार गरिनु पर्ने ।

- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ६(१) बमोजिम कुनै अपराधको तहकीकात शुरु गर्नुभन्दा पहिले तहकीकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीले तहकीकात गर्ने कुराहरू खुलाई सम्बन्धित सरकारी वकील कार्यालयमा अपराधसम्बन्धी प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने र उपदफा (२) बमोजिम त्यस्तो प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि सरकारी वकीलले तहकीकातको सम्बन्धमा तहकीकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीलाई आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने ।
- कानूनी व्यवस्थामा बाध्यात्मक रूपमा कर्तव्य नतोकेको अवस्था भए पनि जिम्मेवार पदाधिकारीले उक्त कानूनी प्रावधानलाई निष्क्रियताको रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन । सरकारी वकीलले अनुसन्धानलाई बलियो, भरपदो र विश्वासिलो बनाउन सम्बन्धित प्रहरी कर्मचारीलाई आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने अधिकार कानूनले दिएको कुरालाई विर्सन नहुने ।

(प्रकरण नं. ७)

- अदालतमा साक्षी उपस्थित गराउन अदालतले आदेश दिएपछि जुन प्रयोजनको लागि साक्षी भिकाइएको हो, सो प्रयोजन पूरा नहुन्जेलसम्म सम्बन्धित पक्षले अदालतले तोकेको दिनमा साक्षी उपस्थित गराउनु पर्ने हुन्छ । अदालतले पुनः पत्राचार गरिरहनु नपर्ने ।
- एकपटक साक्षी अदालतमा दाखिला गराउँदैंमा साक्षीको वकपत्र नभएसम्म साक्षी उपस्थित गराउने दायित्व समाप्त भएको सम्भन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
किरण पौडेल
प्रत्यर्था वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता सतिषकुमार
भा
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) को खण्ड (क)
- मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १८ नं.
- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३(३), ६(१), (२)

फैसला

न्या.तपबहादुर मगर: पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको मिति २०६१।३।१ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

मिति २०६३।१२।११ गते ९.३० बजेको समयमा जि.कञ्चनपुर कृष्णपुर गा.वि.स.वडा नं २ वाणी स्थित मछली पुलबाट दक्षिण ५०० मीटर टाढा खोलाको किनारमा धौलीदेवी विष्ट र तुलाराम महारा समेत जना २ ले धौलीदेवी विष्टबाट जन्मेको १२ दिनको अवैध शिशुलाई जीउँदै माटोमा गाडेको अवस्थामा फेला परेको हुँदा निजहरूलाई आवश्यक कारवाही गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको इ.प्र.का गुलरियाको पत्र जाहेरी ।

कृष्णपुर गा.वि.स. वडा नं. २ स्थित मछली खोला किनारामा सानो सुखा खोल्साको पूर्वी किनारामा अं. १ फीट गहिराई र १ १/२ फीट चौडाई भएको खाल्डो खनेको र त्यसको वरिपरी आलो माटोका डल्ला छरिएको भन्ने चार किल्ला उल्लेख गरेको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

गोवडे विष्टसँग मेरो विवाह भएको र निज भारत गएको ५ वर्ष भयो । खेतमा राति पानी हाल गएका अवस्था मेरो देवर नाता पर्ने शालिभान विष्टले २०६३ असार पहिलो हप्तामा मलाई करणी गरेको हो । महिनावारी बन्द भएपछि पुस महिनामा माइतीघर आएँ । पेटमा पत्थरीको रोग छ अप्रेशन गराई दिनु पर्थ्यो भनी भाई तुलाराम महारालाई भन्दा निज मुम्बईमा नोकरी गर्ने भएकोले मुम्बईमा उपचार गराई दिउँला जाउँ भन्यो । निजसँग बम्बै गई अस्पतालमा चेकजाँच गर्दा पेटमा बच्चा भएकोले बच्चा जन्मेपछि मात्र अप्रेशन

गर्नुपछि भनेकाले पेटमा बच्चा भएको कुरा थाहा पाई भाईले मद्रासमा भएका आफ्नो श्रीमानलाई जानकारी गराउँदा अवैध सम्बन्ध राखी बनाएको बच्चाको मलाई कुनै मतलब छैन, भेट गर्न आउनु पनि पर्दैन भनेकाले भाईको डेरामा बसें । फागुन ३० गते राति बालिकाको जन्म भएको र सोपश्चात् भाईले घरमा पुर्‍याई दिन्छु भनी भाईसमेत सँगै आएको अवस्थामा २०६३।१२।११ गते विहान कृष्णपुर गा.वि.स. वडा नं. २ वाणी पुगदा वच्चीले दूध पिउन छोडी हलचलसमेत नगरेकोले श्वास प्रश्वास समेत बन्द भएको जस्तो भएकोले भाई तुलारामलाई वच्ची त मरी हाली के गर्नु भन्दा मरी हाली भने घरमा लगेर के गर्नु, घरमा पुर्‍याए पछि समेत ल्याउनु पर्ने हो भनेकोले मैले वाणीस्थित मछली खोलामा वालुवामा हातले सानो खाल्डो खनी बालिकालाई सोही खाल्डोमा राखी वालुवाले छोपेकी हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी धौलीदेवी विष्टले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म मम्बैमा नोकरी गर्ने हुँदा दिदी धौलीलाई उपचार गराउन मुम्बई लगेकोमा बच्चा जन्मेपछि उपचार हुने भनेकोले घरमा आउने क्रममा मछली खोला नजिक पुगदा दिदीले वच्चीले दूध खान छोडी, स्वास प्रश्वास बन्द भयो मरीसकी भनी हातले खाडल खनी वच्चीलाई सो खाडलमा हाली वालुवाले ढाकेको र हामीहरू घरतर्फ जान लाग्दा सोही ठाउँका मानिसहरूले बालिका जीउँदै छ भन्दा पुनः मसमेत सो ठाउँमा गई खाल्डोबाट बालिकालाई जीउँदै पाएका हौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी तुलाराम महाराले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

२०६३।१२।११ गते विहान गाई गोरु चराउन मछली खोलामा आएकी हुँ । त्यहाँ खोलाको किनारामा धौलीदेवी र तुलारामले खाडल खनिरहेको देखेकी र एकछिन पछि निजहरू माथि आएका थिए । केही समयपछि मलगायतका छर छिमेकी सो स्थानमा गई हेर्दा खाडलमा पुरानो कपडाभित्र नवजात शिशुलाई जीउँदै गाडेको फेला पारेका हौं भन्ने समेत व्यहोराको शान्तिदेवी चौधरीले गरेको कागज ।

२०६३।१२।११ गते विहान ९.३० बजे मछली खोलामा मानिसहरूको भिड देखी के रहेछ भनी हेर्दा धौलीदेवी र तुलारामले १२ दिनकी अवैध वच्चीलाई

जीउँदै खाडलमा राखेको देखेको भन्ने समेत व्यहोराको दानीदेवी चौधरी समेत जना ३ ले लेखाई दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

अभियुक्तहरू धौलीदेवी विष्ट र तुलाराम महाराले धौलीदेवीले अवैध गर्भ धारण गरी जन्माएकी बालिकालाई जीउँदै खाल्डो खनी गाडी ज्यान सम्बन्धी महलको १८ नं. को कसूर अपराध गरेकोले निज अभियुक्तहरूलाई सोही १८ नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग माग दावी ।

मैले मबाट जन्मेको बच्चीलाई जीउँदै गाडेको भन्ने कुरा भूठा हो । डोटी बस्ने शालीमान विष्टसँग अवैध यौनसम्पर्क भएको र भाई रहने ठाउँ आई आफू विरामी भएको बताएपछि भाईको साथ मुम्बई गएको र चेक जाँच गराउदा पेटमा बच्चा छ, भनी डाक्टरले भनेको र फालिदिनु भन्दा नमानेकोले बच्चाको जन्म भएपछि सबै कुरा भाईलाई बताउँदा जे भयो-भयो, फाले पाप लाग्छ भनी भनेकोले आफूले पनि जे-जे हुन्छ, कोखबाट जन्मेको बच्चा भनी पालन पोषण गर्न घरमा ल्याई राखें । मुम्बईबाट भाईसँग आई महेन्द्रनगरबाट माइतीघर जान भनी वाणीनिर बसबाट उत्री जान लाग्दा नगरे नभएको आरोपमा पक्राउ गरिएको हो भन्ने समेत प्रतिवादी धौलीदेवी विष्टले शुरु अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

धौलीदेवीको बच्चा अवैध वा वैध के हो मलाई थाहा छैन । दिदी धौलीदेवीले मेरो पेटमा पत्थरी छ, उपचार गराई दिनु भनेकीले मेरो नोकरी मुम्बईमा भएकोले त्यहाँ लगी उपचार गराई दिएको सम्म हुँ । बच्ची जन्मी सकेपछि जीउँदै गाड्न लगाएको होइन । बच्चा फाल्नै पर्ने अवस्था थिएन । मैले दावीअनुसारको कसूर नगरेकोले सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत प्रतिवादी तुलाराम महाराले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

यसमा प्रतिवादीहरू कसूरमा इन्कार रहेको र मुम्बईमा जन्मेकी बच्चीलाई नेपालमा ल्याउने आमाले अवैध गर्भबाट जन्म भएको कारण मात्र मार्ने नियतले जीउँदै फालेको होला भनी भन्नलाई ठोस सबूद प्रमाणको अभाव देखिएको र फालिएको भनिएको बालिका प्रतिवादीहरूकै भरण पोषणमा रहेको अवस्था हुँदा प्रतिवादीहरूले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने

ठहर्छ भन्ने समेत शुरु कञ्चनपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६४।३।२४ को फैसला ।

प्रतिवादीहरूले जीउँदै बच्चा गाडेको देखे प्रत्यक्षदर्शीहरूलाई अ.बं. ११५ नं. बमोजिम बुझिएन । स्थानीय व्यक्तिहरूको प्रतिवादीहरूसँग चिनजान रिस इवी नरहेकोले भूठा घटना भन्न सकिँदैन । अवैध सम्बन्धबाट बच्चा जन्मेको प्रतिवादीले स्वीकार गरेको अवस्थामा प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरेको शुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मुम्बईमा जन्मेकी बच्चीलाई नेपालमा ल्याउने आमाले अवैध गर्भबाट जन्म भएकै कारणले मात्र मार्ने नियतले नै जिउँदो फालेको होला भनी भन्नलाई तथ्ययुक्त ठोस सबूद प्रमाणको अभावमा मनासिव हुने देखिएन । फालिएको भनिएको बालक प्रतिवादीहरूकै भरण पोषणमा रहेको मिसिलसंलग्न प्रमाणबाट देखिँदा शुरु कञ्चनपुर जिल्ला अदालतले २०६४।३।२४ मा प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने गरी गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ, भन्ने पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको मिति २०६५।३।१९ को फैसला ।

प्रतिवादीहरू मौकामा बच्चा गाडेकोमा सावित रहेका छन् । प्रतिवादी अदालतमा इन्कार भए पनि अन्य मानिसहरूले गाडेको ठाउँबाट जीवितै बच्चाको उद्धार गरेको कुरालाई खण्डन गर्न सकेका छैनन् । प्रतिवादीले अवैध शारीरिक सम्बन्धको कारण गर्भ बोकेको कुरा स्वीकार गरेको र जीउँदै बच्चालाई नगाडेको भए जीउँदै प्रत्यक्षदर्शीहरूले देखेर प्रहरीमा खबर गरी पक्राउ गरी प्रतिवादीहरूलाई फसाउनु पर्ने वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाण केही छैन । मौकाको घटनास्थल मुचुल्कामा अं.१ फीट गहिराई १¼ फीट चौडाई भएको खाल्डो खनेको र उक्त खाल्डोको वरिपरी आलो माटोका डल्ला छरिएर रहेको अवस्था भएको भन्ने उल्लेख भएबाट पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको फैसला प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ९, ५४ मुलुकी ऐन, अ.बं. ११५ नं. समेतको प्रतिकूल देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) अनुसार मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी पाउन निस्सा प्रदान भई पुनरावेदन अदालत

महेन्द्रनगरको फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई शुरु अभियोग दावीअनुसार सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको निवेदन ।

यसमा वारदात हुँदाका अवस्थामा शान्तिदेवीले देखी गाडेको ठाउँबाट बच्चा निकाली यिनै प्रतिवादीलाई दिएको भन्ने वारदात प्रकृति मुचुल्का समेतबाट देखिएको र त्यसलाई प्रहरी नायव निरीक्षक जनकबहादुर धानीको प्रतिवेदनले समेत पुष्टि गरिरहेको अवस्थामा प्रतिवादीलाई सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला ज्यान सम्बन्धीको १८ नं. समेतको व्याख्यात्मक त्रुटि रहनुका साथै अ.व. १८४क. र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ अनुसार प्रमाण मूल्याङ्कनको अभाव रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । नियमबमोजिम गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।२।१ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन जिकीर सहितको मिसिल अध्ययन गरी विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेलको प्रतिवादीहरूले गाडेको बच्चालाई देखे प्रत्यक्षदर्शीले जीवितै बच्चालाई उद्धार गरेको अवस्था छ । देवरसँगको अनैतिक सम्बन्धबाट जन्मेको बालिकालाई फाल्ने लुकाउने नियतले गाड्नु स्वाभाविक हो । घटनास्थल प्रतिवादीहरूको स्थानिय ठाउँ नभएको र प्रत्यक्षदर्शीहरू प्रतिवादीहरूका चिनजानका मानिस नभएको कारण प्रतिवादीहरूलाई फसाउन झूठो कुरा व्यक्त गर्ने अवस्था नै आउँदैन । प्रतिवादीले अवैध गर्भ रहेको र मुम्बईमा बच्चा फाल्न डाक्टरले नमानेको भन्ने स्वीकार गरेको समेत देखिँदा अपराध गरेको तथ्य स्थापित भएको छ । प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भनी तथा प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान अधिवक्ता सतिषकुमार भाले अभियोग दावी अदालतमा पुष्टि भएको छैन । जीवित बच्चा फालेको भनी देख्ने व्यक्तिहरूले प्रतिवेदन दिएको अवस्था छैन । प्रतिवादी धौलीदेवीको भाई मुम्बईमा काम गर्ने भएको र दिदीलाई उपचार गराउन सोही ठाउँमा बोलाई चेक जाँच गराउँदा पेटमा बच्चा देखिएको हो । मुम्बईमा जन्मेको बच्चा जीवितै नेपालमा

ल्याएको अवस्था छ । बच्चा फाल्नु पर्ने भए नेपालसम्म ल्याउनु पर्ने प्रयोजन नै नरहने हुँदा पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको फैसला मनासिव हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

२. दुवैपक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस तथा मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा संकलित सबूद प्रमाणहरूबाट अभियुक्त धौलीदेवी विष्ट र तुलाराम महाराले धौलीदेवी विष्टले आफूले अवैधरूपमा गर्भधारण गराएको बच्चीलाई जन्माई सोपश्चात जीउँदै मछली खोलामा खाल्डो खनी गाडी मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १८ नं. अन्तर्गतको कसूर अपराध गरेकाले निज अभियुक्तहरू धौलीदेवी विष्ट र तुलाराम महारालाई सोही १८ नं. बमोजिम सजाय गरी पाउन माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएको देखियो । शुरु जिल्ला अदालतले प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिएको फैसलालाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेकोमा सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारले मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाऊँ भनी प्रस्तुत गरेको निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) का आधारमा मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई आज निर्णयार्थ प्रस्तुत मुद्दा पेश भएको अवस्था छ ।

३. मिसिल हेर्दा मछली खोलाको किनारामा धौलीदेवी विष्ट र तुलाराम महाराले धौलीदेवी विष्टबाट अवैध सम्बन्धबाट जन्मेको नवजात १२ दिनको शिशुलाई खाल्डो खनी गाडिरहेको अवस्थामा शान्तिदेवी चौधरीले देखी स्थानिय मानिसहरूलाई बोलाई बच्चीलाई खाल्डोबाट जीवितै निकाल्नुका साथै निजहरू धौलीदेवी विष्ट र तुलाराम महारालाई समाती यस कार्यालयमा बुझाएकोले निजहरू दुवै जनालाई आवश्यक कारवाहीको लागि पठाएको भन्ने इलाका प्रहरी कार्यालय गुलरीया कञ्चनपुरले जिल्ला प्रहरी कार्यालय कञ्चनपुरलाई २०६३।१२।११ मा गरेको पत्राचारबाट प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान तथा कारवाही शुरु भएको देखियो । सोही मितिमा भएको घटनास्थल मुचुल्काबाट कृष्णपुर गा.वि.स. वडा नं. २ स्थित मछली खोला किनारामा सानो सुख्खा खोल्साको पूर्वी किनारामा अं. १ फीट गहिराई र १¼ फीट चोडाई भएको खाल्डो

खनेको र त्यसको वरिपरी आलो माटोका डल्ला छरिएको भन्ने देखिन्छ ।

४. प्रतिवादी धौलीदेवीको मौकाको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान हेर्दा निजको सालिभान विष्टसँग २०६३ असार महिनामा करणी भई महिनावारी बन्द भएको र पुस महिनामा माइतीघर आई पेटमा पत्थरीको रोग छ अप्रेशन गराई दिनु पथ्यो भनी भाई तुलाराम महारालाई भन्दा निज मुम्बईमा नोकरी गर्ने भएको मुम्बईमा उपचार गराई दिउंला जाऊं भनेकाले निजसँग बम्बै गई अस्पतालमा चेकजाँच गर्दा पेटमा भएकोले बच्चा जन्मेपछि मात्र अप्रेशन गर्नुपछि भनेकाले पेटमा बच्चा भएको कुरा भाईले मद्रासमा भएका आफ्नो श्रीमानलाई जानकारी गराउँदा अवैध सम्बन्ध राखी बनाएको बच्चाको मलाई कुनै मतलब छैन, भेट गर्न आउनु पनि पर्दैन भनेकाले भाईको डेरामा बस्दा फागुन ३० गते राति बालिकाको जन्म भएको, सो पश्चात् भाईले घरमा पुऱ्याई दिन्छु भनी भाईसँगै आउँदा २०६३।१२।११ गते विहान कृष्णपुर गा.वि.स. वडा नं. २ वाणी पुग्दा बच्चीले दूध पिउन छोडी हलचलसमेत नगरेकोले श्वास प्रश्वास समेत बन्द भएको जस्तो भएकोले भाई तुलारामलाई बच्ची त मरी हाली के गर्नु भन्दा मरी हाली भने घरमा लगेर के गर्नु, घरमा पुऱ्याएपछि समेत ल्याउनु पर्ने हो भनेकोले मैले वाणीस्थित मछली खोलामा वालुवामा हातले सानो खाल्डो खनी बालिकालाई सोही खाल्डोमा राखी वालुवाले छोपेकी हुँ भन्ने उल्लेख गरेको पाइयो । अर्का प्रतिवादी तुलाराम महाराले समेत मौकामा बयान गर्दा प्रतिवादी धौलीदेवीको बयानअनुरूपकै मिल्दोजुल्दो बयान गरेको देखियो । यसरी मौकाको अदालत बाहिर भएको दुवै प्रतिवादीहरूको बयानबाट निजहरू दुवैले बालिका मरेको भन्ने ठानी वालुवामा खाल्डो बनाई सोही खाल्डोमा हाली वालुवाले छोपेको भन्ने उल्लेख गरेको देखियो ।

५. दुवै प्रतिवादीहरूले मौकामा भएको उल्लिखित बयानको व्यहोरालाई अदालतमा इन्कार गरेको अवस्था छ । प्रतिवादी धौलीदेवीको अदालतमा भएको बयान हेर्दा डोटी बस्ने शालीमान विष्टसँग अवैध यौन सम्पर्क भएको र भाई रहने ठाउँ आई आफू विरामी भएको बताएपछि भाईको साथ मुम्बई गएको

र चेक जाँच गराउदा पेटमा बच्चा छ भनी डाक्टरले भनेकाले फालिदिनु भन्दा नमानेको हुँदा बच्चाको जन्म भएपछि सवै कुरा भाईलाई बताउँदा जे भयो-भयो, फाले पाप लाग्छ भनी भनेकोले आफूले पनि जे-जे हुन्छ कोखबाट जन्मेको बच्चा भनी पालन पोषण गर्न ल्याई मुम्बईबाट भाईसँग आई महेन्द्रनगरबाट माइतीघर जान भनी वाणीनेर बसबाट उत्री जानलाग्दा नगरे नभएको आरोप लगाई थुनामा परेको भनी उल्लेख गरेको देखियो । अर्का प्रतिवादी तुलाराम महाराले बयान हेर्दा मौकामा भएको बयान आफूले नगरेको लेखेले आफैँ लेखी कुटपीट गरी डर धाक देखाई जबरजस्ती सहिछाप गर्न लगाएको भन्दै धौलीदेवीले पेटमा पत्थरीको बिमार छ, उपचार गरी दिनुपथ्यो भनेकीले मुम्बई लगी उपचार गराई दिएको सम्म हो, बच्चा जन्मिसकेपछि घर फर्कने क्रममा अवैध बच्चा भनेकाले जसको भएपनि पालनपोषण गरी बस भनेको, बच्ची जन्मिसकेपछि जीउँदै गाड्न लगाएको होइन भनी अभियोग दावीप्रति इन्कार रहेको पाइयो ।

६. प्रत्यक्षदर्शी भनिएका शान्तिदेवी चौधरीलगायत कसैले प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले बालिकालाई जीउँदै खाल्डो खनी पुरेकोमा बालिकालाई उद्धार गरेको भनी प्रहरी कार्यालयमा उजूर गरेको मिसिलबाट देखिँदैन । इलाका प्रहरी कार्यालय गुलरीया कञ्चनपुरले २०६३।१२।११ को च.नं. ९९ को पत्रबाट जिल्ला प्रहरी कार्यालय कञ्चनपुरमा गरेको पत्राचारमा बच्चीलाई खाल्डोबाट जीवितै निकाली दुवैजना प्रतिवादीहरूलाई बुझाउन ल्याएको भन्ने देखिन्छ । अपराधको सूचना दिने व्यक्तिले मौखिक रूपमा सूचना दिएको भए पनि सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३(३) बमोजिम लेखबद्ध गरी सहीछाप गराई राख्नुपर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । सोबमोजिम गरेको मिसिलबाट देखिन आएन । अभियोगपत्रमा गवाहको रूपमा प्रत्यक्षदर्शी भनिएकी शान्तिदेवी चौधरीको मौकाको व्यहोरा हेर्दा २०६३।१२।११ गते विहान अं.९.३० बजेको समयमा गाई वस्तु चराउन र पानी खुलाउन मछली खोलामा आउँदा उक्त खोलाको किनारामा प्रतिवादीहरूले खाडल खनिरहेको र एकैछिन पछि दुवै जना सो ठाउँबाट माथि आएका र केही समयपछि अन्य छरछिमेकसहित उक्त स्थानमा

गई हेर्दा पुरानो कपडाभित्र नवजात शिशुलाई देखेको र खाडलवाट बाहिर निकाली हेर्दा उक्त जीउँदै नवजात शिशुको शरीरमा माटोसमेत लागेको अवस्था रहेको र निजहरू दुवैजना महेन्द्र राजमार्ग सडकमा आईरहेको अवस्थामा समात भनी कराउँदा तिनीहरूलाई समातेको भन्ने समेत उल्लेख गरेको रहेछ । तर, निजको अदालतमा वकपत्र भएको पाइएन । त्यस्तै प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले बच्ची जीउँदै खोलाको छेउमा खाल्डो खनी गाडेको अवस्थामा प्रहरीले पक्राउ गरेको र बच्चाको नाक मुखभित्र माटो र शरीरमा नीलडाम भई पूरै शरीर माटो लागेको देखेको भनी फिरियादेवी र ज्ञानीदेवी चौधरीले वस्तुस्थिति मुचुल्कामा लेखाएको पाइन्छ तथापि अदालतमा निजहरूको समेत वकपत्र भएको अवस्था मिसिलबाट देखिएन ।

७. प्रस्तुत घटना वारदातको सम्बन्धमा अदालतमा मुद्दा पेश हुनु पूर्वका संकलित प्रमाणहरू हेर्दा जीवित गाडिएको भनिएको बच्चाको अवस्था कस्तो रहेको भन्ने सम्बन्धमा कुनै मुचुल्का भएको वा गाडिएको भनिएको बालिकाको स्वास्थ्य परीक्षण गरिएको मिसिलबाट देखिएको छैन । वस्तुस्थिति मुचुल्कामा व्यहोरामा बच्चाको शरीरमा नीलडाम समेत रहेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको भए पनि सो कुरालाई समर्थन जनाउनेतर्फ अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढेको पाइएन । घटना वारदातको सत्यता अनुसन्धान प्रक्रियाबाटै स्थापित हुने हुँदा वारदातको वास्तविकतालाई अनुसन्धानको चरणबाट अलग गर्न सकिँदैन । कसैउपर कुनै कसूरको आरोप लगाई पक्राउ गरी हिरासतमा राख्नु र निजहरूको बयान लेख्नुले अनुसन्धान भरपर्दो र विश्वासिलो हुन सक्दैन । आरोप लगाएपछि सोको सत्यताको परीक्षण अनुसन्धानको क्रममा हुनु जरुरी हुन्छ । आरोप वास्तविक भए नभएतर्फ मौका अनुसन्धानकै चरणमा विचार गरिनु पर्दछ । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ६(१) बमोजिम कुनै अपराधको तहकीकात शुरु गर्नुभन्दा पहिले तहकीकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीले तहकीकात गर्ने कुराहरू खुलाई सम्बन्धित सरकारी वकील कार्यालयमा अपराधसम्बन्धी प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने र उपदफा (२) बमोजिम त्यस्तो प्रारम्भिक प्रतिवेदन

प्राप्त भएपछि सरकारी वकीलले तहकीकातको सम्बन्धमा तहकीकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीलाई आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने व्यवस्था भएबाट सरकारी वकीललाई अनुसन्धानको दायराबाट निरपेक्ष राखेको अवस्था छैन । प्रस्तुत वारदातको सम्बन्धमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय कञ्चनपुरले २०६३।१२।१४ मा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयलाई पत्र जाहेरीको प्रतिलिपिसहित प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाएको पाइए पनि माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुरूप तहकीकातको सम्बन्धमा सरकारी वकीलले कुनै निर्देशन दिएको देखिएन । वारदातको प्रकृतिअनुसार के कसरी अनुसन्धान गर्नुपर्ने भन्नेतर्फ मार्गदर्शन गर्नु सरकारी वकीलको कर्तव्य हुन आउँछ । कानूनी व्यवस्थामा बाध्यात्मक रूपमा कर्तव्य नतोकेको अवस्था भए पनि जिम्मेवार पदाधिकारीले उक्त कानूनी प्रावधानलाई निष्क्रियताको रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन । सरकारी वकीलले अनुसन्धानलाई बलियो, भरपर्दो र विश्वासिलो बनाउन सम्बन्धित प्रहरी कर्मचारीलाई आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने अधिकार कानूनले दिएको कुरालाई विर्सनु हुँदैन ।

८. यस मुद्दामा प्रत्यक्षदर्शी शान्तिदेवी चौधरीलगायतका व्यक्तिहरूलाई जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय, महेन्द्रनगरले कञ्चनपुर जिल्ला अदालतमा २०६४।१।२३ मा उपस्थित गराएको देखियो । निजहरूको सो दिन वकपत्र हुन नसकेको र भोलिपल्ट उपस्थित हुन तोकिएको तारिखमा निजहरू उपस्थित भै वकपत्र गरेको मिसिलबाट देखिएन । अदालतमा साक्षी उपस्थित गराउन अदालतले आदेश दिएपछि जुन प्रयोजनको लागि साक्षी भिकाइएको हो, सो प्रयोजन पूरा नहुन्जेलसम्म सम्बन्धित पक्षले अदालतले तोकेको दिनमा साक्षी उपस्थित गराउनु पर्ने हुन्छ । अदालतले पुनः पत्राचार गरिरहनु पर्दैन । एकपटक साक्षी अदालतमा दाखिला गराउँदैमा साक्षीको वकपत्र नभएसम्म साक्षी उपस्थित गराउने दायित्व समाप्त भएको सम्भन मिल्ने हुँदैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम अनुसन्धान तहकीकातको सिलसिलामा तयार भएको लिखतमा उल्लेख भएको कुरा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्ति साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित भै वकपत्र गरेमा मात्र प्रमाणमा

लिन मिल्ने भएकाले तहकीकातको सिलसिलामा तयार भएको लिखतमा उल्लिखित कुरालाई अदालतमा उपस्थित भै बकपत्र नगरेसम्म प्रमाणमा लिन मिल्ने देखिन आएन । मौका अनुसन्धानको समयमा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले जे जस्ता कुराहरू व्यक्त गरे पनि ती व्यक्तिहरू अदालतमा आई बकपत्र नगरेको र मिसिलमा ती कुराहरू अन्य प्रमाणहरूबाट समर्थित नरहेको अवस्थामा मौकामा व्यक्त गर्ने व्यक्तिहरूको भनाइलाई प्रामाणिक दृष्टिले महत्वपूर्ण मान्न सकिएन । साथै जीउँदै गाडेको भनिएकी बालिका अवैध सम्बन्धबाट जन्मिएको भए पनि आफूले नै पालन पोषण गर्न ल्याएको भन्ने प्रतिवादी धौलीदेवीको बयान भई उक्त बालिका अन्य माथवर व्यक्तिको जिम्मा लगाएको समेत मिसिलबाट नदेखिई निज प्रतिवादीकै संरक्षणमा रहेको अवस्थामा बालिकालाई प्रतिवादीहरूले जीउँदै गाडेको भनी अभियोगपत्रमा दावी लिएकै आधारमा सो दावी पुष्टि भएको मान्न मिल्ने देखिएन ।

९. यसरी जीवित गाडिएको भनिएको बच्चा प्रतिवादी धौलीदेवीले संगसाथमा राखी पालेको देखिएको, बच्चा जीवितै गाडिएको भनिए पनि उक्त बच्चाको सम्बन्धमा शारीरिक परीक्षणलगायतको कुनै चेक जाँच गराएको अवस्था नदेखिएको, अपराधको सम्बन्धमा मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूको अदालतमा बकपत्र हुन नसकेको र स्वयम् प्रतिवादीहरूको मौकाकै बयानबाट पनि जीवित बच्चा फाल्ने उद्देश्यले खाल्डोमा पुरेको भन्ने देखिन नआएको अवस्थामा मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्न निस्सा प्रदान गरिएको मिति २०६६।२।१ को आदेशमा व्यक्त रायसंग सहमत हुन सकिएन । अभियोग दावीबाट प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने ठहराएको शुरु कञ्चनपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६४।३।२४ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको मिति २०६५।३।१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।

डा.न्या.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६७ साल फागुन ३ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत : दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८६६९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
संवत् २०६६ सालको दे.पु.नं. ५१७

फैसला मिति: २०६८।३।७

मुद्दा:- हक कायम, खिचोला चलन, दर्ता ।

पुनरावेदन वादी: जिल्ला बारा, उत्तर भिटकैया
गा.वि.स.वडा नं. ३ बस्ने हरिनारायण महतो
धानुक

विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: ऐ.ऐ.बस्ने गौरी महतो धानुक समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री दुर्गादत्त भट्ट

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री टंकबहादुर मोक्तान

- अंश र अपुतालीका विषयहरू भट्ट हेर्दा उस्तै देखिने भए पनि पृथक विषयहरू हुन् । अंशको विवादमा अशियार हुनलाई नाता सम्बन्ध महत्वपूर्ण हुन्छ । तर, अपुतालीको सम्बन्धमा स्याहार संभार गर्ने व्यक्तिलाई मर्ने व्यक्तिको सम्पत्तिको हकदार मानिएको देखिन्छ । बाँचुञ्जेल मर्ने व्यक्तिलाई स्याहार संभार नगर्ने, आफ्नो कर्तव्य निर्वाह नगर्ने, तर मरेपछि मर्ने व्यक्तिसँग केवल नाता र हकदार हुनुको आधार देखाएर अपुतालीको सम्पत्ति दावी गर्ने र त्यस्तो सम्पत्तिमा हक प्राप्त गर्ने कुरालाई अपुतालीको ११ नं.को कानूनी व्यवस्थाले अनुमति दिएको नदेखिँने ।

(प्रकरण नं. ७)

- अपुतालीको महलको २० नं.अनुसार तीन वर्षको हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने हो भने विवादित सम्पत्तिको वैधानिक हकवाला को हुने भन्ने विवाद टुङ्गो लाग्ने

अवस्था भएन । साथै वैधानिक रुपमा फिराद दायर गरी दावी गर्न नसकेको सम्पत्तिमाथि अवैधानिक रुपले गरेको खिचोला कञ्जालाई जायज ठहराउनु पर्ने अवस्था हुने भयो । जुन कानून र न्यायको दृष्टिमा सर्वथा उचित मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान वैतनिक अधिवक्ता बबिता उप्रेती ढकाल
अवलम्बित नजीर: नेकाप २०४९ नि.नं. ४६६०
सम्बद्ध कानून:

- अ.व. १३९ नं.
- अपुतालीको ११, २० नं.
- मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको २ र २ क नं.

फैसला

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ अनुसार पुनरावेदन अदालत हेतौडाको मिति २०६३।२१ को फैसलाउपर मुद्दा दोहोऱ्याउने निवेदन परी यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) अनुसार मुद्दा दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:

शिवशरणका २ पत्नीमध्ये जेठीतर्फबाट छोराहरू क्रमशः लगन महतो, गुली महतो र असर्फी महतो तथा कान्छी तर्फबाट १ छोरा विपक्षी गौरी महतो हुन् । शिवशरण र निजका दुवै पत्नीहरू तथा असर्फी महतो, तथा निजको श्रीमती समेतको मृत्यु भइसकेको छ । गुली महतो सर्वे नापी हुनुअघि नै अंश लिई अलग बसेको र निःसन्तान भई मृत्यु भइसकेको छ । लगन महतोको छोरा म वादीले काकी सुर्जी धनुकाइन अर्थात् काका गुली महतोको पत्नीको सेवा टहल गरी आएकोमा काकी सुर्जीले मलाई कि.नं. ६५ र कि.नं. ११५ को जग्गा बकसपत्र गरी दिएकोमा बकसपत्र गर्ने अड्डाले सबै जग्गा अहिले बकसपत्र गर्न मिल्दैन, कि.नं. ११५ को ०-४-१० को जग्गा श्राद्ध किरिया आदिलाई चाहिन्छ भनी भन्दा सो बकसपत्रमा उक्त ०-४-१० जग्गाको कित्ता केरियो । सो जग्गा पनि

मैले नै भोगी आएको र काकीको सेवा गर्दै आएकोमा निजको मिति २०३६।९।९ मा परलोक हुँदा श्राद्ध किरिया, पिण्डपानी मैले नै गरी आएको हुँ । उक्त कि.नं. ११५ को जग्गा मेरो अपुताली हकको हो । जग्गा पजनीको २ नं.ले जहिलेसुकै दाखिल खारेज गर्न पाउने मेरो हक छद्वैछ । विपक्षीले सो कि.नं. ११५ को ज.वि. ०-४-१० बाट केही जग्गा मसँग मागेका थिए । मैले नदिएको हुँदा इवि राखेका रहेछन् । मिति ०६२।१।१० गते विहान ९ बजे मेरो उक्त जग्गामा विपक्षीले खनजोत गरी अनधिकृत खिचोला गरेका हुँदा सो खिचोला मेटाई हक कायम, चलन, दर्ता गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको फिराद दावी ।

विपक्षीले देखाएको पुस्तावली सम्म ठीक हो । सुर्जिदेवीको नाउँको दावीको उक्त जग्गामा वादीको एकलौटी हक छैन । उक्त जग्गामा लगनका अरु छोरा नातिहरू समेतको भोग चलन छ । विपक्षीले अरु अशियारहरूलाई लोप गरी चलाखी गरी आफैले सो जग्गा एकलौटी पार्ने प्रयास गरेका मात्र हुन् । मेरोउपरको दावी खारेज गरी लगनका अरु छोरा नाति समेतका नाउँमा अपुताली हक कायम हुन पर्ने हो । खिचोला दावी ठहर हुन नसक्ने प्रष्ट भएकोले बनावटी मुद्दाबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जिकीर ।

अ.व.१३९नं.अनुसार बुभी आदेशानुसार दशौं महतो, रामआसिष, देवराज, भगिरित, सुग्रीम, अमृत, मटुक, जगदेवको हकमा निजहरूको वारेस मुनेश्वर महतोले दावीको जग्गामा वादीको एकलौटी हक हुने होइन । हकवालाहरू हामी समेत हौं । शिवशरणका छोरा नाति सबैको हकको जग्गा हो । सबै हकवालाले बाँडी खाने जग्गा हो भन्ने समेत व्यहोराको बयान ।

कि.नं. ११५ को दर्ता उत्तर तथा उल्लिखित बण्डापत्र तथा बकसपत्र लिखतको प्रतिलिपि मिसल सामेल रहेछ ।

यसमा वादी दावीको कि.नं. ११५ को जग्गाधनी सुर्जी धनुकाइनको मिति ०३६।९।९ मा परलोक भएको भन्ने फिरादमा उल्लेख भएकोमा अपुतालीको २० नं. ले जग्गावाला मरी अपुताली परेको मितिले ३ वर्षभित्र यी वादीले दावीको जग्गामा हक कायम

गराउन सकेको नदेखिँदा अपुताली हक कायम नै नभएको जग्गालाई समाती फिराद दायर गर्ने हकद्वेया यी वादीको नदेखिँदा सो जग्गाको खिचोला मेटाई चलन चलाई दर्ता समेत गराई पाऊँ भन्ने प्रस्तुत फिराद दावी हकद्वेयाको अभावमा खारेज हुने ठहर्छ, भन्ने समेत शुरु बारा जिल्ला अदालतको फैसला ।

मेरो काकी सुर्जी धनुकाईनको सेवा टहल तथा मृत्युपश्चात् श्राद्ध किरिया समेत गरेको र निज काकी सुर्जी धनुकाईनको नाउँ दर्ताको कि.नं. ११५ को जग्गा मैले नै निर्विवाद रुपमा भोग चलन गर्दै आउँदा कुनै विवाद समेत नभएकोले सो समेतउपर कुनै विचार नगरी शुरुवाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । साथै काकी सुर्जी धनुकाईन मेरो साथसँग बस्ने भएको र उहाँको अपुताली पाई निर्विवाद रुपमा हकभोग चलन गरी आउँदा जग्गा पजनीको २ र २क. नं. ले रु.१०/ जरीवाना तिरी जहिले पनि दाखिल खारेज दर्ता गराई लिन पाउने मेरो अधिकार सुरक्षित भएकोले सो समेत विचार नगरी भएको शुरुको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने वादी हरिनारायण महतो धानुकको पुनरावेदन ।

फिराद लेखवाटै वादीको काकी सुर्जी धनुकाईन मिति २०३६।१।१ मा परलोक भएको भन्ने देखिन्छ । वादीले फिरादमा उल्लेख गरे जस्तो अपुताली हक स्वतः प्राप्त हुने हक नभई मुलुकी ऐन, अपुतालीको २० नं.ले ३ वर्षभित्र नालेस गरी अपुताली हक कायम गर्नुपर्ने देखिन्छ । तर २०३६ सालमा मर्ने काकीको नाममा रहेको दावीको जग्गामा हक कायम गरी दर्ता गरिपाऊँ भनी मिति २०६२।२।२ मा दायर गरेको वादीको फिराद हदम्यादविहीन देखिन आयो । दावीको जग्गामा वादीको कानूनतः हक स्थापित हुन नआएको अवस्थामा दावीको जग्गामा खिचोलातर्फ दावी गर्न वादीलाई कानूनी हकको स्पष्ट अभाव देखिन्छ । हक कायमतर्फ वादीको फिराद हदम्याद नघाई परेको र दावीको जग्गामा वादीको हक स्थापित नभइसकेको अवस्थामा खिचोलातर्फ वादीको कानूनी हकको अभावमा दावी नै लाग्न सक्ने देखिदैन । तसर्थ, दावी गर्ने हकको अभावमा फिराद दावी खारेज गर्ने गरेको बारा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला ।

काकी सुर्जी धनुकाईन मेरोसँग साथमा बस्नु भएको थियो । विवादित जग्गा मैले अपुतली पाई भोग चलन गरिआएको हुँदा जग्गा पजनीको २ नं. र २ क नं.ले जरीवाना तिरी जहिलेसुकै दर्ता गर्न पाउने मेरो अधिकार सुरक्षित छ । काकी सुर्जीदेवी धनुकाईनसँग साथमा राखी सेवा टहल गरेको कुरा निजले आफ्नो जीवन कालमा गर्नु भएको बकसपत्रको लिखतबाट प्रष्ट छ । पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला सर्वोच्च अदालतबाट काशिदत्त विरुद्ध स्यानी नन्दकला भएको जग्गा खिचोला हक कायम मुद्दामा (नेकाप २०४९ पृ ९८१) प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको त्रुटिपूर्ण छ । तसर्थ पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) (क) र (ख) को आधारमा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी हरिनारायण महतो धानुकको निवेदन ।

यसमा हरिनारायण महतो शिवशरणका दुई श्रीमतीमध्ये जेठीतर्फका जेठा छोरा लगन महतोका छोरा देखिन्छन् । जेठीतर्फकै माहिला छोरा गुलीकी पत्नी सुर्जीको देहान्त भई निजको सम्पत्तिका विषयमा प्रस्तुत विवाद परेको पाइन्छ । शिवशरणको जेठी पत्नीतर्फकै कान्छा छोरा असर्फी निःसन्तान रही देहान्त भइसकेको देखिन्छ । मृतक सुर्जीले यिनै वादी हरिनारायणलाई मिति २०२९।७।२५ मा अरु सम्पत्ति बकसपत्र दिँदा वादीले पालन पोषण गरेको समेतको व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । विधवा स्वास्नी मान्छेले सबै अचल सम्पत्ति बकसपत्र गर्न नमिल्ने कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्षमा यो सम्पत्ति बाँकी रहेको वादी जिकीर छ । यस्तो अवस्थामा २०३६ सालमै सुर्जीको देहान्त भएबाट अपुतालीको २० नं. ले ३ वर्ष व्यतीत भएको भनी फिराद हदम्याद नाघेको भनी खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको निर्णयमा अपुतालीको ७, ११, १८ नं., स्त्री अंशधनको तत्कालीन २ नं. तथा प्रमाण ऐनको दफा ३ र ५४ को त्रुटि देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) अनुसार दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ, भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यस अदालतबाट मिति २०६६।१।८ मा मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएबमोजिम मिति

२०६६।१।२९ मा पुनरावेदन दायरीमा दर्ता भई पेश हुन आएको ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा समावेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान वैतनिक अधिवक्ता बबिता उप्रेती ढकालले वादीले निजकी काकी सुर्जी धनुकाइनको जीवनकालमा सँगै साथमा रही सेवा टहल गरेको भन्ने तथ्यमा विपक्षीहरूले विवाद देखाउन सकेको पाइँदैन । मुलुकी ऐन अपुतालीको महलको ११ नं.ले मर्नेको स्याहार संभार गर्नेले सबै सम्पत्ति अपुताली पाउने व्यवस्था छ । अपुतालीको २० नं. को हदम्यादभिन्न अपुतालीको सम्पत्ति सम्बन्धमा विपक्षीहरूले विवाद नउठाई निर्विवाद भोग गरी आएको हुँदा पछि आएर मात्र विपक्षीहरूले उक्त जग्गामा खिचोला गरेकोले जग्गा खिचोलाको जरियाबाट प्रस्तुत मुद्दा दायर हुन आएको हो । तसर्थ शुरु पुनरावेदन अदालतबाट फिराद खारेज गर्ने गरेको फैसला उल्टी भई वादी दावीबमोजिम हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीले गर्नु भएको बहस समेत सुनी पेश भएको मिसिल कागजात अध्ययन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य गरी देहायको प्रश्नहरूमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो

- (क) वादीको फिरादपत्र हदम्यादभिन्नको हो होइन ?
- (ख) वादी दावीअनुसार विवादित जग्गामा प्रतिवादीहरूले खिचोला गरेको हो होइन ?
- (ग) पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ छैन ? वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ सक्दैन ?

२. प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गर्दा बाजे शिवशरणका दुई पत्नीहरूमध्ये जेठी पत्नी तर्फबाट ३ छोराहरू लगन महतो, गुली महतो र असर्फी महतो र कान्छी पत्नीतर्फबाट एक मात्र छोरा हुनुहुन्थ्यो । बाजे शिवशरण र निजका पत्नीहरू र काका असर्फी र उहाँको पत्नीको पनि पहिले नै परलोक भइसकेको छ । काका गुली महतो ०२२ सालको सर्वे नापी पूर्व नै छुट्टी भिन्न भई बस्नु भएको र उहाँको कुनै छोरा सन्तान थिएनन् । काका गुली महतो अंश लिई भिन्न भएको केही समयपछि स्वर्गारोहण हुनु भएकोले उहाँको पत्नी सुर्जीदेवीलाई मैले सगँसाथमा राखी सेवा टहल उपचार

गरिआएको थिएँ । सोही कारणले निज सुर्जीदेवीले निजको नामको कि.नं. ६५ को जग्गा विघा ०-११-० मिति २०२९।७।२५ मा बकस गरिदिनु भएकोले मैले भोगचलन गरिआएको छु । निज काकी सुर्जीदेवीले निजको नामको जिल्ला बारा भिटकैया गा.वि.स.वडा नं. ३ को कि. नं. ११५ को जग्गा विगाह ०-४-१० सोही समय मलाई बकस लेखिदिनु भएकोमा बकसपत्र पारीत गर्ने अड्डाले पूरै जग्गा बकस गर्न मिल्दैन भनी उक्त जग्गा बाँकी राखियो । यसै क्रममा काकी सुर्जीको मिति २०३६।१।९ मा परलोक भएपछि उहाँको श्राद्ध किरिया आदि संस्कार मैले नै गर्दै आएको छु । उक्त कि.नं. ११५ को काकी मरी अपुताली पर्न आएको जग्गामा २०६२ साल बैशाख १० गते विपक्षी गौरी महतोले मेरो पनि हक लाग्छ भनी खिचोला गरेको हुनाले उक्त किन ११५ को जग्गामा विपक्षीको खिचोला मेटाई हक कायम दर्ता गरी चलन चलाई पाऊँ भन्ने मुख्य फिराद दावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा उल्लिखित जग्गामा वादीको मात्र एकलौटी हक लाग्ने होइन । लगन महतोका अन्य छोराहरू समेतको हक लाग्छ भन्ने समेत प्रतिवादी गौरी महतोको प्रतिउत्तर रहेको र अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका दशैँ महतो समेतका अन्य प्रतिवादीहरूले विवादित जग्गामा वादीको मात्र एकलौटी हक लाग्ने होइन, हाम्रो पनि हक लाग्छ । शिवशरणका सबै छोरा नातिको हकको जग्गा हो भन्ने समेत बयान गरेको देखिन्छ । जग्गाधनी सुर्जी धनुकाइनको मिति ०३६।१।९ मा परलोक भएकोमा अपुतालीको २० नं.ले ३ वर्षको हदम्यादभिन्न फिराद नपरेको हुँदा हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने ठहराई शुरु जिल्ला अदालतबाट फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट समेत शुरु इन्साफ सदर भएकोले वादीको यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याउने निवेदन परी निस्सा प्रदान भई यस इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेश हुन आएको देखियो ।

३. प्रस्तुत फिराद हदम्यादभिन्न पर्छ पर्दैन भन्ने पहिलो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा आफूले साथमा राखी जीवन छुञ्जेल सेवा टहल र मृत्युपश्चात् क्रिया श्राद्ध समेत गरिआएकी काकी सुर्जी धनुकाइन मरी अपुताली पर्न आएको कि.नं. ११५ को जग्गामा मेरो एकलौटी हक लाग्ने भएकोले मुलुकी ऐन जग्गा

पजनीको २ र २ क नं. अनुसार रु.१०१- जरीवाना तिरी जहिलेसुकै पनि दर्ता गर्न पाउने मेरो हक भोगको जग्गा हो भन्ने वादीको फिराद दावी र पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ। पुनरावेदन अदालतले अपुतालीको महलको २० नं.को आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरेको शुरु इन्साफलाई सदर गरेको पाइन्छ। त्यसैले यहाँ अपुतालीको महलको २० नं.को व्याख्या हुनुपर्ने देखियो। अपुतालीको २० नं.मा देहाय अनुसार छः-

॥२० नं.॥ यस महलमा अन्यत्र हदम्याद लेखिएको कुरामा बाहेक अपुताली परेको तीन वर्षाभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन।

वादीले जग्गा पजनीको २ नं. र २क. नं.को समेत आधारमा फिराद गरेको हुँदा सो कानूनी व्यवस्था समेत विचार गर्नुपर्ने हुन आयो। जग्गा पजनीको २ नं. र २क.नं.मा देहायअनुसार कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छः-

२.नं. ऐनले घरसारमा लेनदेन व्यवहार गर्न पाउनेमा सोबमोजिम गर्दा आफ्नो हक हुन आई दाखिल खारेज गर्नुपर्ने भएको र दर्तावाल मरी हकवालाको नाउँमा सार्नेमा समेत पैतिस दिनभित्र रैतीले तालुकदार कहाँ गई दाखिल खारेज गराई आफ्ना नाउँमा दर्ता गराउनु पर्छ। सोबमोजिम दाखिल खारेज गराउन आएमा तालुकदारले पनि दाखिल खारेज गरी त्यसको निस्सा रैतीलाई दिनुपर्छ। सोबमोजिम तालुकदारले दाखिल खारेज गरी नदिएमा कलमपिच्छे पाँच रुपैया जरीवाना गरी माल अड्डाले दाखिल गर्नु गराई दिनुपर्छ।

२क. आफ्नो हक हुन आई दाखिल खारेज गर्नुपर्ने भएको र दर्तावाला मरी हकवालाको नाममा सार्नेमा समेत पैतिस दिनभित्र दाखिल दर्ता नगराई म्याद गुजारी बसेकोमा पछि दाखिल दर्ता गराउन दरखास्त दिएमा जतिसुकै अवधि व्यतीत भएपनि दश रुपैया दस्तूर लिई नामसारी दाखिल खारेज गरिदिनु पर्छ। यो ऐन लागू हुनुभन्दा पहिले जग्गाको नामसारी दाखिल खारेज गर्ने म्याद गुज्रेका कलमहरूमा समेत सोबमोजिम दस्तूर लिई नामसारी दाखिल खारेज गरिदिनु पर्छ।

४. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरूलाई समग्रमा अध्ययन गरेर हेर्दा अपुतालीको २० नं.मा उक्त महलको अन्यत्र हदम्याद लेखिएको कुरामा सोहीबमोजिम हुने र त्यसरी स्पष्ट रूपमा हदम्याद नतोकिएको विषयमा उक्त महलअन्तर्गत फिराद दायर गर्न तीन वर्षको हदम्याद तोकेको पाइन्छ, भन्ने जग्गा पजनीको महलको २ र २क. नं.को व्यवस्था हेर्दा दर्तावाला मर्न गई नामसारी गर्नुपर्ने अवस्थामा त्यस्तो सम्पत्तिको स्वाभाविक हकवालाले आफ्नो नाममा दाखिल दर्ता गराउन भने कुनै हदम्यादको बन्देज लगाएको पाइदैन। निश्चित रकम जरीवाना तिरेपछि जहिलेसुकै नामसारी दाखिल खारेज गरिदिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। वादी हरिनारायण महतोले आफूले बिधवा काकी सुर्जी महतोलाई निजको जीवनकालमा आफूसार्थ पालन पोषण गरिआएको र निजको मृत्युपछि विवादित जग्गा भोग चलन गरिआएको हुँदा उक्त कि.नं. ११५ को जग्गाको जग्गा पजनीको २ नं. र २क. नं. अनुसार आफू स्वाभाविक हकदार रहेको देखाउन खोजेको पाइन्छ। यस तथ्यलाई पुष्टि गर्न मृतक सुर्जी महतोले मिति २०२१।७।२५ मा गरिदिएको बकसपत्रमा निजको जीवनभर सेवा टहल गरेको भन्ने कुरा उल्लेख भएको भनी दावी लिएको पाइन्छ। उक्त तथ्यलाई प्रतिवादीहरूले प्रतिउत्तर तथा बयानमा इन्कार नगरेको र आफूहरूले पनि परलोक भएकी सुर्जी धनुकाइनको सेवा टहल गरेको भनी जिकीर लिन सकेको देखिदैन। यसबाट वादी हरिनारायण महतोले मर्ने सुर्जी धनुकाइनको जीवनकालमा सेवा टहल गरेको र मृत्युपछि श्राद्ध किरिया लगायतका संस्कारहरू सम्पन्न गरेको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिदैन। यस्तो व्यक्तिको अपुतालीको महलअनुसार के कस्तो हक हुने रहेछ भनी हेर्दा मुलुकी ऐन अपुतालीको ११ नं.मा देहाय अनुसार कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छः

११ नं. यस महलको अन्य नम्बरहरूमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अपुताली पर्दा मर्नेको स्याहार सम्भार नजिकको हकवालाले नगरी अन्य व्यक्तिले गरेको रहेछ भने त्यस्तो व्यक्तिको अपुतालीको सबै चल अचल सम्पत्ति त्यस्तो स्याहार संभार गर्ने ले पाउँछ।

५. प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाले अपुतालीको सम्बन्धमा मर्ने व्यक्तिको सँगसाथमा रही स्याहार सम्भार गर्ने व्यक्तिलाई मर्ने व्यक्तिको पहिलो प्राथमिकताप्राप्त हकवाला व्यक्तिको रूपमा राखेको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा हेर्दा मर्ने व्यक्तिको कुनै छोरा सन्तान नभएको तथ्यमा विवाद भएन। मर्ने व्यक्तिको निजिकको हकदार को हुन् र निजको अपुतालीमा कस्को स्वाभाविक हक लाग्छ भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा प्रतिवादीहरू न त वादी हरिनारायणभन्दा निजिकका हकदार देखिन्छन् न त निजहरूले मर्ने व्यक्तिलाई स्याहार सम्भार गरेको भनी दावी नै लिन सकेको देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा सुर्जी धनुकाइन मरी अपुताली परेको सम्पत्तिमा मर्ने व्यक्तिलाई स्याहार सम्भार गर्ने व्यक्ति वादी हरिनारायण महतोलाई स्वाभाविक हकदार मान्नु पर्ने हुन आँउछ।

६. अर्कोतर्फ सुर्जी धनुकाइनको मिति २०३६।१।१९ मा परलोक भएपछि विवादित कि.नं. ११५ को जग्गामा वादी प्रतिवादीहरू कसैले पनि अपुतालीको २० नं. अनुसार को हदम्यादभित्र हक कायम गर्न फिराद गरेको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा अपुतालीको महलको २० नं.को हदम्याद वादीलाई मात्र लाग्छ, प्रतिवादीहरूलाई लाग्दैन भन्न मिल्ने हुँदैन। मर्ने व्यक्ति सुर्जी धनुकाइनको २०३६ सालमा मृत्यु भएपछि लामो समयसम्म वादी हरिनारायणले भोग चलन गरी आएकोमा उक्त विवादित जग्गा सम्बन्धमा प्रतिवादीहरूले कतै उजुर नगरी चुप लागी बसेको देखिन्छ। त्यसको न्यायिक र कानूनी समाधान खोजेको देखिँदैन। तर २०६२ सालमा आएर खिचोलाको माध्यमबाट विवादित जग्गालाई आफ्नो कब्जामा लिन खोजेको देखिन्छ। र, आफ्नो कब्जा खिचोलालाई जायज ठहराउन उक्त जग्गामा अन्य व्यक्तिहरू समेत हकवाला छन् भनी प्रतिवादी गौरी महतोले प्रतिउत्तर फिराएको र अन्य व्यक्तिहरूले वारेसमार्फत् बयान गरेको पाइन्छ।

७. प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादीहरूको भनाई मूलतः आफू वादी हरिनारायण सरह मर्ने व्यक्तिको हकदार भएकोले मर्ने व्यक्ति सँगको नाताको आधारमा आफूले समेत अपुताली परेको सम्पत्तिमा हिस्सा पाउनु पर्ने भन्ने जिकीरमा आधारित देखिन्छ। तर प्रस्तुत विवाद अंशको सम्बन्धमा परेको नभई अपुताली सम्बन्धमा

परेको देखिन्छ। अंश र अपुतालीका विषयहरू भट्ट हेर्दा उस्तै देखिने भए पनि पृथक विषयहरू हुन। अंशको विवादमा अंशियार हुनलाई नाता सम्बन्ध महत्वपूर्ण हुन्छ। तर अपुतालीको सम्बन्धमा माथि विवेचना गरिएअनुसार स्याहार सम्भार गर्ने व्यक्तिलाई मर्ने व्यक्तिको सम्पत्तिको हकदार मानिएको देखिन्छ। बाँचुञ्जेल मर्ने व्यक्तिलाई स्याहार संभार नगर्ने, आफ्नो कर्तव्य निर्वाह नगर्ने तर मरेपछि मर्ने व्यक्ति सँग केवल नाता र हकदार हुनुको आधार देखाएर अपुतालीको सम्पत्ति दावी गर्ने र त्यस्तो सम्पत्तिमा हक प्राप्त गर्ने कुरालाई प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाले अनुमति दिएको देखिँदैन।

८. अतः वादीको काकी सुर्जी धनुकाइन मरी अपुताली परेको सम्पत्तिमा अ.वं. २० नं. मा लेखिए अनुसार ३ वर्षको हदम्यादभित्र कसैको फिराद नपरेको अवस्थामा उक्त सम्पत्तिमा कसैको पनि हक लाग्दैन भन्न मिल्ने देखिएन। यस्तो अवस्थामा वादी हरिनारायण महतो अपुतालीको ११ नं. अनुसार मर्नेका स्याहार सम्भार गर्ने व्यक्ति भएकोले निज सुर्जी धनुकाइनको सम्पत्तिमा स्वाभाविक रूपमा हक लाग्ने व्यक्ति देखिएको हुँदा निजलाई उक्त २० नं.को हदम्यादको व्यवस्थाको आधार बनाई अपुतालीबाट प्राप्त सम्पत्तिमा दावी गर्ने हकलाई इन्कार गर्न न्याय र कानूनको रोहमा मिल्ने देखिएन।

९. यदि वादीको फिरादलाई उक्त अपुतालीको महलको २० नं. अनुसार तीन वर्षको हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने हो भने विवादित सम्पत्तिको वैधानिक हकवाला को हुने भन्ने विवाद टुङ्गो लाग्ने अवस्था भएन। साथै प्रतिवादीहरूले वैधानिक रूपमा फिराद दायर गरी दावी गर्न नसकेको सम्पत्तिमाथि अवैधानिक रूपले गरेको खिचोला कब्जालाई जायज ठहराउनु पर्ने अवस्था हुने भयो। जुन कानून र न्यायको दृष्टिमा सर्वथा उचित मान्न मिल्दैन।

१०. यस्तै विषय समावेश भएको काशीदत्त बराल विरुद्ध नन्दकला उपाध्याय बराल भएको जग्गा खिचोला मुद्दामा यसै अदालतबाट (नेकाप २०४९, नि.नं. ४६६०, अङ्क ११) जग्गामा खिचोला गर्न आएपछि मात्र मुद्दाको फिराद परेको देखिन्छ। खिचोला भएपछि फिराद परेको र प्रतिवादीको नाउँमा विवादित जग्गा दर्ता भएको समेत नदेखिएको अवस्थामा अपुतालीको

हदम्यादभिन्न फिराद नपरेको भन्ने नमिल्ने भन्ने समेत निर्णयाधार लिई फैसला समेत भइरहेको पाइन्छ ।

११. तसर्थ शुरु जिल्ला अदालतले अपुतालीको महलको २० नं.को हदम्यादभिन्न फिराद नपरेको भन्ने आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरी भएको फैसलालाई सदर गर्ने गरी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको महलको २ नं. र २ क नं. अपुतालीको महलको ११ नं. र २० नं.समेतको व्याख्यामा त्रुटि रहेको देखिन आयो ।

१२. अब दोस्रो प्रश्न विवादित कि.नं. ११५ को जग्गा प्रतिवादीहरूले खिचोला गरेको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादी गौरी महतोले आफ्नो प्रतिउत्तर पत्र तथा अन्य प्रतिवादीहरूले अ. वं. १३९ नं. बमोजिम वारेसमार्फत् अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा आफूले उक्त जग्गा खिचोला गरेको छैन नभनी आफ्नो समेत हक लाग्ने जग्गा हो भनी उल्लेख गरेको देखिदा उक्त जग्गा प्रतिवादीहरूले कब्जा खिचोला गरेको कुरालाई खण्डन नगरी स्वीकारै गरेको देखिएकोले विवादित जग्गामा प्रतिवादीहरूले वादी दावीबमोजिम खिचोला गरेको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिएन ।

१३. अब तेस्रो तथा अन्तिम प्रश्न पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट भएको फैसला मिलेको छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि विवेचना गरिएअनुसार प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य कानून र प्रमाणहरूको विश्लेषणबाट मुलुकी ऐन, अपुतालीको महलको ११ नं., २० नं. तथा जग्गा पजनीको २ नं. तथा २ क. नं. समेतको त्रुटिपूर्ण व्याख्या गरी अपुतालीको महलको २० नं.अनुसार फिराद दावी खारेज गर्ने गरी गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०६३।८।२१ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिदा उल्टी हुने ठहर्छ । वादी दावीअनुसार सुर्जी धनुकाइनका नाममा दर्ता रहेको जिल्ला बारा भिटरकैया गाउँ विकास समिति वार्ड नं. ३ कि.नं. ११५ को जग्गा विघा ०-४-१० मा प्रतिवादीहरूले गरेको खिचोला मेटाई वादीको हक कायम दर्ता भई चलन समेत पाउने ठहर्छ । अरु तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम कि.नं. ११५ को ज.वि. ०-४-१० को जग्गामा प्रतिवादीहरूले

गरेको खिचोला मेटाई वादीको हक कायम दर्ता भई चलन समेत पाउने ठहरेकोले वादीले दण्ड सजायको ४३ नं.बमोजिम उक्त चलन चलाई पाऊँ भनी कानूनका म्यादभिन्न दरखास्त दिन आए लाग्ने दस्तूर लिई चलन चलाई दिई दाखिल खारेज नामसारीको लागि सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाई दिनु भनी शुरु जिल्ला अदालत बारालाई लेखी पठाई दिनु १

वादी हरिनारायण महतोले शुरु फिराद गर्दा शुरु जिल्ला अदालतमा राखेको कोर्टफी रु.१५५०।- पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको कोर्टफी रु.२३२।५० र यस सर्वोच्च अदालतमा राखेको कोर्टफी रु.२३२।५० समेत गरी जम्मा कोर्टफी रु.२०१५।- प्रतिवादीको चल वा अचल सम्पत्ति देखाई भराई पाऊँ भनी कानूनका म्यादभिन्न दरखास्त दिए कानूनको रीत पुऱ्याई भराई दिनु भनी शुरु बारा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु २

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुभाई दिनु ३

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल असार ७ गते रोज ३ शुभम् इजलास अधिकृत:- कमलप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं. ८६७०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६४ सालको -WO-०२५६
आदेश मिति: २०६८।४।१५।१

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश

रिट निवेदक: जि.रुपन्देही बुटवल न.पा. ७ अमरपथ
घर भै हाल कृषि अनुसन्धान केन्द्र (चरन)
रसुवा, धुन्चेमा कार्यरत वरिष्ठ प्राविधिक
अधिकृत (टि.७) आसितकुमार राजभण्डारी
विरुद्ध

विपक्षी: कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय समेत

- बहुवा सम्बन्धमा उजूरी गर्ने तह तोकिएकोमा सोही तहमा उजूरी गर्नुपर्ने हुन्छ। गर्नुपर्ने तह वा ठाउँमा उजूरी नगरी अन्यत्र गरेको उजूरीबाट सम्बन्धित तह वा ठाउँमा उजूरी गरेको सरहको मान्यता पाउन सक्ने स्थिति नरहने।
- कानूनबमोजिम उजूरी नगरेमा आधारभूत कानूनी त्रुटि वा अयोग्यता विद्यमान भएमा बाहेक बहुवा प्रक्रियालाई त्रुटिपूर्ण मान्न सकिने अवस्था नरहने।
- बेनामी उजूरीकै आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयलाई तथा मन्त्रालयले कृषि अनुसन्धान परिषदलाई बहुवा बदर र अन्य कारवाहीका सम्बन्धमा कारवाही गर्न भनी लेखी पठाएको देखिन्छ। उक्त आयोग बहुवा उजूरी सुन्ने अर्को तह (Supra-body) को स्थान ग्रहण गर्न नसक्ने।

(प्रकरण नं. ४)

- बहुवा प्रक्रिया कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया भएकोले कानूनबमोजिम बाहेक अन्य प्रक्रियाबाट बहुवाको वैधताको परीक्षण हुन सक्ने देखिन्छ। निर्देशन दिने अधिकार र निर्णय गर्ने अधिकार एउटै होइनन्। उजूरी वा पुनरावेदनको रोहमा पुनर्विचार गर्न सकिने विषयलाई निर्देशन दिने अधिकारान्तर्गत राख्न मिल्दैन। कानूनी प्रक्रियाबाट टुङ्गने कुरालाई निर्देशनबाट विस्थापित वा प्रतिस्थापित गर्न सकिँदैन। कानूनी प्रक्रियाबाहेकका अन्य व्यवस्थापन वा प्रशासकीय कुरामा कसैको हक अधिकारमा असर नपर्ने गरी कुनै कुराको लागि निर्देशन दिन सकिन्छ। तर, कानूनी प्रक्रियाबाट प्राप्त भएको वा हुने हकलाई निर्देशनको माध्यमबाट अन्यथा प्रभावित गर्न नमिल्ने हुनाले निर्देशन दिने अधिकारलाई सम्बन्धित सचिवले वाञ्छित हदभित्र रही विचार गर्नु र प्रयोग गर्नु पर्दछ। अन्यथा निर्देशन दिने अधिकार स्वयं गैरकानूनी गतिविधिको माध्यम हुन सक्ने।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ता श्री राजु कटुवाल
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियम १९७
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (कर्मचारी प्रशासन) विनियम २०४९ को विनियम, १६, १९(ख), (ढ), ४,

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदक मिति २०४२।१२।१३ मा निजामती सेवाको कृषि सेवामा रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी (प्रा.स.) पदमा कार्यरत रही मिति २०५०।१२।१५ मा कृषि अनुसन्धान परिषद्मा टि १ तहमा समायोजन भै २०५१ सालमा कृषि विषयमा स्नातक तहमा अध्ययन गर्ने छात्रवृत्ति प्राप्त गरी मिति २०५५।१२।३० सम्म कृषि क्याम्पस रामपुर चितवनमा अध्ययनरत रहँदा २०५२ सालमा टि.ओ. ४ तहमा बहुवा भएको र २०५५ सालमा परिषद्को कर्मचारीको तह मिलान हुँदा २०५५।१२।२८ देखि प्राविधिक अधिकृत ६ तहमा समायोजन भई आएको थिएँ।

स्नातक तहको अध्ययनपश्चात् पनि पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री विषयमा अनुसन्धान प्रोजेक्ट सञ्चालनलगायतका कार्य गरी आएकोमा आर्थिक वर्ष ०५९।६० मा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् पदपूर्ति समितिद्वारा मिति २०६०।२।२६ मा आन्तरिक मूल्याङ्कन बहुवा (फाइल बहुवा) प्रकाशित भै म निवेदक प्रत्यर्थी परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ (संशोधनसहित) को नियम १९(ड) र १९(च) बमोजिम बहुवाको लागि योग्य भई विज्ञापन नं. ३५।०५९।६० वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि ७ (पाश्चर फोरेज एण्ड

एगो फरेष्ट्री) चरण तथा घाँसे वाली उपसमूहमा बहुवा फारम भरेकोमा म निवेदकको बहुवा भएन । तत्पश्चात् आ.व. ०६२६३ मा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् पदपूर्ति समितिद्वारा प्रकाशित विज्ञापन नं. २३०६१।६२ पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री पद २ को लागि प्रकाशित आन्तरिक मूल्याङ्कन बहुवामा आफू २०५१ सालदेखि कार्यरत् भएको प्राविधिक समूहअन्तर्गतको पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री उपसमूहमा बहुवा फारम भरेकोमा मिति २०६३।१।२ गतेदेखि नै जेष्ठता कायम हुने गरी पदपूर्ति समितिको सिफारिशमा परिषद् कार्यकारी समितिको मिति २०६३।१।२७ को निर्णयानुसार कार्यक्षमता मूल्याङ्कन गरी निवेदकलाई कृषि अनुसन्धान केन्द्र (चरन) रसुवाको वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि.७ तह पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्रीमा बहुवा गरी पदस्थापन गरिएको पत्र नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट मिति २०६३।६।१५ मा प्राप्त भएको र सो बहुवाउपर कोही कसैको उजूरी नपरेकोले बहुवा भै बहुवा भएको पदमा नियुक्ति पाई कार्य सम्पादन गरी आएको छु ।

यसैबीच प्रत्यर्थी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट प्रेषित मिति २०६४।१।७ को पत्र निवेदकलाई मिति २०६४।१।३१ मा प्राप्त भएको र वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि.७ पदमा बहुवा भएको विषयमा प्रत्यर्थी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेतमा परेको उजूरी सम्बन्धमा नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय सचिवस्तरको मिति २०६३।७।९ को निर्णयानुसार परिषद्को कार्यकारी समितिको मिति २०६४।३।१९ गते बसेको १३७ औं बैठकबाट निर्णय भएको भन्ने जानकारी गराईएकोले निवेदकको बहुवा सम्बन्धमा के कसो भएको रहेछ भनी प्रत्यर्थी परिषद्को कार्यकारी समितिको मिति २०६४।३।१९ गतेको बैठकको प्राप्त निर्णय उतारको व्यहोरा हेर्दा “श्री आसितकुमार राजभण्डारीको बहुवा उजूरी सम्बन्धमा विस्तृत छलफल हुँदा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको मिति २०६३।७।२१ को पत्रानुसार मन्त्रालयको मिति २०६३।७।९ को निर्णयबाट नै कार्यान्वयन गर्ने निर्णय भएको रहेछ ।

सो निर्णयको जानकारी सम्बन्धमा मन्त्रालयबाट नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदलाई सम्बोधन गरी पठाईएको मिति २०६३।७।२१ को पत्रलाई

हेर्दा “त्यस परिषद्बाट नियम विपरीत स्वाईल साईन्स उपसमूहमा असितकुमार राजभण्डारीलाई बहुवा गरेकोले छानवीन गरी कारवाही गरिपाऊँ भन्ने सम्बन्धमा मन्त्रालयबाट उक्त बहुवाको कारवाही अनियमित भएको ठहर भैसकेको परिप्रेक्ष्यमा नियम पुऱ्याई उक्त बहुवाको कारवाही बदर गर्न र निज कर्मचारीमाथि विभागीय कारवाही गरी बहुवा समितिको सदस्यलाई चेतावनी समेत गराई सोको जानकारी यस मन्त्रालय र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाउन नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदलाई लेखी पठाउन मनासीव हुने” गरी नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय (सचिवस्तर) को मिति २०६३।७।९ मा निर्णय भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको रहेछ ।

उक्त पत्रमा उल्लिखित निर्णयलगायत तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण कामकारवाही नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को (कर्मचारी प्रशासन) विनियम, २०४९ (संशोधनसहित) को प्रतिकूल भई गैरकानूनी छ । प्रत्यर्थी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्ले पदपूर्ति समितिले गरेको निवेदकको बहुवा सदर कायम भई बहुवा भएको पदमा मिति २०६३।१।२ गतेदेखि नै लागू हुने गरी पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री (चरन तथा घाँसे वाली) मा पदस्थापना गरिसकेको स्थितिमा निवेदकको बहुवा नियुक्ति बदर रद्द गर्ने कुनै अधिकार प्रत्यर्थी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयका सचिवज्यू वा प्रत्यर्थी परिषद्को कार्यकारी समिति समेतलाई परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ वा प्रचलित कुनै पनि कानूनले प्रदान गरेको छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूरी दिने र सो आयोगले पनि कुनै अन्यथा निर्देशन दिने अधिकार समेत रहेको छैन ।

परिषद्को पदपूर्ति समितिबाट बहुवासम्बन्धी सम्पूर्ण नियमित प्रक्रिया पूरा भएको बहुवाको सिफारिश उपर विनियमको नियम १९(ठ) मा तोकिएको म्यादभित्र सम्बन्धित उम्मेदवार कर्मचारीको तर्फबाट उजूरी सुन्ने अधिकारी प्रत्यर्थी परिषद्को कार्यकारी निर्देशकसमक्ष उजूरी परेको अवस्थामा बाहेक बेनामी उजूरीको आधारमा बहुवा नियमित भयो भएन भनी छानवीन गर्ने गराउने अधिकारप्राप्त नहुँदा मिति २०६२।१२।१८ गतेको राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका गोरखापत्रमा

प्रकाशित बहुवामा निवेदक समेतको नाम प्रकाशित भएको र तदनुसार सो सूचना प्रकाशित भएको १५ दिनपछि अर्थात् ५२ औं दिनमा मिति २०६३।१२।१० गते अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष परेको बेनामी उजुरीलाई मात्र आधार लिई मिति २०६३।५।२० र २०६३।७।९ मा प्रत्यर्थी सचिवबाट भएको उक्त निर्णय तथा उक्त निर्णयलाई प्रत्यर्थी परिषद्को कार्यकारी समितिको मिति २०६४।३।१९ गते बसेको १३७ औं बैठकबाट कार्यान्वयन गर्ने भनी भएको निर्णय समेत अधिकारक्षेत्रविहीन भई बदरभागी छ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग वा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयलाई समेत मिति २०६३।१।२ मा परिषद्को टि ७ तहमा भएको निवेदकको बहुवा सिफारिश नियुक्ति बदर गर्ने सम्बन्धमा उजुरी प्राप्त गर्ने र सो आधारमा बहुवा बदर/रद्द गर्नु गराउनु भनी कुनै गैरकानूनी निर्णय गर्ने वा निर्देशन दिने अधिकार छैन ।

म निवेदकलाई स्वाईल साइन्स उपसमूहको भन्ने कुरा व्यक्त गर्दै पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्री उपसमूहको वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत (टि.७) मा नियमविपरीत बहुवा गरिएको भन्ने आधार प्रयोग गरी बदर गर्ने निर्णय गरिएको छ । जबकि मिति २०६१।५।७ को प्रत्यर्थी परिषद्कै पत्रानुसार कृषि अनुसन्धान केन्द्र (बाखा) बन्दीपुरबाट घाँसेवाली महाशाखा, खुमलटारको समान तह र पदमा सरुवा गरिएको र सो पद भनेको पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्री उपसमूहको हो । त्यसैले म निवेदकले कार्य गरेको अनुभव र पृष्ठभूमि समेतलाई दृष्टिगत गरी मिति २०६३।४।२२ मा प्रत्यर्थी परिषद्का निर्देशकहरूको सिफारिशमा परिषद्का व्यवस्थापनको बैठकबाट म निवेदकको बहुवा मूल्याङ्कन स्वायल साइन्स उपसमूहमा नभई पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्री उपसमूहमा नै हुनु पर्ने ठहर्‍याई निर्णय गरिएको छ । जुन सत्यताको पुष्टि प्रस्तुत निवेदनपत्र साथ संलग्न भएका विभिन्न मितिका पत्रहरूबाट पनि हुनेछ ।

प्रत्यर्थीहरू मध्ये कसैले पनि निवेदकका विरुद्धमा गर्न लागेको वा गरेको छानवीन तथा निर्णयका सम्बन्धमा मलाई कुनै जानकारी नदिइएको, स्पष्टीकरण पेश गर्ने मौका प्रदान नगर्नुको साथै, निर्णय गरिसकेपछि पनि सचिवस्तरको निर्णयको प्रतिलिपिसम्म पनि उपलब्ध

नगराएको हुँदा प्रत्यर्थीहरूको काम कारवाही प्राकृतिक न्यको मान्य सिद्धान्तविपरीत गैरकानूनी रहेको छ ।

प्रत्यर्थी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को मिति २०६४।५।७ को पत्रलाई हेर्ने हो भने उक्त पत्रमा उल्लिखित व्यहोराअनुसार निवेदकलाई अधिकारै नभएका कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सचिवस्तरबाट भएको गैरकानूनी निर्णयलाई समर्थन गर्ने गरी परिषद्को कार्यकारी समितिले कार्यान्वयन गर्ने भन्ने कुरा स्पष्टतः कानूनप्रतिकूल रहेको छ । मिति २०६३।६।५ को बहुवा पदस्थापनाको पत्रको आधारमा मिति २०६३।१।२ देखि नै बहुवा सम्पन्न भइसकेको नियुक्तिसम्बन्धी निर्णय र सोको परिणामस्वरूप निवेदकले बहुवा पाएको वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि ७ पदमा नियुक्ति पाई पदस्थापना भई वार्षिक ग्रेड समेत उपभोग गरिसकेको अवस्थामा बिना कुनै आधार कानूनबमोजिम अधिकार भोगिसकेको एवं हासिल गरिसकेको बहुवा भएको हक सुविधाबाट ठाडै बञ्चित गर्ने गरी गरिएको निर्णय एवं तत्सम्बन्धी निर्णय कानूनविपरीत रहेको छ ।

परिषद्को (कर्मचारी प्रशासन) विनियम २०४९ को नियम १९(ठ) बमोजिम निवेदकको बहुवा सम्बन्धमा तोकिएको म्याद दिन १५ भित्र कोही कसैको उजुरी नपरी निवेदकको बहुवाको अन्तिम निर्णय भई निवेदकले पाईसकेको बहुवा बदर गर्न पाउने अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने स्थिति नै छैन । परिषद्को पदपूर्ति समिति बाहेक अन्य निकायलाई निवेदकको बहुवा झुठा विवरण पेश गरी भए नभएको सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यर्थीमध्येका अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीलाई कानून वा विनियमले प्रदान गरेको छैन । समितिले बहुवाको नियमित प्रक्रिया पूरा गरी योग्य एवं उपयुक्त भनी सिफारिश गरिसकेपछि आफैले अन्यथा निर्णय गर्न पाउने अधिकार सो समिति समेतलाई प्राप्त छैन ।

अतःएव प्रत्यर्थीहरूको कामकारवाही एवं निर्णयबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रत्याभूत संवैधानिक हक तथा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ द्वारा प्रदत्त कानूनी हकमा आघात पुगेकोले प्रत्यर्थी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६३।६।८ मा प्रेषित पत्रलगायत विभिन्न मितिका गैरकानूनी

निर्देशन एवं निर्णयहरू तथा प्रत्यर्थी नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सचिवस्तरको मिति २०६३।१।२० र मिति २०६३।७।९ को निर्णय एवं मिति २०६३।७।२१ को पत्र र सो निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्ने भनी मिति २०६४।३।१९ मा प्रत्यर्थी परिषद्को कार्यकारी परिषद्बाट निवेदकलाई प्रेषित गरिएको मिति २०६४।५।७ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई पूर्ववत् बहुवा भैसकेको वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि ७ तहको पदमा नै कायम गरी कामकाज गर्न दिनु एवं सो पद बमोजिमको सुविधा प्रदान गर्नु भनी परमादेशलगायत उपर्युक्त आज्ञा आदेश जारी गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेतको रिट निवेदन व्यहोरा ।

यमसा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाईदिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु साथै अन्तरिम आदेशका मागका सम्बन्धमा छलफलका लागि ०६।६।१६ गते बुधवारका दिनको पेसी तारेख तोकी विपक्षीहरूलाई सोको सूचना दिनु र उक्त छलफलबाट टुङ्गे नलागेसम्म मिति २०६४।३।१९ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । आदेशको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने समेतको यस अदालतबाट मिति २०६४।६।१३ मा भएको आदेश ।

निवेदकको बहुवासम्बन्धी निर्णय कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय (सचिवस्तर) बाट बदर गर्ने निर्णय भएको भन्ने देखिँदा हाल उक्त निर्णय र सो निर्णयका आधारमा भएको नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को मिति २०६४।५।७ को पत्र र मिति २०६४।३।१९ को प्रत्यर्थी कार्यकारी समितिको निर्णय हाल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ, आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने समेतको मिति २०६४।७।२१।४ को यस अदालतको आदेश ।

कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट विज्ञापन भई विज्ञापन नं. ०३५।०५।९।६० वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि.७ को बहुवाको सम्बन्धमा यस आयोगमा उजूरी परेकोमा सम्बन्धित मन्त्रालयलाई नै आवश्यक कारवाही गर्नु भनी लेखी पठाउने भन्ने सम्बन्धमा निर्णय आयोगबाट भएको हुँदा निवेदकको कुनै संबैधानिक हक हनन् हुने कार्य भए, नगरेको आधारबाट विपक्षीको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्था छैन । रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष परेको लिखित जवाफ ।

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्अन्तर्गत चरन तथा घाँसेवाली अनुसन्धान महाशाखा खुमलटारमा स्वायल साइन्स उपसमूहमा प्राविधिक अधिकृत टि.६ पदमा कार्यरत आसितकुमार राजभण्डारीले नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् पदपूर्ति समितिद्वारा प्रकाशित आन्तरिक मूल्याङ्कन बहुवाको विज्ञापन नं. २३।०६।१।६२ मा पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्री उपसमूहअन्तर्गत बहुवाको लागि फारम भरेको र बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुनका लागि परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियम १७ बमोजिम निर्धारित समूह वा उपसमूहमा कार्यरत कर्मचारीहरूले परिषद्को समूह वा उपसमूहका रिक्त पदहरूमा रिक्त पदभन्दा एक पद तह मुनिका सम्बन्धित समूह वा उपसमूह बमोजिम सेवा अवधि पुगेको कर्मचारीहरू मात्र सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने व्यवस्था परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियम १९च मा रहेको छ । विपक्षी रिट निवेदक परिषद्को प्राविधिक अधिकृत (टि. ६) पद स्वायल साइन्स उपसमूहअन्तर्गत कार्यरत रहेको र बहुवाको लागि आवेदन दिँदा आफू कार्यरत रहेको उपसमूह बाहेक छुट्टै उपसमूह पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्रीमा फारम भरेका र बहुवाको लागि फारम भरेपछि निजको व्यक्तिगत फायल र निजले बहुवाको लागि पेश गरेको दर्खास्त फारमको सम्बन्धमा मिति २०६३।४।२२ को व्यवस्थापनको बैठकमा विस्तृत रूपमा छलफल गरी परिषद्को पदपूर्ति समितिबाट निजको बहुवाको सिफारिश भै परिषद्को कार्यकारी समितिको मिति २०६३।५।२७ को बैठकबाट बहुवा नियुक्ति दिने निर्णय भएको हो । मिति २०६३।६।५

मा निज आसितकुमार राजभण्डारीलाई कृषि अनुसन्धान केन्द्र (चरन) रसुवाको प्राविधिक अधिकृत टि. ७ तह पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्रीमा बहुवा गरी पदस्थापन गरिएको पत्र समेत दिइएकोमा निजको बहुवाको आदेश र नियुक्तिउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा परेको उजुरीउपर कारवाही हुँदा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयबाट परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियम १९च विपरीत बहुवाको नियुक्ति दिने सम्पूर्ण कारवाही बदर गर्न, बहुवा पाउने मनसायले गलत र भ्रूठा विवरण भरी बुझाउने कर्मचारीउपर विभागीय कारवाहि गर्न एवं बहुवा समितिमा रहि कार्य गर्ने पदाधिकारीहरू समेतलाई सचेत गराउनको लागि यस परिषद्लाई निर्देशनात्मक पत्र प्राप्त भएकोले विनियमविपरीत भएका पूर्व निर्णयलाई बदर गर्दै मन्त्रालयको निर्देशनलाई कार्यान्वयन गर्ने गरी परिषद्को कार्यकारी समितिबाट मिति २०६४।३।१९ मा निर्णय भएको हो ।

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४८ को दफा १६ बमोजिम सरकारले परिषद्लाई दिने निर्देशनको पालना गर्न परिषद्को कर्तव्य हुने व्यवस्था समेतको पालना गर्दै नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियमका व्यवस्थाविपरीत भएको बहुवाको कारवाही बदर गरेको र यस्तो विनियमको व्यवस्थाविपरीत कार्य गर्ने बहुवा समितिका पदाधिकारीहरूलाई सचेत गराउने र गलत विवरण दिने कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही समेत गर्ने कार्यकारी समितिको निर्णय कानूनसम्मत रहेको छ ।

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०४९ को विनियम १७ तथा १९च विपरीत विपक्षी रिट निवेदकले स्वायल साइन्स उप समूहबाट बहुवा पाउने मनसायले गलत प्रक्रिया अबलम्बन गरी पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री उप समूहमा बहुवाको लागि आवेदन गरी बहुवाको लागि भएको नियुक्तिको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४८ को दफा १६ बमोजिम सरकारको निर्देशनलाई पालना गरी परिषद्को कार्यकारी समितिबाट मिति २०६४।३।१९ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको विपक्षी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् काठमाडौँको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदक निजामती सेवाको नेपाल कृषि सेवाअन्तर्गत रा.प.अनं. प्रथम श्रेणीको पदमा कार्यरत रहँदाको अवस्थामा २०५०।१।२।१५ मा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को सेवामा समाहित हुनु भई मिति २०५५।८।२८ देखि स्वायल साइन्स उपसमूहको टि-६ तहमा कार्यरत रहँदै आउनु भएकोमा परिषद्को पदपूर्ति समितिले रिक्त पदपूर्ति गर्ने क्रममा पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री उपसमूहको टि.७ तह समेतको पदमा बहुवाद्वारा पदपूर्ति गर्न प्रकाशित विज्ञापन नं. २३।२०६१।०६२ सो सूचनामा विपक्षी रिट निवेदकले समेत दरखास्त फाराम भरी पेश गर्नु भएको, दरखास्त फाराममा निजले आफू टि.६ तहमा स्वाइल साइन्स उपसमूहको कर्मचारी हुँदाहुँदै दुबैपटक पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फोरेष्ट्री उपसमूह भनी फारामको हालको उपसमूहको महलमा उल्लेख गरी भ्रूठा विवरण भरी महाशाखा प्रमुखबाट समेत सही गराई पेश गर्नु भएको र पदपूर्ति समितिले उक्त विवरणमा ध्यान नपुऱ्याएको कारणबाट बहुवाका अन्य प्रक्रियाअनुरूप अङ्ग जोडी सोही अङ्कका आधारमा विपक्षी समेतको नाम बहुवा गर्न सिफारिश गर्ने निर्णय गरेको सूचना मिति २०६२।१।२।१८ को गोरखापत्रमा प्रकाशन गरेकोमा उक्त कार्यउपर परिषद्कै पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री उपसमूहका नाम उल्लेख गरेको कर्मचारीबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा २०६३।२।९ मा उजुरी परी उक्त उजुरीउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्रतिक्रियाका लागि यस मन्त्रालयमा अनुरोध भई आएकोमा यस परिषद्बाट “निज आसितकुमार राजभण्डारीले पहिलेको विज्ञापन नं. ३५।०५।१।०६० र पछिल्लो पटकको विज्ञापन नं. २३।०६१।०६२ को पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री उपसमूहको पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री भनी लेखेको, विवरण ठीक साँचो हो भ्रूठा ठहरे कानूनबमोजिम सहुला बुझाउला विवरण भरी निजले भरेको विवरण पहिलो पटकको विज्ञापनमा केन्द्रीय कार्यालयका प्रशासकीय अधिकृत, पशु तथा मत्स्य निर्देशक र प्रशासन निर्देशकको सही भएको, पछिल्लो पटकको विज्ञापनका लागि भरिएको फाराममा चरन तथा घाँसेवाली महाशाखा प्रमुखले प्रमाणित गरेको आधारमा पदपूर्ति समितिबाट पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री समूहमा निजको फाईल मूल्याङ्कन भएको” भन्ने समेतको प्रतिक्रिया प्राप्त भएको थियो ।

परिषद्बाट प्राप्त प्रतिक्रिया समेत अध्ययन गरी यस मन्त्रालयले आयोगमा “परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियम १९च. मा बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुने भन्ने विषयमा परिषद्को समूह वा उपसमूहमा रिक्त पदहरूमा बहुवा हुनको निमित्त रिक्त पदभन्दा ठीक एक पद/तह मुनिका सम्बन्धित समूह वा उपसमूहअन्तर्गत नियम १९ड बमोजिमको सेवा अवधि पुगेको कर्मचारी सम्भाव्य उम्मेदवार हुनेछन् भन्ने स्पष्ट व्यवस्था रहेको हुँदा आफ्नो भएको तथ्य विवरण लुकाई छिपाई बहुवा पाउने मनसायले विवरण ढाँटी सोही ढाँटिएको विवरणमा कार्यालय प्रमुखको सही गराई पेश गरिएको र सोही विवरणको आधारमा गरिएको मूल्याङ्कनलाई कानूनतः समेत उचित मान्न सकिँदैन । विवरण ठीकसँग भर्ने जिम्मेवारी सम्बन्धित कर्मचारीकै हुने र विवरण भरिसकेपछि भूठा ठहरे कानूनबमोजिम सहूला बुझाउला भनी सहीछाप समेत गर्ने भएकोले गलत विवरण भर्ने कर्मचारी उपरको बहुवा सिफारिश परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियम १९ह बमोजिम उजूरी नपरेको कारणबाट मात्र मान्य र कायम रहनेछ, भन्ने मिल्ने देखिँदैन । भूठा विवरण भरी बुझाउने कर्मचारीउपर विभागीय कारवाही हुन, आफ्नो कर्तव्यप्रति सचेत रही कार्यसम्पादन गर्न बहुवा समितिमा रहेका पदाधिकारीहरू उपर सचेत गराउन र गलत विवरण मूल्याङ्कन गरी भएको बहुवाको सबै कारवाही बदर गरी आगामी दिनमा त्यस प्रकारको अवस्था दोहोरिन नदिन समेतका लागि सम्बन्धित सबैलाई गम्भीर ध्यानाकर्षण गराउन आवश्यक भएको” प्रतिक्रिया पठाइएकोमा आयोगले प्रस्तुत उजूरीका सम्बन्धमा त्यस मन्त्रालयबाटै आवश्यक कारवाही गरी जानकारी पठाउन लेखी आएअनुसार यस मन्त्रालयबाट उक्त बहुवाको कारवाही नियम पुऱ्याई बदर गर्न र निज कर्मचारी माथि विभागीय कारवाही गरी पदपूर्ती समितिका सदस्यहरूलाई चेतावनी समेत गराई सोको जानकारी यस मन्त्रालय र आयोगमा पठाउन परिषदलाई लेखी पठाउने निर्णय गरी सोहीअनुसार पठाइएको हो ।

यस मन्त्रालयबाट निजको बहुवाको नियुक्ति बदर गर्ने निर्णय गरिएको नभई बहुवासम्बन्धी कारवाही गर्दा स्पष्ट कानूनी प्रावधानको विपरीत स्वायल साइन्स

उपसमूहको टि-६ तहको कर्मचारीले पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री उपसमूहको टि-७ तहको पदमा बहुवा हुन भरेको बहुवा फाराममा मूल्याङ्कन गरी गरिएको कामकारवाही बदर गर्न, गलत विवरण भरी पेश गर्ने कर्मचारीउपर विभागीय कारवाही गर्न र पदपूर्ती समितिका सदस्यहरूलाई चेतावनी (सचेत) समेत गराई सोको जानकारी मन्त्रालय र आयोगमा लेखी पठाउन परिषद्मा लेखी पठाइएको, त्यसरी लेखी पठाइएको विषयमा परिषद्को कार्यकारी समितिबाट निर्णय भएको भनी विपक्षीले निवेदनको प्रकरण नं. ३ मा उल्लेख गर्नु भएबाट समेत उक्त निर्णय मन्त्रालयबाट भएको नभई कानूनविपरीत भएको बहुवाको नियुक्ति बदर गर्न, गलत विवरण भरी पेश गर्ने कर्मचारीउपर विभागीय कारवाही गर्न र पदपूर्ती समितिका सदस्यहरूलाई सचेत गराउन निर्देशन दिइएको र तदनुरूप परिषद्को कार्यकारी समितिले निर्णय गरेको हो ।

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४८ को दफा १६ बमोजिम सरकारले निर्देशन दिनु कानूनबमोजिम नै छ । साथै विपक्षीले निवेदनको प्रकरण नं. ६ (ख) मा लिएको दावीमा परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियम १९ह. बमोजिम उजूरी गर्नुपर्नेमा सो नगरिएको हुँदा निजको बहुवा मान्य हुनु पर्ने तर्क पेश गर्नु भएको छ । विनियम १९ह. बमोजिम उजूरी नगरिएको कारणबाट मात्रै कानूनविपरीत मूल्याङ्कन गरी भएको बहुवा मान्य र कायम रहन सक्ने देखिँदैन । कुनै पनि अनुचित र भ्रष्टाचारजन्य कार्य रोक्न सरोकारवालाले नाम खुलाई वा नखुलाई उजूरी गर्नसक्ने व्यवस्था अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ मा भएको र कुनै व्यक्तिले राष्ट्र सेवकको ओहदा पाउने वा बहाल रहने वा कुनै हैसियत, लाभ वा सुविधा पाउने उद्देश्यले शैक्षिक योग्यता, नाम, तीनपुस्ते, उमेर, जात, थर, ठेगाना, नागरिकता वा योग्यता वा अन्य कुनै कुराको भूठा विवरण दिएमा त्यस्तो कार्य भ्रष्टाचारको कसूर हुने व्यवस्था भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६ ले गरेको अवस्थामा उक्त आयोगमा उजूरी दिन सक्ने नै हुँदा निवेदकको दावीमा कुनै सत्यता देखिँदैन । साथै आवश्यक कारवाहीका लागि लेखी पठाउन सक्ने

अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ ले आयोगलाई दिएको हुँदा विपक्षीले रिट निवेदनमा लिएको दाबी समेत भूठो र बिना कानूनी आधारको देखिन्छ। निज विगत लामो समयदेखि स्वायत्त साइन्स उपसमूहको टि-६ तहको प्राविधिक अधिकृतमा कार्यरत रहेको विपक्षीले स्वीकार गरेको र कुनै कर्मचारी कानूनबमोजिम अन्य कुनै समूह वा उपसमूहमा परिवर्तन नगरिदिँदासम्म साबिककै समूह वा उपसमूहमा रहेको मान्नु पर्ने हुँदा निजले आफू स्वायत्त साइन्स उपसमूहको टि-६ तहको कर्मचारी भई पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्री उपसमूहको टि-७ तहको बहुवा पाउन भरेको दरखास्तको विवरण विनियम १९.च. को विपरीत रहेको हुँदा कानून विपरीतको कार्यले निरन्तरता पाउन सक्ने होइन। जहाँसम्म विपक्षीलाई जानकारी नदिइएकोले प्राकृतिक न्यायको विपरीत भएको छ, भन्ने निजको दाबी छ, प्रस्तुत मुद्दा (उजुरी) निज विरुद्धको नभई पदपूर्ति समितिको निर्णय विरुद्धको भएको, यसमा सरोकारवाला परिषद्को प्रतिक्रिया लिइएको र सो कार्य स्पष्ट कानूनी प्रावधानको विपरीत रहेकोले बदर गर्नका लागि निर्देशन दिइएको हुँदा निजले प्रतिवाद गर्ने अवस्था नै छैन। निजले आफैले भूठा विवरण भरी सहीछाप गरेको र निजले दाबी लिए जस्तो निज पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्री उपसमूहमा कार्य गरिरहेकोले निजको उपसमूह पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्री हो भन्न सक्ने कुनै कानूनी आधार र प्रमाण समेत प्रस्तुत रिट निवेदनमा पेश नभएबाट निजको दाबी प्रमाण र आधारहीन हुनुका साथै कपोलकल्पित छ। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको विपक्षीको कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय समेतको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष परेको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ता श्री राजु कटुवालले निवेदक पक्ष २०५१ सालदेखि कार्यरत रहेको प्राविधिक समूहअन्तर्गतको पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्री उपसमूहमा बहुवा फारम भरी पदपूर्ति समितिको सिफारिशमा परिषद् कार्यकारी समितिको

मिति २०६६।५।२७ को निर्णयानुसार कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनका आधारमा बहुवा भै कृषि अनुसन्धान केन्द्र (चरन) रसुवाको वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि-७ तह पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फरेष्ट्रीमा बहुवा गरिएको र सो बहुवाउपर कसैको उजुरी समेत परेको छैन। कार्यकारी समितिको निर्णयले बहुवा भएको पक्ष निवेदकको बहुवा बदर गर्ने विपक्षी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सचिवस्तरीय ०६३।५।२०, ०६३।७।९ को निर्णय कानून तथा संविधानप्रतिकूल भएबाट बदर गरी निवेदकलाई पूर्ववत् बहुवा भैसकेको वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि-७ को तहको पदमा नै कामकाज र सुबिधा समेत दिनु भनी विपक्षीका नाउँमा परिमादेश समेत जारी हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यस्तै विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेलले निवेदक आफू टि-६ तहको स्वाईल साइन्स उपसमूहको कर्मचारी हुँदाहुँदै २ पटक नै पाश्चर फोरेज एण्ड एग्रो फोरेष्ट्री उपसमूह भनी फाराममा हालको उपसमूहको महलमा भूठा विवरण भरी पेश गर्नु भएकोमा पदपूर्ति समितिले उक्त विवरणमा ध्यान नपुऱ्याएका कारण विपक्षी रिट निवेदकको नाम बहुवा गर्न सिफारिश गरेकोमा मर्कामा परेका कर्मचारी भनी नाम उल्लेख नगरेका कर्मचारीहरूबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परेको हो। उजुरी निज विरुद्धको नभै पदपूर्ति समितिको निर्णय विरुद्ध भएको र सरोकारवाला परिषद्को प्रतिक्रिया समेत लिई कारवाही हुँदा उक्त कार्य कानूनविपरीत भएकोले बदर गर्नका लागि निर्देशन दिएबाट रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो। त्यस्तै विपक्षी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् समेतका तर्फबाट उपस्थित अधिवक्ता श्री परशुराम कोइरालाले रिट निवेदकले तथ्य लुकाई बहुवा फाराम भरेको अवस्था हो सो सम्बन्धमा आवश्यक कारवाहीका क्रममा निजको बहुवा बदर भएको अवस्था हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने होइन रिट खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनियो।

२. पक्ष/विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस समेत सुनी निवेदकको

मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले मूलतः आफू २०५१ सालदेखि कृषि अनुसन्धान केन्द्र (बाखा) अन्तर्गत बाखाको चरण तथा घाँसेवालीको उत्पादन, व्यवस्थापन र उपचारसम्बन्धी अनुसन्धानात्मक र सेवामूलक कार्य गरी स्नातक तहको अध्ययनपश्चात् पनि पाश्चर फोरेज एण्ड एगो विषयमा अनुसन्धानात्मक कार्य गरी आएकोमा आ.व. ०६२।६३ को नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् पदपूर्ति समितिद्वारा प्रकाशित विज्ञापन नं. २३/०६१।६२ मा एगो फरेष्ट्री पदका लागि फारम भरी आन्तरिक मूल्याङ्कन बहुवामा ०६३।१।२ गतेदेखि नै ज्येष्ठता कायम हुने गरी पदपूर्ति समितिको सिफारिशमा परिषद् कार्यकारी समितिको २०६३।१।२७ को निर्णयानुसार बहुवा भै कृषि अनुसन्धान केन्द्र (चरन) रसुवाको बरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि-७ तह पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्रीमा बहुवा गरी पदस्थापन समेत गरिएको थियो। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा परेको उजुरीका सम्बन्धमा विस्तृत छलफल हुँदा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको ०६३।७।२१ को पत्रानुसार मन्त्रालयको मिति २०६३।७।९ को निर्णय कार्यान्वयन गर्ने निर्णय भएकोमा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सचिवस्तरको मिति ०६३।१।२० र २०६३।७।९ को निर्णयको जानकारी उक्त मन्त्रालयबाट कृषि अनुसन्धान परिषद्मा पठाईएको र सो पत्रमा उक्त बहुवाको कारवाही बढा गर्न र निवेदक कर्मचारीमाथि विभागीय कारवाही गरी बहुवा समितिका सदस्यलाई चेतावनी समेत गराई सोको जानकारी यस मन्त्रालय र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाउन समेत भनी नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सचिवस्तरको उक्त मिति २०६३।७।९ को निर्णय भएको व्यहोरा उल्लेख भएको र उक्त निर्णय नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को (कर्मचारी प्रशासन) विनियम, २०४९ को प्रतिकूल समेत भएबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६३।६।८ को पत्र तथा प्रत्यर्थी नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सचिवस्तरको मिति २०६३।१।२० र ०६३।७।९ को निर्णय एवं ०६३।७।२१ को पत्र र सो निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्ने भनी मिति २०६४।३।१९ मा प्रत्यर्थी परिषद्को कार्यकारी परिषद्बाट निवेदकलाई प्रेषित

पत्र र सो सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण कार्य उत्प्रेषणको आदेशले बढा गरी निवेदकलाई पूर्ववत बहुवा भै भएको टि-७ तहको पदमा यथावत कायम गरी विनियमबमोजिम सो पदले पाउने सम्पूर्ण सुविधा प्रदान गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन दावी लिएको देखिन्छ।

३. विपक्षी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको लिखित जवाफ हेर्दा, विवरण ठीकसँग भर्ने जिम्मेवारी सम्बन्धित कर्मचारीकै हुने र विवरण भरिसकेपछि भूठा ठहरे कानूनबमोजिम सहुला बुझाउँला भनी सहीछाप समेत गर्ने भएकोले गलत विवरण भर्ने कर्मचारी उपरको बहुवा सिफारिश परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियम १९६ बमोजिम उजुरी नपरेको कारणबाट मात्र मान्य र कायम रहने छ भन्न मिल्ने देखिँदैन। विनियम १९६. बमोजिम उजुरी नगरिएको कारणबाट मात्रै कानूनविपरीत मूल्याङ्कन गरी भएको बहुवा मान्य र कायम रहन सक्ने देखिँदैन। लामो समयदेखि स्वायल साइन्स उपसमूहको टि-६ तहको प्राविधिक अधिकृतमा कार्यरत रहेको विषयलाई विपक्षीले स्वीकार गरेको र कुनै कर्मचारी कानूनबमोजिम अन्य कुनै समूह वा उपसमूहमा परिवर्तन नगरिदिँदासम्म साबिककै समूह वा उपसमूहमा रहेको मान्नुपर्ने हुँदा निजले आफू स्वायल साइन्स उपसमूहको टि-६ तहको कर्मचारी भई पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री उपसमूहको टि-७ तहको बहुवा पाउन भरेको दरखास्तको विवरण विनियम १९८. को विपरीत रहेको हुँदा कानूनविपरीतको कार्यले निरन्तरता पाउन सक्ने होइन। आफैले भूठा विवरण भरी भरिएको विवरण सही सत्य छ, भूठा ठहरे कानूनबमोजिम सहुला बुझाउँला भनी सहीछाप गरेकोले निजले दावी लिएजस्तो निज पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री उपसमूहमा कार्य गरिरहेको भएपनि निजको उपसमूह पाश्चर फोरेज एण्ड एगो फरेष्ट्री हो भन्न सक्ने कुनै कानूनी आधार र प्रमाण समेत छैन भन्ने समेतको व्यहोरा जवाफबाट देखिन्छ।

४. निवेदकले तथ्य ढाँटी दरखास्त फारम भरेको तथा दरखास्त विवरणमा परिषद्का तर्फबाट ध्यान नपुऱ्याइएका कारण निवेदकको फरक समूहमा

बहुवा भएको हो भन्ने समेतको लिखित जवाफबाट देखियो । निर्धारित बहुवा प्रक्रियाबाट यी रिट निवेदक बहुवा भएको र निवेदकको बहुवामा कुनै उम्मेदवारले विधिवत् रूपमा उजूरी गरेको देखिँदैन । नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (कर्मचारी प्रशासन) विनियम, २०४९ को विनियम १९(ख) ४ मा पदपूर्ति समितिले गरेको बहुवाको सिफारिशमा चित्त नबुझे कर्मचारीले त्यस्तो सिफारिश गरेको मितिले २१ दिनभित्र कार्यकारी निर्देशकमार्फत् समितिसमक्ष उजूरी दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । उक्त व्यवस्थाको परिधिभित्र कुनै कर्मचारी वा निजका समकक्षी उम्मेदवारहरूले समेत बहुवाउपर उजूरी नगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा बेनामी उजूरी परेको भनी उल्लेख गरेको देखिँदा उक्त विनियमावलीको विनियम १९(ख) को देहाय ४ को शर्त पूरा भएको पनि देखिएन । कुनै बहुवा सम्बन्धमा उजूरी गर्ने तह तोकिएकोमा सोही तहमा उजूरी गर्नुपर्ने हुन्छ । गर्नुपर्ने तह वा ठाउँमा उजूरी नगरी अन्यत्र गरेको उजूरीबाट सम्बन्धित तह वा ठाउँमा उजूरी गरेको सरहको मान्यता पाउन सक्ने स्थिति रहन्न । कानूनबमोजिम उजूरी नगरेमा आधारभूत कानूनी त्रुटि वा अयोग्यता विद्यमान भएमा बाहेक बहुवा प्रक्रियालाई त्रुटिपूर्ण मान्न सकिने अवस्था रहन्न । बेनामी उजूरीकै आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयलाई तथा मन्त्रालयले कृषि अनुसन्धान परिषदलाई बहुवा बदर र अन्य कारवाहीका सम्बन्धमा कारवाही गर्न भनी लेखी पठाएको देखिन्छ । उक्त आयोग बहुवा उजूरी सुन्ने अर्को तह (Supra-body) को स्थान ग्रहण गर्न सक्ने देखिन्छ । रिट निवेदकको बहुवासम्बन्धी कारवाहीलाई कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले मिति २०६३।७।९ मा उक्त मन्त्रालयबाट निवेदकको बहुवाको कारवाही अनियमित ठहर भैसकेको र अन्य कारवाही नियम पुऱ्याई उक्त बहुवाको कारवाही बदर गर्न र निज कर्मचारी माथि विभागीय कारवाही गरी बहुवा समितिका सदस्यहरूलाई चेतावनी समेत गराई सोको जानकारी उक्त मन्त्रालय र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाउन पनि कृषि अनुसन्धान परिषद्मा लेखी पठाउन भन्ने समेतको निर्णय भएको

देखिन्छ । यहाँ निर्णयलाई रिट निवेदकले विशेष रूपमा चुनौती दिएको देखिन्छ । यथार्थमा यस्ता निर्णय गर्ने अधिकार विपक्षी सचिवमा छ वा छैन भन्ने विचार गर्नुपर्ने भएको छ ।

५. उल्लिखित निर्णय कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयका सचिवबाट भएको देखिन्छ । उक्त कृषि अनुसन्धान परिषद् पदपूर्ति समितिले गरेको निर्णयउपर उजूरी सुन्ने अधिकार उक्त मन्त्रालयका सचिवलाई भएको देखिँदैन । नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् एक स्वायत्त संस्था भएको र नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४८ को दफा १६ ले निर्देशन दिने अधिकार नेपाल सरकारलाई प्रदान गरेको भएपनि सो निर्देशनअन्तर्गत बहुवा निर्णय बदर गर्ने अधिकार सचिवलाई रहे भएको देखिँदैन । बहुवा प्रक्रिया कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया भएकोले कानूनबमोजिम बाहेक अन्य प्रक्रियाबाट बहुवाको वैधताको परीक्षण हुन सक्ने देखिन्छ । निर्देशन दिने अधिकार र निर्णय गर्ने अधिकार एउटै होइनन् । उजूरी वा पुनरावेदनको रोहमा पुनर्विचार गर्न सकिने विषयलाई निर्देशन दिने अधिकारअन्तर्गत राख्न मिल्दैन । कानूनी प्रक्रियाबाट टुङ्गिने कुरालाई निर्देशनबाट बिस्थापित वा प्रतिस्थापित गर्न सकिँदैन । कानूनी प्रक्रिया बाहेकका अन्य व्यवस्थापन वा प्रशासकीय कुरामा कसैको हक अधिकारमा असर नपर्ने गरी कुनै कुराको लागि निर्देशन दिन सकिन्छ । तर कानूनी प्रक्रियाबाट प्राप्त भएको वा हुने हकलाई निर्देशनको माध्यमबाट अन्यथा प्रभावित गर्न नमिल्ने हुनाले निर्देशन दिने अधिकारलाई सम्बन्धित सचिवले वाञ्छित हदभित्र रही विचार गर्नु र प्रयोग गर्नु पर्दछ । अन्यथा निर्देशन दिने अधिकार स्वयं गैरकानूनी गतिविधिको माध्यम हुन सक्छ । सचिवको निर्णय हेर्दा उक्त ऐनको दफा १६ मा नेपाल सरकारको सचिवले गरेको निर्णयमा सो दफा उदाहरण गरेको पनि देखिँदैन । उक्त दफाले नेपाल सरकारको अधिकारलाई उद्घरण गरे पनि नेपाल सरकारको उक्त अधिकारलाई सचिवले प्रयोग गर्नसक्ने अवस्था प्रष्ट गरेको पनि छैन । त्यसरी नै यी रिट निवेदक प्रभावित हुने गरी निर्देशन दिने अधिकारअन्तर्गत सचिवले निर्णय गर्न मिल्ने पनि देखिन्छ ।

६. निवेदकले भरेको बहुवा फाराम ठीक बेठीक जाँच गर्ने अधिकार सम्बन्धित निकायको हुने र आफूले भरेको फारामका आधारमा उक्त विज्ञापित पदमा कार्य सम्पादनको मूल्याङ्कनको आधारमा कृषि अनुसन्धान परिषद्ले आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी गरेको निर्णयपश्चात् मिति २०६३।४।२२ मा पदपूर्ति व्यवस्थापन समितिले सिफारिश गरी मिति २०६३।५।२७ मा निवेदकलाई बहुवा निर्णय गरी मिति २०६३।६।५ मा निवेदकलाई नियुक्ति पत्र दिएको देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा बेनामी उजूरी परेकै आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयमा पत्राचार गरेपश्चात् कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६४।२।७ को पत्रको आधारमा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयका सचिवबाट मिति २०६३।७।९ मा निर्णय गरेको र सो निर्णयको जानकारी एवं कार्यान्वयन गर्न भनी परिषदको कार्यकारी समितिको मिति २०६४।३।१९ को बैठकबाट निवेदकको बहुवा बदर भएको जानकारीसम्म गराएको देखिन्छ।

७. यी रिट निवेदकलाई प्रभाव पार्ने गरी निर्णय गर्दा निजलाई सो सम्बन्धमा के भएको हो भनी सोध्ने वा बुझ्ने कामसम्म भएको पनि देखिँदैन। आफ्ना विरुद्ध लागेको आरोपका सम्बन्धमा जानकारी पाउनु पर्ने कुरा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हो। आफ्नो हित विरुद्ध हुने कुनै पनि कामकारवाहीको यथोचित र रीतपूर्वकको सूचना प्राप्त गर्ने अधिकारबाट यी रिट निवेदकलाई वञ्चित गरी सुनुवाइको मौका नै प्रदान नगरी निजको बहुवासम्बन्धी बदर गर्ने निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल हुन आयो।

८. अतः यी रिट निवेदकका हकमा असर प्रभाव पार्ने गरी सुनुवाइको मौका नै नदिई एवं कृषि अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४८ को दफा १६ ले स्पष्ट अधिकार नदिएको अवस्थामा विपक्षी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयका सचिवबाट निवेदकको बहुवा बदर गर्ने सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६३।६।८ को पत्र तथा प्रत्यर्थी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयका सचिवबाट भएको

०६३।५।२० र ०६३।७।९ को निर्णय एवं सो निर्णय कार्यान्वयन गर्ने क्रममा कार्यकारी परिषद् कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट भएको ०६४।३।१९ को पत्रलगायतका सम्पूर्ण निर्णय एवं पत्राचार कानूनप्रतिकूल देखिँदा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्का नाममा दिइएको निर्देशन समेतको मिति २०६३।७।९ को निर्णय एवं सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण पत्राचार तथा कामकारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ। अत्र निवेदकको मागवमोजिम निवेदकलाई पूर्ववत् बहुवा भैसकेको वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत टि-७ तहको पदमा नै कायम गरी कामकाज गर्न दिनु एवं सो पदवमोजिमको सुबिधा प्रदान गर्नु भनी विपक्षी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् समेतका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिदिएको छ। आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल साउन १५ गते रोज १ शुभम्
इजलासअधिकृत : विष्णुप्रसाद गौतम

निर्णय नं. ८६७१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती

२०६६-WO-०९५५

आदेश मिति: २०६८।५।१३

विषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: जिल्ला ताप्लेजुङ्ग, दोखु गा.वि.स. वडा नं. ६
घर भई हाल महिला विकास शाखा, कार्यालय
ताप्लेजुङ्गमा सहलेखापाल पदमा कार्यरत
मातृकाप्रसाद नेपाल

विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला प्राविधिक कार्यालय ताप्लेजुङ्गमा कार्यरत
सहलेखापाल शेखर ढकाल समेत

- कुनै कानूनअन्तर्गत भए गरेको काम, कारवाही, निर्णय वा उठान भएको कानूनी प्रक्रिया सम्पन्न नहुँदै सो कानून खारेज भएमा वा अर्कै कानूनद्वारा प्रतिस्थापित भएमा खारेज भएको कानूनअनुसार भए गरेका काम, कारवाही, निर्णय वा कानून खारेजीको परिणामको सम्बन्धमा कानून व्याख्याको सिद्धान्तअनुरूप विवेचना गर्नुपर्ने ।
- विवादित बहुवा सूचनाले सम्भाव्य उम्मेदवारको लागि निष्क्रिय भइसकेको अध्यादेशअनुसार आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यताको शर्त उल्लेख गरे तापनि त्यो मान्य हुन नसक्ने ।
- कुनै काम, कारवाही, निर्णय हुनु वा कानूनी प्रक्रिया प्रारम्भ हुनुभन्दा पहिला नै निष्क्रिय भइसकेको कुनै ऐन, कानून वा अध्यादेशको अनुशरण गर्नु पर्दैन । पहिलेको कानून वा अध्यादेशको व्यवस्थालाई तत्कालै प्रतिस्थापन गर्ने अर्को कानूनी प्रावधानले निरन्तरता प्रदान गरेको खण्डमा मात्र पहिलाको प्रावधानअनुरूप पनि भए गरेको काम, कारवाही र निर्णय कानूनसम्मत हुने अवस्था हुन्छ । अन्य अवस्थामा पहिलाको कानून अनुशरण गरी गरिएको काम, कारवाही, निर्णय वा प्रक्रियाले वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री हरिकृष्ण कार्की
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री सन्तोष राउत
र श्री दीपनारायण शाह

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ को दफा २१
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ (१)(ख)(२)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अनुसार यस

अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दर्ता भई पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदकको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ:-

म निवेदक, नेपाल प्रशासन सेवा, लेखा समूह, रा.प.अ.द्वितीय श्रेणीको पदमा लोकसेवा आयोगको सिफारिशबमोजिम मिति २०४८ सालमा स्थायी नियुक्ति पाई मिति २०६२ सालदेखि ताप्लेजुङ्ग जिल्लास्थित महिला विकास शाखा कार्यालयमा कार्यरत रही आएको छु ।

लोक सेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालयबाट बहुवासम्बन्धी प्रतिशत निर्धारण भई कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, ताप्लेजुङ्गको मिति २०६३।३।३१ को गोरखापत्रमा प्रकाशित बहुवासम्बन्धी सूचनाअनुसार रिक्त रहेको नेपाल प्रशासन सेवा, लेखा समूह, रा.प.अनं. प्रथम श्रेणी (लेखापाल) पद संख्या २ को बहुवाको लागि सामेल भएकोमा जेष्ठता र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवा सिफारिश समितिको मिति २०६३।१।७ को निर्णयअनुसार म निवेदक समेत बहुवाको लागि छनौट भएको थिएँ ।

उक्त बहुवा सिफारिश निर्णयउपर शेखरप्रसाद ढकालको निवेदन परी कारवाही हुँदा पुनरावेदन अदालत, इलामका रजिष्ट्रारबाट बहुवा समितिको सिफारिशमध्य कुमारप्रसाद ओझाको बहुवा सिफारिशलाई कायमै राखी म निवेदकलाई नेपाल प्रशासन सेवा (गठन समूह तथा श्रेणी विभाजन र नियुक्ति) नियमहरू, २०५० को अनुसूची ४ को (ग) मा उल्लिखित व्यवस्थाअनुसारको शैक्षिक योग्यता नभएको कारण देखाई उम्मेदवार नै हुन नपाउने तर्क राखी मलाई अयोग्य ठहर गरी म निवेदकको ठाउँमा विपक्षी शेखरप्रसाद ढकाललाई बहुवा सिफारिश गर्ने गरी मिति २०६३।१।०।२९ मा निर्णय भयो ।

विपक्षी रजिष्ट्रारज्यूबाट भएको मिति २०६३।१।०।२९ को निर्णय तथा सोबमोजिम भए गरेका कार्य नेपाल प्रशासन सेवा (गठन समूह तथा श्रेणी विभाजन र नियुक्ति) नियमहरू, २०५० को नियम ७, र ऐजनको अनुसूची ४ एवं निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन अध्यादेश २०६२) को दफा २१, २४ (घ) तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७६(क) विपरीत हुन गई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१) र १८(१)

द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमाथि आघात पर्न गएकोले अन्य वैकल्पिक उपचारको अभावमा प्रस्तुत रिट निवेदन साथ सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएको छु ।

अतः विपक्षी पुनरावेदन अदालत इलामका रजिष्ट्रारबाट मिति २०६३।१०।२९ मा भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी बहुवा सिफारिश समितिले गरेको मिति २०६३।१।७ को निर्णयानुसार निवेदकलाई लेखापाल पदमा बहुवा नियुक्ति दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको मिति २०६४।१।२३ को आदेश ।

ताप्लेजुङ्ग जिल्लास्थित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय र जिल्ला निर्वाचन कार्यालय ताप्लेजुङ्गमा रिक्त रहेको नेपाल प्रशासन सेवा, लेखा समूह, राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणीको लेखापाल पद संख्या २ (दुई) मा जेष्ठता र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवाद्वारा पदपूर्ति गर्नको लागि मिति २०६३।३।३१ मा प्रकाशित सूचनाबमोजिम पर्न आएका दरखास्तउपर छानवीन गरी मिति २०६३।१।७ मा बसेको बहुवा समितिको निर्णयबाट सम्भाव्य उम्मेदवारहरूमध्ये कुमारप्रसाद ओझा र मातृकाप्रसाद नेपाललाई बहुवाको लागि सिफारिश गरेकोमा ईश्वरकुमार पौड्याल र शेखर ढकालले उक्त निर्णयउपर चित्त नबुभाई दिएको उजुरी निवेदनका सम्बन्धमा विचारगर्दा कुमारप्रसाद ओझा र शेखर ढकालले प्राप्त गरेको अङ्क सबैभन्दा बढी देखिँदा बहुवा, समितिको मिति २०६३।१।७ को निर्णय बदर गरी कुमारप्रसाद ओझा र शेखर ढकाललाई बहुवा सिफारिश गर्ने गरी मिति २०६३।१०।२९ मा भएको निर्णय कानूनबमोजिम नै भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामका रजिष्ट्रारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, ताप्लेजुङ्गबाट मिति २०६३।३।३१ गतेको गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाको आधारमा बहुवाको लागि सेवा समूह र उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तिमा प्रमाण पत्र तह वा सो सरह उत्तीर्ण हुनुपर्ने भन्ने स्पष्ट उल्लेख भएको छ । विपक्षी रिट निवेदकको शैक्षिक योग्यता निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन अध्यादेश, २०६२) को दफा २४(घ)(१) को देहाय (ख) (२) बमोजिम नभएको हुँदा सोही दफालाई आधार मानी बहुवा समितिको मिति २०६३।१।७ को निर्णयलाई बदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत इलामका रजिष्ट्रारबाट मिति २०६३।१०।२९ मा निर्णय भएको कुरा स्पष्ट छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन अध्यादेश २०६२) को दफा २१ बमोजिमको सेवा अवधि र दफा २४ (घ) (१) को देहाय (ख)(२) बमोजिमको शैक्षिक योग्यता समेत दुईवटा शर्तहरू उल्लेख गरी सूचना प्रकाशित हुँदाहुँदै उक्त शर्तहरूलाई बेवास्ता गरी दरखास्त दिनु नै विपक्षी निवेदकको गम्भीर भूल हो । आफैद्वारा प्रकाशित सूचनाको शर्तहरू विपरीत विपक्षी निवेदकलाई लेखापाल पदमा बहुवा सिफारिश गर्ने बहुवा समितिको मिति २०६३।१।७ को निर्णय त्रुटिपूर्ण रहेको छ ।

यसरी कानूनबमोजिम तोकिएको योग्यता नपुगेका व्यक्तिलाई बहुवा सिफारिश गर्ने गरी बहुवा समितिको मिति २०६३।१।७ को निर्णयलाई बदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत इलामका रजिष्ट्रारबाट मिति २०६३।१०।२९ मा भएको निर्णयले विपक्षी निवेदकको मौलिक हकमा आघात नपरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी विपक्षी शेखर ढकालको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित अधिवक्ता श्री हरिकृष्ण कार्कीले कार्य सम्पादन एवं जेष्ठताको आधारमा निवेदक मातृकाप्रसाद नेपालले प्राप्त गरेको अङ्क विपक्षी शेखर ढकालको भन्दा बढी भएको कुरा बहुवा समितिले तयार गरेको तालिकाबाट समेत प्रष्ट हुन्छ । निवेदक मातृकाप्रसाद नेपालको कुल प्राप्ताङ्क ९०.३८९ छ भने विपक्षी शेखर ढकालको कुल प्राप्ताङ्क ८४.४२९ मात्र

रहेको छ । निवेदकलाई बहुवा समितिले मिति २०६३।१।७ मा बहुवा सिफारिश गरेकोमा विपक्षी समेतको निवेदन उजुरीको आधारमा पुनरावेदन अदालत इलामको रजिष्ट्रारबाट बहुवा समितिको निर्णय बदर गरी शेखर ढकाललाई बहुवा पदस्थापन गर्ने गरी भएको मिति २०६३।१।०।२९ को निर्णय त्रुटिपूर्ण छ । अध्यादेश लागू नरहेको बेला यी निवेदकको हकमा २०६२ को निजामती सेवा अध्यादेश लागू नहुने हुँदा निवेदन मागबमोजिको आदेश जारी गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षीमध्येका शेखर ढकालको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री सन्तोष राउत र श्री दीपनारायण शाहले कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, ताप्लेजुङ्गबाट मिति २०६३।३।३१ मा प्रकाशित सूचनाअनुसार निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन अध्यादेश, २०६२) को दफा २१ अनुसारको सेवा अवधि पूरा भएका र सोही ऐनको दफा २४(घ)१ बमोजिमको शैक्षिक योग्यता समेत पुगेका योग्य उम्मेदवारहरूबाट दरखास्त आब्हान भएको हो । सोबमोजिम अङ्क गणना गर्दा सर्वप्रथम कुमारप्रसाद ओझा र तत्पश्चात् शेखर ढकाल दोस्रो नम्बरमा भएकोले बहुवा समितिको मिति २०६३।१।७ को निर्णय बदर गरी कुमारप्रसाद ओझा र शेखर ढकाललाई बहुवा सिफारिश गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत इलामका रजिष्ट्रारबाट भएको मिति २०६३।१।०।२९ को निर्णय कानूनबमोजिम भएकोले सदर कायम गरी रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा ताप्लेजुङ्ग जिल्लास्थित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय र जिल्ला निर्वाचन कार्यालय समेतमा रिक्त रहेको नेपाल प्रशासन सेवा, लेखा समूह, राजपत्र अनर्कित, प्रथम श्रेणीको लेखापाल पदसंख्या-२ (दुई) मा जेष्ठता र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवाद्वारा पदपूर्ति गर्नको लागि मिति २०६३।३।३१ मा प्रकाशित

सूचनाबमोजिम पर्न आएको दरखास्तउपर छानवीन गरी मिति २०६३।१।७ मा बसेको बहुवा समितिद्वारा कुमारप्रसाद ओझा र निवेदक मातृकाप्रसाद नेपाललाई बहुवाका लागि सिफारिश गरेकोमा ईश्वरकुमार पौड्याल र विपक्षी शेखर ढकालले उक्त निर्णयउपर मिति २०६३।१।०।१५ मा उजुरी निवेदन दिएकोमा बहुवा समितिको मिति २०६३।१।७ को निर्णय बदर गरी कुमारप्रसाद ओझा र शेखर ढकाललाई बहुवा पदस्थापन गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत इलामका रजिष्ट्रारबाट भएको मिति २०६३।१।०।२९ को निर्णय उत्प्रेणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दावी रहेको पाइन्छ ।

३. कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, ताप्लेजुङ्गबाट मिति २०६३।३।३१ मा प्रकाशित विज्ञापन सूचनाअनुसार प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा बसेको बहुवा समितिबाट सम्भाव्य उम्मेदवारहरूबाट पेश भएका बहुवा फारामहरू छानवीन गर्दाकुमारप्रसाद ओझाको जेष्ठतावापत २८.० र कुल १००.० अङ्क, मातृकाप्रसाद नेपालको जेष्ठतावापत २६.७७२ र कुल ९०.३८१ अङ्क, शेखरप्रसाद ढकालको जेष्ठता वापत १४.९६ र कुल ८४.४२९ अङ्क र ईश्वरीकुमार पौडेलको जेष्ठता वापत १२.९९९ र कुल ८४.३३९ अङ्क प्राप्त गरेकोले सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्नेकुमारप्रसाद ओझा र दोस्रो स्थानमा रहेका मातृकाप्रसाद नेपाललाई रिक्त रा.प.अनं प्रथम श्रेणीको लेखापाल पदमा बहुवाको सिफारिश गर्ने गरी मिति २०६३।१।७ मा निर्णय भएको मिसिल संलग्न निर्णयको प्रमाणित प्रातिलिपिबाट देखिन्छ ।

४. बहुवा समितिको उक्त निर्णयउपर शेखर ढकाल र ईश्वरीकुमार पौड्यालले दिएको उजुरी निवेदनमा यी निवेदकको नाम हटाई जम्मा ३ जना उम्मेदवारहरू मध्ये बढी अङ्क प्राप्त गर्ने कुमारप्रसाद ओझा रकुमारप्रसाद ओझाको बहुवा निर्णय कायम राख्दै मातृकाप्रसाद नेपालको स्थानमा अर्का उम्मेदवार शेखर ढकाललाई बहुवा सिफारिश गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत इलामका रजिष्ट्रारबाट मिति २०६३।१।०।२९ मा निर्णय भएको देखिन आउँछ ।

५. निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ को दफा २१ बमोजिम संशोधित मूल निजामती

सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४ घ(१) को देहाय (ख) (२) बमोजिम राजपत्रअनंकित प्रथम श्रेणीका लागि चाहिने आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता अर्थात् प्रमाणपत्र तह (IA) उत्तीर्ण नभएकोले यी निवेदकलाई संभाव्य उम्मेदवारको सूचीबाटै हटाएको देखिन्छ। मिति २०६३।३।३१ मा प्रकाशित बहुवाको विज्ञापनसम्बन्धी सूचनामा पनि सोही अध्यादेशलाई टेकेर रा.प.अ.प्रथम श्रेणीका लागि निर्धारित न्यूनतम शैक्षिक योग्यता तथा सेवा अवधि पूरा भएका उम्मेदवारहरूबाट बहुवा दरखास्त आव्हान गरिएको पाइन्छ। तर उक्त निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन) अध्यादेश, २०६२ संवैधानिक प्रक्रियाअन्तर्गत तत्कालीन प्रतिनिधि सभाबाट पारीत भई ऐनको रूप लिन नपाएर मिति २०६२।९।१७ देखि ६ महिनासम्म क्रियाशील रही मिति २०६३।३।१६ देखि स्वतः निष्क्रिय भएको पाइन्छ। अध्यादेश निष्क्रिय भइसकेपछि मिति २०६३।३।३१ मा बहुवा सूचना प्रकाशित हुँदा उक्त अध्यादेश लागू नभई निजामती सेवा ऐन, २०४९ (पहिलो संशोधनसहित) लागू रहेकोमा विवाद रहेन।

६. यसरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन अध्यादेश, २०६२) मिति २०६३।३।१६ पश्चात् निष्क्रिय भएको अवस्थामा मिति २०६३।३।३१ मा प्रकाशित बहुवा सूचनाअनुसार निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन अध्यादेश, २०६२) को दफा २४(घ)१ बमोजिम न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नपुगेको भन्ने आधारमा मातृकाप्रसाद नेपाललाई प्रतियोगितामा सामेल नगराई अन्य बाँकी ३ जना सम्भाव्य उम्मेदवारहरू मध्ये जेष्ठतामा सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्नेकुमारप्रसाद ओझा र तत्पश्चात् जेष्ठतम अङ्क प्राप्त गर्ने शेखर ढकाललाई रिक्त लेखापाल पदमा बहुवा सिफारिश गर्नुपर्ने भनी मातृकाप्रसाद नेपाललाई रिक्त लेखापाल पदमा बहुवा सिफारिश गर्ने गरी बहुवा समितिको मिति २०६३।९।१७ को निर्णय बदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत इलामका, रजिष्ट्रारबाट भएको मिति २०६३।१०।२९ को निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण देखिन आयो।

७. विपक्षी तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूले यस्तै प्रश्न समावेश भएको रिट निवेदक नरेन्द्रप्रसाद कोइराला समेत विरुद्ध लोकसेवा आयोग

केन्द्रीय कार्यालय समेत भएको ०६६-WF-०००७ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०६७।१०।२७ मा रिट निवेदन खारेज हुने ठहरी आदेश भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन पनि खारेज हुनुपर्छ भनी जिकीर लिएको पाइन्छ। यस सम्बन्धमा हेर्दा उक्त रिट निवेदनमा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट नेपाल न्याय सेवा, न्याय समूहको रा.प. अनं. प्रथम श्रेणी, नायव सुब्बा पद दुईमा जेष्ठता र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवाद्वारा पदपूर्ति गर्ने भनी मिति २०६३।३।१२ मा सूचना प्रकाशित भएको पाइन्छ। सो सूचना निजामती सेवा ऐन, २०४९(दोस्रो संशोधन अध्यादेश २०६२) लागू भइरहेकै अवस्थामा प्रकाशित गरी कारवाही अगाडि बढाएको अवस्था छ भने प्रस्तुत रिट निवेदनमा उक्त अध्यादेश मिति २०६३।३।१६ मा निष्क्रिय भैसकेपछि मिति २०६३।३।३१ मा बहुवाको सूचना प्रकाशित गरी कारवाही अगाडि बढाएको अवस्था हुँदा उक्त रिट निवेदनको तथ्य प्रस्तुत विवादसँग नमिलेकोले उक्त रि.नं.०००७ मा भएको निर्णयले कायम गरेको कानूनी सिद्धान्त Ruling यस रिट निवेदनको सन्दर्भमा आकर्षित हुने अवस्था देखिन आएन।

८. कुनै कानूनअन्तर्गत भए, गरेको काम, कारवाही, निर्णय वा उठान भएको कानूनी प्रक्रिया सम्पन्न नहुँदै सो कानून खारेज भएमा वा अर्कै कानूनद्वारा प्रतिस्थापित भएमा खारेज भएको कानूनअनुसार भए गरेका काम, कारवाही, निर्णय वा कानून खारेजीको परिणामको सम्बन्धमा कानून व्याख्याको सिद्धान्तअनुरूप विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत रिटको सन्दर्भमा त्यस्तो अवस्था नै छैन। मिति २०६३।३।३१ को विवादित बहुवा सूचनाले सम्भाव्य उम्मेदवारको लागि मिति २०६३।३।१६ मा निष्क्रिय भइसकेको अध्यादेशअनुसार आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यताको शर्त उल्लेख गरे तापनि त्यो मान्य हुन सक्दैन। किनभने मिति २०६३।३।३१ मा उक्त अध्यादेश लागू छैन र सो समयमा लागू रहेको निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा त्यस्तो प्रावधान छैन। यसर्थ कुनै काम, कारवाही, निर्णय हुनु वा कानूनी प्रक्रिया प्रारम्भ हुनुभन्दा पहिला नै निष्क्रिय भइसकेको कुनै ऐन, कानून वा अध्यादेशको अनुशरण

गर्नु पर्दैन । पहिलेको कानून वा अध्यादेशको व्यवस्थालाई तत्कालै प्रतिस्थापन गर्ने अर्को कानूनी प्रावधानले निरन्तरता प्रदान गरेको खण्डमा मात्र पहिलाको प्रावधानानुरूप पनि भए गरेको काम, कारवाही र निर्णय कानूनसम्मत हुने अवस्था हुन्छ । अन्य अवस्थामा पहिलाको कानून अनुशरण गरी गरिएको काम, कारवाही, निर्णय वा प्रक्रियाले वैधता प्राप्त गर्न सक्दैन ।

९. अतः निजामती सेवा ऐन, २०४९(दोस्रो अध्यादेश, २०६२) मिति २०६२।१।१७ देखि प्रारम्भ भई मिति २०६३।३।१६ सम्म क्रियाशील भएको र सो मितिपश्चात् स्वतः निष्क्रिय भएको अवस्थामा अध्यादेशको दफा २४(घ)१ को कानूनी अस्तित्व समेत समाप्त भैसकेको स्थितिमा कोष लेखा नियन्त्रक, कार्यालय ताप्लेजुङ्गबाट मिति २०६३।३।३१ मा प्रकाशित सूचनाबमोजिम रिक्त लेखापाल पदमा सर्वाधिक अङ्क प्राप्त गन कुमारप्रसाद ओझा पछि मातृकाप्रसाद नेपाल हुँदाहुँदै मातृकाप्रसाद नेपालको निजामती सेवा (दोस्रो संशोधन अध्यादेश, २०६२) को दफा २४(घ)१ बमोजिमको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नपुगेको भनी निजालाई प्रतियोगिताबाट बाहेक गरी शेखर ढकाललाई निर्वाचन कार्यालय, ताप्लेजुङ्गको रिक्त लेखापाल पदमा बहुवा सिफारिश गर्ने हदसम्म पुनरावेदन अदालत इलामका, रजिष्ट्रारबाट भएको मिति २०६३।१०।२९ को निर्णय कानूनविपरीत भई त्रुटिपूर्ण देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब निवेदक मातृकाप्रसाद नेपाललाई जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, ताप्लेजुङ्गको रिक्त रा.प.अनं. प्रथम श्रेणीको लेखापाल पदमा बहुवा सिफारिश गर्ने गरी बहुवा समितिबाट भएको मिति २०६३।९।७ को निर्णयबमोजिम सोही मितिदेखि जेष्ठता समेत कायम हुने गरी पदस्थापन गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी हुने ठहर्छ ।

उक्त रायमा म सहमत छु

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल भदौ १३ गते रोज ३ शुभम्

इजलास अधिकृत:- हरि कोइराला

निर्णय नं. ८६७२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल

०६७ - WH - ००८४

आदेश मिति: २०६८।३।२६।१

विषय:- बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक: तिब्बत घर भई काठमाडौं बौद्ध शरणार्थी क्याम्पमा बसी आएको हाल महानगरीय प्रहरी वृत्त बौद्धमा थुनामा रहेको लोप्साङ्ग शोर्पा समेत

विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौं समेत

- कानूनद्वारा सात दिनभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्ने भनी अनिवार्य गरेकोमा सो अवधिमा मुद्दा दायर नगरेकोमा सोको ठोस एवं मनासिव कारणबिना नै पुनः १० दिन म्याद थप गरी थुनामा राखेको कार्य कानूनबमोजिम मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण हुनु अति संवेदनशील विषय हो । यस्तो विषयमा अदालत गम्भीर हुन पर्दछ । कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ गरिसकेपश्चात् के कुन कसूरमा पक्राउ गरिएको हो भन्ने जानकारीसहितको थुनुवा पूर्वी दिनुपर्ने कानूनी राज्यको न्यूनतम मापदण्ड मात्र नभई त्यसरी पक्राउ गरी थुनामा राख्नुको कारणसहितको सूचना पाउनु पर्ने हरेक व्यक्तिको मौलिक हक नै हो । नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा २४ ले यसलाई व्यक्तिको मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ । केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को कसूरमा कसूरदारलाई बिना वारेन्ट पक्राउ गर्न सकिने व्यवस्था उक्त ऐनको दफा (३) मा भए पनि त्यसरी थुनामा राख्नुको

कारणसहितको थुनुवा पूर्जा दिन नपर्ने भन्ने व्यवस्था उक्त ऐनमा भएको नदेखिँदा कानूनबमोजिमको थुनुवा पूर्जा अनिवार्य रूपमा दिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री प्रेमबहादुर खड्का, श्री शेरबहादुर के.सी., श्री सुदीप पाठक, श्री गोविन्द शर्मा “बन्दी” र निवेदक अधिवक्ता श्री ईन्द्रप्रसाद अर्याल
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिप्रसाद रेग्मी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२)
- केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा (४), ४(१), ६

आदेश

न्या.प्रेम शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ (२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश निम्नबमोजिम छ :-

मिति २०६८।३।१८ गते तिब्बतबाट लखेटिई नेपालमा शरणार्थी जीवनयापन गरी रहेका व्यक्तिहरू काठमाडौंको बौद्ध स्थित बौद्धनाथमा शान्तिपूर्वक पूजाअर्चना गरिरहेको अवस्थामा विपक्षीहरूले बिना कुनै सूचना, पूर्जा तथा बिना कुनै अपराध पक्राउ गरी हाल महानगरीय प्रहरी वृत्त बौद्ध काठमाडौंमा गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखिराखेको अवस्था छ । थुनामा रहेका उल्लिखित पीडितहरूलाई मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा १८ ले धार्मिक स्वतन्त्रता र धारा २७(१) ले आफ्नो गतिविधिमा भाग लिने स्वतन्त्रता छ । आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्रमा सांस्कृतिक अधिकारको सुनिश्चितता प्रदान गरेको र नेपालले उक्त घोषणापत्रहरूमा पक्ष राष्ट्र भई हस्ताक्षर

समेत गरिसकेको अवस्था छ । यी घोषणापत्रहरू सन्धि ऐनबमोजिम नेपालका लागि नेपाल कानूनसरह मान्य छ । राज्यलाई संविधान तथा कानूनको उल्लंघन गरी व्यक्तिलाई बेपत्ता पार्ने, यातना दिने अधिकार छैन । गैरकानूनी तरिकाले व्यक्तिको अधिकार उल्लंघन गरी व्यक्ति अपहरण शैलीमा पक्राउ गर्ने र सोको जानकारी नदिने जस्ता कार्य गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई नभएको र नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२, २४, २५, २६ ले प्रदत्त गरेको अनतिक्रम्य मौलिक अधिकारमाथि अतिक्रमण गर्दै १२ जना बन्दीहरूलाई बिना अपराध पक्राउ गरी बन्दी बनाइएकोले नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम बन्दीहरूलाई २४ घण्टाभित्रमा यस अदालतमा उपस्थित गराउनु भनी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी गैरकानूनी थुनामुक्त गर्न विपक्षीहरूको नाममा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६८।३।१९ को रिट निवेदन ।

यसमा निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने भए सोको आधार र कारणसहित यो आदेश प्राप्तभएको मितिले बाटाको म्यादाबाहेक तीन दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसहित विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु । लिखित जवाफ पेश भए वा सोको अवधि नाघेपछि, नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६८।३।१० को आदेश ।

मिति २०६८।३।१७ गते साँझ तिब्बतीयन नागरिकहरूले बौद्ध स्तुपा नजिक मित्रराष्ट्र चीन विरोधी प्रदर्शन तथा नारावाजी गरिरहेका छन् भन्ने प्राप्त सूचनाको आधारमा खटी गई त्यस्तो नगर्न अनुरोध गर्दा तिब्बतीयन नागरिक लोप्साङ शेर्पा समेतका मानिसले सो स्थानमा खटिएका प्र.ना.नि. दीपक थापा समेतका प्रहरी टोलीलाई अभद्र व्यवहार गर्दै नेपाल र चीनसँगको सुमधुर सम्बन्ध तथा नेपालको शान्ति सुव्यवस्थामा समेत असर पारी सार्वजनिक सुरक्षामा नै खलल् पुऱ्याएर सार्वजनिक अपराध गरेकाले सोही

समय निजहरूलाई पक्राउ गरी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को कसूरमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूबाट मिति २०६८।३।७ बाट लागू हुने गरी मिति २०६८।३।९ मा ६ दिनको म्याद थप गरी अनुसन्धान सम्पन्न नभएकाले पुनः मिति २०६८।३।१३ बाट दोस्रो पटक दिन १० को म्याद थप लिएर अनुसन्धान भइरहेको र सो ऐन अनुसारको कसूरमा मुद्दा दायर गर्न ३५ दिनको हदम्याद लिइएकोले निवेदक लोप्साङ शेर्पा समेतका १२ जनालाई कानूनबमोजिम नै थुनामा राखिएको छ । गैरकानूनी थुनामा राखिएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको महानगरीय प्रहरी वृत्त बौद्ध, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

मिति २०६८।३।७ गते साँझ १८.३० बजेको समयमा तिब्बतीयन नागरिक लोप्साङ शेर्पा समेतका १२ जना मानिसहरूले बौद्ध स्तुपा नजिक मित्रराष्ट्र चीन विरोधी प्रदर्शन तथा नारावाजी गरिरहेको अवस्थामा प्रहरी टोलीले फेला पारी त्यसो नगर्न अनुरोध गर्दा प्रहरी टोलीसँग नै वादविवाद गरी अभद्र व्यवहार गर्दै हो-हल्ला गरी अशान्ति फैलाएकाले निजहरूलाई पक्राउ गरी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को कसूरमा काठमाडौं जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट निजहरूलाई थुनामा राखी अनुसन्धान गर्न म्याद थप लिई उक्त मुद्दा हालसम्म पनि अनुसन्धानको क्रममा रहेकोले गैरकानूनी थुनामा राखिएको होइन । निवेदनमा दावी लिइएका व्यक्तिहरूलाई कानूनबमोजिम नै थुनामा राखिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको महानगरीय प्रहरी परीसर काठमाडौंका प्रमुख, प्रहरी उपरीक्षक केदार रिजालको आज्ञाले भनी प्र.ना.उ. अरुणकुमार वि.सी.ले पेश गरेको लिखित जवाफ ।

यस अदालतबाट मिति २०६८।३।१३ मा जारी भएको म्याद मिति २०६८।३।१३ मा नै जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंले बुझेकोमा म्यादभित्र लिखित जवाफ प्रस्तुत नगरी म्यादै गुजारी बसेको ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत विषयमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री प्रेमबहादुर खड्का,

श्री शेरबहादुर के.सी., श्री सुदीप पाठक, श्री गोविन्द शर्मा “बन्दी” र निवेदक अधिवक्ता श्री ईन्द्रप्रसाद अर्यालले बन्दीहरूलाई पूजाअर्चनाको क्रममा मैनबत्ती बालिरहेको अवस्थामा पक्राउ गरिएको हो । चीन विरोधी नारा लगाई चीन विरोधी गतिविधि गर्न खोजेको र त्यसो नगर्न भन्दा प्रहरीमाथि अभद्र व्यवहार गरेको भन्ने आरोप पुष्टि गर्ने प्रमाण छैन । कूटनीतिक सम्बन्ध बिग्रन्छ भन्ने कुराको आधार सार्वजनिक अपराधको आरोप हुन सक्दैन । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणाको धारा १४ ले शरणार्थी हुन पाउने व्यवस्था गरेको र नेपालले त्यस्ता व्यक्तिलाई शरणार्थीको रूपमा स्वीकार गरेको छ । शरणार्थीलाई पनि ICCPR लगायतका मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय कानूनद्वारा राजनीतिक आस्थाको अधिकार रहन्छ । स्वतन्त्रता र मानव अधिकारको विषय तर्क र भनाइले खण्डित हुन सक्दैन । निवेदकहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रदान गरेका व्यक्तिका अधिकार समेतको बेवास्ता गरी थुनामा राखिएको अवस्था छ । तिब्बतीयन शरणार्थीलाई पहिले सार्वजनिक सुरक्षा ऐन लगाएर निवारक नजरबन्दमा राख्ने गरिन्थ्यो सो बाटोबाट सफल नभएपश्चात् हाल अभद्र व्यवहार गरेको भनी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को बाटो अपनाइएको छ । सो ऐनको दफा ४ अनुसार ७ दिनभित्रमा मुद्दा दायर गर्नुपर्नेमा बिना कुनै ठोस आधार र कारण पटक-पटक म्याद थप गरी थुनामा राख्ने कार्य गरिएको छ । कुनै मनासिव कारण बिना ७ दिनभन्दा बढी म्याद थप गरी थुनामा राखेको कार्य उक्त ऐनको दफा (६) अनुसार पनि गैरकानूनी छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट लिखित जवाफसम्म पनि पेश नगरी अदालतको मानमर्दन गर्न खोजिएको छ, भने महानगरीय प्रहरी परीसरबाट प्रमुखले सही नगरी आज्ञाले भनी अर्कै व्यक्तिले सही गरेका छन् । यसरी लोप्साङ शेर्पा समेतका १२ जना तिब्बतीयन शरणार्थीलाई बिना आधार, कारण पक्राउ गरी प्रचलित कानूनी प्रक्रिया समेत पूरा नगरी गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखेकोले बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गर्नुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी तर्फबाट उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिप्रसाद रेग्मीले व्यक्तिगत स्वतन्त्रतालाई कानूनद्वारा

नियन्त्रण गर्न सकिन्छ। स्वतन्त्रताको प्रयोग अरुको स्वतन्त्रता उल्लंघन गर्ने गरी हुन सक्दैन। बन्दीहरू नेपाली नागरिक नभई तिब्बती शरणार्थीहरू भएको हुँदा निजहरूले पनि नेपालको कानूनको परिधिभित्र रही स्वतन्त्रताको उपभोग गर्नुपर्ने हुन्छ। बन्दीहरू मित्र राष्ट्र चीन विरोधी गतिविधिमा संलग्न भएकोले त्यसो नगर्न सम्झाउदा प्रहरीलाई अभद्र व्यवहार गरी शान्ति सुरक्षामा तत्काल खलल पुऱ्याउन लागेकोले पक्राउ गरी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अनुसार मुद्दा हेर्ने अधिकारीबाट थुनामा राख्ने अनुमति लिई थुनामा राखी अनुसन्धान गरिरहेको अवस्था हुँदा गैरकानूनी थुना भन्न मिल्दैन। ७ दिनमा अनुसन्धान नसकिए ३५ दिनभित्र मुद्दा दायर गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था भए पनि २५ दिनभित्रमा नै मुद्दा पेश गर्ने गरिएको छ। निवेदकहरूलाई कानूनको व्यवस्थाबमोजिम थुनुवा पूर्जा दिई थुनामा राखिएको अवस्था हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने अवस्था छैन तसर्थ रिट खारेज हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

दुवै पक्षबाट प्रस्तुत भएको बहस एवम मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, नेपालमा शरणार्थीको रूपमा जीवनयापन गरी काठमाडौंको बौद्धनाथमा पुजाअर्चना गरिरहेको अवस्थामा बिना कुनै सूचना, पक्राउ पूर्जा तथा कुनै अपराध बिना लोप्साङ्ग शेर्पासहित १२ जनालाई पक्राउ गरी गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखेकोले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुना मुक्त गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी देखियो। निवेदकहरूलाई पक्राउ गरी थुनामा राख्ने महानगरीय प्रहरी वृत्त बौद्धको लिखित जवाफ हेर्दा तिब्बतीयन नागरिकहरूले बौद्ध स्तुपा नजिक मित्रराष्ट्र चीन विरोधी प्रदर्शन तथा नारावाजी गरिरहेकाले त्यसो नगर्न अनुरोध गर्दा तिब्बतीयन नागरिक लोप्साङ्ग शेर्पा समेतले प्रहरी टोलीलाई अभद्र व्यवहार गर्दै नेपाल र चीनसंगको सुमधुर सम्बन्ध तथा नेपालको शान्ति सुव्यवस्थामा समेत असर पारी सार्वजनिक सुरक्षामा नै खलल पुऱ्याएर सार्वजनिक अपराध गरेकाले सोही समय निजहरूलाई पक्राउ गरी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को कसूरमा प्रमुख जिल्ला

अधिकारीज्यूबाट मिति २०६८।३।७ बाट लागू हुने गरी ६ दिनको म्याद थप गरी थुनामा राखिएकोमा अनुसन्धान सम्पन्न नभएकाले पुनः मिति २०६८।३।१३ बाट दोस्रो पटक दिन १० को म्याद थप लिएर अनुसन्धान भइरहेको र मुद्दा दायर गर्न ३५ दिनको हदम्याद लिइएकोले कानूनबमोजिम नै थुनामा राखिएको छ भन्ने र सोही मिलान हुने गरी महानगरीय प्रहरी परिसरका प्रमुखको आज्ञाले उक्त कार्यालयका प्र.ना.उ.ले लिखित जवाफ पेश गरेको तर थुनामा राख्ने आदेश दिने विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयले थुनामा राख्न अनुमति दिनुको पुष्टि गर्न म्याद बुझेर पनि लिखित जवाफ पेश नै नगरी म्याद गुजारेको पाइयो।

२. प्रस्तुत विवादमा विपक्षीबाट निवेदकहरूलाई कानूनबमोजिम थुनामा राखिएको हो होइन र बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने नै निरोपण हुनुपर्ने विषय देखिएको र केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को कसूरमा म्याद थप लिई अनुसन्धान भै रहेको भन्ने लिखित जवाफ पाइदा उक्त मुद्दाको मिसिल समेत इजलाससमक्ष फिर्काई अध्ययन गरियो। यस सम्बन्धमा विपक्षीले थुनामा राख्न लिएको कानूनको व्यवस्था मनन गर्नुपर्ने देखियो। केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको कसूरमा मुद्दा दायर गर्ने प्रयोजनको लागि सोही ऐनको दफा (४) मा मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। जसअनुसार दफा ४ को उपदफा (१) मा यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दा वारदात भएको सात दिनभित्र दायर गरी सक्नु पर्छ, भन्ने उपदफा २ मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अन्यायमा पर्ने कुनै व्यक्तिले यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दाको कारवाई चलाउन चाहेमा बाटाका म्याद बाहेक वारदात भएको ७ दिनभित्र प्रहरीमा उजूर गर्नुपर्छ। त्यस्तोमा उजूर परेको मितिले उपदफा (१) बमोजिम म्याद प्रारम्भ हुनेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्था अनुसार केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को अन्तर्गतको कसूरमा वारदात भएको वा उजूर परेको मितिले ७ दिनभित्रमा अभियोजन पक्षले मुद्दा दायर गर्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसै दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा तर, वारदात भएको

सात दिनभित्र मुद्दा दायर गर्न नसकिने मनासिव माफिकको कारण देखेमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले वारदात भएको पैत्तीस दिनभित्र मुद्दा दायर गर्ने गरी म्याद थप गरी दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पनि छ । जसअनुसार वारदात भएको ७ दिनभित्रमा मुद्दा दायर गर्न नसकिने भएमा मनासिव माफिकको कारण देखिनु पर्ने आवश्यक शर्त हुनुका साथ-साथै सोही ऐनको दफा (६) मा ... अनुसन्धानको सिलसिलामा मनासिव कारण देखिएमा थुन्नु पर्ने कारण खोली पर्चा खडा गरी बढीमा पैत्तीस दिनसम्म थुनामा राख्ने आदेश दिन सक्नेछ... भन्ने व्यवस्था देखिन्छ । जसअनुसार उक्त ऐनको कसूरमा अभियोग लागेका व्यक्तिउपर सात दिनभित्र मुद्दा दायर हुन नसकेमा त्यसको मनासिव कारण उल्लेख गरी पर्चा खडा गरी बढीमा ३५ दिनको हदम्याद कायम गरी थुनामा राख्न आदेश दिनुपर्ने भन्ने देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत विवादमा मुद्दा हेर्ने अधिकारी अर्थात् प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयबाट निवेदकहरूलाई केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को अन्तर्गतको कसूरमा अनुसन्धान गर्न पहिला पटक मिति २०६८।३।९ मा मिति २०६८।३।७ गतेदेखि लागू हुने गरी ६ दिन थुनामा राख्न अनुमति दिएको (म्याद थप) को व्यहोराबाट देखिन्छ । सोपश्चात् अनुसन्धान कार्य पूरा गरी मुद्दा दायर गर्न नभ्याइएको भनी अनुसन्धान गर्ने अधिकारीबाट थप म्याद माग भएकोमा मागअनुसारको म्याद थप गर्दा मनासिव माफिकको कारण स्पष्ट रूपमा उल्लेख नै नगरी केवल अनुसन्धान गर्नको निमित्त मात्र भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट मिति २०६८।३।९ मा पुनः १० दिन म्याद थप भएको प्राप्त उक्त मुद्दाको मिसिलबाट देखियो ।

४. केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा (४) ले मूलरूपमा सात दिनभित्रमा नै अनुसन्धान पूरा गरी मुद्दा दायर गर्नुपर्ने गरी हदम्यादको व्यवस्था गरेकोमा सो समयभित्र मुद्दा दायर गरेको पनि देखिन आएन । सो समय सीमाभित्र मुद्दा दायर हुन नसकेपछि ७ दिनभन्दा बढी थुनामा राखी थप अनुसन्धान गर्न उक्त ऐनको दफा (६) ले निर्दिष्ट गरेअनुसार नगरी नहुने कुन कार्य वा अनुसन्धान उक्त सात दिनभित्र सम्भव नभएको वा सम्पन्न हुन नसकेको

हो सो कारण औल्याई पर्चा खडा गर्नुपर्ने र त्यस्तो कारण पनि सतही वा हचुवा नभई मनासिव देखिनु पर्दछ । प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट म्याद थप गर्दा त्यस्तो मनासिव कारण मनन गरेर म्याद थप गरेको भन्ने पर्चा खडा गरेको नदेखिनुका साथै मुद्दा हेर्ने प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयले यस अदालतबाट जारी गरेको ३ दिने म्याद मिति २०६८।३।९ मा बुझेकोमा लिखित जवाफ प्रस्तुत गरी म्याद थप गर्नुको कारण प्रष्ट गर्नुपर्नेमा अदालतबाट जारी म्यादलाई बेवास्था गरी लिखित जवाफ प्रस्तुत नगरी म्यादै गुजारेर आफूले गरेको म्याद थपको कार्यलाई अझ शंकास्पद बनाएको देखिन्छ । यसरी गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखिएको भनी आरोप लगाइएकोमा विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट म्यादभित्र उक्त आरोपको खण्डन गरी लिखित जवाफ नगरेको अवस्था स्वयंमा उक्त आरोप स्वीकार गरेको मान्नु पर्ने हुन आउछ । केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा (४) मा भएको व्यवस्था अनुसार सात दिनभित्रमा अनुसन्धान लगायतको कार्य सम्पन्न गरी मुद्दा दायर गर्नुपर्ने हो, जसरी भएपनि ३५ दिनसम्म थुनामा राखी मुद्दाको अनुसन्धान गर्नुपर्ने भन्ने होइन । निश्चय पनि उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार मनासिव वा उचित कारण भएमा सात दिनभन्दा पनि बढी समय थुनामा राख्न सकिने हुन्छ तर त्यस्तो कारण मुर्त हुनुपर्दछ, सतही वा हचुवा किसिमको हुनुहुदैन । मनासिव कारण र आधारबिना सात दिनभन्दा बढी म्याद थप गरिने कार्यलाई विधिसम्मत मान्न र भन्न सकिदैन ।

५. कानूनमा तोकिएका प्रक्रियाहरू तथा कार्यविधिको महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ । कानूनमा ती प्रक्रिया तथा कार्यविधिको व्यवस्था गर्नुको उद्देश्य स्वेच्छाचारिता र अराजकतालाई स्थान नदिनु हो । कानूनमा पालना गर्नुपर्ने भनी उल्लेख गरिएका कुराहरूको पालनाले नै कानूनी राज्यको अनुभूति दिलाउँदछ । कानूनबमोजिमको काम गर्ने र कानूनले दिएको अधिकारको प्रयोग गर्नेले पनि कानूनमा उल्लिखित सबै प्रक्रिया तथा कार्यविधिको पालन गर्नुपर्दछ । कानूनमा भएको अधिकारको व्यवस्थालाई मात्र हेरी सोही कानूनले पालन गर्नुपर्ने गरी तोकिएदिएको दायित्वलाई पन्छाउन मिल्दैन । जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट म्याद थप गर्दा कानूनले स्पष्ट व्यवस्था

गरेको कारण सहितको पर्चा खडा नगर्नुका साथै सात दिनभन्दा बढी समय थुनामा राख्न पर्ने कुनै ठोस कारण उल्लेख नगरी अनुसन्धान गर्नको निमित्त मात्र भनी सात दिनभन्दा बढी अवधि थुनामा राख्न सहमति दिएको देखिन्छ। यसरी कानूनद्वारा सात दिनभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्ने भनी अनिवार्य गरेकोमा सो अवधिमा मुद्दा दायर नगरेकोमा सोको ठोस एवं मनासिव कारण बिना नै पुनः १० दिन म्याद थप गरी निवेदकहरूलाई थुनामा राखेको विपक्षीहरूको कार्य कानूनबमोजिमको भनी मान्न मिल्ने देखिन आएन।

६. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (२) ले कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन भनी ग्यारेन्टी गरेको छ। वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण हुनु अति संवेदनशील विषय हो। यस्तो विषयमा अदालत गम्भीर हुनु पर्दछ। कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ गरिसकेपश्चात् के कुन कसूरमा पक्राउ गरिएको हो भन्ने जानकारी सहितको थुनुवा पूर्जा दिनु पर्ने कानूनी राज्यको न्यूनतम मापदण्ड मात्र नभई त्यसरी पक्राउ गरी थुनामा राख्नुको कारण सहितको सूचना पाउनु पर्ने हरेक व्यक्तिको मौलिक हक नै हो। नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा २४ ले यसलाई व्यक्तिको मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ। केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को कसूरमा कसूरदारलाई बिना वारेन्ट पक्राउ गर्न सकिने व्यवस्था उक्त ऐनको दफा (३) मा भए पनि त्यसरी थुनामा राख्नुको कारणसहितको थुनुवा पूर्जा दिन नपर्ने भन्ने व्यवस्था उक्त ऐनमा भएको नदेखिँदा कानूनबमोजिमको थुनुवा पूर्जा अनिवार्य रूपमा दिनुपर्ने हुन्छ। कानूनबमोजिम थुनामा राखिएको भनिएका व्यक्तिको समूहकै डण्डुप छिरिङ्ग गुरुङ्ग, तेन्जी फिन्योक, गाटो र ग्याल्सैलाई पक्राउ गरी थुनामा राख्नुको सूचनासहितको थुनुवा पूर्जा बुझाएको वा दिएको प्राप्त मिसिलबाट देखिन आएन। व्यक्तिको मौलिक हकलाई समेत अवमूल्यन गरी थुनामा राखेको यस्तो स्थितिलाई पनि कानूनबमोजिमको थुना मान्न सकिने हुँदैन।

७. यसर्थ प्रस्तुत निवेदन र लिखित जवाफको व्यहोरा एवं सम्बन्धित मिसिल सम्लग्न कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको कसूरमा निवेदनमा दावी

लिइएका व्यक्तिहरूलाई पहिला पटक ६ दिनको म्याद पाएकोमा उक्त ऐनको दफा (४) बमोजिमको मुद्दा दायर गर्ने हदम्याद सात दिनभित्रमा मुद्दा दायर नगरेको अवस्थामा थुनामा राख्नु पर्ने मनासिव कारणसहितको पर्चा खडा गर्नुपर्ने दफा (६) को वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था पालना नगरी उक्त ऐनको दफा (४) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशअनुसार ३५ दिन हदम्याद कायम गरी पुनः दोस्रो पटक १० दिन म्याद थप गरेको कार्य कानूनसम्मत नहुनुका अतिरिक्त उक्त कार्य औचित्यपूर्ण नदेखिएकाले निवेदनमा उल्लिखित व्यक्तिहरूलाई थुनामा राखिएको कार्य कानूनबमोजिम नहुँदा मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने नै देखियो।

८. अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम निवेदनमा दावी लिइएका व्यक्तिहरूलाई केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको कसूरमा पक्राउ गरी पटक-पटक म्याद थप गरी थुनामा थुनामा राखिएको कार्य उक्त कानून एवं संविधानले अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी थुनामा राखेको देखिन नआएकाले निवेदन मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा बन्दीहरू लोप्साङ्ग शेर्पा, वाङ्गदी गुरुङ्ग, तेन्जि फिन्योक, गाटो, योते लामा, निमा छिरिङ्ग, तेन्जि लामा, डण्डुप छिरिङ्ग गुरुङ्ग, थुप्तेन ग्यान्टोक, ग्याल्से, दोर्जी छिरिङ्ग र तेन्जी शेर्पा उक्त थुनाबाट मुक्त हुने ठहर्छ। यस आदेशको जानकारी महान्यायधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु। यस अदालतको मिति २०६८।३।२६ को संक्षिप्त आदेशले उल्लिखित बन्दीहरूलाई थुनामुक्त गरिदिनु भनी पत्राचार भइसकेकाले केही गरिरहन परेन।

९. साथै अदालतको आदेश पालना गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व र कर्तव्य रहेको जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंले यस अदालतबाट मिति २०६८।३।१३ मा जारी भएको कारण देखाउ आदेशसहितको ३ दिने म्याद मिति २०६८।३।१३ मा बुझेकोमा लिखित जवाफ पेश नगरी आफ्नो कर्तव्य तथा दायित्वको उचित रूपमा पालना गरेको नदेखिँदा उक्त कार्यलाई अदालतले गम्भीर लापरवाहीको रूपमा लिएको हुँदा सम्बन्धित अधिकारीको एकपटक ध्यान आकृष्ट गराउने तथा महानगरीय प्रहरी परिसरका नाममा कारण देखाउ आदेशसहितको म्याद जारी भएकोमा उक्त कार्यालयका प्रमुखले लिखित जवाफ

प्रस्तुत गर्नुपर्नेमा कार्यालय प्रमुख प्रहरी उपरीक्षक केदार रिजालको नाम लिपिबद्ध गरेकोमा 'आज्ञाले' भनी प्रहरी नायव उपरीक्षक अरुणकुमार वि.सी. ले दस्तखत गरी पेश गरेको कार्यलाई अदालतको आदेशलाई गम्भीर रूपमा नलिई अदालतप्रति अनादर गरेको देखिएको छ । अतः अदालतको आदेशलाई गम्भीरतापूर्वक नलिने र अनादर गर्ने उक्त दुवै कार्यालयका प्रमुखहरूलाई भविष्यमा यस्तो कार्य पुनः नदोहोर्नाउनु भनी सचेत गराउन महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् गृह मन्त्रालयमा लेखी पठाई दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त आदेशमा म सहमत छु ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०६८ साल असार २६ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत:- अशोककुमार बस्नेत

निर्णय नं. ८६७३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास

०६५- CR - ०६२४

फैसला मिति: २०६७/१२/२३/४

मुद्दा: सम्बन्ध विच्छेद ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: ललितपुर जिल्ला, इमाडोल
गा.वि.स.वडा नं. ४ बस्ने वीपिन्द्र सुवेदी (खत्री)

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उ.म.न.पा.
वडा नं. १३ घर भै का. जि. का. म. न.पा.
वडा.नं. १३ बस्ने बन्दना सुवेदी भने तापनि
हाल नुवाकोट जिल्ला कल्याणपुर गा.वि.स.
वडा नं. १ बस्ने बन्दना कार्की (भट्ट)

शुरु फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री नारायणप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या. श्री कृष्णप्रसाद बस्याल

मा.न्या. श्री हरिराम कोइराला

- लोग्ने स्वास्नीबीचमा सम्बन्ध विच्छेद् हुने भएमा अदालतले निजहरू बीच अंशबण्डा गर्न लगाएर मात्र निर्णय गर्नुपर्ने भनी ऐ. को ४(क) नं.मा व्यवस्था गरेको पाइन्छ भने स्वास्नीले अर्कोसँग विवाह गरेमा लोग्नेस्वास्नीको २ नं. ले त्यस्तो लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध स्वतः विच्छेद् हुने हुँदा त्यस्तोमा अंशबण्डा गर्नुपर्ने गरी कुनै कानूनी व्यवस्था भएको नदेखिने ।

(प्रकरण नं.३)

- सम्बन्ध विच्छेदको प्रश्नसँग अंशबण्डाको प्रश्न समेत निहीत रहेको विवादमा लोग्नेस्वास्नीको १ नं को देहाय २ बमोजिम सम्बन्ध विच्छेदको माँग गर्ने वादी स्वयंले आफूले दायर गरेको मुद्दा अन्तिम टुङ्गो नलागदै अर्कोसँग विवाह गरेको र सो सम्बन्धी प्रमाण कागजहरू मिसिल संलग्न हुन आएको स्थितिमा त्यस्ता आधार प्रमाणलाई अनदेखा गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट:

प्रत्यर्था वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- लोग्नेस्वास्नीको १, २ र ४(क)

फैसला

न्या.प्रेम शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) अनुसार मुद्दा दोहोर्नाई पाऊँ भनी प्रतिवादीको तर्फबाट निवेदन परी यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्नाई हेर्न निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एव ठहर यस प्रकार छ:

पति विपिन्द्र सुवेदीले २०५७/१/७ गते कुटपीट गरी घरबाट निकाला गरेपछि माइती घरमा शरण लिई बस्दै आएको छु । घरबाट निकाला गरेपछि मेरो खोज खबर नगरी बसेकोले मिति २०५९/१/१६ मा अंशचलन मुद्दा दायर गरेको छु । अंश मुद्दा दायर गरे पछि जीउज्यानको धम्की समेत दिदै आउनु भएकोले

लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध कायम रहन सक्ने अवस्था नरहेको र खोज खबर नगरी बसेको ३ वर्षभन्दा बढी समय भई सक्दा लोग्नेस्वास्नीको १ नं. को देहाय २ बमोजिम हामीबीचको सम्बन्ध विच्छेद् गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन दावी ।

हामीबीच प्रेम सम्बन्ध रही लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध कायम गरेको भए पनि हाम्रो दाम्पत्य जीवन सुखमय रहन सकेन । निजले घर परिवार समेतलाई बेवास्ता गरी आफूखुश नै छाडा भई हिडुलुल गर्ने गरेकोले पटक-पटक सम्झाउँदा पनि नमानी म स्वतन्त्र भएर अलग बस्छु, लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध राखेर बस्न सक्दिन भनी २०५५ माघदेखि नै आफूखुशी घरबाट निस्की गएको र आफूखुशी नै माइत गई बसेकी हुन् । मैले कुटपीट गरी घरबाट निकाला गरेको होइन । पटक-पटक लिन जाँदा पनि आउन नमानेकी हुन् । विपक्षीले पहिले भै सँगै बसी दाम्पत्य जीवन सुखमय वित्ताउने इच्छा गरी घरमा बस्न आएमा इज्जत आमदअनुसार खान लाउन दिने छु । वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद् गर्न मेरो मञ्जूर छैन । मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्नीको महलको १ नं. को देहाय २ अनुसार सम्बन्ध विच्छेद् हुनुपर्ने होइन । निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकीर ।

प्रतिवादी विपिन्द्र सुवेदीले दिनहुँ कुटपीट, भै-भगडा गर्ने गरेकोले २०५७ सालदेखि घर छाडेको हो । वादी प्रतिवादीबीचको सम्बन्ध विच्छेद् हुनुपर्ने हो भन्ने वादीको साक्षी प्रवेश क्षेत्रीले गरेको बकपत्र ।

यसमा वादी प्रतिवादी सकेसम्म मिलेर बसेको राम्रो, नसकेमा सम्बन्ध विच्छेद् हुनु पर्दछ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीको साक्षी शशी के.सी.ले गरेको बकपत्र ।

यसमा यसै लगाउको दे.दा.नं. २१२७ को माना चामल मुद्दामा वादीले सो मुद्दाको फिराद परेको दिनबाट फैसला हुँदासम्मको अवधिको मासिक रु.५००/- का दरले हुने माना चामल प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भएको हुँदा वादी प्रतिवादीबीचको लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध लोग्नेस्वास्नीको १ नं. को देहाय २ अनुसार विच्छेद् हुने ठहर्छ भन्ने शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६२।४।३१ को फैसला ।

वादीलाई मिति २०५७।१।७ मा कुटपीट गरी घरबाट निकालेको भन्ने फिरादी कथन भूठा हुन् । सो फिरादी कथन कहीं कतैबाट पुष्टि हुन सकेको छैन । पति र घर परिवारसँग बस्न नचाहने हो र सम्बन्ध विच्छेद् गर्न चाहने हो भने त्यसलाई कर बलबाट सँगै राखेर पनि दाम्पत्य जीवन सुखमय हुन सक्दैन । त्यसैले सम्बन्ध विच्छेद् गर्नमा मेरो सहमत नहुँदा नहुँदै पनि सम्बन्ध विच्छेद् गर्न प्रत्यर्थी वादी चाहन्छ भने त्यसमा मैले विशेष जिकीर गरिरहनु पर्ने जरुरी छैन । तथापि प्रस्तुत मुद्दामा फैसला हुँदा माना चामल भराई दिने ठहराएको फैसला र अंश मुद्दामा अंशबण्डा नलाग्ने जग्गा समेतबाट प्रत्यर्थी वादीलाई अंश दिलाई दिने ठहराएको हदसम्म नमिली आजै पुनरावेदन गरेको हुँदा सो मुद्दाहरूको पुनरावेदन जिकीरलाई यस मुद्दाको समेत अभिन्न अङ्ग मानी इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा गरेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउको अंश चलन मुद्दामा आजै यसै इजलासबाट विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले र प्रस्तुत मुद्दासमेत उक्त मुद्दासँग अन्तरसम्बन्ध भएको हुँदा सोही आधारमा विपक्षी भिकाई आए पछि लगाउको मुद्दा साथै राखी पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा यिनै पुनरावेदक प्रत्यर्थी पक्ष विपक्ष भएको दे.पु.नं. १।२४ को माना चामल मुद्दामा प्रत्यर्थी वादीले फिराद दायर गरेको मितिबाट फैसला हुँदासम्मको अवधिको मासिक रु.५००/- का दरले हुने माना चामल पुनरावेदक प्रतिवादीबाट प्रत्यर्थी वादीले भराई पाउने ठहराएको शुरुको फैसला सदर हुने ठहरिई आजै यसै इजलासबाट फैसला भैसकेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी तथा प्रत्यर्थी वादीबीच लोग्नेस्वास्नीको १ नं. को देहाय २ अनुसार विच्छेद् हुने ठहराएको शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको २०६२।४।३१ को फैसला मिलेकै देखिदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।२।६ को फैसला ।

विपक्षी वादीले मउपर अंश मुद्दा, मानाचामल मुद्दा र प्रस्तुत सम्बन्ध विच्छेद् मुद्दा समेत दायर गरी मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा बासुदेव भट्टसँग विवाह

समेत गरिसकेको अवस्था छ। सो कुरा पुनरावेदन अदालतमा मैले मिति २०६३।१।२२ मा कागज गरी खुलाइदिएको, निज वादीको वतनमा मिति २०६३।१।२१८ विपक्षीका नाउँको म्याद तामेल हुँदा निज वादीको एकाघरको पति भनी निजका पति बासुदेव भट्टले म्याद बुझलिएको तामेली म्यादको व्यहोराबाट समेत पुष्टि भैरहेको अवस्था छ। यसरी स्वास्नीले अर्कोसँग विवाह गरेमा लोग्नेस्वास्नीको २ नं. को व्यवस्थाअनुसार स्वतः सम्बन्ध विच्छेद भै विपक्षीलाई अंश दिनु नपर्ने अवस्था हुँदाहुँदै सो प्रमाणलाई बेवास्ता गरी लगाउका अंश र मानाचामल मुद्दामा वादी दावी ठहर गरेको निर्णयउपर मुद्दा दोहोऱ्याई पाउन आजै निवेदन गरिसकेको हुँदा सो समेतलाई प्रमाण लिई प्रस्तुत मुद्दामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को (क) र (ख) का आधारमा मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी लोग्नेस्वास्नीको २ नं. बमोजिम स्वतः सम्बन्ध विच्छेद ठहर गरी फैसला गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको निवेदन।

यसमा यिनै निवेदक बिपिन्द्र खत्री समेत प्रतिवादी र यिनै विपक्षी बन्दना कार्की भट्ट वादी भएको २०६४ सालको निवेदन नं. ०३७१ को अंश चलन मुद्दामा आजै यस इजलासबाट मुद्दा दोहोऱ्याई दिने निस्सा प्रदान भएको र प्रस्तुत मुद्दा समेत सोही मुद्दाको विषयबस्तुसँग अन्तरप्रभावी रहे भएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा पनि सोही आधार कारणबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) क बमोजिम दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चठी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजात प्रमाण समेत अध्ययन गरियो।

यसमा वादी दावीबमोजिम प्रत्यर्थी वादी र यी पुनरावेदक प्रतिवादीबीच लोग्नेस्वास्नीको १ नं. को देहाय २ बमोजिम सम्बन्ध विच्छेद हुने ठहराएको शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत पाटनसमक्ष यी प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन परी मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा बासुदेव भट्टसँग विवाह समेत गरिसकेको कुरा मिसिल प्रमाणबाट स्थापित हुन आएकाले सो स्थितिमा लोग्ने स्वास्नीको २ नं.

अनुरूप स्वतः सम्बन्ध विच्छेद हुने ठहर गर्नुपर्नेमा उक्त अदालतबाट शुरु फैसला सदर हुने ठहराएको मिति २०६४।२।१६ को फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले मुद्दा दोहोऱ्याई पाउँ भनी प्रतिवादीको निवेदन परी यस अदालतबाट मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ छैन ? पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ सक्दैन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी र प्रत्यर्थी वादी विच परम्परागत रूपमा विवाह संस्कार सम्पन्न भै लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध कायम रहेकोमा विवाद देखिदैन। वादी प्रतिवादीबीच विवाहको केही समयदेखि नै सु-सम्बन्ध स्थापित हुन नसकेको र पतिले कुटपीट गरी घरबाट निकालेको भनी वादीले सम्बन्ध विच्छेदको लागि फिराद दायर गरेकोमा प्रतिवादीले सम्बन्ध विच्छेद हुन नपर्ने सम्बन्धमा ठोस आधार र प्रमाण पेश गर्न नसकेको भनी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट लोग्नेस्वास्नीको १ नं. को देहाय २ अनुरूप सम्बन्ध विच्छेद हुने निर्णय भएको पाइयो। सो निर्णयउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन परेको अवस्थामा लगाउको अंश चलन मुद्दा समेतमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट विपक्षी भिकाउने आदेश भै निज वादी बन्दनाका नाउँमा जारी भएको सूचना प्रथम पटक बेपत्ते तामेल भएको र सो सम्बन्धमा यी पुनरावेदक प्रतिवादीले वादीको वतन खुलाई मिति २०६३।१।२२ मा कागज गर्दा निज विपक्षी वादी बन्दना सुवेदी हाल नुवाकोट जिल्ला कल्याणपुर गा.वि.स.वडा नं. १ बस्ने बासुदेव भट्टसँग विवाह गरी गएकोले सोही वतनमा म्याद जारी गरिपाउँ भनी लेखाई दिएको पाइन्छ। यसरी प्रतिवादीले देखाएको वतनमा मिति २०६३।१।२४ मा जारी भएको सूचना तामेल हुँदा निज बन्दना सुवेदीको नामको उक्त सूचना निजका एकाघरका पति बासुदेवले बुझीलिएको भनी तामेली व्यहोरा उल्लेख गरी म्याद तामेल भएको कुरा उक्त मिति २०६३।१।२१८ को मिसिल संलग्न तामेलीप्रति म्यादबाट देखिन आएको छ भने अर्कोतर्फ यसरी तामेल भएको सूचनाको म्यादभित्र निज वादी अदालतसमक्ष उपस्थित भएको कुरा पुनरावेदन अदालतको रेकर्ड मिसिल संलग्न तारिख भरपाईबाट समेत देखिएको

अवस्था छ। त्यस्तै पुनरावेदकले मुद्दा दोहोर्न्याई पाऊं भनी यस अदालतमा दायर गरेको निवेदनको विरुद्ध खण्डमा वासुदेव भट्टकी श्रीमती हाल नुवाकोट जि. कल्याणपुर गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने बन्दना कार्की (भट्ट) भनी उल्लेख गरेको वतनमा निज प्रत्यर्थी वादीका नाउँमा यस अदालतबाट जारी भएको सूचना समेत निज स्वयंले बुझी मिति २०६६।१।४ को मुकरर भएको तारेखका दिन यस अदालतमा उपस्थित हुन आएको मिसिल प्रमाणबाट देखिन आएबाट निज वादीले वासुदेव भट्टसँग विवाह गरिसकेको कुरामा प्रत्यर्थी वादी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ अनुसार विवन्धित रहेको समेत पाइयो।

३. यसरी प्रस्तुत मुद्दामा एकातर्फ शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको सम्बन्ध विच्छेदमा भएको फैसलाउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन परी मुद्दा विचाराधीन रहिरहेकै अवस्थामा वादीले अर्को व्यक्ति वासुदेव भट्टसँग विवाह गरिसकेको भनी यी पुनरावेदक प्रतिवादीले विपक्षी वादीको हालको घरद्वार वतनसमेत कागज गरी खुलाइदिएको र सो वतनमा वादीका नाउँमा म्याद सूचना समेत तामेल भई वादी स्वयं अदालतमा समेत उपस्थित हुन आई निजले वासुदेव भट्टसँग दोस्रो विवाह गरेको कुरालाई अन्यथा भन्न नसकी सो कुरामा प्रत्यर्थी वादी विवन्धित समेत रहेको अवस्थाको विद्यमानताले गर्दा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीरलाई अन्यथा भन्न मिल्ने पनि देखिएन। त्यस्तै अर्कोतर्फ यी पुनरावेदक प्रतिवादीले प्रत्यर्थी वादीसँग स्वतः सम्बन्ध विच्छेद हुनुपर्ने आधारहरू उल्लेख गरी सोही आधारमा प्रस्तुत मुद्दाका लगाउमा रहेका ०६५-CI-०७४१ को अंश चलन समेतका मुद्दामा जिकीर लिएको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्नीको महलले कुनै लोग्ने र स्वास्नीबीच कानूनी रूपमा सम्बन्ध विच्छेदका आधारहरू र सोसँग अंशबण्डाको सम्बन्धतालाई हेर्दा लोग्नेस्वास्नीको १ नं. मा उल्लिखित आधारबमोजिम लोग्नेस्वास्नी बीचमा सम्बन्ध विच्छेद हुने भएमा अदालतले निजहरू बीच अंशबण्डा गर्न लगाएर मात्र निर्णय गर्नुपर्ने भनी ऐ. को ४ (क) नं.मा व्यवस्था गरेको पाइन्छ भने स्वास्नीले अर्कोसँग विवाह गरेमा लोग्नेस्वास्नीको २ नं. ले त्यस्तो लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध स्वतः विच्छेद हुने हुँदा त्यस्तोमा अंशबण्डा गर्नुपर्ने गरी कुनै कानूनी व्यवस्था गरेको देखिँदैन।

४. यसरी सम्बन्ध विच्छेदको प्रश्नसँग अंशबण्डाको प्रश्न समेत निहीत रहेको प्रस्तुत विवादमा लोग्नेस्वास्नीको १ नं. को देहाय २ बमोजिम यी पुनरावेदकसँग सम्बन्ध विच्छेदको माँग गर्ने प्रत्यर्थी वादी स्वयंले आफूले दायर गरेको मुद्दा अन्तिम टुङ्गो नलाग्दै अर्कोसँग विवाह गरेको र सो सम्बन्धी प्रमाण कागजहरू मिसिल संलग्न हुन आएको स्थितिमा त्यस्ता आधार प्रमाणलाई अनदेखा गर्न नमिल्ने हुँदा उपरोक्त उल्लिखित बुँदा प्रमाण समेतका आधारमा वादी प्रतिवादीबीचको लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध लोग्नेस्वास्नीको २ नं. अनुसार स्वतः विच्छेद भएको ठहराउनु पर्नेमा सो नगरी शुरु फैसलालाई नै सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी भई वादी प्रतिवादीबीच लोग्नेस्वास्नीको २ नं. अनुसार लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध स्वतः विच्छेद भएको ठहर्छ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६७ साल चैत २३ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत:- हरिराज कार्की

निर्णय नं. ८६७४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

२०६८ - WH - ००१२

आदेश मिति: २०६८।१।२८।४

मुद्दा:- बन्दीप्रत्यक्षीकरण।

निवेदक: नाबालिग छोरी, मनस्वी शाहको हकमा
काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं.१, दुगाडमार्ग बस्ने अतुल शाह
विरुद्ध

विपक्षी: हरिश्चन्द्र शाहकी छोरी, काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.४
बालुवाटार, टुँडालदेवी मन्दिरपछाडि बस्ने
मल्लिका शाह समेत

- विद्यालयको प्रगति विवरण पत्र र आमाको राहदानी समेत हेर्दा आमाले बच्चालाई त्यागेको अथवा हितविपरीत लापरवाही (Abandonment or Neglect) गरेको भन्ने पनि देखिन आएन । इजलाससमक्ष उपस्थित बच्ची हजुरआमा, आमा तथा हजुरबुबासँग अत्यन्त सहज ढंगबाट घुलमिल गरिरहेकी र यी निवेदक बाबुलाई चिने पनि निजबाट टाढा रहन रुचाएको देखिँदा नाबालिकालाई विपक्षीहरूले बच्चीको ईच्छाविरुद्ध निवेदकले जिकीर लिए भै बन्दी बनाएर राखेको पुष्टि हुन नआउने ।
(प्रकरण नं. २)
- कुनै पनि बालबालिकाको पारिवारिक गच्छे अनुसार उत्तम शिक्षा, उचित लालनपालन र समुचित स्वास्थ्य सेवा नैसर्गिक कानूनी हक हुन् । यी हक उनीहरूलाई प्रदान गर्नु परिवार र अन्ततः राज्यकै कानूनी कर्तव्य हो । यी बाल अधिकार र निजहरूप्रति सम्बद्ध पक्षलाई कर्तव्य पालन गराउन अदालत पनि त्यत्तिकै संवेदनशील रूपमा प्रस्तुत हुनुपर्ने ।
(प्रकरण नं. ५)
- यस प्रकृतिको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको विवादमा पक्ष र विपक्षको अहंम तुष्टिभन्दा सम्बद्ध बालबालिकाको सर्वोत्तम हित र आफ्नो ईच्छा जाहेर गर्न नसक्ने यस्ता नावालिकहरूलाई नेपाल कानूनद्वारा प्रत्याभूत अधिकार र बालबालिकासम्बन्धी महासन्धि, १९८९ द्वारा अभिनिश्चित घोषणाको पूर्ण रूपेण परिपालन गराउन अदालत सदैव उद्यत रहने ।
- चार वर्षीया नावालिकलाई आमा र मावलीबाट छुटाई दिँदा निज बच्चीलाई पर्ने सम्भावित मानसिक उत्पीडनको आंकलन र समुचित लालनपालन, स्याहार सुसार, शिक्षादीक्षा तथा औषधोपचारको दृष्टिकोणबाट समेत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नु बच्चीको हितविपरीत मात्र नभएर निजको भविष्यप्रति नै असंवेदनशील हुन पुगिने ।
(प्रकरण नं. ६)
- बालबालिकाको सर्वोत्तम हितका प्रश्न अन्तर्निहित रहने विवादमा दिइने आदेश वा निर्णय तत्काल प्राप्त आधारहरूको विश्लेषणमा आधारित हुन्छन् । बाबु आमाको यस पछाडिको क्रियाकलाप तथा नावालिकको संरक्षकत्व ग्रहण गर्नेको पारिवारिक र आर्थिक स्थितिले नावालिकको संरक्षकत्वका हकमा यथा समयमा प्रचलित कानूनबमोजिम उचित निर्णय लिन अदालत सदैव सक्षम रहने ।
(प्रकरण नं. ७)

रिट निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री माधवकुमार बस्नेत र लीलाराज कोइराला
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू कर्णबहादुर थापा, मीरा ढुंगाना र सुषमा गौतम
अवलम्बित नजीर: नेकाप. २०६९, असोज, नि.नं. ७३८९ पृष्ठ ६७६

नेकाप. २०६७, भदौ, नि.नं. ८३७३, पृष्ठ ८०४
सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, अ.व. १८२ नं.
- लोग्ने स्वास्नीको ३ नं. को देहाय १, ३ र ४ नं.
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४, ४(१), ८, ८(१)

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश निम्नानुसार रहेको छ :-

म निवेदक र विपक्षी मल्लिका शाहबीच मिति २०६२।१०।१० मा विवाह भएकोमा हाम्रो दाम्पत्य जीवनबाट मिति २०६३।६।३१ मा छोरी मनस्वी शाहको जन्म भएको हो । विपक्षी मल्लिकाको मिति २०६७।०।२६ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अंशको समेत दावी गरी सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा दायर गर्नु भएकोमा सम्मानित काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१०।२८ मा विपक्षी मल्लिकाले म निवेदकसँग अंश भाग नलिने तथा पछि पनि अंशमा कुनै दावी नगर्ने र नाबालक

छोरी वर्ष ४ की मनस्वी शाह मल्लिका शाहको संरक्षकत्वमा रहेको र पछि पनि रहने र निजले आफ्नो पितासँग भेटघाट गर्न पाउने गरी मिलापत्र भई सम्बन्ध विच्छेद भएको थियो। सम्बन्ध विच्छेद भए लगत्तै विपक्षी मल्लिका नाबालिका छोरी मनस्वीलाई मेरो जानकारी बेगर माइतीमा निजकी सौतेनीआमा विपक्षी प्रतिमा शाहसँग राखी संयुक्त राज्य बेलायतमा अध्ययनको लागि गएको भन्ने सुन्नमा आएको र मैले मिलापत्रबमोजिम छोरीको बोली मात्र सुन्न तथा भेट्नको लागि फोन गर्दा समेत मेरो फोन उठाउने नगरेकोले म आफैँ विपक्षीको घरमा छोरी भेट्न पछिल्लो पटक मिति २०६८।१।२ मा जाँदा मूल ठोका बन्द भएकोले बाहिर कम्पाउण्डबाट छोरीलाई देखी बोलाउँदा छोरी बोल्न नसक्ने तथा बिरामी अवस्थामा देखी भेट गर्न तथा छोरीलाई डाक्टरसँग जँचाई ल्याउँछु, मलाई छोरी भेट्न तथा जँचाउन लिएर जान दिनुस् भनी विपक्षी मल्लिकाकी सौतेनीआमा विपक्षी प्रतिमा शाहसँग अनुरोध गर्दा मेरो आग्रहलाई अस्वीकार गरी म निवेदक पितालाई भेट्न नदिई मेरी नाबालिक छोरीलाई विपक्षीहरूले बन्दी बनाई राखेकोले विपक्षीको उक्त कार्यबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १२(२), १३ र २२ (२), मुलुकी ऐन लोग्ने स्वास्नीको महलको ३ को देहायको १ र बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४(१), ४ (२) र ८(१) समेतमा उल्लिखित संवैधानिक एवं कानूनी हकमा आघात पुगेको र छोरीलाई यसै अवस्थामा राख्दा छोरीको उचित पालनपोषण, शिक्षादीक्षा समेतमा प्रत्यक्ष नकारात्मक प्रभाव पर्ने र म पिता भएको र म घरमा हुँदाहुँदै मलाई भेट्नसमेत नदिने गरी सौतेनीहजुरआमा र हजुरबुवाले बन्दीको रूपमा राखेको र नजिकै आएको दशैं तथा तिहार पर्वमा समेत आमा मल्लिका नहुने र मेरो साथ समेत नपाउँदा छोरी मनस्वीलाई अझ बढी नकारात्मक मानसिक प्रभाव पर्ने भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम विपक्षीहरूका विरुद्धमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी छोरीलाई अदालतमा भिकाई म निवेदकको संरक्षकत्वमा रहने गरी मलाई बुझाई जिम्मा पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन दावी।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक तीन दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु साथै लिखित जवाफ पेश भएपछि अर्को पेसीमा नाबालिका मनस्वी शाहलाई समेत इजलाससमक्ष उपस्थित गराउनु भनी विपक्षीहरूलाई जानकारी दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१।११ को आदेश।

विपक्षीले रिट क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी उपचारको माग गर्नु भएको प्रस्तुत विषय रिट क्षेत्राधिकारबाट हेरिने अवस्थाको विषय नै होइन। प्रस्तुत निवेदनको जरिया छोरीसँगको भेटघाट गर्न नदिएको भन्ने रहेको र छोरी मेरो संरक्षकत्वमा सम्बन्ध विच्छेदको मिलापत्रको शर्तबमोजिम नै रहेको हुँदा विपक्षीले छोरीसँग भेटघाट गर्न नपाएकोमा मुलुकी ऐन, अ.व. १८२ नं. बमोजिम मिलापत्रबमोजिम गरिपाऊँ भनी र बालबालिका ऐन, २०४८ को दफा ११ बमोजिम शुरू जिल्ला अदालतमा जानुपर्नेमा साधारण उपचारको बाटो नै अवलम्बन नगरी एकैचोटी असाधारण उपचारको बाटो अवलम्बन गर्नु भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ। हामीबीच सम्बन्ध विच्छेद हुनुभन्दा पहिले विपक्षीको मप्रतिको दुर्व्यवहार र छोरीप्रतिको बेवास्ताका कारण मिति २०६५।१०।२७ देखि नै म नाबालिका छोरी लिई जीउज्यानको सुरक्षाको निमित्त माइतीको शरणमा जान बाध्य भएँ। सोही समयदेखि नै छोरीलाई साथमा लिई लगातार रूपमा माइती घरमा नै बस्दै आएकोमा मिति २०६७।१०।२८ मा विपक्षीसँग मेरो वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद भएको हो। सम्बन्ध विच्छेद हुनुपूर्वको दुई वर्ष र सम्बन्ध विच्छेद भएपछिको समयमा पनि विपक्षी मेरो माइतीघरमा नाबालक छोरीलाई भेट्न आउनु भएको होइन। बरू प्रत्येक हप्ता छोरीलाई उनको पितासँग भेट्नको लागि विपक्षीको घरमा पठाउने गर्दै आएको हो। म लिखित जवाफकर्ता हरिश्चन्द्र तथा म प्रतिमाले विपक्षीको आफ्नो छोरीप्रतिको उदासीनताका कारण हामीले नै विपक्षीलाई छोरीलाई

जहिले पनि काम गर्ने मानिसको साथ लगाई पठाउन उचित हुँदैन तसर्थ हजुर पनि आउनुपथ्यो मनस्वी पनि खुशी हुन्छे, भनी अनुरोध गरेकोले विपक्षीले निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको मितिमा नभई सोको भोलिपल्ट शनिवार मिति २०६८।१।३ गते उहाँ र उहाँको आमा समेतको साथमा छोरीलाई पठाएकोमा सोको भोलिपल्ट ऐ. ४ गते छोरीलाई पठाइदिनु भनी विपक्षीको सानीआमा (लीला पाठक) ले फोन गर्नु भएकोमा मनस्वीलाई अली सञ्चो नभए जस्तो छ, त्यसैले अहिले पठाउन सकिदैन, उनलाई ठीक भयो भने म पठाइदिन्छु भनी म प्रतिमा तथा म हरिश्चन्द्रले भनेकोसम्म हो ।

रिट निवेदकले छोरीलाई बन्दी अवस्थामा राखी भेटघाट गर्न दिएनन् भन्ने भनाई नितान्त भूझा हो भन्ने कुरा निवेदकले दावी लिएको मिति २०६८।४।२७ र मिति २०६८।१।२ गते मात्र छोरी भेट्न जाँदा नदिएको भनाइबाटै पुष्टि हुन्छ । यदि निवेदकले दावी लिएको जस्तै गरी छोरीलाई बन्दी बनाई निवेदकसँग भेटघाट गर्नबाट बञ्चित गरेको भए सम्बन्ध विच्छेद् भएको ७ महिनापछि मात्रै उल्लिखित मितिलाई आधार बनाई प्रस्तुत निवेदन लिई निवेदक सम्मानीत अदालतमा आउनुको कारण उहाँले खुलाउन सक्नु भएको छैन । अतः रिट निवेदनमा उल्लिखित मागदावी नै पुष्टि हुन नसक्ने तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को १०७(२) को अवस्था नै प्रस्तुत मुद्दामा नभएको हुँदा र साधारण उपचारको बाटो हुँदाहुँदै सो बाटोलाई अवलम्बन नगरी असाधारण अधिकारक्षेत्रको बाटो अवलम्बन गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन शुरू दृष्टिमा खारेजभागी छ खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको हरिश्चन्द्र शाह, प्रतिमा शाह र मल्लिका शाहको संयुक्त लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट विषयको रिट निवेदन, लिखित जवाफ तथा मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरू समेत अध्ययन गरी रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री माधवकुमार बस्नेत र लीलाराज कोइरालाले नाबालक छोरीलाई आमाले संरक्षकत्व प्रदान गर्ने र बाबुले हेर्न भेट्न पाउने र सो गर्न दिनुपर्ने गरी सम्बन्ध विच्छेद् मुद्दामा मिलापत्र हुँदा विपक्षीले स्वीकार गरेकोमा नाबालिका छोरी मनस्वीलाई

हेर्न भेट्न दिइएन, विद्यालय परिवर्तन गरी अर्को स्कूल लगी भेट्न रोक लगाइएको छ । विपक्षी आमाले संरक्षकत्व दिनुपर्नेमा नाबालिका छोरीलाई आफ्नो सौतेनी आमासँग छाडी आफू बेलायत गएको हुँदा निजले बच्चा त्यागेकी हुन् । यस्तो स्थितिमा अब बाबुले राख्न र संरक्षण गर्न पाउनु पर्छ । चाहे पनि नचाहे पनि बच्चाको अन्तिम दायित्व बाबुमा नै हुन्छ । सर्वोच्च अदालतबाट पनि निवेदक विश्वराज पन्त विरुद्ध रिता ढकाल समेतको रिटमा (नेकाप २०६७, भदौ, नि.नं. ८३७३, पृष्ठ ८०४) नाबालक बन्दी आत्मेपराज पन्तलाई बाबुको जिम्मा लगाई दृष्टान्त कायम गरिसकेको छ । बाबुबाट खतरा हुने अवस्था नरहेको बरू आमा नै नेपालमा नबसी बेलायतमा बसी रहेकीले हाल छाडेको स्थानमा बच्चालाई खतरा हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा अब बाबुले राख्न पाउनुपर्छ । तसर्थ बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी बाबुको जिम्मा लगाइनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी मल्लिका शाह समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू कर्णबहादुर थापा, मीरा हुंगाना र सुषमा गौतमले सम्बन्ध विच्छेद् मुद्दामा मिलापत्र भएको ७ महिनापछि रिट आएको छ । यसबाट नै बच्चीलाई भेट्न दिइएको पुष्टि हुन्छ । मिलापत्रअनुसार नभए मिलापत्रबमोजिम गराई पाउन जिल्ला अदालतमा जानुपर्ने हो, रिट क्षेत्रमा आउन पाउने होइन । मल्लिका विवाह हुनुअगाडि देखि नै व्यापारको सिलसिलामा बेलायत जाने आउने गर्दथिन । बच्चीलाई पहिलेदेखि नै माइतमा नै राख्ने गरेको हो । विपक्षीको घरमा बच्ची हेर्ने रेखदेख गर्ने मानिस नभएका र माइतमा हजुरबुबा, हजुरआमा, सानिमाहरू बस्ने गरेकाले धेरै मानिस भएको ठाउँ बच्चीको लागि बढी सुरक्षित छ । मिलापत्रबमोजिम पटक-पटक बच्चीलाई भेट्न दिइएको छ । बच्ची आमाले पाल्नु भएकोमा विपक्षीले स्कूलको शुल्क लगायतमा केही सहयोग गर्नु भएको छैन । बच्चीको आमा शिक्षित तथा व्यापार व्यवसाय उन्मूख महिला भएकी र बच्चीको मायाले गर्दा पतिबाट कुनै सम्पत्ति नलिईकन मिलापत्र गरेकी हुन । सम्पत्ति त्यागेर छोरीको संरक्षकत्व मागेकी हुन् । बच्चीकी आमा मल्लिका बेलायतमा नै बस्न गएको हैनन्, निरन्तर जाने आउने गर्दछिन । सो कुरा निजको

राहदानी हेरिएमा नै स्पष्ट हुन्छ । आसुतोष पन्तको रिट निवेदनको तथ्य र यसमा फरक छ । बच्चीलाई गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखेको होइन, राख्ने प्रश्न नै आउँदैन । तसर्थ बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट जारी हुने कुनै कारण, तथ्य र कानूनी आधार नहुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवैतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी उपस्थित गराइएकी नाबालिका मनस्वीसँग सामान्य वार्ता तथा निजको आमा तथा बाबु पक्षसँग निजको लगाव (Attachment) को अध्ययन गरियो । साथै बाबु अतुल, आमा मल्लिका र मावली हजुरआमा प्रतिमासँग चार वर्षीया बच्ची मनस्वीको भविष्यका विषयमा निजहरूको धारणाबारे व्यापक छलफल गरियो । बाबु आमाको वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद भएका यस प्रकृतिका विवादमा आफ्नो ईच्छा जाहेर गर्न र भविष्य बारे सोचन नसक्ने नाबालिका बच्चाबच्चीको भविष्य निर्माण र निजहरूको हितलाई केन्द्रविन्दुमा राखी बालअधिकार र बाल न्यायका आधारभूत मान्यताका आधारमा निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने हुन्छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा निवेदन दावीबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निवेदक र मल्लिका शाहबीच मिति २०६२।१०।१० मा विवाह भई मिति २०६३।६।२१ मा छोरी मनस्वी शाहको जन्म भएको पाइयो । मिति २०६७।१०।२८ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट निज बच्ची आमासँग नै रहने बाबुलाई भेटन दिने गरी मिलापत्र भई पति पत्नीको सम्बन्ध विच्छेद भएको पनि पाइयो । तथ्यहरूको यस परिप्रेक्ष्यमा आमा मल्लिका बेलायतमा बस्ने र बच्ची माइतीमा छाडेकी भई आफूले भेटघाट गर्न नपाएको भन्ने समेतका जिकीरसहित प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको छ । बच्चीलाई बन्दी बनाइएको छैन भन्ने समेतका प्रतिवाद रहेको पाइयो ।

सिद्धान्ततः बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटमा वैकल्पिक उपचार बाधक नहुने र बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनमा यसमा साधारण अधिकारक्षेत्र सरह सबूद प्रमाण बुझ्न पनि सकिने समेतको विशेष प्रकृतिको भएवाट प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको अ.व. १८२ नं. अनुसार मिलापत्रबमोजिम गराई मार्गे

वैकल्पिक उपचार विद्यमान छुँदाछुँदै दायर यो रिट निवेदनमा खारेज हुनुपर्छ भन्ने प्रारम्भिक जिकीरमा यो इजलास सहमत हुन सकेन ।

२. अब निर्णयतर्फ विचार गर्दा नाबालिका मनस्वी शाह निवेदक अतुल शाह र प्रत्यर्थी मल्लिका शाहकी छोरी रहे भएकोमा विवाद छैन । बाबुआमा दुवैबीच मिति २०६७।१०।२८ मा नाबालिका छोरी आमा मल्लिका शाहको संरक्षकत्वमा रहेकी र पछि पनि रहने तथा सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी मिलापत्र भएको देखिन्छ । मल्लिका शाह सम्बन्ध विच्छेद हुनुभन्दा अगाडि अर्थात् मिति २०६५।१०।२७ देखि नै छोरीसहित माइतीमा बस्ने गरेको तथ्य उक्त मिलापत्रबाट देखिन्छ । सम्बन्ध विच्छेद हुनुअगाडि देखि नै व्यापारको सिलसिलामा आमा मल्लिका शाह बेलायत जाने आउने गरेको भन्ने पनि उक्त मिलापत्रमा उल्लेख रहेको पाइन्छ । सम्बन्ध विच्छेद भएपश्चात् पनि मल्लिका शाह निजको बाबु हरिश्चन्द्र र आमा प्रतिमासँग माइतीमा बस्ने गरेको र बेलायत जाँदा आउँदा निजले नाबालिका छोरी बाबुआमाकै घरमा अर्थात् बच्चीको हजुरबुवा र हजुरआमाको संरक्षणमा राख्ने गरेको भन्नेमा विवाद रहेको पाइँदैन । निज समय-समयमा बेलायत जाने आउने गरेको तथ्य इजलाससमक्ष प्रस्तुत निजको राहदानीबाट देखिन्छ । बच्चीको शिक्षादीक्षा, लालनपालन, हेरचाह आमा मल्लिका शाहको माइतीमा भएको उक्त मिलापत्र तथा बच्चीले अध्ययन गर्ने विद्यालयका विवरणपत्र समेतका कागजातबाट देखिन्छ । निवेदक र विपक्षी मल्लिका शाहबीच सम्बन्ध विच्छेद हुँदा बच्ची आमाको संरक्षकत्वमा रहने भनी स्पष्ट किटान गरिएको छ । बाबुले हेर्न भेट्न चाहेमा भेटघाट गर्न दिने समेत शर्तसम्म उल्लेख रहेको देखिन्छ । उक्त मिलापत्रअनुसार बच्चीलाई समय-समयमा बाबुसँग भेट गर्न पठाउने गरेको र मिति २०६८।५।३ मा पनि पठाएकोमा पुनः मिति २०६८।५।४ गते पनि पठाई दिनु भनेकाले सो एकदिन बच्ची विरामी भएकाले पठाउन नसकिएको हो भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ । मिति २०६७।१०।२८ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मिलापत्र भएकोमा बच्चीलाई मिति २०६८।५।२ मा भेटघाट गर्न नदिई बन्दी बनाएको भनी मिति २०६८।५।९ मा प्रस्तुत रिट निवेदन पर्न

आएको देखिँदा सोभन्दा अगाडि छोरीलाई निवेदकले भेट गर्न समस्या नरहेको मान्नु पर्ने हुन्छ। यसका अतिरिक्त बच्चा हजुरबुवा र हजुरआमासँग रहेकोमा बन्दी बनाउनु पर्ने कुनै तर्कयुक्त कारण समेत देखिँदैन। विद्यालयको प्रगति विवरण पत्र र आमा मल्लिका शाहको राहदानी समेत हेर्दा आमा मल्लिका शाहले बच्चा मनस्वीलाई त्यागेको अथवा हितविपरीत लापरवाही (Abandonment or Neglect) गरेको भन्ने पनि देखिन आएन। इजलाससमक्ष उपस्थित बच्ची हजुरआमा प्रतिमा शाह, आमा मल्लिका शाह तथा हजुरबुवा हरिश्चन्द्र शाहसँग अत्यन्त सहज ढंगबाट घुलामिल गरिरहेकी र यी निवेदक बाबुलाई चिने पनि निजबाट टाढा रहन रुचाएको देखिँदा नाबालिका मनस्वी शाहलाई विपक्षीहरूले बच्चीको ईच्छाविरुद्ध निवेदकले जिकीर लिए भन्ने बन्दी बनाएर राखेको पुष्टि हुन आएन। नाबालिक बच्ची नियमित रूपमा विद्यालयमा अध्ययनमा संलग्न रहेको सम्बन्धित विद्यालयका प्रगति विवरण समेतका कागजातबाट देखिएकोले पनि निवेदक बाबुबाट वञ्चित गराई बच्चीको अहित गर्न प्रत्यर्थीहरू संलग्न रहेको मान्न सकिएन।

३. निवेदक तथा निजका कानून व्यवसायीले मुलुकी ऐन, लोग्ने स्वास्नीको दफा ३ र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४, ८(१) मा भएको कानूनी व्यवस्था तथा सर्वोच्च अदालतबाट निवेदक आत्मेषराज पन्तको हकमा विश्वराज पन्त विरुद्ध रीता ढकाल समेतको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिटमा (नेकाप. २०६७, भदौ, नि.नं. ८३७३, पृष्ठ ८०४) प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार नाबालिका मनस्वीलाई आफ्नो जिम्मा लगाई पाउन माग गरेको पाइन्छ। निजले जिकीर लिएको मुलुकी ऐन लोग्ने स्वास्नीको महलको ३ नं. मा ... पाँच वर्ष नपुगेका वा पाँच वर्षदेखि माथिका नाबालक पाल्ने विषयमा देहायबमोजिम हुन्छ भन्ने उल्लेख भई उक्त नं. को देहाय १ मा नाबालकलाई आमाले आफै पाल्न चाहेमा निजैले र निजले पाल्न नचाहेमा बाबुले पाल्नुपर्छ, देहाय २ मा यस नम्बरको १ दफामा जुनुसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आमा बाबु दुवैको मञ्जूरी भएमा त्यस्तो नाबालकलाई आमा बाबुमध्ये कुनैले वा आलोपालो गरी पाल्न पाउँछ, देहाय ३ मा आमा बाबुमध्ये जोसुकैले पाले पनि नाबालकको अहित हुने

अवस्था वा त्यस्तो अहित हुने मनासिब आशंका नभएमा पाल्ने आमा बाबुले नपाल्ने आमा वा बाबुलाई बीच बीचमा नाबालकसँग भेटघाट गर्ने मौका दिनुपर्छ, यस्तो मौका अर्को विवाह गर्ने आमाले पनि पाउनुपर्छ भन्ने व्यवस्था र देहाय ४ मा आमाले पाल्दा बाबुले आफ्नो इज्जत आमदअनुसार नाबालकलाई खान लाउन र शिक्षा र औषधि उपचार समेतको मनासिब खर्च दिनुपर्छ। आमाले नेपाली बाबुले त्यस्तो नाबालक पालेको रहेछ र बाबुभन्दा आमाको आयस्ता बढी रहेछ भने अड्डाले अवस्था विचार गरी आदेशद्वारा तोकिएबमोजिम त्यस्तो स्वास्नीमानिसले पनि नाबालकको खान लाउन र शिक्षा औषधि उपचारको खर्च व्यहोर्नु पर्छ भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

४. त्यसका अतिरिक्त बालबालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४(१) मा बाबु आमाले आफ्नो परिवारको आर्थिक अवस्थाअनुसार प्रत्येक बालकको पालन पोषण गर्नुको अतिरिक्त निजको शिक्षा, स्वास्थ्योपचार खेलकूद तथा मनोरञ्जन सुविधाहरूको व्यवस्था पनि गर्नुपर्ने र उक्त ऐनको दफा ८ मा वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद भई वा अरु कुनै कारणबाट बाबु र आमा भिन्न बसेको अवस्थामा बाबुसँग बसेको बालकलाई आमासँग र आमासँग बसेको बालकलाई बाबुसँग समय समयमा भेटघाट गर्न वा केही समयको निमित्त साथ बस्न दिनु पर्नेछ। तर, त्यसरी बाबु र आमासँग भेटघाट गर्न वा बस्न दिँदा बालकको हितको प्रतिकूल हुने कुनै मनासिब कारण भएमा त्यस्तो भेटघाट वा साथ बस्ने सुविधा दिनबाट अदालतले रोक लगाउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

५. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरू बालबालिकाको सर्वोत्तम हित के कसरी हुन्छ सोलाई अवलम्बन गर्नुपर्ने तर्फ केन्द्रित रहेको पाइन्छ। आमा र बुबा दुवैको रेखदेख, माया ममता, लालन पालन, शिक्षादीक्षामा संलग्नता रहेमा बच्चाको भविष्य अतिउत्तम हुने अवस्था रहन्छ। तर, प्रस्तुत विवादमा विशेष अवस्था देखिन्छ। आमा मल्लिका समय-समयमा विदेश जाने आउने गर्ने र त्यस समयमा बच्ची आमा मल्लिकासँगै बस्ने निजकी आमा, बुबा र बहिनीहरूका साथ बस्ने गरेको देखिन्छ। तर, निवेदकको घरमा निवेदक र निजको आमा मात्र बस्ने तथा बच्चीको बुबा निवेदक पनि व्यापार

व्यवसायको सिलसिलामा अधिकांश समय घरबाहिर रहने निवेदक समेतको इजलाससमक्ष भनाई रहेको पाइयो । छलफलमा व्यक्त यी तथ्यलाई कुनै पनि पक्षले अस्वीकार गरेको पाइएन । आमा र बाबु दुवैको पारिवारिक अवस्था हेर्दा बच्ची मनस्वीको बुबाको घरमा भन्दा आमा बसेको घरमा नै रेखदेख, लालनपालन र शिक्षादीक्षा उचित रूपमा हुने देखिन्छ । कुनै पनि बालबालिकाको पारिवारिक गच्छेअनुसार उत्तम शिक्षा, उचित लालनपालन र समुचित स्वास्थ्य सेवा नैसर्गिक कानूनी हक हुन् । यी हक उनीहरूलाई प्रदान गर्नु परिवार र अन्ततः राज्यकै कानूनी कर्तव्य हो । यी बाल अधिकार र निजहरूप्रति सम्बद्ध पक्षलाई कर्तव्य पालन गराउन अदालत पनि त्यत्तिकै संवेदनशील रूपमा प्रस्तुत हुनुपर्ने हुन्छ ।

६. यस प्रकृतिको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको विवादमा पक्ष र विपक्षको अहंम तुष्टि भन्दा सम्बद्ध बालबालिकाको सर्वोत्तम हित र आफ्नो ईच्छा जाहेर गर्न नसक्न यस्ता नाबालिगहरूलाई नेपाल कानूनद्वारा प्रत्याभूत अधिकार र बालबालिका सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ द्वारा अभिनिश्चित घोषणाको पूर्ण रूपेण परिपालन गराउन अदालत सदैव उद्यत रहन्छ । यसै कारण यस अदालतले पेसीका दिन बच्चीलाई अदालतमा उपस्थित गराउन आदेश दिनुका अतिरिक्त बहसको क्रममा बच्चीको व्यवहार, लगाव र हाउभाउको गहन अध्ययन पनि गरेको हो । यसै उद्देश्यको परिपूर्तिका लागि बच्चीको अवोधपनाका कारणले निजसंग सामान्य वार्ता मात्र सम्भव भए पनि इजलासमा उपस्थित निजका बाबु, आमा, मावली हजुरबा तथा हजुरआमासँग छलफल पनि गर्नु परेको हो । बाल न्याय (Juvenile Justice) का आधारभूत प्रक्रिया अवलम्बन गरी हेर्दा कामकाजी आमाबाट जन्मिएकी यी बच्चीको पालन पोषण र रेखदेख मावली पक्षबाटै भइआएको देखियो । यस कुराको पुष्टि काठमाडौं जिल्ला अदालतमा बाबु र आमाबीचको सम्बन्ध विच्छेद् मुद्दामा भएको मिलापत्रबाट पनि भएको कुरामा इजलास विश्वस्त हुन सक्थे । यस अवस्थामा चार वर्षीया नाबालिग मनस्वी शाहलाई आमा र मावलीबाट छुटाई दिँदा निज बच्चीलाई पर्ने सम्भावित मानसिक उत्पीडनको आंकलन र समुचित लालनपालन, स्याहार सुसार,

शिक्षादीक्षा तथा औषधोपचारको दृष्टिकोणबाट समेत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नु बच्चीको हितविपरीत मात्र नभएर निजको भविष्यप्रति नै असंवेदनशील हुनु हो भन्ने निष्कर्षमा यो अदालत पुगेको छ ।

७. यस प्रकृतिका बालबालिकाका सर्वोत्तम हितका प्रश्न अन्तर्निहित रहने विवादमा दिइने आदेश वा निर्णय तत्काल प्राप्त आधारहरूको विश्लेषणमा आधारित हुन्छन् । बाबु आमाको यस पछ्याडिको क्रियाकलाप तथा नाबालिगको संरक्षकत्व ग्रहण गर्नेको पारिवारिक र आर्थिक स्थितिले नाबालिगको संरक्षकत्वका हकमा यथासमयमा प्रचलित कानूनबमोजिम उचित निर्णय लिन अदालत सदैव सक्षम रहन्छ ।

८. नाबालिका मनस्वीको सर्वोत्तम हितलाई मनन गर्दा बाबु अतुल शाहको घर वा साथमा भन्दा आमा मल्लिका शाहको साथमा निजको भविष्य उज्ज्वल हुने देखियो । आमा नै बच्चाको कानूनबमोजिम पहिलो हकदार भएको र सम्बन्ध विच्छेद्पश्चात् अर्को विवाह गरेकी आमालाई समेत आफ्नो बच्चा हेर्न भेट्न पाउने अधिकार कानूनले दिएको सन्दर्भमा हाल विवाह नै नगरी बसेकी र मिलापत्रबाट समेत संरक्षकत्व पाएकी एवं हालसम्म बच्चीको लालनपालन, शिक्षादीक्षा गर्दै आएकी विपक्षी मल्लिका शाहले आफ्नी छोरी मनस्वी शाहलाई आफ्नो संरक्षकत्वमा राख्न नपाउने भनी भन्न सकिने देखिएन । यस सम्बन्धमा निवेदक नाबालक विवेक चालिसे समेत विपक्षी सत्यवति चालिसे भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनमा (नेकाप २०६१, असोज, नि.नं. ७३८९, पृष्ठ ६७६) बालबालिकाको प्राकृतिक संरक्षक सर्वप्रथमतः आमा हो, कुनै कारणवश आमा नभए बाबु हुने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन समेत भएको हुँदा सो कारणले समेत निवेदकलाई सहयोग पुग्ने देखिन आएन ।

९. निवेदकले दावी लिएको निवेदक आत्मेषराज पन्तको हकमा विश्वराज पन्त विरुद्ध रीता ढकाल समेतको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिटमा (नेकाप २०६७, भदौ, नि.नं. ८३७३, पृष्ठ ८०४) प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार नाबालिका मनस्वीलाई आफ्नो जिम्मा लगाइपाउँ भनी दावी लिएतर्फ हेर्दा उक्त विवादमा निवेदक विश्वराज पन्त र विपक्षी रीता ढकालको दाम्पत्य जीवनबाट

उनीहरू बेलायतमा नै रहे बसेको अवस्थामा बच्चा जन्मिएको र रीता ढकालले उक्त बच्चा नेपाल ल्याई माइतीमा छाडी पुनः बेलायत गई बेलायतमा नै बस्ने गरेको अवस्था छ, बाबु आमाबीच सम्बन्ध विच्छेद् नभएको, बच्चा चार महिनाको मात्र भएकोमा आमाले माइतीमा छाडेर बेलायत गएको अवस्था रहेको छ, भने प्रस्तुत विवादमा बच्ची चार वर्ष नाघिसकेकी र नेपालमा नै जन्मिएकी, बाबु आमाबीच अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद् भैसकेको, सम्बन्ध विच्छेद् हुनुभन्दा अगाडिदेखि नै बच्चीसहित आमा माइतीमा बस्ने गरेकी, आमा विदेशमा बस्ने गरेको नभई समय-समयमा विदेश जाने आउने गरेको राहदानीबाट देखिएकोले उक्त विवादको तथ्य प्रस्तुत विवादमा मेल खान आएको नपाइएकाले उक्त सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुने देखिएन । तसर्थ उपरोक्त उल्लिखित आधार र कारणहरूबाट प्रस्तुत रिट निवेदन जारी गरी नाबालिका निवेदक बाबुलाई जिम्मा लगाई दिनुपर्ने अवस्था देखिएन । रिट निवेदन जारी हुन सक्दैन, खारेज हुन्छ ।

१०. तर, प्रस्तुत विवादमा बाबु आमाबीच सम्बन्ध विच्छेद् भई बच्ची मनस्वी आमाको संरक्षकत्वमा रहने गरी मिलापत्र भएको देखिए पनि मुलुकी ऐन, लोग्ने स्वास्थ्यको ३ नं. को देहाय १, ३ र ४ अनुसारको कर्तव्य र दायित्व निवेदक तथा विपक्षी दुवैमा रहन्छ । अर्थात नाबालिका मनस्वी आमा मल्लिकाको संरक्षकत्वमा रहेको देखिँदा निजले बाबु अतुल शाहलाई आफ्नी छोरी मनस्वीलाई हेर्न, भेट्न, सम्वाद गर्न दिनुपर्ने समेतका कानूनी दायित्व प्रत्यर्थी आमा मल्लिका पक्षमा रहन्छ ।

११. उपरोक्त उल्लिखित आधार र कारणबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने नदेखिए तापनि विद्यमान कानूनी व्यवस्था, निवेदक र विपक्षी मल्लिका शाहबीचमा सम्पन्न भएको सम्बन्ध विच्छेद्को मिलापत्र समेतलाई विचार गरी यस निवेदनमा निवेदकले उठाएको मूल प्रश्नका हकमा नाबालिका छोरी मनस्वी शाहलाई बाबु अतुल शाहले हेर्न, भेट्न पाउनु पर्ने वा भेट्न दिनुपर्ने देखिन आयो । मुलुकी ऐन, लोग्ने स्वास्थ्यको महलमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार जो सुकैले पाले पनि नपाल्ने पक्षलाई बीच बीचमा भेटघाट गर्ने मौका दिनुपर्ने देखिन्छ ।

यसमा बच्ची आमाले पाल्ने मिलापत्र भएको र आमाकै तर्फबाट लालनपालन भइरहेको देखिँदा बाबु अतुल शाहलाई हेर्न भेट्न दिनपर्ने कानूनी दायित्व यी प्रत्यर्थीहरूमा रहेको देखिन आयो । यस सम्बन्धमा के कसरी बाबु अतुल शाहलाई बच्ची मनस्वी शाहसँग भेट्न दिनपर्ने भन्ने सम्बन्धमा निवेदक एवं विपक्षीहरू दुवै पक्षले इजलाससमक्ष छलफलमा उठाएका समस्याहरूलाई समेत विचार गर्दा दुवै पक्षलाई निम्नानुसार निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ :-

१. बाबु अतुल शाहलाई छोरी मनस्वी शाहसँग चाडपर्व, पारिवारिक उत्सव समेतमा महिनामा सरदर एक पटक ३/४ घण्टाको अवधिसम्म भेटघाट गर्न र आफ्नो घरमा ल्याउन र घुमाउन लान प्रत्यर्थीहरूले दिनुपर्ने । यसरी भेटघाट गर्दा गराउँदाको अभिलेख राख्न प्रत्यर्थीहरूले प्रबन्ध गर्न सक्ने ।
२. विद्यालयमा समेत बच्चीलाई पढाइमा असर नपर्ने गरी महिनामा एकपटक भेट्न पाउने व्यवस्था प्रत्यर्थीहरूले मिलाउने ।
३. निवेदक बाबु अतुल शाहले बच्चीसँग सम्वादका लागि फोन गर्दा शनिवार तथा सार्वजनिक विदाका दिन विहान ७ (सात) बजेपछि, बेलुका ७ (सात) बजेसम्म मात्र गर्नुपर्ने ।
४. बच्चीको लालनपालन र स्वास्थ्यको रेखदेखमा आमा मल्लिका शाह स्वयम् नै विशेष सक्रिय रहनु पर्ने ।
५. बच्चीको संरक्षकत्व प्राप्त आमा मल्लिका शाहको अगुवाइमा बच्चीको अध्यापन, स्वास्थ्योपचार र भरणपोषणको प्रबन्ध गर्नुपर्ने । यस कार्यमा बाबु अतुल शाहले समेत आर्थिक भार बहन गर्नुपर्ने ।

१२. यी जो चाहिने आज्ञा, आदेश, पूर्जाअन्तर्गत जारी निर्देशनको परिपालना दुवै पक्षबाट गर्नु गराउनु, नगरेमा यो अदालतको अवहेलनाको विषय बन्नेछ भन्ने समेत यसै आदेशद्वारा दुवै पक्षलाई सूचित गरिएको छ । सोको जानकारी निवेदक तथा प्रत्यर्थीहरूलाई दिई प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६८ साल भदौ २८ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत :- अशोककुमार बस्नेत

निर्णय नं. ८६७५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
०६७-WO-०८१२

आदेश मिति: २०६८।०८।२२।५

मुद्दा- उत्प्रेषण परमादेश ।

रिट निवेदक: जिल्ला तनहुँ, रुपाकोट गा.वि.स.वडा
नं.४ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला
का.म.न.पा.वडा नं. ३१ बस्ने अधिवक्ता
रामचन्द्र पौडेल

विरुद्ध

विपक्षी: व्यवस्थापिका संसदको सचिवालय समेत

- सरकारी कोष र सरकारको नाममा रहेका अचल चल सम्पत्तिहरूको स्वामित्व कानूनी रूपमा नेपाल सरकारको नाममा रहने भए पनि यस्तो सम्पत्तिको अन्तिम र वास्तविक स्वामित्व सार्वभौम नेपाली जनता नै हुन् भन्ने कुरा निर्विवाद छ । यिनै सार्वभौम नेपाली जनताको प्रतिनिधि वा ट्रस्टी (Trustee) को रूपमा मात्र उक्त सम्पत्ति नेपाल सरकारको नाममा रहने हुँदा यस्तो सम्पत्तिलाई मन्त्रिपरिषद् र यसका सदस्यहरूले आफ्नो निजी सम्पत्ति सरह प्रयोग गर्न पाउने सम्पत्तिको रूपमा हेर्न नमिल्ने ।
- सार्वभौमहरूको वास्तविक र अन्तिम स्वामित्वको कोष र सम्पत्तिको प्रयोग निजहरूद्वारा व्यक्त ईच्छाअनुसार मात्र हुन सक्तछ र यो ईच्छा भनेको सार्वभौमहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यवस्थापिका संसदले बनाएको कानूनद्वारा मात्र अभिव्यक्त हुने कुरा हो । संसदले बनाएको कानूनले दिएको अख्तियारी नभई केवल नीतिगत निर्णयको नाममा मन्त्रिपरिषद्ले कानूनी अख्तियारी बिना राज्यकोषमा व्ययभार हुने गरी कुनै सुविधा दिने वा कुनै सरकारी सम्पत्ति कुनै व्यक्तिलाई

प्रयोग गर्न दिने कार्य क्षेत्राधिकारविहीन भई गैरकानूनी हुने ।

(प्रकरण नं.४)

- मन्त्रिपरिषद्ले प्रचलित कानूनमा उल्लिखित प्रयोजन र अख्तियारीभन्दा बाहिर गई सरकारी कोषमा व्ययभार हुने गरी सरकारी सेवामा रहेका वा नरहेका वा सरकारी काममा खटिएका वा नखटिएका कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै सुविधा, आर्थिक सहयोग, चन्दा वा उपहार वा कुनै सरकारी सम्पत्ति प्रयोग गर्न दिने निर्णय गर्ने अधिकार भए रहेको अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण नं.६)

- सरकारी सेवामा रहेका वा सरकारी सेवाबाट अवकाश भएका व्यक्तिहरूलाई कानूनले निर्धारण गरेको भन्दा बढी सुविधा दिने गरी सरकारी कोषमा व्ययभार थप्ने अधिकार मन्त्रिपरिषद्ले नहुने र यस्तो निर्णय गरेमा संविधानले अंगीकार गरेको सीमित सरकार, कानूनको शासन तथा लोकतान्त्रिक मान्यताका आधारभूत सिद्धान्तविपरीत हुने ।

(प्रकरण नं.७)

- कानूनको अख्तियारी बिना कानूनअनुसार प्राप्त नहुने घर भाडा, सवारी साधन, इन्धन खर्च तथा सवारी चालकको सुविधाको रूपमा नियमित रूपमा नगद भुक्तानी गर्ने वा सुविधा दिने र राज्यको नाममा रहेको सम्पत्ति प्रयोग गर्न दिने बारेमा मन्त्रिपरिषद्ले गरेका निर्णयहरू कुनैपनि कानूनको अख्तियारी नभएको र कानूनी अख्तियारीमा आधारित नभई स्वेच्छाचारी, गैरकानूनी तथा विभेदकारी भएको देखिएको र यस्तो निर्णयले कानूनी मान्यता नपाउने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू शेरबहादुर
के.सी. र रामचन्द्र पौडेल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज
सुवेदी

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६८, अङ्क १, पृष्ठ ९

सम्बद्ध कानून

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३७(२), ४१, ९१
- सुशासन ऐन, २०६४ को दफा २४(ख)
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६७ (३)

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छः

म निवेदक एक नेपाली नागरिक हुँ। विगत केही दिन अगाडि कान्तिपुर दैनिकमा पूर्व गृहमन्त्री भीम रावलले गृह मन्त्रालयको नामको गाडी जवरजस्ती रुपमा लगेको समाचार पढेको थिएँ। यस्तैमा मिति २०६७।१।११ गते कान्तिपुर दैनिकको तेस्रो पृष्ठमा गाडी प्रकरणमा गृहद्वारा भूठा दावी भन्ने शीर्षकमा समाचार प्रकाशित भएको र मिति २०६७।१।१३ गतेको नयाँ पत्रिकाको पहिलो पृष्ठमा पूर्व प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री र गृहमन्त्रीलाई सुविधै सुविधा भन्ने शीर्षकको समाचारलाई अध्ययन गर्दा मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६१।८।२१ को निर्णयले पूर्व प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री र गृहमन्त्रीलाई राज्यको तर्फबाट इन्धन र चालकसहितको सवारी साधन, मर्मत खर्च, घरभाडालगायतका सुविधाहरू उपलब्ध गराउने गरेको भन्ने समाचार प्रकाशित भएको कुरा मिति २०६७।१।११ मा कान्तिपुर दैनिक र मिति २०६७।१।१३ मा नयाँ पत्रिका पढे पछि बुझिन आएकोले विपक्षीहरू समक्ष गई उक्त निर्णयको जानकारी माग्दा जानकारी उपलब्ध नगराई सूचनाको हकबाट समेत बञ्चित गरेको अवस्था छ। त्यस्तो राज्यको ढुकुटीबाट अरबौं रुपैया खर्च गरी आफू र आफू अनुकूलका व्यक्तिहरूलाई गाडीलगायतका सुविधाहरू प्रदान गर्ने गरी भएको भनिएको मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६१।८।२१ को निर्णयलगायत त्यस पूर्व र त्यसपछि समेत भएका गैरकानूनी निर्णयहरूमा सार्वजनिक सरोकारको विषय समेत सन्निहित रहेकोले उक्त निर्णयहरू बदर गरिमाग्न

अन्य वैकल्पिक र प्रभावकारी उपचारको अभावमा सम्मानीत अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत प्रस्तुत निवेदनसाथ उपस्थित भएको छु।

सत्तामा पुगेका नेताहरूले आफू सत्तामा रहँदा आफू अनुकूलको सवारी साधनहरू आयात गर्ने निर्णय गरी महंगा सवारी साधन खरीद गरी आफू सत्ताबाट बाहिरिँदा उक्त महंगो मूल्यमा खरीद गरिएका सरकारी सवारी साधन आफैँसँग लैजाने र जिन्दगी भर इन्धन, मर्मत सुविधा लिने निर्णय गरी राज्यको ढुकुटी रित्याइरहेको अवस्था छ। राज्यको दायित्व भनेको राज्यका राष्ट्रपतिदेखि लिएर आम नागरिक समेतलाई सुरक्षा व्यवस्थालगायतका कानून र संविधानले प्रदान गरेको हक अधिकारको सर्वसुलभ तरिकाले प्रत्याभूत गराउनेसम्म हो। पूर्व प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री र गृहमन्त्रीलगायतका व्यक्तिहरूलाई आफू अनुकूल सुविधा प्रदान गर्दै जाने हो भने विगत केही वर्षमा नै देशको बजेटको ठूलो हिस्सा निजहरूको बिलासी सुविधामा नै खर्च हुन जाने निश्चित छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा समानताको हक सबै, नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ। विपक्षीहरूबाट गैरकानूनी रुपमा सुविधा उपलब्ध गराइएका व्यक्तिहरू पनि अन्य आम नागरिकहरू जस्तै नेपालको आम नागरिक नै हुन्। जीवन निर्वाह गर्नको लागि निजहरूलाई जे जस्तो आवश्यकता पर्छ, म निवेदकलगायत आम नागरिकहरूलाई पनि त्यस्तै आवश्यकता पर्दछ। तर, विपक्षीहरूले त्यस्तै पूर्व प्र.म., उपप्र.म. र पूर्व गृहमन्त्रीको लागि मात्र नेपाली जनताको करबाट उठेको रकम खर्च गरी विलासिताका गाडीहरू उपलब्ध गराई नागरिकहरू बीचमा अस्वाभाविक असमान व्यवहार गरेको स्पष्टै छ। त्यस्ता गैरकानूनी र स्वेच्छाचारी निर्णयहरू कायम रहन नसक्ने हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ। विपक्षीहरूबाट पूर्व प्र.म., उपप्र.म. र गृहमन्त्रीलगायतलाई सवारी साधन, इन्धन, मर्मत खर्चलगायतका सुविधाहरू प्रदान गर्ने गरी भएको भनिएको मिति २०६१।८।२१ र अन्य त्यसपूर्व र त्यसपछि भएका निर्णय विपक्षीहरूबाट

भिकाई उक्त गैरकानूनी निर्णयलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी न्याय इन्साफ पाऊँ । साथै प्रस्तुत विवादमा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी नगरेको अवस्थामा विपक्षीहरूबाट आफू र आफू अनुकूलका व्यक्तिहरूलाई राज्यको ढुकुटीबाट गैरकानूनी सुविधा प्रदान गर्दै जाने र मर्मत र इन्धन खर्चको नाममा दैनिक लाखौं रुपैयाँ निकास हुने स्पष्ट भएको अवस्थामा त्यस्तो कार्य नरोकिएमा म निवेदकलगायत सम्पूर्ण नेपाली जनतालाई थप आर्थिक भार पर्ने हुँदा तत्काल कसैलाई गाडीको सुविधा उपलब्ध नगराउनु र पूर्व सुविधा लिएका पूर्व प्र.म., उपप्र.म. र गृहमन्त्रीलाई मर्मत र इन्धन खर्चलगायतका सुविधा उपलब्ध नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६७।१।१३ को निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना पठाउनु । अन्तरिम आदेशको हकमा तत्कालै अपूरणीय क्षतिको अवस्था विद्यमान नरहेको र सुविधा सन्तुलनका दृष्टिबाट समेत तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा हाल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन, रिट निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तुको गम्भीरतालाई विचार गर्दा चाँडो किनारा गर्नु उपयुक्त भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको सुनुवाईलाई अग्राधिकार दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।१।१५ को आदेश ।

रिट निवेदन जिकीरको सम्बन्धमा यस व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कुनै आधार र कारण स्थापित गरेको देखिँदैन, नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्बाट भएको मिति २०६१।८।२१ लगायत विभिन्न मितिका निर्णय बदरको मागदावी लिई दायर गरिएको परमादेश जस्तो रिट

निवेदनमा व्यवस्थापिका संसद सचिवालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनुको कुनै औचित्य नरहेकोले यस सचिवालयको हकमा यो रिट निवेदन प्रथमदृष्टिमा नै खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाऊँ । रिट निवेदनतर्फ दृष्टि दिँदा राज्यले सबै नेपाली नागरिकहरूलाई समान व्यवहार गर्नुपर्ने र जनताको करबाट संकलन भएको राजश्वको दुरुपयोग हुन नहुने भनी निवेदकहरूले लिनु भएको जिकीरप्रति असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण छैन । सरकारी स्वेच्छारितालाई अन्त्य गरी सरकारलाई जनताप्रति जवाफदेही बनाउने जिम्मेवारी व्यवस्थापिका संसदमा रहेकोले यस सन्दर्भमा निवेदकले उठाएको विषय व्यवस्थापिका संसदको पनि सरोकारको विषय भएकोमा विवाद छैन । संविधानवादमा आधारित सवैधानिक शासन पद्धति अवलम्बन गरेको मुलुकमा कार्यकारी अङ्ग र सो मातहतका निकाय तथा विधायिकाबाट निर्मित ऐनद्वारा स्थापित स्वायत्त संस्थाहरूको समेत सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू विद्यमान संविधान र कानूनको दायराभित्र भए नभएको निगरानी गरी कार्यकारी अङ्गलाई सवैधानिक सीमाभित्र राख्न व्यवस्थापिका संसदले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने मान्यताअनुरूप संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०६५ को परिच्छेद १८, नियम ११० मा कार्यक्षेत्र नै स्पष्ट रूपमा निर्धारण गरेर व्यवस्थापिका-संसदका अभिन्न अङ्गको रूपमा व्यवस्थापिका संसदमा विभिन्न विषयगत समितिहरूको गठन भएको छ र यिनै संसदीय समितिहरू मार्फत् व्यवस्थापिका-संसदले सरकार र सो मातहतका सबै अङ्गहरूलाई जनप्रतिनिधिमार्फत् जनताप्रति जवाफदेही बनाउदै आएको छ ।

निवेदनमा उल्लेख भएको विषय सार्वजनिक सञ्चारका माध्यमबाट प्रकाशन र प्रसारण भएपछि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, गृह मन्त्रालयलगायतका निकायहरूका कामकारवाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी रहेको व्यवस्थापिका-संसदको राज्य व्यवस्था समितिले यस विषयको अध्ययन प्रारम्भ गरिसकेको छ । यस क्रममा

राज्य व्यवस्था समितिको मिति २०६७।१।३० मा बसेको बैठकले निजामती, सैनिक, प्रहरीसहित अन्य सेवाका रा.प.प्रथम श्रेणी वा सोसरह, सोभन्दा माथिल्लो तहको पदमा नियुक्त प्रधानमन्त्री, मन्त्री सल्लाहकार, उद्योगपति, समाजसेवीलगायत राजनीतिक पदमा नियुक्त पदाधिकारी हाल पदमा बहाल रहेको वा नरहेको अवस्थामा समेत को, कसले कुन ऐन नियम वा सरकारले अख्तियार गरेको कुन नीतिअर्न्तगत राज्यकोषबाट के कस्तो सुविधाहरू (सवारी, इन्धन, सुरक्षाकर्मी, कर्मचारी, भौतिक सामग्रीलगायत अन्य सेवा सुविधा) कहिलेदेखि के कति परिमाणमा उपलब्ध गराइएको छ, सोसम्बन्धी विस्तृत विवरण यही २०६७ चैत २० गतेभित्र समितिमा उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारका मुख्य सचिवलाई निर्देशन दिएको अवस्था छ। उक्त विवरण प्राप्त भएपछि समितिले सोको अध्ययन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक कदम चाल्ने कुरा स्वतः स्पष्ट नै छ।

निवेदनमा उठाइएको विषयमा व्यवस्थापिका-संसदको अभिन्न अङ्गको रूपमा रहेको राज्य व्यवस्था समितिको गम्भीर ध्यानाकर्षण भई अध्ययन प्रारम्भ गरिसकेको अवस्था भएकोले यस विषयमा प्रस्तुत रिट निवेदनबाट व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयको हकमा कुनै आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा यस सचिवालयको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयको मिति २०६७।१।२।७ को लिखित जवाफ।

नेपाल सरकारको निर्णयबमोजिम पूर्व प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्रीलगायतलाई सवारी साधन, इन्धन, मर्मत खर्चलगायतका सुविधाहरू यस मन्त्रालयले उपलब्ध गराउदै आएको हो। नेपाल सरकारको निर्णयलाई कार्यान्वयन गरेको विषयलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन। तसर्थ रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय समेतको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

पूर्व प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री र पूर्व गृहमन्त्रीलगायतका विशिष्ट व्यक्तिहरूको सुरक्षा व्यवस्था विषयको गृह मन्त्रालयको नं.७ क १/११४-०६१।८।१५ को प्रस्ताव मन्त्रपरिषद् बैठक संख्या ५५/०६१, मिति २०६१।८।२१ को मन्त्रपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा:-

“(क) केन्द्रीय सुरक्षा समितिले तय गरेको क, ख र ग वर्गको सुरक्षा प्रदान गर्ने।

(ख) नेपाल प्रहरीबाट अङ्गरक्षक खटाउने।

(ग) मर्मत र सम्भार खर्च समेत व्यहोर्ने गरी चालक समेतको एउटा सवारी साधन उपलब्ध गराउने र सोका लागि इन्धनबापत मासिक २०० लि.पेट्रोलका साथै सो गाडीको मर्मत सम्भार खर्च पनि नेपाल सरकारको तर्फबाट व्यहोर्ने।

(घ) सशस्त्र प्रहरी बलबाट आवासको सुरक्षा व्यवस्था गर्ने र राजधानीमा निजी आवास नभएकाहरूको हकमा आवास सुरक्षाकर्मीहरू बस्नका लागि आवश्यक प्रवन्ध गृह मन्त्रालयले गर्ने।

(ङ) उपत्यका बाहिर भ्रमण गर्दा साथमा खटिने सुरक्षाकर्मीहरूको लागि दैनिक भ्रमण भत्ताको व्यवस्था गर्ने।

(च) पूर्व उपप्रधानमन्त्री र पूर्व गृहमन्त्रीहरूको हकमा आफ्नो सवारी साधन नभएकाहरूलाई सवारी साधन उपलब्ध गराउने। निजी सवारी साधन भएकाहरूलाई माथि खण्ड (ग) मा उल्लेख भएबमोजिमको अन्य सुविधा दिने” निर्णय भएको हो। प्रस्तुत विषय नीतिगत विषय भएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद् सचिवालयको मिति २०६७।१।२।२३ को लिखित जवाफ।

निवेदनमा उल्लेख गरेको विषयवस्तु सम्बन्धमा अन्य देशहरूको अभ्यास के कस्तो छ ? त्यससम्बन्धी अदालतबाट प्रतिपादित नजीर समेत राखी उपलब्ध भएसम्मको जानकारीसहितको लिखित वृहसन्तोद दुबै पक्षबाट मिति २०६८।४।२५ गतेभित्र पेश गराउनु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेशानुसार नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा समानताको हक (१) “सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन्, कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरिने छैन” भन्ने व्यवस्थालाई मौलिक हकको रूपमा राखेको अवस्थामा पूर्व प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, गृहमन्त्री र पहुँचवाला सांसद, मन्त्री, कर्मचारीहरूले मात्र

राज्यबाट ठूलो धनराशी खर्च गरी विलासी सुविधा लिन गरी भएको निर्णयले नागरिकहरूको बीचमा अस्वाभाविक असमानता सिर्जना गरेको स्पष्ट छ। जुन कार्य समानताको हकविपरीत रहेको छ। मिति २०६१।८।१५ को गृहको प्रस्ताव मिति २०६१।८।२१ मा मन्त्रपरिषद्मा पेश हुँदा पूर्व प्रधानमन्त्रीलगायतको सुरक्षा व्यवस्था विषयको प्रस्ताव भनी पेश गरिएकोमा उक्त प्रस्तावहरूमा सुरक्षाको प्रबन्ध भन्दा पनि गाडी सुविधा, मर्मत सम्भार, इन्धन, आवासलगायतको व्यवस्थालाई प्राथमिकतामा राखिएको छ। उक्त मन्त्रपरिषद्को मिति २०६१।८।२१ को निर्णयले किन पूर्व प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, गृहमन्त्रीलाई मात्र सुविधा दिने निर्णय गरेको हो स्पष्ट छैन। सुरक्षाको नाममा आफूअनुकूलको निर्णय गरी जिन्दगीभरी राज्यको कोषबाट अनेकौं सुविधा लिई रहने मनसायले उक्त प्रस्ताव गरिएको स्पष्ट भएबाट उक्त निर्णय स्वेच्छाचारी, निरंकुश र संविधानको भावनाविपरीत रहेको छ।

बेलायतलगायत केही मुलुकमा सार्वजनिक पदमा रहँदा त्यस्ता व्यक्तिहरूको पारिश्रमिकबाट केही प्रतिशत रकम कट्टा गरी कोष खडा गर्ने र सरकारले समेत केही प्रतिशत आर्थिक अनुदान दिई पदमुक्त भएपछि सीमित सुविधाको व्यवस्था कानूनमा नै गरिएको पाइन्छ। हाम्रो देशमा हालसम्म त्यस्तो कानून निर्माण गरिएको पाइदैन। कानून निर्माण नगरिकन नीतिगत निर्णयको आधारमा आफैले सुविधा लिन विषय न्याय, नीति र नैतिकताले समेत मिल्दैन। निवेदक भरतमणि जंगम विरुद्ध सांसद-सचिवालय सिंहदरवार समेत भएको रिट निवेदन (नेकाप २०५८, अङ्क ९, १०, पृष्ठ ५०७ मा प्रकाशित) मा सांसदहरूको कार्यकाल वा पदावधि पूरा गरेको व्यक्तिलाई विशेष भत्ता प्रदान गर्ने गरी बनाइएको सांसदका पदाधिकारी तथा सदस्यको पारिश्रमिक र सुविधासम्बन्धी ऐन, २०५२ को दफा २५ लाई यसै सम्मानीत अदालतबाट खारेज गरिएको छ। त्यसै गरी निवेदक भोजराज घिमिरे विपक्षी रामप्रसाद नायक भएको उत्प्रेषणको मुद्दा (नेकाप २०६८, अङ्क १, नि.नं. ८५३३, पृष्ठ ९) मा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट “कानूनले स्पष्ट तोकेको रकमबाहेक अन्य रकम वा सहूलियत सुविधा उपलब्ध

गराउने गरी मन्त्रपरिषदले निर्णय गर्न नसक्ने” भन्ने समेत नजीर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। कानून मै व्यवस्था नभएको सुविधा मन्त्रपरिषद्को निर्णयले दिएको उक्त मुद्दामा सम्मानीत अदालतले मन्त्रपरिषद्को निर्णय बदर गरिसकेको अवस्थामा उक्त नजीर सिद्धान्तलाई प्रस्तुत विवादसँग तुलना गर्दा पनि मन्त्रपरिषद्बाट मुक्त भइसकेपछि कथित निर्णयको आधारमा आजीवन अर्को सुविधा लिन नमिल्ने प्रष्ट भएबाट उक्त मन्त्रपरिषद्को मिति २०६१।८।२१ को निर्णय प्रतिपादित नजीर सिद्धान्तविपरीत रहेको प्रष्ट हुन्छ।

आफू सत्तामा रहँदा आफ्नो कार्यकर्ता मात्र पोस्ने, सत्ताबाट बाहिरिँदा आफू राज्यबाट अनेकौं सुविधा लिन गरी निर्णय गर्ने कार्यले सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनतालाई अपमान र अपहेलित गर्ने कार्य भएबाट मन्त्रपरिषद्को नाममा गैरकानूनी निर्णय बदर गर्ने अधिकार सम्मानीत अदालतलाई मात्र रहेको हुँदा त्यस्तो स्वेच्छाचारी गैरकानूनी २०६१।८।२१ को र त्यसपछि, त्यसअघि भए गरेका निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी कानूनमा व्यवस्था नै नभएको निर्णयको आधारमा पूर्व प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, गृहमन्त्रीलगायतका पदाधिकारीलाई दिइएको सुविधा खारेज गरिनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदक पक्षबाट विद्वान अधिवक्ताहरू शेरबहादुर के.सी. र रामचन्द्र पौडेलले पेश गर्नु भएको लिखित बहसनोट।

सबै नेपाली नागरिकहरूको हक हित र शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्दै समान व्यवहार गर्ने, जनताहरूले बुझाएको कर राजश्वको दुरुपयोग हुन नदिने, देशको सामाजिक, आर्थिक उन्नति र विकास निर्माणको लागि नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु नै राज्यको मुख्य दायित्व भएकोले नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्लगायत राज्यका सम्पूर्ण अङ्ग र निकायहरूबाट हुने निर्णयहरू औचित्यपूर्ण र पारदर्शी हुनुपर्दछ। निवेदकले विशेष रूपमा उठाएको मिति २०६१।८।२१ को निर्णयसँग सम्बन्धित विषय भनेको पूर्वप्रधानमन्त्री, पूर्व उपप्रधानमन्त्री, पूर्व गृहमन्त्रीलगायतका विशिष्ट व्यक्तिहरूको सुरक्षालाई ध्यानमा राखी मन्त्रपरिषद्को मिति २०६१।८।२१ को निर्णयानुसार विभिन्न किसिमका सुविधाहरू प्रदान गर्ने विषयसँग सम्बन्धित निर्णय हो।

सो निर्णय राज्यको सम्पत्ति दुरुपयोग गर्ने तथा सर्वसाधारणलाई थप भार पुऱ्याउने उद्देश्यले स्वेच्छाचारी रूपमा गरेको नभई नीतिगत निर्णयका आधारमा पारदर्शी किसिमले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट भए गरेको हो । व्यवस्थापिका संसदको राज्य व्यवस्था समितिले यस विषयको अध्ययन प्रारम्भ गरिरहेको छ । यस समितिले के कस्ता सुविधाहरू के कुन नियमले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कस-कसलाई प्रदान गरिएको छ भन्ने अध्ययन गरी अध्ययन प्रतिवेदन प्राप्त गरी कदम चाल्ने प्रक्रियामा रहिरहेको अवस्था हुँदा समेत तत्काल रिट निवेदन जारी गर्नुपर्ने अवस्था नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् समेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेलले प्रस्तुत गर्नु भएको बहसनोट । विवादको विषयमा अदालतलाई प्राप्त विवरण तथा जानकारी ।

रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको मिति २०६१।८।२१ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको प्रतिलिपि र निर्णयअनुसार सुरक्षा तथा अन्य सुविधा प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूको सूची पेश गर्न विपक्षीहरूलाई दिएको आदेशअनुसार पूर्वप्रधानमन्त्री, पूर्व उपप्रधानमन्त्री, पूर्व गृहमन्त्री, केही पूर्व मन्त्रीहरू, केही पूर्व सांसदहरू र पूर्व राजपरिवारबाट केही सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराइएको सुरक्षा, सवारी साधन, घरभाडा, इन्धनको सुविधासम्बन्धी पाना ५४ को विवरण विपक्षीमध्येका गृह मन्त्रालयको मिति २०६८।५।१९ को पत्रमार्फत् यस अदालतमा प्राप्त भएको रहेछ । तर, पूर्व प्रधानमन्त्री समेतलाई सवारी साधन, इन्धन खर्च, घरभाडालगायत अन्य विभिन्न प्रकारका सुविधा उपलब्ध गराउने बारेमा भएको मिति २०६१।८।२१ र सो पछि भएका मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको प्रतिलिपि र तत्सम्बन्धी विवरण पठाइदिनु भनी नेपाल सरकारका मुख्य सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा च.नं. १४१८०, मिति २०६८।३।३०को पत्र लेखी पठाएकोमा सोबमोजिमको यस अदालतमा पेश गरेको देखिएन । यसै गरी सर्वोच्च अदालतका पूर्व प्रधानन्यायाधीशहरू मध्ये प्रत्येकलाई सवारी साधन, प्रतिमहिना ७५ लिटर इन्धनको सुविधा, हलुका सवारी चालक एकजना र

एकजना अर्दलीबापत प्रतिमहिना एकमुष्ट रु.१५,०००।- भुक्तानी दिने बारेमा मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६८।२।२६ मा निर्णय भएको रहेछ । प्रतिमहिना उपलब्ध हुने उक्त सुविधा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूको परिश्रमिक सेवाको शर्त र सुविधासम्बन्धी ऐन, २०२६ मा व्यवस्था नभएको थप सुविधा हो भन्ने कुरा कानून तथा न्याय मन्त्रालयको २०६८।३।१ को पत्रबाट देखिन्छ । तापनि उक्त पत्रसाथ प्राप्त मन्त्रिपरिषद्को निर्णयमा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूको सेवा शर्तसम्बन्धी उक्त ऐनमा उल्लेख गरिएअनुसार मासिक तलवको ८० प्रतिशतसम्म निवृत्तिभरणबापतको रकम प्राप्त गर्ने पूर्व प्रधानन्यायाधीशलाई मात्र निजहरूको सेवा शर्तसम्बन्धी ऐनमा उल्लेख नभएको र ऐनमा व्यवस्था भएको भन्दा थप र आन्तरिक सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने कुनै कारण उल्लेख गरेको देखिएन ।

यस अदालतको उल्लिखित मितिको आदेशअनुसार प्राप्त विवरण अवलोकनबाट पूर्वप्रधानमन्त्री, पूर्व उपप्रधानमन्त्री, पूर्व गृहमन्त्री, केही पूर्व मन्त्रीहरू, केही पूर्व सांसद तथा केही बहालवाला सभासद, केही राजनीतिक दलका नेता तथा कार्यकर्ताहरूलाई सुरक्षा, सवारी साधन, इन्धन खर्च र घरभाडाको रूपमा नियमित सुविधा तथा भुक्तानी भएको देखिन्छ । उक्त विवरणको अवलोकनबाट सामान्य व्यक्तिको सहज समझ र विवेकले सम्भन बुझ्न र पत्याउने नसकिने केही तथ्यहरू पनि देखिन्छन् । जस्तो पूर्व राजपरिवारका स्वर्गीय सदस्यहरूको र निजहरूको सुरक्षाको लागि राज्यकोषबाट सुविधा लिने सुरक्षाकर्मीहरू (पाँच जना) नेपाल सरकारले खटाइरहेको देखिन्छ । यसैगरी दुईजना स्वर्गीय पूर्व प्रधानमन्त्रीहरूको निवासको सुरक्षाको लागि भनी ५ जनादेखि १२ जनासम्म नेपाल सरकारको कोषबाट तलव सुविधा पाउने सुरक्षाकर्मीहरू हालसम्म खटाइएको कुरा उक्त विवरणको अवलोकनबाट देखिन्छ । मन्त्रिपरिषद्को २०६१।८।१० को निर्णयको आधारमा भनी एकजना स्वर्गीय प्रधानमन्त्रीको लागि २ वटा सवारी साधन, २०० लिटर इन्धन, १२ जना सुरक्षाकर्मीहरू र ५ जना अन्य कर्मचारीहरूको सेवा अहिलेसम्म उपलब्ध गराइरहेको कुरा उक्त प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । यसरी खटाइएका

सुरक्षाकर्मीहरूले पूर्व राजपरिवारका स्वर्गीय सदस्यहरू र स्वर्गीय पूर्व प्रधानमन्त्रीहरूको के सुरक्षा गर्ने, कहिलेसम्म निजहरू सुरक्षामा खटिनु पर्ने र यी सवारी साधन र इन्धन खर्चको सुविधा कसले उपभोग गर्ने, यो सुविधा कहिलेसम्म कायम रहने र खटिएका सुरक्षाकर्मीले त्यहाँ के काम गर्ने जस्ता सरकारी कोषको दुरुपयोग, सुरक्षासम्बन्धी जनशक्तीको प्रयोग प्रबन्धको तथा दुरुपयोगसँग सम्बन्धित प्रश्नहरू उक्त प्रतिवेदनबाट उठेका छन्।

उक्त प्रतिवेदनको अवलोकन गर्दा मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६१।८।२१ को निर्णय र त्यसपछि विभिन्न मितिमा भएका निर्णयहरूलाई आधार मानी पूर्व प्रधानमन्त्रीलाई दिएको सुविधाको विवरण व्यक्तिहरू पिच्छे फरक देखिन्छ। केही पूर्व प्रधानमन्त्रीलाई मासिक रु.८०,०००।- घरभाडा र मासिक ३०० लिटर इन्धनको खर्चको भुक्तानी गर्ने र सवारी चालकसहित तीन वटा सवारी साधन तथा मर्मत सम्भारको खर्च समेत सरकारले व्यहोर्ने गरी सुविधा दिएको देखिन्छ भने केहीलाई चालकसहितका दुईवटा सवारी साधन र मासिक रु.३०० लिटर इन्धन खर्चको सुविधा दिएको देखिन्छ। पूर्व उपप्रधानमन्त्री र पूर्व गृहमन्त्रीहरूलाई सवारी चालकसहितको सवारी साधन तथा प्रतिमहिना २०० लिटर इन्धन खर्चको सुविधा दिएको देखिन्छ। एकजना पूर्व सांसदलाई सवारी साधन र प्रतिमहिना १२० लिटर इन्धनको सुविधा दिने गरेको र एक राजनीतिक दलका सभापतिलाई मासिक १५० लिटर इन्धनको सुविधा दिएको र केही पूर्व मन्त्री र पूर्व राज्यमन्त्रीहरूलाई सवारी साधन (पजेरो जीप) सुविधा उपलब्ध गराएको तथ्य उक्त प्रतिवेदनको अवलोकनबाट स्पष्ट हुन्छ।

मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६१।८।२१ सोभन्दा पूर्व र सोपछि हालसम्म भएको निर्णयको आधारमा सरकारी कोषमा आर्थिक भार हुने गरी पूर्व प्रधानमन्त्रीलगायत अवकाश पछि कानूनबमोजिम प्राप्त हुने निवृत्तिभरण बाहेक अन्य थप सुविधा प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूको विवरण माग गर्ने बारेमा यस अदालतबाट २०६८।३।२३ मा आदेश भएपछि २०६८।४।२५ मा कान्तिपुर दैनिकको प्रथम

पृष्ठमा प्रकाशित समाचारअनुसार २०६५ सालदेखि २०६८ जेठ महिनासम्मको अवधिमा एक भुटानी शरणार्थी नेतालाई रु.३६,००,०००।- (छत्तीस लाख) नेपाल सरकारको कोषबाट भुक्तानी भएको र एक जना पूर्व उपप्रधानमन्त्रीलाई रु.१८,९०,०००।- (अठार लाख नब्बे हजार) र तत्काल बहालवाला एकजना उपप्रधानमन्त्रीलाई रु.१०,००,०००।-(दश लाख) भुक्तानी गरिएको, केही सभासद, राजनीतिक दलसँग आवद्ध केही व्यक्ति, केही पूर्व मन्त्री, केही पूर्व सभासद, केही बहालवाला मन्त्री, एक राजनीतिक दलका सभापतिलगायत ५२ जना प्रभावशाली व्यक्तिहरूलाई सरकारी कोषबाट रु.२९ करोड भुक्तानी दिएको देखिन्छ। उक्त समाचार प्रकाशित भएपछि भएको करिब १५ दिन अर्थात् २०६८।५।१ मा विपक्षीमध्येका गृह मन्त्रालयले यस अदालतमा विवरण उपलब्ध गराउँदा उक्त समाचारमा उल्लिखित विवरणको बारेमा कुनै प्रतिक्रिया नजनाएको र खण्डन गरेको कुरा सार्वजनिक जानकारीमा नआएको हुँदा उक्त समाचारमा उल्लेख गरिएको भुटानी शरणार्थी नेतालगायतका ५२ जनालाई नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णयले रु.२९ करोड भुक्तानी दिएको भन्ने तथ्यलाई पनि यस अदालतले सार्वजनिक जानकारीमा लिएको छ।

पूर्वराजा ज्ञानेन्द्र शाहलाई दुईवटा सवारी साधन र असीमित रूपमा जति पनि प्रयोग गर्न पाउने इन्धनको सुविधा र नागार्जुन दरवार प्रयोग गर्न दिने मन्त्रिपरिषद्ले निर्णय गरेको कुरा पनि उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेख छ। तर कुन मितिमा यस्तो सुविधा दिने निर्णय भएको हो भन्ने उल्लेख छैन। यसैगरी मेलम्ची खानेपानी विकास समितिले खरीद गरेका टोयोटा टर्बो जीप, टोयोटा पजेरो, निशान पेट्रोल जीप र टोयोटा हाइलक्स जीपलगायतका सातवटा महंगा सवारी साधन जीपहरू (यीमध्ये प्रत्येकको मूल्य १ करोडभन्दा बढी हुन सक्दछ) भूपू प्रधानमन्त्रीहरू, एकजना उपप्रधानमन्त्री, एकजना विभागीय मन्त्री र एकजना पूर्व पर्यटनमन्त्री र एकजना राज्यमन्त्रीलाई उक्त सवारी साधनहरू दिने सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्ले विभिन्न मितिमा निर्णय गरेको देखिन्छ।

यी निर्णयहरू २०६०।६।२४ देखि २०६७।१।११- सम्ममा भए गरेका तथ्य उक्त प्रतिवेदनबाट स्पष्ट हुन्छ। नेपाली जनताले तिरेको कर, राजश्व तथा सबै नेपालीको टाउकोमा विदेशी ऋणको भार बोकाएर सञ्चालित मेलम्ची खानेपानी विकास समितिलाई करोडौं रुपैयाँ पर्ने सुविधा सम्पन्न सवारी साधन खरीद गर्न लगाई विकास समितिको कामसँग कुनै सरोकार, सम्बन्ध र पदीय कर्तव्य व्यहोर्न नपर्ने व्यक्तिहरूलाई यस्ता महंगा सवारी साधनहरू प्रयोग गर्न दिने र यी साधनको सञ्चालन खर्च पनि विकास समितिबाट नै व्यहोर्न लगाउने जस्ता कामकारवाही तथा निर्णयले सरकारी राजश्व र विकास योजनाको नाममा आउने विदेशी सहयोगको दुरुपयोगको नाङ्गो उदाहरण प्रस्तुत भएको देखियो।

उपरोक्त तथ्यबाट मन्त्रपरिषद्ले माथि उल्लेख गरिएका जीवित, अजीवित पूर्व प्रधानमन्त्रीहरू, उपप्रधानमन्त्रीहरू, मन्त्रीहरू, राज्यमन्त्रीहरू, हालका सभासद, पूर्व सासंद तथा पूर्व राजपरिवारका जीवित अजीवित सदस्यहरूलाई उल्लिखित आर्थिक तथा सवारी सुविधा तथा सुरक्षा सेवा उपलब्ध गराउने बारेमा मन्त्रपरिषद्बाट विभिन्न मितिमा निर्णय भएको देखियो। उल्लिखित व्यक्तिहरूलाई सुविधा उपलब्ध गराउने बारेमा मन्त्रपरिषद्बाट भएका निर्णयहरू पेश गर्न यस अदालतबाट २०६८।३।२३ मा माग भएकोमा सोअनुरूपको जानकारी मन्त्रपरिषद् सचिवालयबाट यस अदालतलाई प्राप्त भएको देखिएन। सुशासन ऐन, २०६४ को दफा १० अनुसार नेपाल सरकारको प्रमुख प्रशासकीय अधिकारीको दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने कर्तव्य भएका नेपाल सरकारका मुख्य सचिवले उक्त ऐनको व्यवस्थाअनुसारको पदीय कर्तव्य पूरा नगर्नुको साथै अदालतले माग गरेको अभिलेख तथा मन्त्रपरिषद्को निर्णयहरूका बारेमा यस अदालतलाई दिनुपर्ने जानकारी नदिएको कारणले संविधानको धारा ११५ तथा ११६ मा उल्लिखित व्यवस्था पालना नगरेको देखियो। प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित कानूनहरू

पूर्व प्रधानमन्त्री, पूर्व उपप्रधानमन्त्री, पूर्व गृहमन्त्रीलगायत देशको शासन सत्ताको सञ्चालनमा प्रभाव पार्नसक्ने व्यक्तिलाई प्रचलित कानूनमा व्यवस्था

नै नभएका सुविधाहरू मन्त्रपरिषद्को स्वेच्छाचारी निर्णयको आधारमा सरकारी राजश्वमा भार पर्ने गरी उपलब्ध गराइएकोले यसरी सुविधा उपलब्ध गराउने निर्णयहरू गैरकानूनी भएकोले यस्ता निर्णयहरू बदर गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदनको मुख्य माग दावी भएको देखिन्छ। विवादित सुविधा उपभोग गर्ने व्यक्तिहरू मध्ये धेरै व्यक्तिहरू पूर्व प्रधानमन्त्रीहरू, पूर्व उपप्रधानमन्त्रीहरू, पूर्व गृह मन्त्रीहरू, केही पूर्व मन्त्रीहरू तथा केही राज्यमन्त्री तथा केही बहालवाला उपप्रधानमन्त्री तथा मन्त्री रहेका देखिन्छन् भने केही हालका सभासद तथा पूर्व सासंद रहेका देखिन्छन्। यी सुविधाभोगीहरूको सम्बन्धमा लागू नहुने कुनै कानून नै नभएको भन्ने होइन। मन्त्रीहरूको पारिश्रमिक तथा सुविधा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा राज्यमन्त्री समेतले पाउने सुविधाको सम्बन्धमा किटानी व्यवस्था गरेको छ। पारिश्रमिकको अतिरिक्त घरभाडा तथा आवासको सुविधा र औषधोपचारको सुविधा प्राप्त गर्ने व्यक्तिले नेपाल सरकारको सेवामा रहेका निजामती, प्रहरी, सुरक्षा तथा सैनिक सेवा र न्याय सेवाका उच्च अधिकृतले पाउने पारिश्रमिकलगायतका सुविधाभन्दा धेरै बढी सुविधा प्राप्त गर्दछन्। तर, राज्यको शासन व्यवस्थामा प्रभावशाली भूमिका निभाउने यी व्यक्तिहरू केही दिन, केही महिना वा थोरै वर्ष पदमा रहने हुनाले निजहरूलाई अवकाश पछि उपदान, निवृत्तिभरण वा अन्य सुविधा दिने व्यवस्था उक्त ऐनलगायत नेपाल कानूनमा भए गरेको देखिँदैन। यसै गरी संसदका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको पारिश्रमिक तथा सुविधासम्बन्धी ऐन, २०५२ ले सासंदहरूले पाउने पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधाहरूको बारेमा व्यवस्था गरेको छ। तर, अवकाश पछि निजहरूलाई विशेष भत्ता दिने बारेका उक्त ऐनको दफा २५ मा गरिएको व्यवस्था तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ६७ को विपरीत बनेको देखिँदा अमान्य तथा बदर हुने गरी यस अदालतका ९ जना न्यायाधीशहरूको विशेष इजलासले मिति २०५७।७।१६ मा निर्णय गरेको देखिन्छ (नेकाप २०५८, निर्णय नं.७०३०, पृष्ठ ५०७)। उक्त

दफा २५ गैरसंवैधानिक भएको कारणले बदर भई यसको कानूनी मान्यता शून्य भएको हुँदा पूर्व सांसदहरूलाई नगद अनुदान, विशेष भत्ता वा इन्धन सुविधा दिने मन्त्रपरिषद्को निर्णय हुँदा स्वतः गैरकानूनी हुने कुरामा विवाद रहेन ।

सर्वोच्च अदालतका पूर्व प्रधानन्यायाधीशको हकमा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूको पारिश्रमिक तथा सुविधासम्बन्धी ऐन, २०२६ को व्यवस्था लागू हुने र उक्त ऐनमा सर्वोच्च अदालतका पूर्व प्रधानन्यायाधीशहरूले पारिश्रमिकको ८० प्रतिशतसम्म निवृत्तिभरणको रकम आजीवन रूपमा प्राप्त गर्ने व्यवस्था छ तर मन्त्रपरिषद्को २०६८।२।२७ को निर्णयअनुसार निजहरूलाई आजीवन उपलब्ध गराइने भनिएको १ सवारी साधन, मासिक ७५ लिटर इन्धन, सवारी चालक तथा अर्दलीको पारिश्रमिकवापत प्रतिमहिना एकमुष्ट रु.१५,०००/- को सुविधा उक्त ऐनमा उल्लेख गरिएको निवृत्तिभरणको रकमभन्दा बढी थप अतिरिक्त सुविधा दिएको देखिन्छ ।

यस अदालतको आदेशअनुसार गृहमन्त्रालयबाट प्राप्त प्रतिवेदन र अदालतको जानकारीमा आएका अन्य लिखित आधारमा मन्त्रपरिषद्को निर्णयको आधारमा नियमित रूपमा सुविधा प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूलाई निम्न समूहमा विभाजन गर्न सकिने देखियो:

- क) सुविधा लिँदाको समयमा र हाल पनि मन्त्रिमण्डलमा रहेका व्यक्तिहरू ।
- ख) संविधानसभा तथा व्यवस्थापिका संसदको सदस्य समेत रहेका पूर्व प्रधानमन्त्री, पूर्व उपप्रधानमन्त्री, पूर्व गृहमन्त्री तथा पूर्वमन्त्रीहरू ।
- ग) हाल कुनैपनि सरकारी कामकाजको कर्तव्य पालना गर्नु नपर्ने पूर्व प्रधानमन्त्री, पूर्व उपप्रधानमन्त्री, पूर्व मन्त्रीहरू, पूर्व राज्यमन्त्रीहरू तथा पूर्व सांसद ।
- घ) सर्वोच्च अदालतका पूर्व प्रधानन्यायाधीशहरू ।
- ङ) कुनैपनि सरकारी कामकाजको जिम्मेवारी नभएका राजनीतिक दलका सभापति वा यस्ता दलसँग आवद्ध प्रभावशाली व्यक्तिहरू ।
- च) पूर्व राजपरिवारका सदस्य ।

उपरोक्त ६ समूहमध्ये (क), (ख) र (घ) मा पर्ने व्यक्तिहरूलाई दिएको सुविधा प्रचलित कानूनद्वारा पाउने सुविधाको अतिरिक्त मन्त्रपरिषद्को निर्णयअनुसार थप र विशेष सुविधाको रूपमा दिइएको र प्राप्त गरेको देखिन्छ । समूह (ग), (ङ) र (च) मा पर्ने व्यक्तिहरू हाल कुनै सरकारी कामको जिम्मेवारी नभएका वा कुनै सरकारी काम नलगाइएका व्यक्तिहरू हुन् र निजहरूलाई दिइने सुविधा केवल मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट दिएको र यस्तो सुविधा दिने सम्बन्धमा कुनै कानूनी आधार भएको देखिएन ।

उपरोक्त ६ वटै समूहमा पर्ने व्यक्तिहरूलाई सरकारी कोषमा व्ययभार हुने गरी दिएका सुविधाहरू गैरकानूनी मात्र नभै विभेदकारी समेत देखियो ।

राज्यका तीन अङ्गहरू व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकामध्ये केही दिन वा महिना मात्र कार्यपालिकाको प्रमुख अर्थात् प्रधानमन्त्री भई अवकाश पाएका व्यक्तिहरू मध्ये केही व्यक्तिले प्रति महिना रु.८०,०००/- का दरले घरभाडा, तीनवटासम्म सवारी साधन र मासिक ३०० लिटर इन्धन र सवारी साधनको मर्मत खर्च तथा चालकको खर्च समेत पाउने, केही दिन वा महिना मात्र गृहमन्त्री भई अवकाश पाउने व्यक्तिले सवारी साधनलगायतका प्रतिमहिना २०० लिटरको इन्धन सुविधा पाउने तर अन्य मन्त्रीहरूले यस्तो सुविधा नपाउने, न्यायपालिकाको प्रमुख रही अवकाश पाएका पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरूले कानूनअनुसार पाउने निवृत्तिभरणको रकमको अतिरिक्त थप सवारीसाधन, मासिक इन्धन खर्च र अर्दली तथा सवारी चालकको खर्च भनी मासिक रु.१५,०००/- को नगद सुविधा पाउने तर राज्यको तीन प्रमुख अङ्गमध्येको व्यवस्थापिका संसदको प्रमुख भई वर्षौंसम्म काम गरी अवकाश पाएका व्यक्तिहरूलाई अवकाशपछि सवारी साधन वा इन्धन खर्चलगायतका सुविधा दिने बारेमा मन्त्रपरिषद्को कुनै पनि निर्णयमा उल्लेख भएको देखिँदैन । तर राज्यका अन्य दुई अङ्गका प्रमुखलगायतका उल्लिखित व्यक्तिहरूलाई कानूनअनुसार प्राप्त नहुने सुविधा दिने बारेमा मन्त्रपरिषद्को उल्लिखित निर्णयहरू स्वेच्छाचारी हुनुका अतिरिक्त विभेदकारी समेत देखिए ।

नियमवमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मूलतः सरकारी कोषमा व्ययभार हुने गरी विपक्षीहरूबाट गैरकानूनी रूपमा पूर्व प्र.म., उपप्र.म. र गृहमन्त्रीलगायतलाई सवारी साधन, इन्धन, मर्मत खर्चलगायतका सुविधाहरू प्रदान गर्ने गरी भएको भनिएको मिति २०६१।८।२१ र अन्य त्यस पूर्व र त्यसपछि भएका निर्णय तथा कामकारवाहीहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी गैरकानूनी रूपमा राज्यकोषबाट यस्ता सुविधा लिने दिने कार्य तत्काल रोकिपाउँ भन्ने नै माग दावी रहेकोमा विपक्षी निकायहरूका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफमा मुख्य रूपमा यस्तो सुविधा दिने गरी मन्त्रपरिषद्को विभिन्न मितिमा भएका निर्णयहरू नीतिगत निर्णय भएकोले रिट निवेदन खारेज भनी जिकीर लिएको पाइयो । रिट निवेदनमा भएको सुनुवाईमा निवेदक पक्षबाट विद्वान अधिवक्ताहरू शेरबहादुर के.सी. र रामचन्द्र पौडेलले तथा विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदीले गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

निर्णय सुनाउनको लागि आजको तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक एवं विपक्षी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर र पेश गरिएका उपर्युक्त लिखित बहसनोटलाई दृष्टिगत गरी रिट निवेदनका साथै लिखित जवाफ तथा सम्बद्ध संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाहरू समेतको समग्र अध्ययन गरी हेर्दा यसमा निवेदनको मागअनुसारको आदेश हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो । यस सम्बन्धमा निर्णय गर्नु पूर्व निम्न प्रश्नउपर विवेचना गर्नुपर्ने देखियो:

क) प्रचलित कानूनले अख्तियारी दिएको अवस्थामा बाहेक कुनै व्यक्ति वा संस्थालाई कुनै सुविधा, भुक्तानी, चन्दा, उपहार वा आर्थिक सहयोगको नामबाट नेपाल सरकारको कोषमा व्ययभार हुने गरी कुनै रकमको भुक्तानी गर्ने वा कुनै सरकारी सम्पत्ति दिने स्वविवेकीय अधिकार

तथा अख्तियारी नेपाल सरकारको मन्त्रपरिषद्लाई छ वा छैन ?

- ख) मन्त्रपरिषद्को निर्णयको आधारमा सरकारी कोषमा व्ययभार हुने गरी कुनै सुविधा, भत्ता वा आर्थिक सहयोग, चन्दा वा उपहार दिनसक्ने भए यसको सीमा, अवस्था र दायरा के हो ?
- ग) निवेदन मागअनुसारको आदेश हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनको मुख्य दावीलाई पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ । उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार मन्त्रपरिषद्ले निर्णय गरेको आधारमा भनी केही व्यक्तिहरूलाई निजहरूले प्रचलित कानूनअनुसार पाउने सुविधाभन्दा बढी सुविधा दिई सरकारी कोषमा व्ययभार हुने गरी अतिरिक्त तथा विशेष सुविधा लिएको देखियो भने केही सरकारी कामको कुनै जिम्मेवारी वा कर्तव्य पालना गर्नुपर्ने जिम्मेवारी नभएका केही व्यक्तिहरूलाई पनि प्रचलित कानूनको अख्तियारी विना केवल मन्त्रपरिषद्को निर्णयको आधारमा सरकारी कोषमा व्ययभार हुने गरी सुविधा लिने दिने र सरकारी सम्पत्ति प्रयोग गर्न दिने कार्य भएको देखियो । यस्तो कार्यको वैधताको सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा गरिएको व्यवस्था र अन्य प्रचलित कानूनलाई नै हेर्नुपर्ने हुन्छ । यस सन्दर्भमा संविधानको प्रस्तावना, कार्यकारी अधिकारको बारेमा धारा ३७(२), मन्त्रीहरूको पारिश्रमिकको बारेमा धारा ४१ तथा नेपाल सरकारको सञ्चित कोषमा रहेको रकमको प्रयोग र परिचालनको सम्बन्धमा धारा ९१ मा गरिएका व्यवस्थाहरू उल्लेखनीय छन् । संविधानको प्रस्तावनालगायत उल्लिखित धाराहरूमा गरिएको व्यवस्थाअनुसार नेपालको राज्य शासन व्यवस्था सीमित सरकार (Limited government) को सिद्धान्तमा आधारित रहेको छ । उक्त सिद्धान्तअनुसार राज्य सञ्चालनका सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू संविधानको दायराभित्र रही व्यवस्थापिकाले बनाएका ऐन कानूनको अधिनमा रहने र सोही ऐन कानूनको दायराभित्र रहेर नै मन्त्रपरिषद्लगायत अन्य सरकारी निकायहरूको कामकारवाही सञ्चालन गर्नुपर्ने कुरा संविधानको

प्रस्तावनामा अभिव्यक्त भएको कानूनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति पूर्ण प्रतिबद्धताले स्पष्ट पर्दछ। लोकतान्त्रिक मूल्य, मान्यता र कानूनको शासनको सिद्धान्तले स्वेच्छाचारी वा भेदभावकारी वा सामान्य व्यक्तिको सोच र सम्झाइको दृष्टिमा बेमनासिव मानिने कामकारवाही तथा निर्णयलाई मान्यता दिदैन।

३. प्रस्तुत रिट निवेदनको माग दावी मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६१।८।२१ को निर्णय गैरकानूनी तथा संविधानको मूल्य मान्यताविपरीत भएको र सोही निर्णयको आधारमा हालसम्म पनि पूर्व प्रधानमन्त्रीलगायतले राज्यकोषमा जम्मा भएको रकमबाट गैरकानूनी रूपमा घरभाडा, सवारी साधनको सुविधा, इन्धन खर्चलगायतको सुविधा उपभोग गरिरहेकोले यस्तो गैरकानूनी रूपमा राज्य कोषबाट सुविधा लिने दिने काम रोकिपाऊँ भन्ने रहेको देखिन्छ। विपक्षीमध्येको गृह मन्त्रालयबाट प्राप्त प्रतिवेदन हेर्दा यस्तो गैरकानूनी सुविधा लिने दिने विषयमा मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६०।४।१४, २०६१।८।१० तथा मिति २०६१।८।२१ मा पनि निर्णय भएको देखिन्छ। उल्लिखित मितिको निर्णय गर्ने मन्त्रिपरिषद्मा जननिर्वाचित प्रधानमन्त्री नरहेको, जननिर्वाचित संसद विघटन भएको, देशमा द्वन्द चर्किरहेको, तत्कालीन राज्य सञ्चालन व्यवस्था आफैमा संवैधानिक विवादमा परेको अवस्था एकातिर छ भने २०६३ सालको अन्तरिम संविधान लागू भइसकेपछिको राजनीतिक, संवैधानिक तथा कानूनी परिवेश फरक भई कानूनको शासनको मान्य सिद्धान्त र लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता अनुकूल देशको शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्नुपर्ने संवैधानिक कर्तव्य तथा दायित्व बोकेको मन्त्रिपरिषद्ले उल्लिखित निर्णयलाई मान्यता दिने र सोही निर्णयलाई नीतिगत निर्णय मानी सोमा उल्लिखित गैरकानूनी सुविधा लिने दिने कार्य लोकतान्त्रिक संविधानको पालना गर्ने शपथ लिई भूतपूर्व भएको प्रधानमन्त्रीलगायतका व्यक्तिहरूका लागि लोकतान्त्रिक मान्यता र मर्यादा अनुकूल हुने देखिएन।

४. विदेशी ऋण र नेपाली जनताले तिरेको कर राजश्व समेत रहने सरकारी कोष र सरकारको

नाममा रहेका अचल चल सम्पत्तिहरूको स्वामित्व कानूनी रूपमा नेपाल सरकारको नाममा रहने भए पनि यस्तो सम्पत्तिको अन्तिम र वास्तविक स्वामित्व सार्वभौम नेपाली जनता नै हुन् भन्ने कुरा निर्विवाद छ। यिनै सार्वभौम नेपाली जनताको प्रतिनिधि वा ट्रस्टी (Trustee) को रूपमा मात्र उक्त सम्पत्ति नेपाल सरकारको नाममा रहने हुँदा यस्तो सम्पत्तिलाई मन्त्रिपरिषद् र यसका सदस्यहरूले आफ्नो निजी सम्पत्ति सरह प्रयोग गर्न पाउने सम्पत्तिको रूपमा हेर्न मिल्दैन। सार्वभौमहरूको वास्तविक र अन्तिम स्वामित्वको कोष र सम्पत्तिको प्रयोग निजहरूद्वारा व्यक्त ईच्छाअनुसार मात्र हुन सक्तछ र यो ईच्छा भनेको सार्वभौमहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यवस्थापिका संसदले बनाएको कानूनद्वारा मात्र अभिव्यक्त हुने कुरा हो। संसदले बनाएको कानूनले दिएको अख्तियारी नभई केवल नीतिगत निर्णयको नाममा मन्त्रिपरिषद्ले कानूनी अख्तियारी बिना राज्यकोषमा व्ययभार हुने गरी कुनै सुविधा दिने वा कुनै सरकारी सम्पत्ति कुनै व्यक्तिलाई प्रयोग गर्न दिने कार्य क्षेत्राधिकारविहीन भई गैरकानूनी हुने कुरा निर्विवाद छ।

५. राज्य व्यवस्थाको सञ्चालनको जिम्मेवारी लिने प्रधानमन्त्रीलगायत कुनै पनि कर्मचारीले राज्यको नाममा गरिने कामकारवाही तथा निर्णयहरू प्रचलित कानूनले दिएको अख्तियारी, उक्त कानूनले तोकिएको सीमा र निर्दिष्ट प्रयोजनको लागि मात्र गरिनु पर्दछ र कानूनको अख्तियारीभित्र नपर्ने निर्णय तथा कामकारवाहीहरू स्वतः निष्क्रिय र शून्य हुने भन्ने नै कानूनको शासनको मूल धर्म, मान्यता र मर्म पनि हो। लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताले पनि यही कुरालाई समर्थन गर्ने भएको हुनाले संविधानको पालना, कानूनको शासन र लोकतान्त्रिक मूल्य तथा मान्यताको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्ने शपथ लिएको प्रधानमन्त्री तथा अन्य मन्त्रीहरू रहने मन्त्रिपरिषद्ले कानूनको शासन तथा लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताको विपरीत हुने गरी स्वेच्छाचारी ढंगले सरकारी कोषमा व्ययभार हुने गरी सरकारी कामको प्रत्यक्ष जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने कर्तव्य नभएका उपरोक्त प्रकरणमा विवेचना गरिएका ६ वटै समूहमा पर्ने व्यक्तिलाई कुनै नियमित सुविधा

दिने बारेमा मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बदर हुने भनी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट भोजराज घिमिरे वि. रामप्रसाद नायकको मुद्दा (नेकाप २०६८, अङ्क १, पृष्ठ ९, निर्णय मिति २०६७।१।२२।५) मा सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भइसकेको हुनाले यस बारेमा थप विवेचना गर्नु परेन ।

८. अब रिट निवेदनको मागअनुसारको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको आधारमा घर बहाल, सुरक्षा सेवा, सवारी साधन, इन्धन खर्च, सवारी चालक सुविधा आदि जस्ता सुविधा उपभोग गर्ने व्यक्तिहरूलाई उपरोक्त प्रकरणमा उल्लेख गरिएअनुसार (क) देखि (च) सम्म गरी ६ समूहमा विभाजन गर्न सकिन्छ । समूह (क) मा पर्ने व्यक्तिहरू अर्थात् मन्त्रीमण्डलमा रहेका व्यक्तिहरू र समूह (ख) मा रहेका वर्तमान संविधान सभाका सदस्य समेत रहेका पूर्व प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा राज्यमन्त्रीहरू तथा समूह (घ) मा उल्लिखित व्यक्तिहरू अर्थात् सर्वोच्च अदालतका पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरूलाई प्रदान गरिएको थप सुविधा तथा आर्थिक सहयोगको रकम निजहरूको सेवा शर्तसम्बन्धी उल्लिखित ऐनको व्यवस्था भन्दा थप, अतिरिक्त तथा विशेष सुविधा देखिएको हुँदा यसरी कानूनले निर्धारण गरेको भन्दा थप सुविधा दिने निर्णय बदर हुने भनी यस अदालतबाट उपरोक्त मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भइसकेको हुनाले उपरोक्त तीन समूहमा पर्ने व्यक्तिहरूलाई निजहरूलाई लागू हुने उल्लिखित कानूनमा व्यवस्था गरिएभन्दा थप, विशेष वा अतिरिक्त सुविधा वा आर्थिक अनुदान दिने विषयमा मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६०।४।१४, २०६१।८।१०, २०६१।८।२१, २०६७।१।११ लगायत २०६८।२।२७ मा र सोभन्दा पहिले वा सो पछि पनि यस सम्बन्धमा कुनै निर्णय भए गरेको भए यस्ता सम्पूर्ण गैरकानूनी निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा आजका मितिदेखि स्वतः बदर हुने ठहर्छ ।

९. उपरोक्त प्रकरणहरूमा उल्लेख गरिएका समूह (ग), (ङ) तथा (च) मा उल्लिखित अर्थात् हाल सभासदलगायत कुनै पनि सरकारी काममा नरहेका पूर्व प्रधानमन्त्रीलगायत राजपरिवारका पूर्व सदस्य

तथा राजनीतिक दलका सभापति तथा राजनीतिक दलसँग आवद्ध रहेका व्यक्तिहरूलाई कानूनको अख्तियारी बिना कानूनअनुसार प्राप्त नहुने घर भाडा, सवारी साधन, इन्धन खर्च तथा सवारी चालकको सुविधाको रूपमा नियमित रूपमा नगद भुक्तानी गर्ने वा सुविधा दिने र राज्यको नाममा रहेको सम्पत्ति प्रयोग गर्न दिने बारेमा मन्त्रिपरिषद्ले उल्लिखित मितिहरू, सोभन्दा पहिले र सो पछिका मितिमा भए गरेका निर्णयहरू कुनैपनि कानूनको अख्तियारी नभएको र कानूनी अख्तियारीमा आधारित नभई स्वेच्छाचारी, गैरकानूनी तथा विभेदकारी भएको देखिएको र यस्तो निर्णयले कानूनी मान्यता नपाउने हुँदा आजका मितिदेखि स्वतः बदर हुने ठहर्छ ।

१०. पूर्व प्रधानमन्त्रीलगायत अन्य उच्च सरकारी पदको काम गरी अवकाश भएका व्यक्ति र पूर्व राजपरिवारका सदस्यको सुरक्षाको मात्र नभई सबै आम जनसाधारणको सुरक्षाको व्यवस्था गर्नु नेपाल सरकार, यसका सम्बन्धित मन्त्री तथा सुरक्षाकर्मीहरूको दायित्व हो । कुन व्यक्तिलाई कस्तो सुरक्षा दिने र सर्वसाधारणको सुरक्षाको लागि कस्तो व्यवस्था गर्ने भन्ने कुरा नेपाल सरकार र यो मातहतका सुरक्षा निकायहरूले निर्णय गर्ने कुरा हो र यस्तो सुरक्षा व्यवस्थाको पुनरावलोकन वा परीक्षण गर्ने कार्य यस अदालतको होइन र यस बारेमा कुनै प्रकारको न्यायिक हस्तक्षेपको स्थान रहन पनि सक्दैन । तर यस अदालतलाई गृह मन्त्रालयबाट प्राप्त प्रतिवेदनको अवलोकनबाट स्वर्गीय राजपरिवारका सदस्यहरूको नाममा राज्यकोषबाट तलव र सुविधा लिने कर्मचारी खटाइ राख्ने र दुई जना स्वर्गीय प्रधानमन्त्रीहरूको लागि अहिलेसम्म पनि सरकारी कोषबाट तलव सुविधा लिने निजामती कर्मचारीहरू, १०-१२ जनाको सुरक्षाकर्मीहरूको जत्था खटाइ राख्ने र निजहरूको नाममा सरकारी सवारी साधन समेत उपलब्ध गराई राखेको देखियो । यस्तो कार्य सुरक्षासम्बन्धी कुनै नियम र सुशासनसम्बन्धी कुनै कानूनको दायरामा पर्न सक्दछ, भन्ने स्वाभाविक र तर्कसंगत अनुमान यस अदालतले गर्न सक्दैन र यो अस्वाभाविक अनियमिततालाई अविलम्ब नियमित गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा आदेश दिइएको छ ।

११. प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित तथ्य, मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको आधारमा राज्यकोषबाट अनियमित रूपमा भएका भुक्तानी तथा विकास परियोजनाहरूको सवारी साधन तथा स्रोतको दुरुपयोगको सम्बन्धमा प्रमुख राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित विवरणमध्येबाट यस अदालतले जानकारीमा लिएका विवरणहरू तथा यस अदालतको आदेशअनुसार गृह मन्त्रालयबाट प्राप्त विवरण र सर्वोच्च अदालतका पूर्व प्रधानन्यायाधीशलाई निजहरूले कानूनअनुसार पाउने निवृत्तिभरणको रकमका अतिरिक्त थप आर्थिक सुविधा तथा सवारी साधन दिने बारेमा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको कार्यान्वयन गर्ने बारेमा भनी यस अदालतको प्रशासन महाशाखामा प्राप्त कानून तथा न्याय मन्त्रालयको पत्रमा उल्लिखित विवरणहरूको अवलोकन र उपरोक्त प्रकरणमा उल्लेख गरिएअनुसार आज यसै इजलासबाट भएको आदेशको आधारमा विपक्षीहरूका नाममा निम्नबमोजिमको निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी गरिएको छः

क) आम नेपाली जनताले तिरेको करको रकम र विदेशी ऋणबाट प्राप्त हुने रकमबाट सञ्चालित मेलम्ची खोनपानी विकास परियोजनाहरूलाई महंगा सवारी साधन खरीद गर्न लगाई एउटै विकास परियोजनाको नाममा खरीद गरिएको ६ वटाभन्दा बढी अति महंगा सवारी साधनहरू प्रधानमन्त्री, पूर्व प्रधानमन्त्री, पूर्व उपप्रधानमन्त्रीलगायत सरकारमा रहेका व्यक्तिहरूको निकट रहेका अन्य व्यक्तिहरूको प्रयोगमा दिने नेपाल सरकारको कार्य गैरजिम्मेवारीपूर्ण मात्र नभई सुशासन ऐन, २०६४ को दफा २४(ख) लगायत कानूनको शासन र लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताको विपरीत देखियो । यसैले कुनै पनि विकास परियोजनाको नाममा उक्त विकास परियोजनामा व्यवहार गर्ने गरी सवारी साधन खरीद गर्दा सम्बन्धित विकास परियोजनाको आवश्यकताअनुरूप मात्र खरीद गर्नु गराउनु र यसरी खरीद भएका सवारी साधनहरू उक्त विकास परियोजनाको सेवामा प्रत्यक्ष रूपमा पूरा समय काम गर्ने

व्यक्ति बाहेक अन्य कुनै व्यक्ति वा पदाधिकारीले प्रयोग गर्नबाट तत्काल रोक लगाउनु भनी नेपाल सरकारको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुन्छ । यो निर्देशनको पालना भए नभएको कुराको अनुगमन गर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई समेत निर्देशन दिएको छ ।

- ख) आजको मितिदेखि उपरोक्त प्रकरणमा उल्लेख गरिएका ६ वटै समूहमा पर्ने व्यक्तिहरूलाई कानूनको अख्तियारीबना उल्लिखित घरभाडा, सवारी साधन, इन्धन खर्च तथा अन्य सुविधा दिने बारेमा मन्त्रिपरिषद्बाट विभिन्न मितिमा भएका निर्णयहरू स्वतः शून्य भई आजैका मितिदेखि बदर गरिएकोले यसरी बदर भएका निर्णयअनुसार उपभोग गरेका सुविधा गैरकानूनी हुने भई तत्काल बन्द गर्नु भनी नेपाल सरकारको नाममा निर्देशन जारी गरिएको छ र यो निर्देशनअनुसार भए नभएको कुराको अनुगमन गर्नको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र महालेखा परीक्षकको कार्यालयलाई समेत निर्देशन जारी हुन्छ ।
- ग) नेपाल सरकारको मुख्य सचिवले यस अदालतको मिति २०६८।३।२३को आदेशअनुसार माग गरिएको मन्त्रिपरिषद्को निर्णयहरूको बारेमा जानकारी नदिएकोले निजलाई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६७(३) अनुसार सचेत गराइएको छ । यो कुराको जानकारी सम्माननीय प्रधानमन्त्रीलाई समेत उपलब्ध गराउनु ।
- घ) नेपाल सरकारको सेवामा रही अवकाश पाएका नेपाल प्रहरीलगायत सम्पूर्ण सुरक्षा सेवा, निजामती सेवा, न्याय सेवालगायत अन्य सरकारी सेवामा रही अवकाश प्राप्त व्यक्तिहरूलाई प्रचलित कानूनअनुसार दिइने निवृत्तिभरण लगायतका सुविधा अपुग वा अपर्याप्त हुने अवस्था विद्यमान भएको भए यस सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरी उल्लिखित सेवासँग सम्बन्धित कानूनहरू संशोधन गरी

निवृत्तिभरणलगायतका सुविधा बढाउनु पर्ने भए आवश्यक कानून बनाउन पहल गर्न नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण गरिएको छ ।

- ड) सरकारको नियमित सेवामा नरहे पनि राष्ट्रको विकास, राष्ट्रियताको उत्थान तथा मर्यादा कायम राख्न र नेपालमा कानूनको शासन र लोकतन्त्रको सुदृढीकरणको लागि उल्लेखनीय सेवा तथा योगदान पुऱ्याएका व्यक्तिहरूलाई केही समय वा आजीवन कस्तो कति समय उपयुक्त हुन्छ सो समयसम्म सरकारी कोषबाट सम्मानस्वरूप आर्थिक सुविधा दिने बारेमा आवश्यक अध्ययन गरी उपयुक्त कानून बनाउन नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण गरिएको छ ।

१२. मन्त्रपरिषद्को गैरकानूनी निर्णयको आधारमा राज्यकोषबाट भएका अनाधिकृत भुक्तानी तथा सुविधाहरूको सम्बन्धमा छानवीन गर्ने चासो देखाई यस्तो सुविधा प्राप्त गर्नेको विवरण संकलन गराई प्रतिवेदन तयार गर्ने र गर्न लगाउने सम्बन्धमा व्यवस्थापिका संसदको राज्य व्यवस्था समितिले उल्लेखनीय काम गरेको रहेछ भन्ने जानकारी यस अदालतले लिएको छ, र व्यवस्थापिका संसदको राज्य व्यवस्था समितिबाट भएको उक्त उल्लेखनीय कामको यस अदालतले सराहना समेत गर्दछ ।

१३. यो आदेशको एकप्रति व्यवस्थापिका संसदको राज्य व्यवस्था समितिलाई उपलब्ध गराउनु र यस अदालतको उपरोक्त निर्देशनअनुसार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र महालेखा परीक्षकको कार्यालयले उपरोक्त आदेश तथा निर्देशनको पालना भए नभएको कुराको अनुगमन गर्नुपर्ने भएकोले उक्त दुवै निकायलाई समेत यो आदेशको एक एक प्रति उपलब्ध गराउनु भनी यस अदालतका रजिष्ट्रारलाई निर्देशन दिइएको छ । यो आदेशको अनुगमन गर्नु भनी यस अदालतको अनुगमन महाशाखालाई पनि दिनु ।

१४. कानून तथा न्याय मन्त्रालयको मिति २०६८।३।१९ को पत्रको सन्दर्भमा यो आदेशको जानकारी यस अदालतको प्रशासन महाशाखा तथा लेखा महाशाखालाई पनि दिनु । महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु र प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६८ साल मंसिर २२ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत :- हरिराज कार्की

